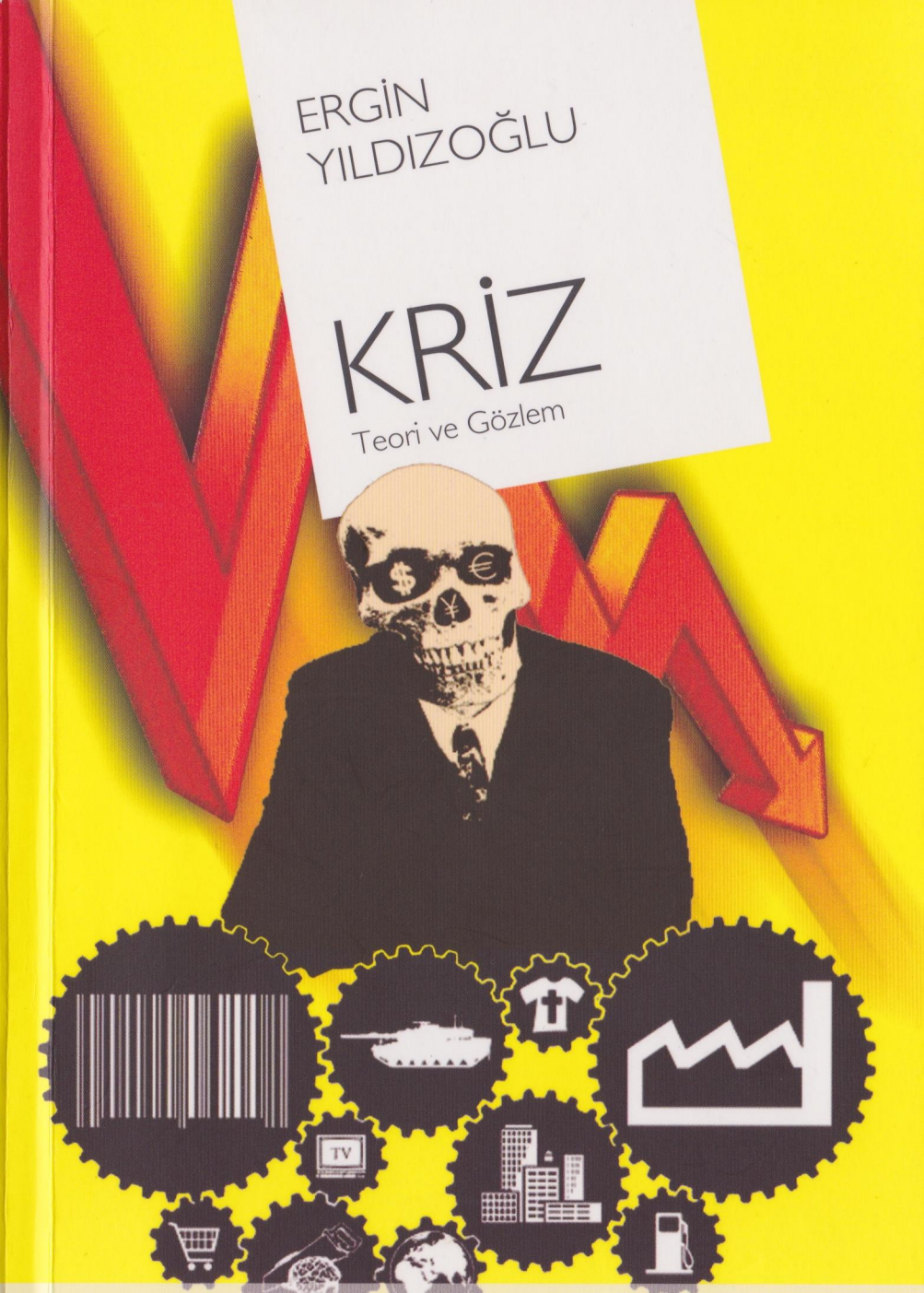
ERGİN YILDIZOĞLU

KRİZ

Teori ve Gözlem

Cumhuriyet Kitapları

İnceleme

ERGİN YILDIZOĞLU

KRİZ

Teori ve Gözlem

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı), Ataol BEHRAMOĞLU, Celal ÜSTER, Deniz KAVUKÇUOĞLU, Deniz SOM, Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Fazilet KUZA

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

GÖRSEL YÖNETMEN
Haydar BEY

GRAFİK TASARIM
Ahmet SUNGUR, Müge KAYGUSUZ

DÜZELTİ
Mine ŞİRİN

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Serpil ÜNAY

BASKI/CİLT
YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No:27/806 Kat:9 Zeytinburnu / İstanbul
0212 565 01 22 – 0212 565 02 55 Sertifika No:12028

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

1. Baskı: Mayıs 2010

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No:2 34381 Şişli - İstanbul
Tel : (0212) 343 72 74
Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.kitap.cumhuriyeti.com.tr

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

Ergin Yıldızoğlu

Kriz

Teori ve Gözlem

İçindekiler

SUNUŞ 9
Kapitalizm Kadar Eski Bir Sorun 13

2006

Dikkat Dikkat Geliyor! 63

2007

İki Büyük Risk ve Piyasalar 69
'Kırılma' Noktasında 73
Fırtına Geçiyor mu? 76
Dünya Ekonomisinde 'Riskler Geriliyor'(muş) 80
Dün Dünle Beraber Gitti (I) 84
10 Yıl Sonra Asya Krizi 87
Kâğıttan Kuleler Sallanırken 91
Geçiş Sürecinden Birkaç Hafta 95
Bu Kriz "O Kriz" mi (I) 99
Bu Kriz "O Kriz" mi? (II) 103
'The Economist'ten Al Haberi... Geç de Olsa... 106
1987-1997-2007 110
Bu Kriz, "O Kriz"... 114
2008'e Girerken 118

2008

'Krizin' Neresindeyiz? 125
Kriz, 'Sermaye' ve İnsan 129
"De Omnibus Dubitandum Est" 132
Küreselleşme, Devlet ve Emperyalizm 136
Kriz Üstüne Uzun Dönemli Bakış 139

'Tanıdık Sonundan' Görüntüler 143
Uyanmaya Başladılar Ama... 146
Geleceğe Dönüş (I) 149
Geleceğe Dönüş (II) 153
İki Dirhem Buğdayı Küreselleşirken... 156
Model Tükenir, Dengeler Değişirken 160
'Küresel' ve 'Sistemik' Krizde Gezintiler 164
Gelelim Sadede... 168
Koyun Can Derdinde Kasap Mal Derdinde 171
Kahramanlar ve Elbiseleri... 175
'Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler' Ya Sonra? 179
Geçen Hafta 'İlginç' Bir Şey Oldu: Meğerse İdeolojiymiş! 182
Bir Kriz Daha Var ve Yeni Başlıyor! 186
Kriz ve İnsan 190
1929'dan Bu Yana En Büyük, Ama 'O Kriz' mi? 193
Kriz ve Fırsat 197
Tüm Seferler İptal Edildi (2025'te 'Kaosa' Doğru) 200
Sosyalizm ve Marx Üzerine İki Not 204
Avrupa Birliği'nin "Kritik" Krizi 207
Kriz ve İki "Semptom" 210

2009

[k]rizin İkinci Aşaması... 217
K. Marx, T.S. Eliot ve Hüsnü 221
'Bildiklerini Sizlere Söyleselerdi...' 225
Bu Sırada Avrupa Birliği'nde... (I) 228
Bu Sırada Avrupa Birliği'nde... (II) 232
30 Yıl Sonra Uçurumun Kenarında... 235
Yoğunlaşan Diplomasi Trafiği Üzerine... 239
'Büyük Bozulma' Başlamış... 243
Kriz, Tehlike ve Fırsat 246
"Dip"te "U" Dönüş 249
Dün Dünle Beraber Gitti (II) 252

Bir Özgürlük Savaşçısı Olarak Lord Saatchi 256
GOLDMINE ACH (Ya da Bu Krizler Bir Harika!) 260
'Fırtınadan' Sonra 'De-Globalization' 264
Uygarlığın Çıkmaz Sokağından Görüntüler (I) 267
Uygarlığın Çıkmaz Sokağından Görüntüler (II) 271
Krizden Sınıf Manzaraları... 274
'Serbest Piyasa'dan Sonra... 278
1929-2009 281
Yeniden Bir 'Déjà Vu' 285
'Tarihin Sonu' – 'Çin Modeli' 288
Obama'nın Asya Gezisi 292
'Sabahları Napalm Kokusuna Bayılıyorum' 296
Bir 'Kötülük Merkezi' Olarak Dubai 300
Yunanistan: Kriz Yeni Bir Aşamaya mı Giriyor? 303

2010

'Quo Vadis' Avrupa 309
'Avrupa Birliği' & 'Şok Doktrini' 313
Avrupa Birliği'nde 'Kriz' ve 'Komplo' (I) 316
Avrupa Birliği'nde 'Kriz' ve 'Komplo' (II) 320
Avrupa Yeniden Çizim Masasında 323
Yeni Bir Paradigma mı? 327
Cecile Rhodes Pekin'de (I) 330
Cecile Rhodes Pekin'de (II) 334

SUNUŞ

"Büyük Bunalım"dan *(Great Depression)* bu yana en büyük kriz olarak adlandırılan, zaman zaman, Büyük Bunalıma atıfla "Büyük Durgunluk" *(Great Recession)* olarak nitelenen mali kriz patlak verdiğinde piyasalarda, dünya ekonomisinin merkezlerinde ve geçtiğimiz 30 yıl boyunca egemen olan neoliberal akımda büyük şaşkınlık yarattı. Halbuki asıl şaşırtıcı olan bu şaşkınlık olmalıydı. Kapitalizmin tarihi bize, krizlerin bir aşamasında başlayan finansallaşma döneminin her zaman bir mali krizle noktalandığını söylüyordu.

Kapitalizmin tarihinin daha yakın dönemlerine ilişkin çalışmalar ise, 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan küreselleşme döneminin de bir mali krize yol açtığını, diğer bir deyişle, küreselleşme denen sermayenin serbestçe genişleme döneminin, kendi ağırlığı altında, mali bir krizle çöktüğünü gösteriyordu.

Ben küreselleşme tartışmalarına katılmaya başladığım 1990'lı yılların başından bu yana, sık aralıklarla, bu küreselleşmenin de çok sert bir mali krize yol açacağını vurgulamaya çalışıyordum.

Elinizdeki derleme, hem bu mali kriz patlak vermeden önce kaleme alınmış, bu mali krizi bekleyen, hem de mali kriz başladıktan sonra, gelişmesini yakından izleyen irdelemeleri, ilgili verileri ve tartışmaları, eleştirel bir gözle aktaran yazıları içeriyor. Bu yazıların amacı, "ben demiştim" demek değil. Aksine, ekonomik ve tarihsel süreçlere belli bir açıdan bakıldığında yaşananların kapitalizmin dinamikleriyle uyumlu ve kolaylıkla anlaşılabilir gelişmeler olduğunu göstermeye çalışıyorum.

Bu bakış açısının ise dört özelliğini vurgulamak isterim.

Birincisi "yapının" kendini açıklamak için kullandığı ya da sermayenin kendi programını topluma dayatmak için harekete geçirdiği ideolojik ve siyasi söylemlere itibar etmemekle, *"böyle diyorlar ama aslında niyetleri ne sorusuyla"* yaklaşmakla ilgili. Daha somut konuşursam, 1980'lerin başında, bir sınıf savaşımı, emeğe yönelik saldırıların söylemi olarak gündeme giren neoliberal ve hatta küreselleşmeci söyleme kapılmış olmamak gerekiyordu.

İkincisi, ekonomik süreçlere yaklaşırken, bireylerin tercihlerine değil, "yapının", kapitalist üretim tarzının temel dinamiklerine, bunları hareket geçiren çelişkilere öncelikle eğilmek ve çözümlemelere buradan hareketle yaklaşmaya çalışmakla ilgili.

Üçüncüsü, kapitalist üretim tarzının coğrafyasının her zaman küresel, her zaman ulusal ekonomik yapıların sınırlarını aşan bir özelliğe sahip olduğunu unutmamakla ilgilidir. Bu özellik bize esas analiz düzeyimizin ya da evrensel "kümemizin" dünya ekonomisi olduğunu söylüyor. Bu evrensel kümenin alt kümeleri (ulusal, bölgesel ekonomiler) arasındaki ilişkilerin ise, her zaman egemenlik ve bağımlılık ilişkileri olduğunu da akılda tutmak, alt kümelerden oluşan bütünün her zaman beklenmedik olaylara gebe olduğunu unutmamak gerekiyor.

Dördüncüsü ve bence en önemlisi ise, kapitalizmden başka bir toplumsal yaşam biçiminin kurulabileceğine, servet eşitsizliğinin, toplumdan ayrı, onun üzerinde bir baskı aracı olarak yaşayan asalak bir devletin aşılabileceğine, tüm bunların bir gün gerçekleşeceğine ilişkin hiçbir güvence aramadan, inanma **cesaretini** göstermekle ilgili. Bu ise yaşanan süreçleri her zaman bu inancın bakış açısıyla değerlendirmek anlamına geliyor.

Elinizdeki kitap kriz konusuyla ilgili tartışmaları ve teorileri eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren, bu çalışmaların zaman içinde biriktirdiği katkıları bir araya toplamaya çalışan "teorik" bir bölüm-

le başlıyor. Bir anlamda yazarın bakış açısını okuyucuyla paylaşma çabası bu.

Bu bölümü, 2006 yılından başlamak üzere, krizin başlangıç ve gelişme süreçlerini gözlemleyen, irdeleyen yazılar izliyor. Bunlar, günlük, haftalık verilerle ve egemen havanın da etkisiyle kaleme alınmış yazılar. Bu özelliklerini kaybetmemeleri için, yeniden basıma hazırlarken, üzerlerinde hiçbir değişiklik, düzeltme yapılmadı.

Hem bu kitabın, hem de 1996 yılından bu yana yayımlanan altı kitabın içindeki yazılar, yıllar boyu birçok hafta sonunu, bir siyasi ya da mali olay patlak verdiğinde odama kapanarak, internete ve medyaya yapışık geçirmeme katlanan Sema'nın hoşgörüsü ve desteği olmadan asla gerçekleşemezlerdi. Bir an evvel sağlığına kavuşarak aramıza dönmesini sabırsızlıkla beklediğimiz İlhan Selçuk'a yıllar boyu gösterdiği güven ve destek için özellikle şükran borçluyum. 2001 yılından bu yana Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları bölümünde, "Küreselleşme ve Yeni Jeopolitik" başlıklı dersimde benimle birlikte olan öğrencilerime, çalışmalarımı zenginleştiren sunuş ve eleştirileri için teşekkür ediyorum. Burada ÖDTÜ'de bulunduğum sürelerde, değerli dostum Galip Yalman'la yaptığımız uzun tartışmaların izlerini de anmam gerekiyor, İstanbul'da kaldığım sürece beni misafir eden ve sevgilerini, desteklerini esirgemeyen teyzelerimi de...

Bu kitabın yayına hazırlanması sırasında, Zeynep Atayman, benim isimlere, deyimlere ilişkin savrukluklarımı özenli bir editörlük çalışmasıyla ayıkladı ve düzeltmeme olanak sağladı; çok etkilendiğimi itiraf etmek isterim. *Cumhuriyet*'in satış müdürü Fazilet Kuza'ya da yardımları için teşekkür ediyorum.

Okuyucuya gelince, onların, yıllar boyunca sözlü ya da elektronik posta ile belirttikleri eleştirileri, zaman zaman aldığım dostça uyarıları ve düzeltmeleri çalışmalarımda bana büyük destek oldu, güç verdi.

Eğer okuyucunun, bu kitabı okuduktan sonra, krizi ve toplumsal süreçleri anlama modellerinde, okumadan öncekine göre bir fark yaratabilirsem, bir iz bırakabilirsem, kendimi başarılı kabul edeceğim.

Ergin Yıldızoğlu
İstanbul, 25 Nisan 2010

Kapitalizm Kadar Eski Bir Sorun
Kriz Tartışmalarına ve Teorilerine Genel Bir Bakış

Dünya ekonomisinin merkezlerindeki şiddetli ekonomik istikrarsızlıklar, 2008 yılında sistemin tümünü etkileyen, geleceğini sorgulatan biçimler sergilemeye başlayınca, "kriz" sözcüğü "yeniden" günlük söylemimize girdi. 1990'ların başında küreselleşme kavramının birdenbire, neredeyse bir yıl içinde anahtar sözcük düzeyine yükselmesini anımsatır bir biçimde, bu kez "kriz" kavramı günlük yaşamı doldurdu. Ancak yine küreselleşme kavramına ilişkin tartışmaları anımsatır bir biçimde "kriz" sözcüğünün de anlamını bir türlü sabitleştirmek mümkün olmuyordu.

"Kriz" önce ABD ev piyasasında "eşik altı" (vasıfsız) morgiç[1] (mortgage) olarak betimlenen dilimde başladı. Kredi piyasalarının nasıl birbirine bağlı olduğunu, bu bağın tüketim eğilimine, oradan kapasite fazlası sorununa bağlı olduğunu bilenlerin kaygılarına karşın, ABD Merkez Bankası FED, "krizin" yerel, bir alt sektöre ilişkin sorun olduğunu vurgulamakta ısrarlıydı. Daha sonra kriz mali piyasalara sıçradığında, FED, "krizin" ABD ile sınırlı kalacağını, kısa sürede yumuşak bir resesyonla atlatılacağını savunacaktı. Ne ki ABD tüketicisi 10 yıldır dünya ekonomisinin motoru konumundaydı. Bu yüzden ABD'de bir durgunluk, dünya ekonomisinde durgunluk anlamına geliyordu. Ama FED yine iyimser işaretler vermeye devam etti; ta ki ABD hazinesi devreye girerek piyasaya büyük miktarda pa-

(1) Bunlara NIJA (No Income, No Job, No Assets / Geliri yok, işi yok, varlığı yok) krediler de deniyordu.

ra basana, banka sistemini kurtarmak için zehirli varlıkları *(toxic assets)* üstlenmeye başlayan kadar. Bu noktada Lehman Brothers adlı yatırım bankası batmış ve "krizin" küresel özelliği artık inkâr edilemez bir biçimde gözler önüne serilmişti.

Bu arada da ABD mali piyasalarının, hem krizin kaynağı hem de tüm dünyayı aldatmış bir mali merkez olarak saygınlığı hızla dibe vurmuştu. Çünkü eşik altı morgıç kâğıtları üzerinden çıkarılan varlığa dayalı menkul kıymetler, ABD değerlendirme şirketleri tarafından "AAA"/"asla batmaz" reytingi verildiği için, tüm dünyaya kolaylıkla satılabilmişti. Emeklilik fonları, belediyeler, küçük yatırımcının tasarrufları hep bu kâğıtlara gitmişti. Diğer bir deyişle ABD reyting şirketleri ve bankaları elbirliği ile dünyanın geri kalanına değersiz kâğıtları birinci sınıf yatırım aracı olarak satmışlardı. Dahası, mali sigorta şirketleri bu kâğıtları, Credit Default Swaps, Colleterized Dept Obligations vb. yoluyla sigorta etmiş, böylece yükümlülükleri üzerlerine almışlardı.

"Kriz" patlak verdiğinde bu tür spekülasyonların alanı olan türev piyasalarının (en geniş anlamıyla kredi piyasalarının) hacminin 610 trilyon dolar ila 850 trilyon dolar arası olduğu sanılıyordu. Diğer bir deyişle 45-50 trilyon dolarlık dünya ekonomisi, kendi değerinin 12 ila 17 misli bir kredi köpüğü üzerinde duruyordu.

Eşik altı morgıçlar ödenemez olmaya başlayınca, onlara dayanan kâğıtlar değersizleşmeye başladı, bunu kredileri sigorta eden kontratlar izledi... Böylece kısa sürede, kimin kimden ne kadar alacağı, hangi borcun karşılığının çoktan yok olduğu, hangi bankanın yatırım şirketinin yükümlülüklerini karşılayamayacak hale geldiğinin bilinmediği bir durum oluştu. Birkaç hafta içinde küresel kredi piyasası tümüyle kilitlendi. Kredi piyasası kilitlendiğinden, uluslararası ticaret, sermaye hareketleri aniden durdu, hatta gerilemeye başladı. Kredi piyasası kilitlenince, sanayi üretimi hızla daralmaya, iflaslar, işsizlik, mali sektörden sanayi sektörüne doğru hızla artmaya başladı. Sanayi

sektöründeki iflaslar, giderek artan sayıda şirketi kredi borçlarını ödeyemez konuma iterken, batan şirketlerin işten çıkarılan işçileri, ev borçlarını, kredi kartlarını ödeyemiyor, tüketimlerini kısıyor, hem kredi krizini hem de kapasite fazlası sorununu daha da ağırlaştırıyorlardı.

Böylece, mali sektörle sanayi sektörü ve tüketici talebi arasında birbirini besleyen bir kısırdöngü oluşmuştu. Mali kriz ABD'de ve dünyada hızla bir durgunluğa yol açıyordu. Eşik altı piyasasında başladığı iddia edilen "mali bir istikrarsızlık" (kriz) küresel bir istikrasızlığa, krize dönüşmüştü. Şimdi kimilerine göre kriz bir yıl sürecek ve geçecekti; kimileri "büyük bunalım", kimileri "büyük resesyon", kimileri de "uzun süreli durgunluk hali" *(steady state)* kavramlarını kullanıyorlardı.

Böylece mali istikrarsızlıkların niteliği konusunda genel bir bulanıklık egemen oldu. Krizin kaynağı da, nedenleri de bir türlü açığa kavuşamıyor, açgözlü, dolandırıcı bankacılardan merkez bankalarının yanlış politikalarına kadar, türlü suçlu adayı ortada dolaşıyordu. Özetle, kriz 2008 yılında **yeniden** gündeme geldiğinde, ne niteliği ne sınırları ne de sorumlusu üzerinde anlaşmak olanaklı oluyordu.[2]

"Yeniden" vurgusu yaparken, öncelikle anlama ilişkin bir gözlem ve tekrara ilişkin iki gözlem yapmak istiyorum.

---

(2) Daha sonra göstereceğim gibi, bu bayağı iktisata, popüler kültüre has bir durumdu. Yoksa ekonomi politiğin Marksist eleştiri metodunu benimsemiş olanlar, krizi, aralarında kimi görüş ayrılıkları olmasına karşın, hem niteliği hem de kaynakları açısından çok ileri düzeyde bir yetkinlikle çözümleyebiliyorlardı. Örneğin daha 2006 Ağustos ayında, bu derlemeye de aldığım bir yazımın başlığı "Dikkat. Dikkat... Geliyor" idi. Bir yıl sonra, 20 Ağustos 2007'de de "Bu kriz o kriz mi?" diye soruyordum. Diğer bir deyişle, belli bir teorik yaklaşımı benimsemiş olanlar için, krizin gelmekte olduğunu iki yıl önceden görmek, başladığı noktayı piyasa ekonomistlerinden bir yıl önceden saptamak olanaklıydı. Bu konuda dile getirdiğim, sonradan doğrulanan öngörüler için, başarının bana değil, benimsediğim modele ait olduğunu da özellikle vurgulamak isterim.

Kriz ve [k]rizler

Örneğin "kriz" sözcüğü, hem bugün hem de uzun yıllardır, sürekli, değişik nitelemelerle ve bağlamlarda kullanılıyor ama aslında bununla ne kastedildiği bir türlü yeterince açıklık kazanamadı. Dahası, bu sorunun hak ettiği ilgiyi çekemediğini söylemek hiç de yanlış olmaz.[3]

Belki de bu, sorunun cevabının salt ekonomik değil aynı zamanda felsefi (kategorilere ilişkin) bir düşünmeyi gerektirmesinden kaynaklanan bir zaaftı.

Gerçekten de, "kriz"in, bir taraftan soyut, kategoriler düzeyinde salt "hareketin" analizine, diğer taraftan de kapitalizmin özgün bir üretim tarzı olarak varoluş koşullarının özelliklerine ait bir kavram olarak çözümlenmesi gerekiyor. Diğer bir deyişle kapitalizmin krizi üzerinde düşünmeye başlayınca, iki aşamalı bir çözümleme yolu izlemek gerekiyor. Birinci aşamada krizi "hareketin" özel bir anı olarak irdelemek, tanımlamaya çalışmak gerekiyor. İkinci aşamada da sermaye birikim sürecinin özel bir anı olarak...[4]

Kapitalizm 250 yıldan daha eski ve zaman içinde belirgin bir biçimde evrimleşmiş bir üretim tarzıdır. Bu dönem boyunca kapitalizm birçok kez "krize" girdi ve bunlardan "yenilenerek çıkmıştı".

Bu evrim ve yenilenme süreci içinde kapitalizmin birçok özelliği nicel ve niteliksel değişim geçirdi. Öyleyse, kapitalizmin krizini tartışırken, bu değişiklikleri de dikkate almak, birbirini izleyen

---

(3) Habermas'ın, Lipietz'in bir istisna olduğu söylenebilir. Diğer araştırmacıların genelde Oxford lugatindeki tanımlamaya –üzerinde çok fazla durmadan, eleştiri süzgecinden geçirmeden– dayanmakla yetindikleri söylenebilir.

(4) Aslında sorun biraz daha karmaşık. Çünkü kapitalizm hem bir meta üretimi hem de meta üretiminin, işgücünün meta haline gelmesiyle birlikte ortaya çıkan özgün bir biçimi. Bu yüzden krizi önce meta üretiminin içinde bir olasılık olarak saptamak, sonra bu olasılığın kapitalizmde nasıl gerçekleştiğini, özgün gerçekleşme biçimlerini bulmak gerekiyor.

krizlerde **öze** ilişkin kendini tekrarlayan yanlarla **biçime** ilişkin bir aşamadan öbürüne gelip geçen değişiklikleri tanımlamak, sonunda kapitalizmin yaşadığı evrimin "yapısal"[5] bir dönüşüme yol açıp açmadığına da bakmak gerekiyor. Bu nedenlerden dolayı, araştırmacının, kapitalizmin çeşitli dönemlerini birbirinden ayırmasına ve krizi bu farklı dönemlere atıfla çözümlemesine olanak sağlayacak teorik bir çerçeve ve araç geliştirmesi gerekiyor. Ancak o zaman belki de kapitalizmin krizlerini tarihselleştirmek, özelliklerini teorize etmek olanaklı olabilecektir.

Dahası böyle bir teorik çerçeve (araç), bizim, kapitalizmin krizlerinin **öze** ve **biçime** ilişkin özelliklerini birbirinden ayırmamıza, varoluş **zeminini** saptamamıza da olanak vermelidir. Örneğin kapitalizmin krizinin varoluş **zemini** (kökleri) esas olarak ulusal[6] bir ekonomi mi? Yoksa krizler daha çok bölgesel ve küresel düzeyde mi ortaya çıkıyorlar? Eğer bu sorunun cevabı "bölgesel" ya da "küresel" ise, o zaman aradığımız kriz teorisinin ulusal ve küresel analiz düzeyleri arasında bir köprü oluşturması, ya da diğer bir deyişle her iki düzeyde de çalışmaya olanak sağlaması gerekiyor.

Aşılması gereken bir diğer sorun da, "krizi" kapitalist üretim tarzının gelişme dinamikleri, daha doğrusu, kapitalist sosyal formasyonların, zaman içindeki ve coğrafi düzeydeki hareketleri (yayılması) bağlamında analiz edebilmekle ilgilidir.

---

(5) Burada, sermayenin ("bir makine olarak", Deleuze ve Guattari, 2003: 222-262) mekânı ve zamanı kullanma (Harvey, 2001:312; 2003:115) biçimlerini, kendini yeniden üretmek için gereksinim duyduğu ideolojik kodları, siyasi biçimleri ve öznellikleri (insanı) düşünüyorum.

(6) Burada "ulusal" kavramı bir devlete ve onun zeminini oluşturan bir sosyal formasyona referansla kullanılıyor. Bir grubu diğerlerinden etnik, ırka ilişkin, dini, linguistik, kültürel özelliklerinden hareketle ayırt etmeye yönelik olarak değil. Burada ulusal kavramı, "bir ülke" kavramına çok yakın bir bağlamda kullanılıyor ama vurgu coğrafyaya değil siyasi ve ekonomik yapılanmaya yapılıyor.

Kapitalizmin krizine ilişkin tartışmalar etrafında gelişmiş olan yazına baktığımızda, "kriz" kavramının birçok farklı durum için kullanıldığını görüyoruz.

Bir yaklaşım krizi, iş döngülerinin *(business cycles)* içinde bir an olarak ele alıyor: Bu yaklaşıma göre "kriz" "iş döngüleri sırasında, zirveye ulaşılmadan az önce gerçekleşiyor ve giderek ekonomik etkinliklerde yaygın bir gerilemeye yol açıyor." (*Americana,* 1968/ cilt 8:205). Bu yaklaşıma göre "kriz iş devresinin üç aşamasından –refah, kriz, bunalım– en kısa ve sert olanı olarak düşünülüyor." (Mitchell, 1913:5)[7] Bu iş döngüleri teorilerinde, "kriz" olağan ve düzenli olarak tekrarlanan bir olgu olarak saptanmakla birlikte, "Neden tüm iş döngüleri sert ve çok çarpıcı anlara sahip olmuyorlar? Neden kimi dönemlerde iş döngülerindeki daralmalar çok yumuşak ve kısa anlar olarak yaşanıyorlar?" sorularının cevapsız kaldığını görüyoruz. Yine bu iş döngüleri teorilerinde, refah döneminin krize dönüşme nedenlerinin etraflıca sorgulandığını görüyoruz, ama krizin, genel olarak kapitalizmin tarihinin, özel olarak da iş döngülerinin içindeki yeri nadiren ilgi çeken bir araştırma konusu olabiliyor.

Karl Kautsky, Rosa Luxemburg gibi düşünürler,[8] daha sonra SSCB Bilim Akademisi, özellikle Stalinist rejimin yerleşmesinden

---

(7) Bu saptamanın yapıldığı dönemde, bunalım kavramı, henüz genel durgunluk, resesyon kavramları kullanılmaya başlanılmamıştı. 1930'larda yaşanan "bunalımdan" sonra, bu olguya bunalım denirken, giderek daralma, yavaşlama dönemi için resesyon kavramı kullanılmaya başlandı.

(8) Kapitalizme karşı mücadele söz konusu olduğunda taban tabana zıt siyasi projeleri temsil etmiş olsalar da, Kautsky ve Luxemburg kapitalizmin gelişmesi için kapitalizm öncesi üretim tarzlarından oluşan bir dış dünyanın varlığının önemini vurguluyorlardı. Bu dış dünya ya da III. Kesim tükendiğinde, kapitalizm nihai bir çöküş sürecine girecekti. Bu eğilim iş döngüleri sorununu tümüyle inkâr etmiyor fakat bunu işçi sınıfının talebinin, kârın gerçekleşmesi için yetersiz kalmasına bağlıyorlardı. Bu yetersizlik ancak III. Kesimden gelen kaynaklarla aşılabiliyordu. Öyleyse III. Kesimin tükenmesi kapitalizmin sonunu getirecekti.

sonra, kapitalizmin krizini onun nihai çöküşüyle eşanlamlı kullanma eğilimindeydiler.[9] Görüldüğü gibi, bu yaklaşımların, uzun bunalım dönemlerini izleyen uzun ve sürekli büyüme dönemlerinin varlığına ilişkin bir açıklama sunması olanaklı değil.

Kriz teorileri arasında bir üçüncü yaklaşımın da "Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları" teorilerinden ve üretim sürecinin önemli bileşenlerinin dalganın yukarı salınımında, aşağı salınımından (teknolojik mutasyon ya da teknolojik devrim ya da temel icatlardan dolayı) farklı olduğuna ilişkin bir gözlemden esinlendiğini görüyoruz. Bu yaklaşım da bize "kapitalizmin yapısal krizleri" kavramını sunuyor (Boyer: 1978, Mandel: 1978, Boccara: 1983).[10]

İş döngülerinin nispeten yumuşak yaşandığı **uzun bir ekonomik genişleme dönemini**, iş döngülerinin sert çöküşler sergilediği **uzun bir ekonomik daralma döneminin** izlediğini saptayan uzun dalgalar teorisinin, kapitalizmin tarihini ve bu tarih içinde önemli özelliklerindeki gelişmeleri irdelemek için, buraya kadar değindiklerimden çok daha güçlü bir çerçeve sunduğu söylenebilir.[11]

Ancak bu yaklaşımın da önemli bir zaafı var. Bu yaklaşım, uzun devrelerle, daha kısa dönemli iş döngüleri arasındaki ilişkiyi açıklayacak tatmin edici bir teorik çerçeve sunamıyor; dolayısıyla da ekonomik etkinliğin uzun dönemli gerilemesiyle, daralmasıyla, iş döngülerinin sertleşmesi arasındaki ilişki hak ettiği ilgiyi görmüyor.

---

(9) "Stalinist kriz teorisine göre, krizler pazar yetersizliği sorunundan kaynaklanıyordu. Bu yaklaşıma göre devrevi bir toparlanma olasılığı söz konusu değildi." (Day, 1981:39)

(10) Bu yapısal kriz kavramını savunanlar, "yapılar" ve krize yol açan dinamiklerle ilgili olarak birbirlerinden oldukça farklı tanımlamalar sunuyorlar. Bu konuya ikinci bölümde döneceğim

(11) "Uzun dalgalar"la ilgili tartışmanın ilk "raundu" için: Kontradieff (1926) (Review 2, No:4, 1979) içinde, Kontradieff (1929), Richardson ve Snyder, 1984 içinde; Schumpeter, 1939. İkinci "raundu" için: Mandel, 1972; Van Duijin, 1983; Freeman, 1983; Goldstein 1988; Arrighi, 1994.

Yukarda kısaca değinilen teorilerin yetersizliklerini aşabilecek bir kriz teorisi geliştirme çabalarının, ek olarak farklı kriz kavramlarını da birbirinden ayırt edebilecek tanımlamalar sunması ve bunların hepsini tek bir teori içinde bütünleştirebilmesi gerekiyor.[12] Böyle bütünleştirilmiş bir kriz teorisinin, uzun dalgalarla, daha kısa dalgalanmaları, hatta 1929, 1987 yıllarında borsada, 1997'de Asya döviz ve borç piyasalarında, 2007 yılında mali piyasalarda yaşanan şokları kapitalist üretim tarzının genel hareketinin, diğer bir deyişle sermaye birikim sürecinin dinamiklerinin içine yerleştirmesi, bu hareketler içindeki işlevlerini, anlamlarını açıklaması da gerekiyor.

Böyle bir teorik çerçevenin, tartışmalar başladığından bu yana –gerçekten çok önemli katkılara karşın– kurulamamış olmasının birçok nedeni olduğu söylenebilir.[13] Bunlar arasında bence en önemli etken, hemen hiç kimsenin "genel bir kriz teorisi" inşa etmeye girişmemiş olmasıdır. Ya da, krizin genel bir teorisinin oluşturulmasına yönelik bir perspektifin yokluğu, çok önemli sorunların aşılamadan bu güne kadar gelebilmesine neden olmuştur. Bu bağlam-

---

(12) Bu bağlamda iki kriz kavramını da anımsamak yararlı olacaktır. Bunlardan biri Lenin'in var olan toplumsal düzen içindeki bir kırılma anını ifade edebilmek için kavramlaştırdığı "ulusal kriz" kavramıdır. Lenin bu ulusal krizi devrimci konjonktür (devrimci durum) olarak da tanımlar. Diğeri de Gramsci'ye ait olan "organik kriz" kavramıdır: Bu kavram iktidar blokunun iç tutarlılığını, egemen sınıfın da hegemonyasını kaybetmeye başladığı bir "anı" tanımlar. Bu iki kavram, kriz sürecini çözümlerken, ekonomik ve siyasi düzeyleri ilişkilendirebilmek açısından çok yararlı araçlar sunuyorlar.

(13) Ben 1989 yılında verdiğim doktora tezimde, böyle bir çabaya girişmiştim. Tezin son bölümü; yapabildiklerimi ve yapamadıklarımı, yapılması gerekenleri, istatistik veriler ve hesaplamalar ve hâlâ askıda duran teorik sorunlar açısından, tezdeki çabanın ancak bir yere kadar gelebildiğini, yalnızca katkı olarak düşünülmesi gerektiğini söylüyordu. Ergin Yıldızoğlu: *A theoretical and historical study of crisis in the capitalist mode of production,* University of East Anglia, School of Development Studies, Ekim 1989.

da, kapitalizmin kriziyle ilgili çalışmaların çok büyük çoğunluğunun **kısmi,** sorunu bütünlüğü içinde kavramakta yetersiz kalmış çabalar olduğunu söyleyebiliriz.[14]

Bu kısmi teorilerden bazıları, "petrol krizi", "borç krizi" gibi özgün istikrarsızlık nedenleri üzerinde yoğunlaşmışlar[15] ya da piyasaların temizlenmekte başarısız kalmasının daha doğrudan bir göstergesi olarak uzun süreli işsizlik[16] ve yüksek enflasyon[17] üzerinde durmuşlardır. Bir diğer kısmi teori de krizi esas olarak alt sistemler, "ulusal ekonomi" bağlamında çözümlemeye çalışır.[18] Diğer taraftan, krizi kapitalist üretim tarzının merkezi ilişkileri ve çelişkilerinden, örneğin kâr oranlarının düşme eğiliminden, ücretlerin basıncından, yatırım eğilimindeki gerilemelerden hareketle çözümlemeyi amaçlayan çabalara da rastlıyoruz.[19] Bunlar, çok daha verimli başlangıç noktaları sunmakla birlikte, önemli bir zaafı da taşıyorlardı. Bu çalışmalar, ekonomideki bir ve iki dinamikten hareketle yapıdaki krize ilişkin

---

(14) Bu konuda ayrıntılı bir irdelemeyi ikinci bölümde bulacaksınız.

(15) Ekonomik krizin başlangıç noktasını 1973/74 konjonktürüne yerleştiren teoriler açısından, petrol fiyatlarındaki ani ve büyük artış çok önemli bir etkendir. Örneğin Remshaw, 1986:1; Lever ve Huhne, 1987; 12-13. IMF ve Dünya Bankası da bu döneme ilişkin yazınlarında "petrol krizi" ile 70'lerdeki ekonomik yavaşlama ve istikrarsızlıklar arasında bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

(16) İşsizlik ve buna bağlı olarak üretim kaybı, Kaldor (1980), Tobin (1981) gibi ekonomistler için krize yol açan en önemli sorunlardandır. Cameron, Cole ve Edwards'ın ortak çalışması (1984), bu tür kriz anlayışını "üretim maliyetleri yaklaşımı okulu" adı altında sınıflandırıp sergiliyordu.

(17) Bu yaklaşıma esas olarak serbest piyasa, neoliberalizm savunucuları arasında rastlanır. Cameron, Cole ve Edwards'ın "öznel tercihler okulu" olarak tanımladığı bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerini, Friedman, Hayek, Schwarts gibi monetarist iktisatçılar oluşturuyordu.

(18) İngiltere'de kriz: Glyn ve Sutcliff (1972), Gamble ve Walton (1976), Bullock ve Jaffe (1975). ABD krizi: Sweezy ve Baran; O'Connor (1973), Aglietta (1979), Fransa krizi: Boyer (1978)

(19) Bullock ve Yaffe (1975); Glyn ve Sutcliff (1972, Mattic (1981).

açıklamalara, farklı soyutlama düzeylerinin varlığını görmezden gelerek, hatta indirgemecilikle, çok karmaşık bir olguya, tek kaynaklı, tek nedenli *(monocausal)* açıklamalar aramakla eleştirilebilecek bir biçimde ulaşmaya çalışıyorlardı.

Diğer taraftan kimi araştırmacıların da, kriz teorilerini inşa ederken, "tek nedenlilik" hatasına düşmemeye, çizgisel, indirgemeci bir yol izlememeye dikkat ederken, bu kez "eksik tüketim", "aşırı üretim" gibi yüzey biçimleri üzerinde yoğunlaştıkları,[20] bu yüzey biçimleriyle derin yapısal belirleyiciler arasındaki ilişkileri yeterince sorgulamadıkları, teorize etmedikleri görülüyordu.

Tüm bu yaklaşımlara ek olarak değinilmesi gerek bir diğer grup "kısmi" kriz teorisindeyse, esas olarak krizin bir anının krizin kendisiyle karıştırıldığı, ya da bir başka deyişle, krizin, bir anına indirgendiği görülüyor. Bu çalışmaların kriz çözümlemelerinde "büyük bunalım", "ikinci büyük gerileme" *(second slump)* gibi "anlar" öne çıkıyor. Hükümetleri büyük mali operasyonlara, müdahalelere zorlayan şirket iflaslarını "kriz" olarak çözümleyen yaklaşımları da bu kategoriye koyabiliriz sanırım.[21]

Genelde en kapsamlı ve çok boyutlu kriz teorilerini sunmayı başaran Marksist gelenek içinde, en çok dikkati çeken sorunlardan biri de, Marx'ın "eğilim" dediği dinamikleri, maddi *(secular)* eğilimler gibi düşünmek olarak kendini gösteriyor. Bu çalışmalarda araştırmacıların, kâr oranları yasasını kanıtlamak için ampirik veriler toplamak üzerinde yoğunlaştıklarını, böylece kâr oranlarının gerçekten düştüğünü kanıtlamaya çalıştıklarını görüyoruz. Çok açık ki bunlar, krizi oluşturan birçok karmaşık olguyu birlikte ele alarak bunların bir aradalığını kâr oranları düşme yasası ve karşıt eğilimler arasındaki di-

---

(20) Sweezy (1942:187-189); Mandel (1978:167), Arrighi (1978); Armstrong, Glyn. Harrison (1984); Brenner (1998)

(21) Kindleberger (1977), Mandel (1978), Dyson ve Stephen (1983). Daha yakın tarihlere gelirsek, 1997 "Asya krizi", 2007 "finansal kriz" başlıklı çok sayıda çalışmayı da burada anabiliriz.

yalektiğe dayanarak açıklamak yerine, krizin varlığını kâr oranlarının düştüğünü göstererek kanıtlamaya çalışan, "ampirisist" yaklaşımlardır. Aynı alanda kimilerinin de, kârların aslında kriz olarak tanımlanan dönemlerde her zaman düşmediğini kanıtlamayı kendilerine iş edinmesi de artık kaçınılmaz olmaktadır. Her iki durumda da bu yaklaşımı izleyen araştırmacıların, "neden" ile semptomu birbirine karıştırdıkları, kriz tartışmalarının hemen, kolaylıkla matematiksel olarak kanıtlama çabalarına dönüştüğü de söylenebilir.[22]

Kriz teorilerinin tarihine baktığımızda çok az sayıda da olsa, krizi küresel düzeyde analiz etmeye, soruları bu düzeyde sormaya öncelik veren çalışmalara da rastlayabiliyoruz. Ancak, bu alanda da özellikle 1990'ların ikinci yarısındaki Asya krizinden sonra yeniden canlanan tartışmalara gelmeden önce, küresel krizin dinamiklerini, çeşitli alt sistemlerin, ulusal ekonomileri birbirilerine ekleyerek, özellikle dış ticaret, mali hareketler, döviz açıkları vb. gibi yüzey biçimlerine odaklanarak tartışma eğiliminin egemen olduğu söylenebilir. Bu çalışmalarda alt sistemlerle küresel sistem arasındaki ilişkinin teorize edilmesine yönelik, nadiren öne çıkan çabaların da yetersiz kaldığını[23] ayrıca not etmek gerekiyor.

Bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı bir biçimde geri dönmek üzere, kısaca şu notu düşmek isterim: Ekonomi politiğin eleştirisi, kriz teorileri, kapitalizmin evrimi, mekâna yayılmasının sergilediği biçim-

---

(22) Kâr oranları düşme eğilimlerini ampirik bir biçimde yorumlamanın, Marksizmin Neo-Ricardian eleştirmenleri olarak tanımlanabilecek bir okulun içinde çok yaygın olduğunu görüyoruz. İyi bir özetleme için Fine ve Harris'e (1981:65-67 ve 76-77) bakılabilir. Mattic'in Mandel'e yönelik, yasanın varlığını fiyatlar düzeyine ait istatistik verilerle kanıtlamaya çalışmakla eleştiren yaklaşımı da ilgiye değer. Mattic kârların düşmesinin yasayı kanıtlamaya çalışmak yerine, düşüşün bu yasa içinde anlamlandırılması gerektiğini söyler (Mattic, 1980:180-81).

(23) Andre Gunder Frank'ın iki ciltlik çalışması (1980-81), Armstrong ve arkadaşlarının (1984) bu grup araştırmalarının ilk tipik örnekleri olarak düşünülebilir.

ler bağlamında, 1970'lerden başlayarak geliştirilen kimi yaklaşımlar (1990'ların küreselleşme tartışmalarının, neoliberalizme yönelik eleştirilerin, 1997 Asya krizi deneyiminin ve özellikle 2006'da başlayan mali istikrarsızlık ve şokun ışığında) bugün kapitalizmin krizini analiz ederken çok daha avantajlı bir konumda olmamıza yardımcı oluyor.

Örneğin, Fransa'da CEPREMAP'ta başlayan "Düzenleme okulunun" geliştirdiği sermaye birikim rejimleri ve düzenleme sistemleri kavramlarının ve *Review* dergisi ile *Journal of World System Studies* etrafında geliştirilen tezlerin ve üretilen malzemenin önemini vurgulamak gerekir. David Harvey'nin, kapitalizmin gerek zamanda ve mekânda yayılırken çevresini kendi yaşam koşullarına uydurmak üzere yeniden şekillendirme dinamikleri, daha sonra buradan dışarı doğru yeniden hareket ettiğinde bu yapıların yarattığı sorunları irdeleyen ve teorize eden çalışması, *"spatial and temporal fix"* (zamansal ve mekânsal sabite: sorunlarını zaman ve mekâna kaçarak aşma çabası) savları, krizin hem ortaya çıkış biçimlerini hem de sermayenin krize uyum sağlarken yarattığı sarsıntıları, yıkım ve yeniden yapım süreçlerini anlamamıza büyük katkıda bulundu. Giovanni Arrighi'nin *Kapitalizmin Uzun Yüzyılı* başlıklı çalışmasında, krizle finansallaşma ve hegemonya döngüleri arasında kurduğu ilişkiler, daha sonra kendi bulgularıyla Harvey'nin teorik savlarını birleştiren, özellikle *NLR*'deki yazıları,[24] krizin küresel çapta varlığını, siyasi ekonomik ve kültürel alanların hepsinde birden tartışmamızı kolaylaştırdı. Bu bağlamda, çok daha soyut bir düzeyde ama krizin yarattığı yeni kültürel biçimleri ve öznellikleri düşünmeye yardımcı olması acısından, Deleuze ve Guattari'nin *Anti-oedipus – capitalism and schizophrenia* çalışmasını, özellikle de 9 ve 10. bölümlerini anmak isterim.

(24) Arrighi, 2005: *NLR* 32 ve 33

Tekrar ve Süreklilik

Tekrara ilişkin iki gözleme gelince... Birincisi, kapitalizmin krizine ilişkin tartışmalar 1970'lerde de "yeniden başlamış", giderek yoğunlaşmış, geniş bir literatür oluşturduktan sonra, 1980'lerin sonuna doğru geri çekilmiş, adeta sönümlenmişti.[25] Diğer bir deyişle kriz tartışmalarının yeniden literatüre girmesinin tarihi en az 30 yıl geriye, 1970'lerin başına kadar gidiyor. Diğer taraftan, kapitalizmin, kriz olarak nitelenen istikrarsızlıklarını konu alan teorik çalışmaların tarihi ise kapitalizmin tarihi kadar eski. Bu düzensizliklerin kendilerini düzenli olarak tekrarladıklarının ayırdına varılmasıyla, özellikle 1825 ekonomik "kriziyle" birlikte, iş döngülerini *(business cycles)* açıklamaya yönelik ciddi teorik çalışmaların da şekillenmeye başladığını görüyoruz.[26] O noktadan sonra, ekonomik kriz ve iş döngüleri konularında çok zengin bir yazın oluştu.[27]

Ancak bu çok zengin yazına bakınca, aslında, krizin kaynaklarına ilişkin iki düşünce akımının sürekli kendini tekrarlayan etkisiyle karşı karşıya kalıyoruz. Ya da sayıları belki de milyonlara varan kitap ve makaleleri, aslında iki başlık altında toplamak olanaklı.

---

(25) 1980'lerde yeni bir kriz yönetme modelinin (neoliberalizmin) bulunarak devreye sokulması, krizin aşıldığına ilişkin bir algıya yol açmıştı. Daha sonra sık sık vurgulayacağım gibi, aslında kriz eğilimleri bastırılıyor, yapısal, sermaye birikim modeline ilişkin sorunlar erteleniyordu... 2007'de model artık bu sorunları erteleyemez bir noktaya gelerek tükendiğinden, kriz bu kez "son 60 yılın en büyük krizi" betimlemesini hak edecek bir sertlikte gündeme gelecekti.

(26) Mitchel (1913:3)

(27) Mitchel, 1927, Estey, 1941, American Economic Association, 1950, Whittaker, 1966, 2009 Aralık sonunda Google, business cycles economics başlığına karşılık 17 milyondan fazla sayfa veriyordu, economic crisis başlığıyla yapılan bir araştırma ise 45 milyon sayfa getiriyordu. "Capitalist crisis" araması da 3 milyondan fazla sayfa getiriyordu.

Bir düşünce akımına göre, kapitalizm esas olarak istikrarlı bir sistemdir ve genel olarak bir denge noktasına doğru ilerler.[28] Bu yaklaşıma göre kapitalizm insan doğasına en uygun, kendi öz çıkarlarını gerçekleştirmek için akılcı bir biçimde piyasada rekabet eden bireylerden oluşan, kendi içinde uyumlu bir sistemdir. Bu yaklaşıma göre çok sayıdaki bireyin olumlu ve olumsuz eylemleri, karşılıklı aşırılıkları gidererek, ekonomiyi bir denge noktasına doğru götürür. Böylece kıt kaynaklar, ekonomik etkinliğe katılanlar arasında[29] optimal bir biçimde dağıtılırlar.

Bu yaklaşımın hem kapitalist sınıfın eski rejime karşı yeniyi meşrulaştırma süreci içinde, hem de farklı coğrafyalardaki kapitalist sınıflar arasındaki mücadele içinde ve bu mücadelelerin ideolojisinin bir bileşeni olarak geliştirilmiş olduğunu kolayca söyleyebiliriz.

Şöyle ki, yeni şekillenmekte olan kapitalist sınıf, bir taraftan feodal toplumun yerine kurmakta olduğu yeni toplumun iç uyumuna ilişkin sorunlarla uğraşıyor, eski rejimin içinde hiyerarşik ve dini haklarla ve dünyevi sorumluluklarla tanımlanan toplumsal yapılarla çözülen bu soruna kendi yaşam koşullarına uygun bir çözüm arıyor-

---

(28) Bu noktada Quesnay'ın ekonomik tablolarını, Adam Smith'in "görünmeyen el" kavramını, daha yakın zaman ilişkin, Keynes'in "genel denge" kavramlarını anımsayabiliriz. 2007 krizini değerlendirirken bu yaklaşım kendini en tipik bir biçimde, krizin kaynağını, ya açgözlü bankerlerde ya da siyasi yöneticilerin hatalarında arayan yaklaşımlarda gösterir. Örneğin 2009 yılı biterken *Financial Times*'ta bir yorumcu, "Kriz kapitalizmin başarısızlığını değil, kapitalizmin işleyişini anlayamayan yöneticilerin başarısızlığını yansıtıyor," diyordu. Derek Scott, "More capitalism, less regulation" *Financial Times*, 22/12/09

(29) Bu yaklaşımdan, piyasaya katılmayanların kıt kaynaklardan pay almasının söz konusu olmadığı sonucuna da ulaşabiliriz. Öyleyse, bu yaklaşımın, dolaylı olarak da olsa kapitalizmin, her türlü kamusal alanı ve etkinliği yadsıma eğiliminde olan "nihilist" bir üretim tarzı olduğunu kabul ettiğini de varsayabiliriz. Örneğin: *"Wicksell'e göre kapitalizm –tüm sömürücü ve rekabetçi özelliklerine karşın– en iyi ve aslında da gerçekten düşünülebilecek tek üretim tarzı olarak kalmaktadır."* (Therborn, 1980, p. 97)

du. Diğer taraftan, dünya pazarının belli bir yerinde ortaya çıkmış ve burayı korumak durumunda olan burjuva, kapitalist sınıf, devralmaya başladığı orduyu ve devleti belli sınıf çıkarlarına uyumlu bir biçimde dönüştürmenin sorunlarıyla boğuşuyordu.

Bu yaklaşımın ilk ortaya çıktığı dönemde belli bir eleştirel yaklaşım, hatta bilimsel olarak tanımlanabilecek özellikler sergilediği söylenebilir. Çünkü bu yaklaşım o zaman yeni şekillenen üretim tarzını anlamaya, temel özelliklerini kavramaya çalışan bir refleksin parçasıydı da aynı zamanda.[30] Ancak zaman içinde, kapitalist sınıf egemen konuma yükseldikçe, işçilere karşı mücadelesi keskinleştikçe bu eleştirel tavrın, bilimsel yaklaşımın, kapitalizmi savunan ideolojik bir aklama çabasına dönüştüğünü, "vülger (kaba-yüzeysel) ekonomistler" denen olgunun şekillendiğini görüyoruz.

"Vülger ekonomistler"in, toplumsal ekonomik fazlanın kaynağında emek, sermaye ve toprağın aynı derecede yer aldığını kanıtlama çabaları, üretim sürecinin sorunları yerine dolaşım alanına yoğunlaşmaları, işgücünün tüketilişi ve değerlerin yaratılışı sorunlarını yadsımaları, kapitalizmin krizini anlama şanslarını yok ediyor, krizin nedenlerini dışarıda, "exogenous" süreçlerde aramaya yönlendiriyordu onları. Bu vülger ekonomistler açısından kapitalizm her şeye rağmen tek mümkün olan sistemdi, neredeyse mükemmeldi. Her arz kendi talebini yaratır, gibisinden saçmalıkların gerçek yaşamda neredeyse her on yılda bir yadsınıyor olmasına karşın, vülger ekonomistler, bir dış etken olmasa kapitalizmin krize girmeyeceğine inanıyorlardı. Artık Ricardo bile tehlikeli bir yazardı bunlar için. Ca-

---

(30) Althusser ve Balibar, Quesnay ve Fizyokratların en olumlu yanı, ücret, kâr, rant, ticari kâr gibi kavramları anlamaya ve tek bir kaynakla, tarımda üretilen ekonomik fazla ile ilişkilendirmeye çalışmış olmasıydı. (Althusser, Balibar, 1972, s. 84). Daha sonra Ricardo ve Smith, ürünün piyasa değeri üzerinde durdular ve bunu, Merkantilist ve Marjinalistlerin aksine, üretim süreciyle, orada tüketilen emekle ilişkilendirmeye çalıştılar.

rey "Bay Ricardo'nun sistemi uyumsuzluk yaratıyor... Genelde sınıflar ve uluslar arasında düşmanlıkları kışkırtıyor. Kitabı tam anlamıyla bir demagogun ürünüdür..." diyecekti.[31]

Vülger ekonomistlerin düşüncelerinin bir sınıf çıkarını yansıttığını, tam anlamıyla ideoloji olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.[32] Bu akımın kurucuları kapitalist sınıfın içinden geliyordu.[33] Bu akımın önde gelen temsilcilerinin, siyasi iktidar ve özel mülkiyet söz konusu olduğunda, hiç tereddüt etmeden emekçilere karşı kesin bir tavır koyabildiklerini de biliyoruz.

Bu okulun temsilcileri, genelde krizlerin devrevi bir biçimde, düzenli aralıklarla geldiğini kabul etmek istemez, adeta her seferinde "yeniden şaşırmaktan" kendilerini alamazlar. Bu krizlerin kapitalizmin kimi özellikleriyle ilgili olabileceğini ise kabul etmek söz konusu bile değildir. Bu bağlamda bu ekonomistlerin aklına güneş lekeleri, aşırı yağmurlar, psikolojik etkenler filan bile gelebilmektedir.[34] Aslına vülger ekonomistlere haksızlık etmeyelim. Ricardo bi-

---

(31) Cameron ve Edwards s. 121

(32) Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti* çalışmasında bu konuda çok çarpıcı bir gözlem yapıyor: "Ekonomistlerin yalnızca tek bir işlem metodu vardır. Onlar açısından yanlıca iki tür kurum var: Doğal olanlar ve yapay olanlar. Feodalizmin kurumları yapaydır, burjuvazinin kurumlarıysa doğal. Bu saptamayı yaparken aslında, yalnızca iki tür din tanımlaması yapmak isteyen teoloji uzmanlarına benzerler. Başkalarının dinleri insan icadı ve yapaydır, kendi dinleriyse tamamen tanrıdan kaynaklanır... Bugün ekonomistler kendi kurumlarının doğal olduğunu ileri sürerken aynı zamanda bunların zamanın etkilerinden bağımsız, ebedi kurumlar olduğunu da söylemiş oluyorlar... Eskiden, feodalizmin kurumları varken tarih vardı. Şimdi ise artık yok..." Karl Marx, *Powerty of philosophy*, Bölüm 2, "Yedinci ve son gözlem." Moskova, Progress Publishers. Aktaran Slavoj Zizek, *First as Tragedy Then as Farce*, Verso 2009, s. 21.

(33) Therborn, 1980, Bölüm II.

(34) William Herschel (1801, güneş lekeleri; Stanley Javon (1884) Güneş döngüleri; H.L. Moore (1914) yağmurlar; A.C. Pigou (1920) duygusallık; Maynard Keynes (1936) psikolojik etkenler. Ayrıca bakınız Mitchel, 1927, kısım-I. Şimdi de "açgözlü bankacılar" (tüm medya korosu).

le kâr oranlarının düşme eğilimini fark edince, bunu nüfus artışı, tarımsal üretimdeki gerilemeler, toprak rantındaki artış gibi kapitalizme göre dışsal etkenlere bağlamayı seçmişti.[35]

Ne ki, kapitalizmin rasyonel ve uyumlu bir sistem olarak krize girmesinin söz konusu olamayacağına ilişkin inanca karşın, zaman içinde krizlerin düzenli aralıklarla gelmeye devam ediyor olması, krizleri rastlantısal olaylar olarak görme eğilimdeki anlayış yerine, giderek, krizlerin düzenli olarak geldiğini kabul eden "iş döngüleri" teorilerinin gelişmeye başlamasına yol açtı. Kapitalizmin kalıcı bir sistem olduğuna ilişkin inancın ve buna bağlı özgüvenin pekişmesinin bir sonucu olacak, kapitalist sınıfın düşünürleri artık, iş döngüleri, düzenli sarsıntılar, krizler gibi konuları rahatlıkla tartışabilecek olgunluğa da gelmişti. Artık tartışmalar, krizlerin nedenlerini açıklamaktan daha çok, "Neden krizi bir bunalım, bunalımı da bir refah dönemi izler?" sorusu üzerinde yoğunlaşıyordu. Kriz teorileri iş döngüleri teorilerine evrimleşiyordu.[36] Böylece de ekonominin en duyarlı konularından biri evcilleştirilmiş, "anlam yüklü" kriz kavramı iş döngüleri çalışmaları içinde sterilize edilmiş, üzerine kapitalizmin ebedi geri dönüşünü vurgulayan "devrevi hareket" (devinim) anlamı yüklenmiş oluyordu.

Şimdi kapitalizmin krizine ilişkin ikinci düşünce akımına geçebiliriz. Bu ikinci akım kapitalizmin doğasına ilişkin, birinci akıma göre tam anlamıyla aksi yönde bir gözlemden hareket ediyordu: Rasyonel bir sistem olmak bir yana kapitalizm, çelişkilerle dolu, hatta çok özel koşullar dışında sürekli var olması "imkânsız" bir toplumsal üretim ve yaşam tarzıdır. Birileri sürekli zenginleşirken toplumun geri kalanı, büyük çoğunluğu giderek göreli, zaman zamanda mutlak olarak yoksullaşır. Bu nedenle toplumun büyük bir kısmı, yoksulluk içinde tutulmasının yanı sıra sürekli denetim ve di-

(35) Mattic, 1981, 119.
(36) Michel 1913, s. 5.

siplin altında da tutulmalıdır. Bireysel özgürlükleri maksimize eden kapitalizm, toplumsal özgürlükleri sürekli sınırlar, zaman zaman da büyük çaplı olarak askıya alır.

Bu ikinci akıma göre, krizler kapitalizmin bir yan ürünü hatta varoluş koşuludur. Bu sonuçlara ulaşanlar ister istemez, Aydınlanma geleneğinin bir devamı olarak, kapitalizmin aşılmasına, toplumun çoğunluğunun çıkarlarıyla uyumlu bir toplumsal model aramaya koyulacaklardı. Bu akım bize önce ütopik sosyalistleri, sonra sosyal demokratları ve nihayet komünist hareketi (hipotezi) verdi...

Kapitalist toplumsal üretim biçiminin akıldışı özelliklerini ilk görenler Ütopik Sosyalistler oldu. Sanayi Devrimi'nin, insan yaşamı ve doğa üzerindeki yan etkilerini, bunu izleyen devrevi sarsıntıları gözlemleyen Ütopik Sosyalistler, kapitalizmin insan doğasına en uygun üretim biçimi olmadığı sonucuna ulaştılar.

Ancak Plehanov'un işaret ettiği gibi Fransız Devrimi'nin mirası olan bir ikilemi aşamıyorlardı. Bir taraftan insan doğasına uygun modeli bulmak, insan doğasının değişmez olduğunu varsaymayı gerektiriyordu. İnsan doğası incelenerek, özelliklerine uygun yeni bir toplum yaratılabilirdi. Ancak insan doğası değişken ise, toplumsal koşullar tarafından belirleniyorsa, apriori olarak bir toplumsal düzen düşünmeye çalışmak boşunaydı.[37] Bu nedenle Sismondi gibi kapitalizmin iç çelişkilerini çözümlemeye çok yakınlaşanlar bile sonunda, ahlaki çözümler önermekten kurtulamıyorlardı.

Bir taraftan üretici mallarını satamazken, öbür taraftan, emekçiler, üreticiler arasında çarpıcı bir yoksulluğun egemen olması Sismondi'nin dikkatini çekti. Bu "garip" duruma ilişkin Sismondi iki açıklama sunuyordu: Birincisi, piyasanın anarşik karakteriydi. İkincisi de piyasada mallara yönelik tüketici gelirinin yetersizliği. Buradan hareketle Sismondi, daha sonra krizi açıklamaya ilişkin, eksik tüketim savlarına temel oluşturacak olan "talep yetersizliği" sorununu saptayacaktı.

(37) Plehanov, 37.

Sismondi, "Eğer işçiler ulusal ekonomideki talebe geniş bir zemin sağlayacak bir gelire sahip olurlarsa, genelde herkesin refahı artacaktır" savını ileri sürdü.[38]

Bu klasik ekonomi politik çizgisiyle yolunu ilk ayıran düşünür Marx oldu. Marx ekonomi politiği iki noktadan eleştiriyordu: Birincisi, Marx'ın, insan, toplum ve doğa arasındaki ilişkiler üzerine "Maddi yaşamın üretim tarzı, toplumsal, siyasi ve entelektüel yaşam sürecini genel olarak koşullandırır. İnsanların bilinci varlığını belirlemez. Tam aksine insanların sosyal varlığı bilinçlerini belirler,"[39] saptamaları, yukarıdaki düalizmi aşıyordu.

İkincisi, Marx diyalektik mantığı analiz yöntemi olarak benimsedi; kendisinden önceki ekonomi politik savlarını, öncelikle sübjektivist yaklaşımlarından doğan tutarsızlıkları temelinde eleştirdi. *Grundrisse* (1857-58), *Artı-değer Teorileri* (1861-63) ve *Kapital* (1864-68) başlıklı yapıtlarında kapitalizmin özellikleri üzerine yazdıkları, yukarıda değindiğim felsefi ve mantıksal sorunları aşarak kriz teorilerinin önünü açtı.

Marx'a göre kapitalizm, tarihsel bir toplumsal üretim biçimiydi. Geçmişi, bugünü ve geleceği vardı; ebedi bir şey değildi. Kapitalizmin özelliklerini açıklayabilmek için iç çelişkilerinin anlaşılması kesinlikle gerekliydi. Bu çelişkilerin (örneğin değişim değeri ve kullanım değeri arasındaki) varlığını kabul etmekle birlikte bunları kapitalizmin özeliklerindeki değişimlerle ilişkilendiremeyen Ricardo'nun ve bu çelişkileri yalnızca görüntüler olarak kabul ederek, çelişki yerine özdeşliği vurgulayan Mill'in aksine Marx, çelişkilerin kapitalizmin özünün, hareketinin, niteliksel ve niceliksel değişimlerinin arkasındaki itici güç olduğunu kavrıyordu.

Bu kavrayıştan hareketle Marx, kapitalizmin sabit bir öze sahip, istikrarlı bir üretim tarzı olmadığı, aksine, kendini iç çelişkile-

---

(38) Aktaran Mitchel, 1927, s. 220.
(39) Marx, 1977, s. 20-21.

rinin dinamikleri yoluyla yeniden üreten istikrarsız bir sistem olduğu sonucuna ulaşıyordu. Böylece, krizin kapitalizmin bir varoluş biçimi ve genel hareketinin, sermaye birikim sürecinin bir anı olduğunu ilk kez Marx açığa çıkarmış oluyordu.

Ancak Marx, kapitalist üretim tarzının krizini açıklayan bütünlüklü, tamamlanmış bir kriz teorisi bırakmadı. Yine de, onun kapitalizmin dinamikleri ve iç çelişkileri (*Kapital,* Cilt I, II ve III) artı-değerin üretilmesinin çeşitli biçimleri (*Kapital,* I, *Grundrisse*) üzerine çalışmaları, klasik ekonomi politikçilerle krizin doğası üzerine tartışmaları ve eleştirileri (*Grundrisse* ve özellikle *Artı-değer Teorileri,* Cilt II) kapitalizmin krizlerinin ekonomik özelliklerine ilişkin çözümlemelerin temellerini attı. Sosyal sınıflar ve mücadeleleri *(18. Brumaire, Fransa'da Sınıf Savaşımları, Fransa'da İç Savaş)* ve burjuva toplumunda siyasetin özellikleri (*Neue Reinische Zeitung* yazıları) üzerine yaptığı yorumları, siyasi süreçlerin çözümlenmesine ilişkin yöntemlerde bir devrim yaratarak, kapitalizmin krizlerinin siyasi ve ideolojik boyutlarının anlaşılmasına çok büyük katkılar yaptı.

Burjuva ekonomistlerin aksine Marx "kriz" kavramına çok büyük bir önem veriyordu. Bu kavramın Marx açısından önemi bir başka çok önemli kavramla, "devrim" kavramıyla ilişkisinden kaynaklanıyordu. Böylece kriz kavramı kapitalizmin bir başka üretim tarzına dönüştürülebilmesinin olasılığıyla ilişkilendirilmiş oluyordu.[40] Ancak Marx krizi salt devrim koşullarıyla ve kapitalizmin yıkılmasıyla değil, aynı zamanda, yaşayabilmesi için gerekli koşulların restorasyonu ile de ilişkilendiriyordu.[41]

---

(40) "Böyle devrimler, ancak, modern üretici güçlerle burjuva üretim biçimlerinin çatıştığı dönemlerde söz konusu olabilir"... "Yeni bir devrim ancak yeni bir krizin sonucunda olanaklıdır." (Marx, [1850], 1975, s. 126)

(41) Krizin, antagonistik çelişkilerin basıncını azaltması, var olan çelişkileri geçici olarak ve zor yoluyla çözmesi... ve bozulmuş dengeleri yeniden kuran şiddetli patlamalar... üzerine bkz: *Capital,* Cilt III, s. 249.

Marx'ın kriz konusuna değinen yazılarında, kriz kavramını, iş döngüleri bağlamında ve sermaye birikim sürecinin sürekli hareketi içinde tekrarlanan anlar olarak tartışan bölümlere de rastlıyoruz.[42]

Tüm bunlara ek olarak Thomas Kuczynski ve S. Menshikov[43] birbirlerinden ayrı olarak, çalışmalarında, Marx'ın kapitalizm analizleri içinde, "uzun dalgalar" ve "yapısal krizler" gibi uzun dönemli hareketlerin de yeterince ayırdında olduğunu gösteren bölümlere işaret ediyorlar.

Kuczynsky *Kapital*'in III. cildinden, genel kâr oranında gerçek değişimlerin uzun dönemli dalgalanmaların birikimli sonuçlarına bağlı olarak gerçekleştiğine ilişkin bir paragrafını aktarıyor[44] ve Marx'ın yazılarında, birçok yerde kısa dönemli hareketlerin yanı sıra uzun, kronik, kararsız yavaşlama hatta bunalımlara denk düşen dönemlerden söz ettiğini gösteriyor.[45]

Menshikov[46] Marx'ın yapısal kriz nosyonunun farkında olduğunu göstermek için *Kapital* I. Cilt'ten şu paragrafı aktarıyor: "Üretkenlikteki değişimler üretimin koşullarını değiştirir. Bu değişen koşullar da dönüp üretkenliği etkiler. Bu yolla oluşan farklılaşmalar, kendilerini kısmen, yüzeydeki, birbirlerini kısa dönemde dengeleyen dalgalanmalarda gösterirler. Kısmen de bu farklılıkların zaman içinde büyümesine bağlı olarak ya bir krize ve görünüşte eski ilişkilere şiddetli bir geri dönüşe yol açarlar, ya da yerleşerek üretimin yeni koşulları olarak kendilerini kabul ettirirler."[47]

Tüm buraya kadar aktardığım gözlemleri özetlersem, Marx'ta kriz, bir kavram olarak, sermaye birikim süreci içinde ortaya çıkan, bir

---

(42) Örneğin: *Kapital,* Cilt II, s. 264
(43) Vasko, 1987 içinde
(44) Vasko, s. 37
(45) Örneğin *Kapital,* Cilt III s. 489, aynı yerdeki "1861 genel krizine" ilişkin saptamalar.
(46) Vasko s. 66
(47) Vasko, kaynak olarak: Bütün Eserler, Cilt 26, *Artı-Değer Teorileri,* s. 544-545

taraftan devrim olasılığını, öbür taraftan da bir seri çelişkinin geçici olarak da olsa çözülmesiyle gerçekleşen bir yenilenme olasılığını içeren anlara karşılık geliyor. Marx'ta kriz, yalnızca yüzey biçimlerinde (piyasada) yaşanan ani değişimlere işaret eden bir kavram değil. Kriz Marx'ta aynı zamanda kapitalist üretim tarzının yapısal özelliklerindeki değişimlerle ve devrim olasılıklarıyla da yakından ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkıyor.

Ancak yine de Marx'ta "kriz" kavramının, iş döngüleri içinde bir an; devrimci durum; uzun durgunluk ve yapısal dönüşümler anlamında, birden fazla ve farklı özellikler sergileyen konjonktür için kullanıldığını görüyoruz.

Bu nedenle kriz teorileri üzerinde düşünmeye devam ederken, tüm bu farklı "krizlere" ilişkin kategorik tanımlamalar üretmeyi, Marx'ın kendi yöntemini kullanmaya çalışarak, kavramın farklı kullanılış biçimlerini birlerinden ayırmayı denemek gerekiyor.

Kategoriler Düzeyinde, "Hareket" ve "Kriz"

Bu bağlamda karşımıza çıkan en önemli sorunu şöyle tanımlayabiliriz: Sermaye birikim süreci, kendini çeşitli siyasi, ekonomik, ideolojik, kurumsal biçimlerde ifade eden özelliklere sahip karmaşık bir birliğin/bütünlüğün içsel hareketidir.[48]

Aşağıda önereceğim gibi, kriz, bu "karmaşık birliğin" kategorik açımlanması içine yerleştirilmelidir.[49] Bu nedenle öncelikle, bu

---

(48) Marx: "Kendiliğinden hareket eden töz *(substance)"; Capital,* Cilt-I, s.256 (Penguin, 1990). "Marx'a göre kapitalist üretim tarzı ne 'katı bir kristal' ne de bir saat gibi kendi kendine işleyen sistemdir. Kapitalist üretim tarzı, sürekli bir gelişme süreci yaşamış, her vechesi yalnızca 'hareket' halinde var olabilen, diyalektik bir biçimde eklemlenmiş bütündür." (s.79). *Kapital,* Cilt-I s. XXX-XXXI; *Grundrisse,* s.279 dipnot; Marx-Engels, *Selected Correspondences,* s.188; *Marx'tan Engels'e,* 22 Haziran 1865

(49) Bu karmaşık birlik, bir içeriği temsil eder. Bu nedenle, hareket ve değişim süreci içinde içerik ile biçim arasındaki ilişkinin de ayrıca teorize edilmesini gerektirir.

karmaşık birliğin sınırlarının belirlenmesi, Alain Badiou'nun *Being and Event* çalışmasından yararlanırsak, bir *"consistent set"* olarak düşünülmesi gerekir. Ondan sonra da değişim dinamiklerini ve bu değişimin bu birliğe ait çeşitli biçimlerle ilişkisini saptamak; buna karşılık bu çeşitli biçimlerin özle (karmaşık birliğin niteliksel temeliyle) ilişkilerini ve yeniden üretiminde oynadıkları rolü açıklığa kavuşturmak gerekecektir. Nihayet son olarak "kriz", değişim süreci içinde diğer anlardan farklı, özel bir an olarak tanımlanmalıdır.

Krizin tarifini önce maddenin (daha doğrusu kompleks sistemin – *"consistent set"*) hareketine ait genel bir kategori olarak ve sonra da sermaye birikim sürecine, belirli, tanımlanmış bir harekete uygulanabilir özel bir kategori olarak düşünmeye başlamayı aşağıdaki biçimde deneyebiliriz sanıyorum.

Hareket (karmaşık birliğin-içeriğin hareketi) kendini öncelikle çeşitli biçimlerinin geçirdiği değişim sürecinde açığa vurur.[50] Bu bağlamda hareketin (gelişimin/değişimin) temel sürücü gücünü, belli bir fenomenin bütün veçhelerinin, güçlerinin, eğilimlere temel oluşturan[51] ve karmaşık birliğin tüm unsurlarının etrafında kilitlendiği merkezi ilişkinin çelişkili doğası oluşturur. Buna karşılık, merkezi ilişkinin varlığını sürdürebilmesi, nesnel bir ilişkiyle bağlanmış tüm bu unsurların uyumlu bir varoluşuna bağlıdır. Ancak içeriği (karmaşık birliği) oluşturan bu unsurların, gerek kendi içlerindeki gerekse aralarındaki çelişkileri de ayrıca göz önüne almak, değerlendirmek gerekir.

Merkezi ilişkinin yeniden üretimi sırasında, biçimlerde kendilerini açığa vuran değişimler, çeşitli çelişkilerinin çözülmesinin ve

---

(50) Konumuzla ilgili olarak, bu biçimleri, devlet yapılarıyla, sermayenin kurumsal örgütlenmeleriyle, emeğin üretim süreci içindeki örgütlenme biçimleriyle, hatta ticaretin ve sermaye hareketlerinin küresel şekillenmeleriyle ilgili olarak düşünebiliriz.

(51) Lenin, *Collected Works,* Cilt 38, s.97.

aşılmasının ifadeleridir. Buna karşılık kimi çelişkiler de çözülemeden kalır ve birikmeye devam ederler.

Böylece merkezi ilişkinin yeniden üretim sürecinde, biçimlerin birbirlerini izleyen değişimleri, görüntünün giderek yeniden inşa edilmesini; kimi çelişkiler ortadan kaldırılırken kimilerinin korunarak birikmesini; böylece içeriği oluşturan unsurların matrisinin egemen halinin yeniden kurulmasını,hareket, gelişim süreci olarak tanımlayabiliriz.[52]

Gelişim (hareket) süreci içinde çelişkilerin çözülemeden birikmesi, değişimin hızlanmaya başladığı özgün anların[53] ortaya çıkma koşullarını hazırlar. Bu anlar, içeriği oluşturan unsurlar arasında bir yeniden düzenlemeyi gündeme getirir ki, bu durum da ister istemez görüntüde *(appearance)* ani değişimlere yol açacaktır. Bu koşullarda, anlarda, içerik içindeki çelişkilerin kısmen çözülmesinin, merkezi ilişkinin yeniden üretilmesini sürdürmekte yetersiz kaldığı, böylece niteliksel temelin varlığının tehlikeye girdiği görülür.

Bu koşullarda, içeriğin verili durumunda, görüntü düzeyinde de açık bir biçimde gözlemlenebilen şiddetli aksamalar ortaya çıkar. Bu noktada iki olasılık gündeme gelir: Birincisi, birikmiş çelişkilerin giderilmesiyle ortaya çıkmaya başlayan yeni unsurların eskileriyle birlikte düzenlenmesiyle yeni bir içeriğin kurulması gerçekleşir ve merkezi ilişkinin yeniden üretiminin devamına uygun yeni bir ortam oluşur.

İkincisi, birikmiş çelişkiler çözülemez, içerik yeniden düzenlenemez ve dağılmaya başlar; merkezi ilişki de... Bundan sonra içeriğin ve merkezi ilişkinin dağılmasıyla serbest kalan unsurların bir kıs-

---

(52) Hegelci bir deyimle: "Nosyonun varoluşa geçiş *(becoming)* sürecinin açılımı: Tözün, nedensellik ve mütekabiliyet *(reciprocity)* yoluyla diyalektik hareketi, nosyonun dolayımsız oluşumu, varlığa geçişinin açılımıdır." (Hegel, *Science of logic* 1968, 557)

(53) Badiou'nun "olay alanı" *(event site)* kavramı bu "anları" ve sonrasını düşünmeye çalışırken işimize yarayacaktır sanırım.

mının içerikleri de dağılmaya başlayacak; dağılma süreci alt kümelerin içeriklerinin de dağılmasıyla yok olmaya doğru yoluna devam edecektir. Unsurların bir kısmı da yeniden, bu kez başka bir merkezi ilişkiyi kuracak (bunu bir olasılık olarak söylüyorum), onu destekleyen yeni içeriği oluşturacak biçimde bir araya gelecekler. Böylece, bir içerik ve merkezi ilişki yerini bir başkasına bırakacak. Ya da maddenin bir örgütlenme biçimi (içerik – *consistent set*) yerini bir başkasına bırakacak...

Böylece içeriğin hareketi içinde, öncelikle iki farklı varoluş aşaması görüyoruz. Birincisi ortaya çıkış ve yeniden üretim ve gelişme, ikincisi çürüme ve dağılma. Hemen ikincisinin yeni bir içeriğin oluşma sürecinin başlangıcı, bu anlamda birinci sürecin de başlangıcı olduğunu, ama birinci sürecin de, kaçınılmaz olarak ikinciye açıldığını söyleyebiliriz.

Kriz kavramına dönersek, ikinci aşamanın –çürüme ve dağılmanın– kriz sürecine, birincinin de "normallik" sürecine karşılık gelmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Sanırım bir üçüncü aşama daha düşünmek olanaklı, hatta gerekli: Birinci aşamadan ikinciye, ikinci aşamadan birinciye geçiş noktası (anı). Kriz kavramını tüm olanaklarıyla kullanabilmek için bu üçüncü[54] noktaya da kesinlikle gereksinim olduğunu düşünüyorum. Nihayet, aşağıda değineceğim gibi irdelemek durumunda olduğumuz özel içeriğin (sermaye birikim sürecinin) kendine has özelliklerinden dolayı bu üçüncü anın potansiyel, ama gerçekleşmeyen bir geçiş noktası olarak sık sık ortaya çıkmasını da bekleyebiliriz diye düşünüyorum.

---

(54) Bu üçüncü aşama, geçiş aşaması, sert kopuş anı, kayma anlarına ilişkin diğer iki aşamaya göre süresi çok kısa olması gereken bir ana denk düşüyor. David Harvey'nin "Switching crises" kavramı dediği durumları olduğu kadar, mali, spekülatif "köpüklerin" patlamasıyla devreye giren sarsıntıları da düşünüyorum bu kavrama ilişkin olarak.

İrdelemek durumunda olduğumuz içeriğin (karmaşık birliğin) en büyük özelliği, maddenin herhangi bir örgütlenme biçimi değil, toplumsal, diğer bir deyişle bilinç unsurunu[55] içeren bir biçimi, toplumsal bir içerik olmasıdır. Bu, kendi özel çıkarları yönünde harekete, içeriğin unsurlarına müdahale eden bilinçli bireylerin, sınıfların, çeşitli grupların varlığı anlamına gelir. Bu bireyler, sınıflar, gruplar, ikinci aşamaya geçildiğinde, çürüme/dağılma sırasında, merkezi ilişkiyi yeniden kurmak ya da yıkmak için sürece müdahale etmeye, deyim yerindeyse, düzen (normallik) getirmeye çalışacaklar, krizi salt maddi ("ekonomik") bir süreç olmaktan çıkaracak, aynı anda siyasi-ideolojik bir sürece dönüştüreceklerdir.

Karmaşık birliğin (içeriğin) bu özelliğinden dolayı, geçiş anları –Althusser'in bir kavramını kullanırsak– siyasi bir üst belirlenmeye *(overdetermination)* tabi olacak ya da Mao Zedung'un bir deyimini kullanırsak, siyasi eylemle çözülecek birincil çelişkilere bağlı olacaklardır. Ek olarak bu geçiş noktalarında, yeni "düzenin" istikrarının henüz yerleşmediği, eski düzensizliğin "istikrarının"[56] son bulduğu, özel kaotik bir "durumun" oluştuğunu da söyleyebiliriz.[57]

"Kapitalizm" ve "Kriz"

Yukarda karşımıza çıkan en önemli sorunu şöyle tanımlamıştık: Sermaye birikim süreci, kendini çeşitli siyasi, ekonomik, ideolojik, kurumsal biçimlerde ifade eden özelliklere sahip karmaşık bir birliğin/bütünlüğün içsel hareketidir. Şimdi hareket ve kriz kavramları-

---

(55) Heiddeger'in bir deyimiyle *Dasein*'ı, Badiou'nun deyimiyle "özneyi" içeren.

(56) Düzensizliğin *(disorder, desordre)* istikrarı: İstikrarsızlığı yaratan unsurların bu dönem boyunca düzenli bir biçimde tekrarlanması...

(57) "Siyasi kriz", "borsa krizi", "devimci kriz" kavramlarıyla betimlenen olguların bu "duruma" uyduğunu düşünüyorum. Anca bu "durum" her oluştuğunda mutlaka yeni bir döneme açılmayabilir. Kaotik durum yeni döneme açılmadan, siyasi öznenin müdahale biçimlerine, varlığına ya da yokluğuna bağlı olarak, eskiye geri dönüşlere de yol açabilir.

nı kategoriler düzeyinde düşünmeyi denedikten sonra, burada ulaştığımız sonuçlar bağlamında bu "en önemli" soruna geri dönebiliriz.

Bu sorunu, biraz değiştirerek şimdi şöyle koymamız daha uygun olacak: İçsel hareketini inceleyerek kriz kavramını bu bağlamda anlamlandırmak istediğimiz karmaşık birliğin/bütünlüğün **içeriğini**, bu içeriğin **merkezi çelişkisini**, birliği oluşturan unsurlar arasındaki hiyerarşik ilişkiyi, a) teorik düzeyde, b) gerçekten (zaman ve mekân içinde, değişkenliğini ve evrimliğini de düşünerek) var olduğu haliyle nasıl betimleyeceğiz?

Öncelikle kapitalizmin, kendisinden önceki üretim tarzlarından, feodalizmden ve genel olarak meta üretiminden farkını saptayarak başlamamız gerekiyor.

Marx, *Artı-Değer Teorileri* cilt II'de Ricardo ile yaptığı tartışmada, kapitalizmin krizi üzerinde düşünürken, dikkatlerin ilk önce yöneltilmesi gereken bir noktaya değiniyor, önemli bir uyarı yapıyor.

Burada, Marx meta döngüsünün (Meta-Para-Meta), üreticinin ve tüketicinin aynı kişi olmamasından dolayı (metanın temel özelliği) içerdiği kopma olasılığına dikkat çekiyor. Buradan hareketle de Marx alım ve satım işlemleri arasındaki kopukluğun (satan ve alanın bir araya gelmesinin, Meta-Para dönüşümünün gerçekleşememesi halinde, bu durumun) bir "kriz" olarak tespit edilip edilemeyeceği sorusu üzerinde duruyor. Sonra da krizi bu düzeyde, bu kopuş durumundan hareketle (malların satılamadan kalması) açıklama çabalarına ilişkin "Krizi en ilkel biçimi temelinde açıklamak, onu, en soyut biçimiyle tarif ederek açıklamak, diğer bir deyişle krizi, kriz ile (bizzat kendisi ile – E.Y.) açıklamaktır," diyor.[58]

Marx'ın vurguladığı gibi, "satış ve alış arasındaki kopuş" olasılığı meta biçimi içinde her zaman var olur. Ancak, kapitalizmin krizlerini, meta üretiminin genel koşullarına değil –meta üretimi üzerinde yükselmekle birlikte– özgün bir meta üretimi biçimi olan kapitalist

(58) Marx, 1968, s. 502.

üretim tarzının daha önceki üretim tarzlarından özgül farklılığına atıfla açıklamak gerekir. Marx'a göre: "Krizin genel olasılığı sermayenin başkalaşımının (metamorfozunun) bizzat kendisidir: alım ve satımın zaman içinde birbirinden ayrılması... Fakat bu hiçbir zaman krizin sebebi (*cause* – E.Y.) değildir. Eğer krizin sebebi nedir diye bir soru sormak istiyorsak... Bu soyut biçimin, bu olasılığın biçiminin, (kapitalist üretim tarzında – E.Y.) neden olasılıktan *(from possibility)* gerçekliğe *(to actuality)* dönüştüğünü bilmek istiyoruz demektir."[59]

Bu olasılıktan gerçekliğe geçiş, "kriz"in var olması ise, ancak kapitalist üretimin gerçek hareketinin bir çözümlenmesiyle anlaşılabilir. Sermayenin, salt bir meta ya da para olarak varlığının yarattığı sonuçlardan hareketle değil. Kapitalist üretimin hareketi içinde sermaye, para ve meta biçimlerini aldığı gibi, üretim sürecinde de var olur. Kapitalizmin krizi, bunların hepsini kapsayan hareketin içinde açıklanması gereken bir olgudur. Para ve meta biçimleri, kapitalizmden önceki üretim tarzlarında da bulunduğuna göre, kapitalizmin özgünlüğünü sermayenin üretim anındaki varlığından, buradaki özelliklerinden hareketle sorgulamaya başlamamız gerekir. Diğer bir deyişle "karmaşık birliğin/bütünlüğün **içeriğini**, bu içeriğin **merkezi çelişkisini**, birliği oluşturan unsurlar arasındaki hiyerarşik ilişkiyi", sermayenin üretim sırasında sergilediği özelliklerinden hareketle düşünmeye başlamak gerekiyor.

Bu düşünme sürecinin başlangıç noktasını Marx şöyle saptıyor: "Toplumsal üretimin biçimleri ne olursa olsun, emekçi ve üretim araçları, her zaman, onun faktörleri olarak kalırlar. Ancak birbirlerinden ayrı durdukları müddetçe sadece potansiyel olarak böyledirler. Üretimin olabilmesi için bunların birleşmesi gerekir. Bu birleşmenin özgün biçimi toplumun yapısının farklı ekonomik dönemlerini birbirinden ayırt eder."[60] Şimdi buradan hareketle kapitalizmin tarifine geçebilir, özgüllüğünü yakalamayı deneyebiliriz.

---

(59) age, s, 515.
(60) *Capital,* Cilt II, s. 36.

Kapitalist üretim tarzında, doğrudan üretici ve üretim araçlarının birleşmesi, önceki üretim tarzlarından farklı olarak, piyasada, bir alış-veriş işleminin sonunda gerçekleşir. Sermaye sahibi, sadece üretim araçlarını değil, bunlarla bir araya getireceği, doğrudan üreticinin işgücünü de (belli bir süre için) pazarda satın alır. **Kapitalizm, işgücünün de meta haline geldiği bir üretim tarzıdır.**

Bu koşullarda **merkezi ilişki** doğrudan üreticinin, işgücünün temsil ettiği (tüketilmek üzere üretim sürecine giren) canlı emeği ile, kapitalistin mülkiyetindeki üretim araçlarında birikmiş olan cansız emek arasında kurulur. Bu ilişki, üretim araçları karşısındaki konumları, üretim sürecindeki yerleri birbirinden farklı ve bundan dolayı biri diğerinin emeğinin ürününe el koyabilecek bir konumda olan iki sosyal grubu bir araya getirdiği için, aynı zamanda bir **sınıf ilişkisidir** de.

Öyleyse kapitalizm meta üretiminin özgül bir şeklidir. Bu özgüllüğü işgücünün meta olmuş olmasından ve üretimin amacının sadece kullanım değeri değil aynı zamanda, meta üretimi yoluyla, sermayedar tarafından mülk edinilecek olan fazladan bir değer (artı-değer) elde etmek için değişim değerleri üretmek olan bir meta üretimi biçimi olmasından kaynaklanır. 'Sermayenin amacını belirleyen etkinlik sadece ve sadece daha zenginleşme, yani kendini büyütme etkinliğidir.[61]

Özetle, Kapitalist Üretim Tarzının (KÜT) merkezi ilişkisi emek-sermaye ilişkisi ve merkezi çelişkisi de bunun üzerinde yükselen bir sınıf çelişkisidir. Bu merkezi ilişkinin yeniden üretiminin devam edebilmesi için daha fazla canlı emek cansız emeğe katılmalıdır. Bu ise sadece ve sadece giderek daha fazla artı-değer üretilerek bunun yatırıma yönelmesi ve daha fazla canlı emekle karşılaşıp tüketerek bunu cansız emeğe katması ile gerçekleşir. Bunun için doğrudan üretici ile üretim araçlarının birleşmesinin sosyal ve ekonomik koşulla-

(61) *Grundrisse,* s. 270.

rının sürmesi, işçinin işgücünü pazara getirmeye devam etmesi ve üretim sürecinin koşullarına uymayı kabul etmesi gerekir. Buradan iki sonuç çıkar: Birincisi KÜT'nın **içsel zorunlu bağlantısı artı-değer üretimidir.** İkincisi bu sadece ekonomik değil sosyo-politik ve ideolojik boyutu olan bir süreçtir.

Öyleyse artı-değer üretimi sürecinin aksaması, kesintiye uğraması, içsel zorunlu bağlantının zayıflamasına, hatta kopmasına yol açar. Bu, krizin gerçekleşmesinin temel koşulunun ortaya çıkması demektir. Bir başka deyişle artı-değer üretiminin devam etmesini zorlaştıran hatta engelleyen etkenler, kapitalist krizin ortaya çıkmasının maddi zeminini oluştururlar.

Dikkatimizi bu artı-değer üretme sürecinin özellikleri üzerinde yoğunlaştırır ve bu diyalektik bütünlüğün değişik varoluş düzeyleri (soyutlama düzeyleri) üzerinde düşünmeye başlarsak, ilk önce, Fransa kaynaklı düzenleme okulunun geliştirdiği, "sermaye birikim tarzı", "düzenleme sistemleri" ve "sermaye birikim rejimi" gibi kavramlardan yararlanabileceğimizi görürüz.

Sermaye Birikim Tarzı

Artı-değer üretiminin artırılmasının iki farklı biçimine –mutlak ve nispi– dayanarak KÜT'nın bileşenlerinin yapısal şekillenmesini incelemeye yardım edecek bir soyutlama yapılabilir. Bu soyutlama düzeyinde –ki bu üretim tarzı ile aynı soyutlama düzeyine denk düşer– ilgilendiğimiz diyalektik bütünlüğü ifade etmek üzere **Sermaye Birikim Tarzı** kavramını kullanabiliriz.

Kapitalizm üretimin ve dolaşımın birliğinden oluştuğuna göre (bkz. yukarıdaki tarif) burada tarifine ulaşmaya çalışacağımız yapısal şekillenme sadece üretim koşullarını değil, değerlenme sürecini ve işgücünün tüketimi ve yeniden üretimi sürecini de kapsamalıdır. Artı-değerin iki üretim biçimi, iki sermaye birikimi tarzını verir: Yaygın ve yoğun sermaye birikim tarzları.

Yaygın Sermaye Birikim Tarzı (YASBT): YASBT mutlak artı-değer üretimi üzerinde durur. Bu ise, bilindiği gibi, iş zamanının süresi tarafından belirlenen bir artı-değer üretme sürecidir.

Mutlak artı-değer üretiminde, üretim ile dolaşım arasındaki ilişki üzerine Marx "Artı-değerin üretimi, dolaşım alanının genişlemesine, özellikle sürekli *(constant)* bir şekilde genişlemesine bağlıdır. Bir noktada artı-değer üretimi, bir başka noktada **kendisi ile değişime sokulabilecek bir başka artı-değer miktarının** üretimini gerektirir," der (abç).[62] YASBT, prekapitalist ilişkilerin bağrında (bu noktadan başlayarak), dolaşım alanının genişlemesini ve yeni üretim ve tüketim noktalarının oluşmasını gerektirir. Bu YASBT'nda işgücünün yeniden üretimi için gerekli mallar (ücret malları) bir önceki üretim tarzına göre az çok değişiklik sergiler ve esas olarak da prekapitalist (ağırlıklı olarak küçük meta üretimi...) ve presanayi ilişkileri içinde üretilmeye devam ederler.[63]

Yoğun Sermaye Birikim Tarzı (YOSBT): YOSBT, nispi artı-değer üretimi üzerinde durur. Nispi artı-değer üretimi üretici güçlerin artması ve gelişmesine tabidir. Nispi artı-değer üretimi ve dolaşım süreci arasındaki ilişki üzerine Marx şunları yazar: "Bu (nispi artı-değer üretimi – E.Y.) yeni tüketim alanlarının üretilmesini gerektirir; dolaşım içinde daha önce üretim alanı nasıl yaygınlaşmışsa, şimdi de tüketim alanının yaygınlaşmasını gerektirir. Birincisi, var olan tüketimin niteliksel olarak artırılmasını; ikincisi, var olanları daha da yaygınlaştırarak yeni ihtiyacın yaratılmasını; üçüncüsü, yeni ihtiyaçların ve yeni kullanım değerlerinin keşfedilmesi yolu ile elde edilen artı emeğin sadece niceliksel olarak farklı değil aynı zamanda daha çeşitli ve

---

(62) *Grundrisse,* s. 407.

(63) Farklı sermaye birikim tarzlarının olduğunu fark edemeyen Rosa Luxemburg kapitalist üretim tarzı ile prekapitalist üretim tarzları arasındaki ilişki üzerine (ki bu Rosa Luxemburg'da anlatıldığı şekliyle YASBT'dır) bir kriz-katastrof (nihai çöküş) teorisi oluşturur (Luxemburg: 416). Yoğun sermaye birikim tarzının ortaya çıkmasıyla R. Luxemburg'un kriz teorisi de açıklayıcılığını kaybetmiştir.

içsel olarak çok farklılaşmış bir emek haline gelmesini gerektirir."... "Bu yeni üretim dallarının, yani niteliksel olarak farklı yeni artı-zamanın (*surplus-time* – E.Y.) yaratılması, sadece bir işbölümü değildir; bu daha ziyade, verili emekten farklı olarak yeni kullanım değeri olan, yeni emeğin yaratılmasıdır; bu kendilerine, sürekli genişleyen ve sürekli zenginleşen bir ihtiyaçlar sisteminin tekabül ettiği, bir sürekli yaygınlaşan/genişleyen ve farklı emek türlerinden oluşan daha kapsamlı ve farklı bir üretimin yaratılması demektir."[64]

YOSBT'nda meta üretiminin temel özgünlüğü, tümüyle sanayi üretimine dayanıyor olmasıdır. Bu sermaye birikim tarzında ücret malları esas olarak sanayi tarafından üretilir. Sınai üretim, ücret mallarının üretimindeki üretkenliği artırdıkça, ücret malları ucuzlar –bunları üretmek için gerekli emek miktarı azalır– böylece toplumda genel olarak nispi artı-değeri artırmak mümkün olur. Bu sermaye birikim tarzı, sürekli yeni tekniklerin devreye sokulmasını, makinelerin sürekli yenilenmesini gerektirir. Bu yalnızca eski makinelerin değiştirilmesine değil aynı zamanda artı-değer üretiminin istikrarının sağlanmasına ilişkin bir gelişmedir.

Düzenleme Sistemleri

Sermaye birikim rejimine geçmeden önce iki kavramın teorik statüsünü saptayarak sermaye birikimi "düzenleme sistemleri" kavramını açıklığa kavuşturmam gerekiyor.

Kâr oranı formülüne baktığımızda,[65] bunun hem sömürü oranını, hem organik bileşim yolu ile teknolojik düzeyi, hem de değiş-

(64) *Grundrisse,* s. 407-409. Bir teorinin gücü, açıklayıcı olmanın ötesinde, gelecekteki gelişmeleri öngörebilmesiyle de ölçülür. Marx bu paragrafta, yaklaşık yüz yıl sonra etkin olmaya başlayacak tüketim toplumu, hatta 20. yüzyılın son çeyreğinde şekillenmeye başlayan "gereksinimlere değil hazlara yönelik tüketim tarzını", henüz ilk belirtileri bile ortada yokken, salt sermayenin iç işleyişinden çıkarsamaktadır.

(65) R=s (c+v) veya, organik bileşimi gösterecek şekilde yazarsak R=S'/(Q+1); burada "s" artı-değer miktarı, S' sömürü oranı ve Q da organik bileşimi temsil ediyor.

ken sermaye yolu ile ücretleri ve yine sömürü oranı ile üretkenliği içinde barındırdığını görebiliriz. Bu ise kâr oranı formülünün gerek emek süreci içinde gerekse de **piyasa düzeyinde, sınıf mücadelesinin değer-teorik ifadesi** olduğunu gösterir.

Bu yüzden bu formül sadece matematik bir ifade değil, ideolojik, politik süreçlerin de kristalleşmiş (en üst düzeyde soyut) bir ifadesidir. Bu formülün üzerine kurulan kâr oranlarının düşme eğilimi yasası da bu yüzden **kapitalizmin en temel yasasıdır.**

Bu yasa, ücret düzeyi, üretkenlik düzeyi, sömürü oranları gibi noktalardan geçerek, bu yasa sınıf mücadelesi ile üretim süreci ve sermaye birikim süreci arasındaki teorik ilişkiyi kurar.

Bu yasa bir başka açıdan bakıldığında ekonominin esoterik (değerler) düzeyi ile exoterik (fiyatlar ve gelirler) düzeyini birbirine bağlar ve bunları da sınıf mücadelesi ile ilişkilendirir. Bu formülün ifade ettiği kâr oranları yasası şu koşulların varlığından dolayı da eğilimsel bir karakter gösterir: Sermayenin rekabet halinde olan birçok sermayeden oluşması, KÜT'nın başka üretim tarzları ile birlikte bulunması, ulus devletlerin varlığı ve nihayet uluslararası bir dolaşım/değişim ağının, dünya pazarının varlığı. Bu koşulların da etkisi ile kâr oranları düşme yasası karşımıza **düşme eğilimi ve buna karşıt eğilimlerin bir çelişkili birliği** olarak çıkar.[66]

---

(66) Yerimiz izin vermediği için ayrıntılarına giremiyorum. Ama yine de değinmek istediğim bir nokta var. Karşıt eğilimler iki alt başlıkta sınıflandırılabilir: 1) İşçi sınıfının politik olarak lokalize olduğu coğrafya çerçevesinde işleyenler: Makineleşme yolu ile yoğunlaştırma, rasyonalizasyon, ücret düzeyinin değişmesi vb... 2) Üretim ve yeniden üretim döngülerinin bu coğrafyanın dışına açılması ile işleyenler: Mal ve sermaye ihracı, doğrudan yatırımlar. Bu da gösteriyor ki sermayenin uluslararasılaşmasının, küreselleşmenin (mal ve sermaye hareketlerinin, dolaşımın yaygınlaşması ve hızlanması) arkasındaki dinamik de **bu kâr oranları düşme eğilimi yasasında** ifade edilen süreçlerdir.

Yukarıda özelliklerine değindiğim YASBT ile YOSBT'nda da bu özelliklerinden dolayı kâr oranları düşme yasasının farklı karşıt eğilimleri olması normaldir. Tarihsel olarak her ne kadar YASBT önce gelmiş ise de, bu sermaye birikim tarzı ilk doğduğunda boşlukta değil kapitalizm öncesi ilişkilerle birlikte var olmuştur. Bu nedenle çoğu kez YOSBT, YASBT ile hatta kimi yerlerde prekapitalist ilişkilerle birlikte var olmak durumunda kalabilir. Bu yüzden, bu farklı sermaye birikim tarzlarında, kâr oranları düşme eğiliminin karşıt eğilimleri ve bunlara ilişkin özgül sınıf mücadelesi biçimleri, bir kurumsal ideolojik sistem içinde düzenlenemezlerse, birinin "ekolojik üstünlüğü" kurulamazsa, bu iki sermaye birikim sistemi bir arada bulunarak artı-değer üretimini istikrara kavuşturmayacaktır.

Buradan da **sermaye birikiminin düzenlenmesi mekanizmaları** kavramına geliyoruz. "Düzenleme sistemi" olarak tarif edeceğim bu kavram, kâr oranları karşıt eğilimlerinin işleyişinin ve istikrarının sağlanması için gerekli (bu oluşum sürecinde ortaya çıkmış) ideolojik, kurumsal (politik, yasal vb. aile, devlet de dahil) çerçeve anlamına gelmektedir.

Sermaye birikiminin düzenlenmesi süreci gerçekte iki farklı sürecin aynı anda istikrarının sağlanmasını içerir:

1) Sermaye ve emeğin karşılaştığı ortamın sosyo-politik ve ideolojik koşullarının istikrarının sağlanması; 2) Genel kâr oranının istikrarının sağlanması.

Birincisi devlet, ideolojiler, siyasi partiler, sendikalar vb.'ni kapsar; ikincisi de karşıt eğilimlerin işleyişinin ideolojik kurumsal çerçevesini içerir.

Sermaye Birikim Rejimi

Birden fazla sermaye birikim tarzının bir arada bulunması, gerçek hayatta kapitalizmin farklı gelişmişlik düzeylerinin, farklı artı-değer üretim metotlarına uygun bir şekilde örgütlenmiş sermayelerin birikim süreçlerinin bir arada bulunmasından kaynaklanır. Bu farklı sermaye birikim tarzlarının bir arada bulunması, bu durumu

istikrara kavuşturacak bir düzenleme sisteminin varlığını gerektiriyor. Şimdi, üretim tarzı düzeyinden sosyal formasyon düzeyine, daha somut bir düzeye çıkmak ve krizi burada konuşmaya başlamak için yeterince kavrama ulaştık sanırım. Sermaye birikim tarzlarının, bir düzenleme sistemi çerçevesinde bir arada bulunmasından oluşan diyalektik bütünlüğe Sermaye Birikim Rejimi (SBR) diyebiliriz.[67]

SBR bize sosyal formasyon kavramının verdiği bütün kolaylıkları sağlıyor. Bu düzeyden hareketle hemen farklı sermaye birikim rejimlerinin bir arada bulunacağı global düzeye (en somut düzeye) çıkabiliyor ve krizi burada konuşmaya başlayabiliyoruz.

İkincisi bu kavram bize kapitalizmin gelişmesine ilişkin bir de dönemleme *(periodisation)* yapma olanağı sağlıyor. Bu yolla düzenleme okulunun yaygın sermaye birikim rejimi ve rekabetçi dü-

---

(67) Yukarıda, bu kavramların Fransız düzenleme okulu tarafından geliştirildiğine değinmiştim. Ancak ben bu kavramlarda bazı "düzeltmeler" yaparak, kendi amacım için daha bir kullanılır kılmaya çalıştım. Bu okulun oluşmasında rol oynayan yapısalcı ve fonksiyonalist arka plan iki önemli zaafa yol açıyor. Bunlardan biri kapitalizmin krizinin analizinde, nedensellik ilişkisinin bu üretim tarzının merkezi ilişkisinden (emek ve sermaye arasındaki ilişkiden koparılıp) yapılar arasındaki karşılıklı etkileşime, alışverişe bağlanmasıydı: Bir sermaye birikim rejimi, bir yenisinin oluşmaya başlaması ile iç tutarlılığını kaybederek çökmeye başlıyordu. İkinci zaaf ise, sunulan kavramların da sınırlılığından kaynaklanıyordu. Düzenleme okulu her ne kadar artı-değer üretiminin özgün koşullarını sermaye birikiminin genel koşullarına bağlamaya çalışsa da, farklı artı-değer üretim tarzlarının bir arada birbiriyle etkileşim içinde istikrarlı bir işleyişini veya uyumsuzluğunu –düzenleme sistemlerindeki etkileri de göz önüne alınarak, krizini– analiz edebilecek teorik araçlar sunmakta başarısız kalıyordu. Bu okulun dikkati krizden ziyade uzun vadeli istikrar ve tutarlı iç işleyiş üzerinde olduğu için, kriz analizinde genel eğilim olarak zorluk çekiyor, çöküş ve değişim anlarına dikkat etmiyordu. Nihayet tüm önemli katkılarına rağmen düzenleme okulu kriz analizindeki en önemli ilişkiyi, emek-sermaye ilişkisini ve bunun sosyal, politik yansımalarını genel analizine tatmin edici bir şekilde entegre edemiyor, politik olarak da çelişkili ve kuşkulu sonuçlara yol açıyordu.

zenleme ile yoğun sermaye birikim rejimi ve tekelci düzenleme ikilemi yerine, farklı sermaye birikim tarzlarının hiyerarşik eklemlenmesi ve düzenlenmesi ile daha karmaşık ve gerçeği ifade etmekte daha esnek bir modele ulaşabiliriz.[68]

Tam bu noktada, kapitalizmin gerçekte (zaman ve mekân içinde) varoluş koşullarına ilişkin bir yaklaşımda da bulunabiliriz.

Sermaye birikim rejimi eklemleşmelere olanak veren bir yapılanma olduğuna göre, değişik sermaye birikim rejimlerinden oluşan bir dünya ekonomisi düşünebiliriz. Böylece dünya sistemini de kapitalizmin varoluş düzeyi olarak düşünebiliriz. Bu düzey sermayeler ve sermaye birikim tarzları arasında bir hiyerarşiyi olduğu kadar, devletlerarası bir hiyerarşiyi de barındıracaktır. Bu yüzden SBR'lerinin bir arada bulunması aynı zamanda global hegemonya ilişkileri içinde gerçekleşecektir. Ve kriz ortaya çıktığında bu en somut düzeyde bu kendini diyalektik bütünün (kapitalist dünya ekonomisinin) yapısal krizi olarak açığa vuracaktır.[69]

Kapitalizmin gerçek varoluş düzeyini ("evrensel kümesini") dünya sistemi olarak saptadığımızda da karşımıza, kâr oranları yasasının

---

(68) Yaygın sermaye birikim tarzının hâkim, yoğun sermaye birikim tarzının gelişmekte olduğu bir durumda, bu birliktelik bir eklemlenme olarak şekillenir. Bu eklemlenme, ağırlıklı olarak rekabetçi, ama tekelci özelliklere de tekabül eden bir rekabetçi düzenleme sistemiyle düzenlenen sermaye birikim rejimine örnektir. Bunu izleyen krizin içinden çıkan "Fordist" sermaye birikim rejimidir. Fordist rejim, yaygın sermaye birikim tarzını da içermekle birlikte yoğun sermaye birikim tarzının egemenliği altında, refah devleti, tüketim toplumu gibi özellikleri de içeren bir düzenleme sistemiyle birlikte gelişti.

(69) "Asya krizinden" sonra "Washington mutabakatı" denen ilişkiler düzeninin terk edilmeye başlanması, kredi kriziyle birlikte neoliberalizmin iflas ettiğine ilişkin tartışmaların yoğunlaşması bize, egemen Sermaye Birikim Rejimi'nin kaynağı olarak hegemonyacı konuma yükselmiş ülkenin egemenliği altında bir de düzenleme modelinin şekillenmiş olabileceğini düşündürüyor. Egemen Sermaye Birikim Rejimi'nin kriziyle birlikte, bu rejimin egemen olma süreci içinde yükselmiş ülkenin hegemonyacı konumu da sarsılıyor ve ülke giderek düzenleme rejimi üzerindeki (siyasi/ideolojik) denetimini kaybetmeye başlıyor...

ilk tarif edildiği düzeyde, bir ulusal ekonomiye ait olduğunun görülmesi ile ilgili bir sorun geliyor. Her ulusal ekonomide de farklı tarihsel temel, farklı sınıf şekillenmeleri, sınıf mücadelesi ritimleri olduğuna göre, bu yasa da bunlar tarafından koşullanacaktır. Öyleyse bu yasa global düzeyde geçersiz midir? Yoksa geçerlidir de, bunu kavrayabilmek için birtakım aracı kavramlar mı gereklidir? Ben, teorik olarak ikincisi doğrultusunda düşünmekten yanayım.

Şimdi bu yazımın sonuna yaklaşırken, bu yönde düşünme çabası içinde aklımda şekillenen ve bana elinizdeki kitaptaki denemelerde yol gösteren teorik haritayı aşağıda sunmaya çalışacağım.

Kapitalizmin Krizi[70]

Şimdi buraya kadar sunduğum kavramların hepsini bir araya koyarak bir teorik harita sunmaya çalışacağım.

1) Bir Sermaye Birikim Tarzı (SBT) ortaya çıkmaya, var olan diğer birikim tarzları ve üretim tarzları/ilişkileri ile eklemlenerek bir Sermaye Birikim Rejimi (SBR) oluşturmaya başlar.[71] Bu eklemlen-

---

(70) Bu öneri benim doktora tezimin savını oluşturuyordu. Şimdi okuyacağınız özet, ilk kez 1990'ların ilk yarısında *İktisat* dergisinde yayınlandı, sonra da 1996'da Alan Yayıncılık'tan çıkan *Globalleşme ve Kriz* derlemesi içinde yer aldı.

(71) Arrighi benim kullandığım alet çantasıyla çalışmıyor. Ancak *The Long Twentieth Century* (Verso 1994) başlıklı çalışmasında (esas olarak dolaşım alanına vurgu yapmakla birlikte), gerek kapitalizmin ortaya çıkışı ve genelleşmesi sürecinde, gerekse de krizlerini yaşadıkça evrimleşmesine bağlı olarak, benim sunduğum modelin yardımıyla, üstelik de Arrighi'nin periodizasyonuna yakın bir *egemen sermaye birikim rejimleri ve hegemonyacı güçler, krizleri ve yenilerinin oluşması* kronolojisi kurulabileceğini düşünüyorum. Daha sonra G. Arrighi'nin, coğrafyacı David Harvey'nin mekân düzenlenmesine, kapitalizmin jeopolitiğine ilişkin (D. Harvey, **Spaces of Capital**, Rutlegde, 2001, özellikle, 15. Bölüm "The Geopolitics of Capitalism, 1985) çalışmalarıyla bir diyaloğa girdikten sonra ürettiği "Spatial and other 'Fixes' of Historical capitalism" (*Jurnal of World System Research Cilt* -V Summer 2004 p: 527-539) makalesinde benim yaptığım zamanlama ile onun zamanlaması arasında

me süreci içinde Düzenleme Sistemleri (DS) de ortaya çıkar. Bu yeni sermaye birikim tarzı içinde örgütlenmiş sermayeler, kâr oranları düşme yasasının karşı eğilimlerinin basıncı altında, üretim, ticaret, finansal genişleme döngüleri yoluyla kendi bölgelerinin dışına uzanmaya, giderek uzandıkları yerdeki sermaye birikim tarzı ve sermaye birikim rejimi ile etkileşime girmeye –ve kendi ilişkilerini yeniden üretmeye– başlarlar. Bu, sermayelerin ait olduğu sermaye birikim tarzının yeni coğrafyalarda ortaya çıkmaya başlaması demektir.

Bu ortaya çıkış sermayeler arası rekabet süreci içinde gerçekleşir. Dolayısı ile önce benzer bir SBT sonra da benzer SBR ortaya çıkmaya ve değişik ekonomik politik coğrafyalarda genelleşmeye başlarlar. Bu, yeni uluslararası işbölümünün ve sermayeler arası hiyerarşinin ortaya çıkmasına yol açar. Tabii bu genişleme ve genelleşme boşlukta olmaz. Yeni gelişmekte olan eskileri ya yok eder ya da kendi yeniden üretim süreçlerine tabi kılar.

2) Yeni bir SBT'nin doğmaya başlaması, yeni sanayi dallarının ortaya çıkmaya başlaması da demektir; bu ise var olan sınıf yapılarını ve şekillenmelerini etkiler ve bir yeniden şekillenme yaratır. SBT genelleşmesi sırasında bu yeni sınıf şekillenmesi yayılır ve sonunda sınıfın tümüne damgasını vurur.

Bu ise, işçi sınıfı açısından homojenleşme, göreli olarak daha yüksek üretkenlik vb. temelinde bir güçlenme ve mücadele kapasitesin-

---

bulunan farkların daha da azaldığını düşünüyorum. Bu, Harvey'nin kapitalizmin zamanı ve mekânı düzenleme (yapılandırma) biçimlerini sorgularken ürettiği, "*structured coherence*" (yapısallaştırılmış uyum), "*switching crises*" (geçiş krizleri), "*spatial and temporal fixes*" (kriz eğilimlerine zaman ve mekâna kaçarak uyum sağlamaya çalışmak) kavramlarının, "sermaye birikim rejimleri", "kaotik dönüş noktaları", rejimin kendi mekânı dışında genelleşerek ekonomik, siyasi kültürel egemenliklere zemin oluşturması (küresel Sermaye Birikim Rejimi ve hegemonya) gibi kavramlara paralel bir biçimde işletilebilecek özellikler taşımasından kaynaklanıyor olabilir. 1980'lerde doktora tezimi yazarken, Harvey'nin 1985 tarihli makalesini görmemiş olmayı büyük şanssızlık olarak kabul ettiğimi de burada söylemek isterim.

de bir artış demektir. Bu süreç işçi sınıfını güçlendirirken, sermaye sınıfını zayıflatır. Yeni SBT yaygınlaştıkça önce gelen sermaye ile var olan SBT'ndaki fraksiyonlar arasındaki çelişkiler güçlenir. Sonra kendi içinde merkezleşme ve yoğunlaşma temelinde bölünme ve rekabetin güçlenmesi, fraksiyonlar, gruplar arası çelişkileri derinleştirerek, özellikle siyasi alanda "iktidar blokunun" istikrarını tehdit eder, bu anlamda sınıfın tümünün iktidarı açısından bir zayıflama getirir. Bu farklılaşma, farklı düzenleme sistemlerinden faydalanan sermaye gruplarının devlet kaynakları, yasa yaratma kapasiteleri üzerindeki rekabetini ve mücadelesini de etkileyerek, devlet düzeyinde de istikrarsızlık yaratır.

Bu iki süreç giderek ifadelerini sınıf mücadelesinde bulurlar ve kâr oranları karşıt eğilimlerinin ideolojik kurumsal çerçevesi de giderek zayıflamaya, düzenleme sistemi etkisini kaybetmeye başlar. Bu bir seri karşıt eğilimi işlevsiz bırakacaktır...

3) Emek süreci düzeyinde güçlenen işçi sınıfı giderek bu düzeyde işlemeye başlayan karşıt eğilimleri durdurmaya başlar. Bu aslında, '1'de betimlenen genişleme ve yayılma sürecinin arkasındaki dinamiği oluşturur.

Bu süreç (1 + 2) eşitsiz gelişme yasasının da bir ifadesidir, dünya ekonomisinde benzer sınıf şekillenmelerine sahip alt sistemlerin oluşmasına yol açacaktır. Ekonomik sistemlerin birbiriyle benzeşmeye başlaması *(convergence),* bunlarda eğilimsel olarak benzer sermaye birikimi ritimleri üretir. Bir SBT genelleşirken (bu SBT, tanımı gereği göreli olarak daha yüksek üretkenliğe ve artı değer üretme kapasitesine sahip olan SBT'dır) dünya ekonomisinde bir bölgedeki ekonomik yavaşlama bir başka bölgede artı-değer üretimindeki hızlanma aracılığı ile karşılanarak, sistemin tümünü ileri doğru çeker. Bu hızlı birikim veya büyüme alanlarında, yavaş gelişme alanlarındakilerin, realizasyon süreçlerinde kullanacakları (karşılaşabilecekleri) bir artı-değer havuzu oluşur. Demek ki farklı ekonomiler arasındaki ritim farklılığı *(disynchrony)* genelde büyümeyi teşvik edecektir.

Ekonomiler arasındaki benzeşme, ulusal ekonomiler arasındaki

üstünlükleri giderek azaltacağı için, genelleşme başladığında dünya ekonomisinde/sistemindeki geçerli hegemonik ilişkileri de zayıflatır, uluslararası istikrarsızlıkları artırır.

4) Benzer SBR'ne sahip ekonomilerde, sermaye birikimi süreçleri, giderek benzer sorunlarla karşılaşır. Bu ekonomiler (kâr oranları düşme eğiliminin karşıt eğilimleri bağlamında) giderek daha çok benzer karşı eğilimleri dünya ekonomisine doğru dışsallaştırırlar.

Bu hem piyasalar, doğal kaynaklar üzerindeki uluslararası rekabeti şiddetlendirir hem de dünya ekonomisi düzeyinde işleyen karşıt eğilimlerin etkisini giderek azaltır ve üretim düzeyinde işleyen karşıt eğilimlerin önemini artırır. Bu ise sermayenin iş süreci içinde ve emek pazarında işçi sınıfı üzerindeki basıncının artmasını getirecektir. Ancak bu gerçekleşmeye başladığında, sermaye birikimini yeniden düzenleme, karşıt eğilimleri harekete geçirme çabaları yukarıda sınıf şekillenmesine ilişkin anlattığım eğilimle karşılaşır: Homojenleşmiş ve güçlenmiş bir işçi sınıfı ile, çeşitli dikey ve yatay fraksiyonları arasındaki sorunlardan ve çekişmeden dolayı zayıflamış bir sermaye sınıfı.

Bu, üretim düzeyinde işlemekte olan karşıt eğilimlerin de bu noktadan itibaren etkinliğinin hızla azalacağı anlamına gelir, kâr oranları düşme eğilimi –karşıt eğilimler zayıfladığı için– hâkim olmaya başlar ve kârlar gerçekten, hem de genelleşmiş olarak düşmeye başlar. Ekonomiler arasındaki benzeşme giderek ekonomi ve sınıf mücadelesi ritimlerini benzeştirmeye ve aralarında bir senkronizasyon yaratmaya başlar. **İlk döngüsel ekonomik durgunluk hızla genelleşir ve dünya ekonomisinde hâkim Sermaye Birikim Tarzı'nın etkin olduğu bölgelerde genelleşmiş bir durgunluk ile birlikte kapitalizmin yapısal krizi başlar.**

Kriz kendini Meta-Para-Meta, Para-Meta-Para döngülerinin kopmasıyla açığa vurur. Kapitalizmde dolaşım döngüleri öncelikle Para (kredi) ile başladığından kriz kendini öncelikle mali kriz (kredi, borsa krizi) olarak açığa vurur.

Kredi yaratma süreci, P-M-P döngüsü kopmaya başladığında

hem üretimi hem de tüketimi desteklemek için giderek hızlanır.[72] Kredi yaratma sürecindeki bu hızlanma aynı anda, sermayenin, kâr oranlarındaki gerileme eğilimine tepki olarak, birikimi sürdürebilmek için, dolaşım alanına, birikmiş artı-değer "havuzlarına" ulaşarak, önceden birikmiş artı-değerleri mülk edinme eğilimiyle[73] çakışır, onu destekler, genişletir. İkisi birlikte giderek daha da hızlanırlar. Bu, kendini, piyasa düzeyinde, spekülasyonun, aşırı riskli girişimlerin, maceraların, finansal dolandırıcılıkların hızlanması ve sık sık patlak vermesi olarak gösterir. Artık tüm birikim süreci giderek ve sürdürülemez oranda bir kumarhaneye dönüşmeye başlamıştır.

Böylece kapitalizmin krizi öncelikle kendini bir parasal (mali-kredi-borsa vb.) kriz olarak açığa vurur.[74] Mali kriz hemen, hem üretim döngülerini etkiler hem de tüketim döngülerini. Böylece, bu kez M-P-M devresi de kopmaya, mallar satılmadan, sermaye para ve mal biçiminden artı-değer üretimine ilişkin üretken biçime geçemeden kalır. Böylece finansal kriz olarak başlayan kriz kendini, hem atıl kapasite, plase edilecek yer arayan finansal kaynaklar, çalışacak yeri kalmayan işçiler (aşırı birikim) hem de satılamadan kalan mallar olarak kendini gösterir...

Bu süreç, en verimsiz sermayelerin yok olarak piyasalarının daha verimli olanlara devredilmesi (merkezileşme, yoğunlaşma), kapasite ve kredi fazlasının yok olması (sermayenin genel olarak devalüasyonu), işçilerin büyük bir kısmının uzun süreli işsizlere katılarak tümüyle devre dışına çıkarılması (emeğin değersizleşmesi), uluslararası alanda piyasalar ve doğal kaynaklar üzerindeki rekabetin, irili ufaklı savaşlarla uluslararası sistemi çözmeye başlamasıyla devam eder. Ta ki yeni bir Sermaye Birikim Tarzı bir yerde ortaya çıkana, bu alandaki sermayelerin ve devletin tüm diğer sermaye ve dev-

---

(72) Marx, *Capital,* III, 1977, s.441.

(73) David Harvey'nin "mülksüzleştirme yoluyla birikim" *(Accumulation by dispossesion)* kavramı bu süreci çok güzel betimliyor. Harvey (2003, s.137-183)

(74) Marx, *Capital,* I, 1977, s.138.

letlere göre etkisini artırmaya, önce senkronizasyonu bozmaya, sonra da, sunduğu "artı-değer havuzuyla" (değerlenme olanakları) ve yeni Sermaye Birikim Rejimi'nin genelleşmesiyle onları da peşinden sürüklemeye; ama bu arada "yeni dünya" düzenini kendi hegemonyası altında kurmaya başlamasıyla son bulur.

Kısaca anlatmaya çalıştığım gibi, kriz, sınıf mücadelelerindeki bir sertleşmenin kâr oranları karşıt eğilimlerini genel olarak etkisizleştirmesi ile, dünya ekonomisi düzeyinde başlar. Böylece kâr oranları düşme yasası, kendini, SBT'nın genelleşmesi, ekonomilerin birbirine benzemesi ve aralarında bir senkronizasyonun ortaya çıkması şeklinde, dünya ekonomisi düzeyinde de açığa vurur.

Karşı karşıya kaldığımız kriz, bir düzeyde, hâkim Sermaye Birikim Tarzı'nın krizidir. Bir başka ve daha somut düzeyde genelleşerek benzeşmeyi oluşturan Sermaye Birikim Rejimi'nin krizidir. Ve aynı zamanda, karşıt eğilimlerin işleyişini istikrara kavuşturmadığı için de hâkim düzenleme sistemlerinin krizidir.

5) Bu kriz ekonomik ritimler arasındaki senkronizasyonun gelişmesiyle başlar.[75]

Senkronizasyon ancak, yeni bir Sermaye Birikim Tarzı'nın oluşması ile bozulacağı için, bu yeni Sermaye Birikim Tarzı oluşmaya baş-

---

(75) "Bulaşıcılık" olgusunun arkasında yatan maddi zemin de budur; 2007'de başlayan mali sarsıntının hızla genelleşmiş olmasının anlamı da... Bu bağlamda şimdi Çin'in ekonomik ritmiyle dünyanın geri kalanı arasında oluşan farklılaşmaya bakarak, acaba bu senkronizasyonun bozulmaya, yeni bir Sermaye Birikim Rejimi'nin doğmaya başladığını söyleyebilir miyiz? Sanırım bunun için henüz erken. Çin'in hâlâ ABD modelini kendine adapte etmek üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Ortada, yeni Çin'e özgün bir Sermaye Birikim Tarzı'nın şekillendiğine ilişkin belirtilerin olduğunu söylemek çok zor. "Pekin Mutabakatı" denen olgu, "yeni" bir düzenleme rejimini andırıyor, ama ne yönde evrileceği henüz belirsiz. Ama bir olasılığın belirdiğini de kabul etmek gerekir. Eğer bu olasılık gerçekleşirse, Çin'in modelinin (neyse) egemen Sermaye Birikim Rejimi haline gelirken, devletinin de hegemonik konuma yükselmesini bekleyebiliriz.

lamadan bu kriz tümüyle aşılamaz. Bu yeni Sermaye Birikim Tarzı'nın oluşmasından önce, sadece düzenleme sistemlerinde bir değişiklikle de krizden çıkılabilir. Ama bu benzeşmeyi ortadan kaldırmaz. Hatta daha çok şiddetlendirir ve kriz tekrar daha şiddetli olarak ortaya çıkar.

Buna en iyi örnek, belki de 1873-88 büyük "durgunluğundan" sonra tekelleşme ve hızlanan sömürgeleştirmeler ile, hâkim Sermaye Birikim Tarzı esas olarak değişmeden, 1911-13'e kadar yaşanan ekonomik toparlanmadır. Ama bu sefer kriz 1913-46-50 arasında muazzam bir şiddetle geri gelmiş ve uluslararası işbölümünden emek süreçlerine kadar köklü değişiklikleri gerektirmiş, iki dünya savaşı, faşizm, devrimler vb. gibi politik çalkantılara yol açmıştır. Bu örnek, kriz "anının" ya da döneminin[76], kapitalist üretim tarzının yok olma olasılığını da gündeme getirebileceğini tarihsel olarak gösterir.

6) Kapitalizmin yapısal krizinin aşılması, biriken çelişkilerin temizlenerek "merkezi ilişkinin" yeniden üretiminin sürekliliğini sağlayacak restorasyonun gerçekleşmesi, yeni bir Sermaye Birikim Rejimi'nin, yeni bir hegemonik düzenin ortaya çıkmasıyla olduğu kadar, **ama daha da önemlisi** (öncelikli olarak), işçi sınıfının da bu süreç boyunca, emek sürecinden başlamak üzere sermayenin dayattığı yeni kontrol mekanizmalarını, emek denetleme rejimlerini, bunları meşrulaştıran ideolojileri kabul etmesinin sağlanmasıyla gerçekleşir. Bu gerçekleşme ekonomik olduğu kadar siyasi ve ideolojik bir süreç olduğundan, asla garanti altında değildir. Birçok savaş, genel grev ve ayaklanma, devrim olasılıkları tarafından tehdit edilir, merkezi ilişkinin kopması olasılığını potansiyel olarak her anında içinde taşır.

---

(76) Neoliberalizmi ve küreselleşmeyi de bu bağlamda değerlendirebiliriz. 1968-73 arasında başlayan yapısal kriz, 1980'lerin başında neoliberal düzenleme modeliyle yönetilmeye başlandı. 1990'larda bunun ilk sarsıntılarını yaşadık, ama her seferinde, düzenlemenin çeşitli mekanizmalarıyla yükselen kriz eğilimleri bastırıldı, ertelendi. 2006-2008 döneminde gündeme gelen büyük mali kriz, sarsıntı, bu düzenleme modelinin tükendiğini, ertelenenlerin artık ertelenemez hale geldiğini gösteriyor.

Kaynakça

Aglietta, Michel. A Theory of Capitalist Regulation, NLB 1979 London

"World Capitalism in The Eighties", 1982, NLR No 136

Althusser. L & Balibar, E. Reading 'Capital', NLB 1977 London

American Economic Association, Readings in Business Cycle Theory, G. Ailen & Unvin 1950, London

Amin, S. Accumulation on a World Scale, MR press 1974 New York

"Towards a structural crisis of world capitalism", Socialist Revolution, April 1975 p. 9

Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Pheripher Capitalism. MR press. 1976, New York.

"Crisis, Nationalism and Socialism" in Dynamics of Global Crisis. Amin, Arrighi, Frank and Wallerstein Macmillan1982, London

Andreff, W. "Regimes D'Accumulation et Insertion des Nations Dans L'Economie Mondiale" in Economie et Finance Internationales, edited by J. L. Reiffers, Dunod, 1982, Paris.

Armstrong. P. , Glyn, A. , Harrison, J. Capitalism Since World War II. Fontana, 1984, London

Arrighi, G. "Towards a Theory of Capital ist Crisis." NLR, 1978, September/Oct London

"Crisis of Hegemony" in Dynamics of GlobalCrisis, byAmin, Arrighi, Frank and Wallerstein Macmill an, 1982. London

The Long Twentieth Century, Verso, 1999, London

"Spatial and other 'Fixes' of Historical capitalism", JWSR-V Summer 2004

"Hegemony unravelling", I &II NLR, Mart/Nisan & Mayıs/Haziran 2005

Badiou, Alain, Being and Event, Continuum, 2005 London

Baran, P Political Economy of Growth. Penguin 1973, London

Baran, P. A. & Sweezy P. M Monopoly Capital. Pelican, 1973, London

Beaud, M. Le Systeme National Mondial Hierarchise. Galma La Decouvert, 1987 Paris.

Boccara, P. "Cycles Longs de L'Economie Capitaliste et Originalite de la Crise de Structure actuelle" Issue 1983, No:16

Boyer, R. "La Crise Actuelle: Une Mise en Perspective Historigue", Critigue De L'Economie Politigue, 1978, Avril/Sept. No, 7-8
La Theorie de la regulation: Une analyse critique. La Decouvert. 1986, Paris
"Reflexion sur la crise actuelle" (I &II) Revue Francaise D'Economie 1987, (No:?), Paris
Bullock, P. and Yaffe, D. "Inflation crisis and the post war boom." Revolutionary Communist. No: 3/4. November 1975
Bukharin, N. Imperialism and World Economy. Merlin, 1972, London
Cole, K. , Cameron, J. Edwards, Chris. Why Economists Disagree, Longman, 1984, London
Davis, M. "Fordism in Crisis: a review of Michel Aglietta's Regulation et Crise:L'Experience deş Etats-Unis." Review 1978), I1, 2, Fa l l
Debray, R. Prîson Writings. Penguin, 1973, London
Deleuze, Gilles & Guattari, Felix Anti-Oedipus, Capitalism and Schizophrenia, University of Minnesota Press, 1983 Mineeapolis.
Dobb, M. Studies in the Development of Capitalism. Routledge, 1972, London
Dumenil, Gerard Marx et Keynes face a la Crise. Economica, 1981, Paris
London Dyson, K. and Wilk, S. Industrial Crisis. Macmillan 1985, London
London Economist, The World Business Cycles. 1984, London.
Estey, E. A. J Business Cycles. Prentice Hail, Inc, 1956, New York
Farjoun, E. & Machover, M Laws of Chaos. Verso, 1983, London
Poster Carter, A. "The Modes of Production Controversy" NLR, 1978, No: 107
Fine, B. Economic Theory and Ideology. Arnold, 1980, London
Fine, B. & Harris, L. Rereading 'Capital'. Macmillan, 1979, London
Freeman, C. Long Waves in The World Economy. Butterworths, (1983) London
Frank, A. G, Crisis in The World Economy; Crisis, Cilt I, 1980: in The Third World, Cilt II, 1981, Heinemann London
Gamble, A. and Walton, P. Capitalism in Crisis. The Macmillan Press, 1976, London.

Glyn, A. & Sutcliffe, B British Capitalism, Workers and the Prof it Sgueeze. Penguin 1972, London
Glyn, A. "Productivity and crisis of fordism." Mimeograph (tarih circa 1980, ler)
Goldstein, J. Long Cycles, Yale, 1988,
Green, F. and Sutcliff, B. The Prof it System. Penguin. 1987, London
Habermas, J. Legitimation Crisis. Heinemann, 1988, London
Harvey, David, Spaces of Capital, Routedge, 2001, New York
The New Imperialism, 2003, Oxford
Hegel, G. W. F, Sceince of Logic – Miller Çevirisi-, George Allan & Unvin 1968, London
Hobsbawm, E. J "The Crises of Capitalism in Historical Perspective. Socialist Review. -1976, October-December. No 79.
Keynes, J. M, The General Theory of Employment Interest and Money. Macmillan, 1964, London.
Kuczynsky, T. "Marx and Engels on Long Waves." in Vasko, 1987
Lebowitz, M. "Marx's Falling rate of profit a dialectical view" Socialist Review, 1978, 38.
Lipietz, A Towards Global Fordism." NLR, 1982, " 132
The Enchanted World. Verso. 1985, London
Mirages and Miracles. Verso, 1987, London
Lenin. V. I, "Philosophical Note Books" Collected Works Vol 38. 1977, Moscov
Luxemburg, R. The Accumulation of Capital R&K Publishers, 1971 London
Mandel, E, Late Capitalism. NLB. 1978, London
The Second Slump. NLB 1978, London
Long Waves of Capitalist Development. Cambridge, 1980, University Press.
Marx, K. Theories of Surplus Value Vol II. Progress Publishers, 1968, Moscovv.
Capital Vol I. Lavvrence and Wishard 1970, London
Capital Vol II. L. W. 1970, London
Grundrisse, Pelican, 1973, London
Preface and Introductioıı to contribution to the critigue of politcal economy. Freign Language Publishing House, 1976, Peking.

Capital Vol III. L. W. L, 1977, London
Contribution to the Critigue of Political Economy. Progress, 1977, Publishers. Moscov.
Mattic, P, Marx and Keynes. Merlin press, 1971 London
Economic Crisis and Crisis Theory. Merlin, 1981, London
Menshikov, S, "Structural Crisis as a phase in long term economic fluctuations." in Vasko 1987.
Mitchel, C. W. Business Cycles. Berkeley, 1913
Business Cycles: The Problem and Its Setting. National Bureau of Economic Research, Inc. (1927) New York
O'Connor, J. The Fiscal Crisis of the State. St James Press, 1973, London
Accumulation Crisis Basil Blackwell, 1984, London
The Meaning of Crisis Basil Blackwell, 1987 London
Pillay, V. "The International Economic Crisis." Socialist Economic Review. Merlin Press, 1981, London.
Plehanov, G, The Development of The Monist View of History. Progress Publishers, 1972, Moscow
Richard, R. Day The 'Crisis' and The 'Crash'. NLB. 1981, London
Scott, D. "More capitalism, less regulation" Financial Times, 22/12/09, London
Sweezy, P. "The Present Stage of Global Crisis of Capitalism" in The Deepening Crisis of US Capitalism. ed. Magdoff, H. & Sweezy Paul, MR 1981, "New York
Therborn, G, "The Economic Theorists of Capitalism." NLR 1974, 87-88. London.
What Does The Ruling Class Do When it Rules Verso, 1978, London
Van Duij in, J. J. , The Long Waves in Economic Life, G. Ailen & Unwin. l983 London
Tibor Vasko, The long-wave debate -selected papers from an IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis) International Meeting on Long-Term Fluctuations in Economic Growth, their causes and consequences, Weimar, GDR, Haziran, 10-14, 1985, Publisher: Berlin; 1987, Springer-Verlag,
Wallerstein, I. The Modern World System. Academic Press, 1974, New York

The Capitalist World Economy, Cambridge1979)
University Press
Weeks, J. "Equilibrium, Uneven Development and the tendency of the rate of prof it to fail." Capital and Class, 1982, Spring No 6
Whittaker, E. , Schools and Streams of Economic Thought John Murray, 1966, London
Wolpe, The Articulation of Modes of Production (ed), Routledge & Keagan, 1980, London
Wright, E. O. Class Crisis and State. NLB, 1978, London.
Yıldızoğlu, Ergin, A theoretical and historical study of crisis in the capitalist mode of production, University of East Anglia, School of Development Studies, Ekim 1989
Zeleny, J. The Logicof Marx, Basil Blackwell (1980), Oxford
Slavoj Zizek, First as Tragedy Then as Farce, Verso 2009, London

2006

Dikkat Dikkat Geliyor!

Dünya ekonomisini yakından izleyen, yorumları da uluslararası piyasalar tarafından yakından izlenen "ünlü" ekonomistlerde bir kötümserlik var. **Goldman Sachs**'ın dünyanın önde gelen firmalarının genel müdürleri arasında yaptığı bir araştırma, bizzat sahada oynayanlar arasında da kötümserliğin aniden yükseldiğini ortaya koydu. (*Financial Times,* 02/08). Google/News/Business sayfasında "recession" sorusuna, gelen sayfa, 9-14 Ağustos arasında 5910'dan 6590'a yükseldi – E.Y.)

Kötümserliğin içinde üç nokta öne çıkıyor: (1) Önümüzdeki 6-8 ay arasında ABD ekonomisinde bir resesyon olasılığı %70'e yükseldi; (2) Bu resesyonla birlikte küresel mali yapıda bir sistem krizi gündeme gelebilir; (3) ABD'de başlayacak bir resesyon, dünya ekonomisini de peşinden sürükleyerek yayılacak.

FED Çok Geç Kaldı

Roubini, Global Economics'in yönetim kurulu başkanı, New York Üniversitesi'nde ekonomi profesörü **Nouriel Roubini**'ye göre ABD ekonomisinin bir resesyona düşme olasılığı temmuz ayındaki %50'den ağustos ayında %70'e yükseldi. FED (ABD Merkez Bankası) bu olasılığı düşünerek faizleri artırmayı durdurdu ama Roubini'ye göre çok geç kaldı (*Financial Times,* 09/08). Roubini ev piyasasındaki yavaşlamanın, yüksek petrol fiyatlarının ve yüksek faizlerin ABD'de bir resesyonu tetikleyeceğini düşünüyor. Roubini'ye göre ağır borçların ve gerilemekte olan ücretlerin yükü altında ezilen ABD tüketicisi bu şoklara dayanamayarak havlu atacak. Bu da dünyanın geri kalanında büyük bir sarsıntı yaratacak.

Roubini dünya ekonomisinin, ABD ekonomisinden koparak yoluna devam edeceğine ilişkin "iyimser" tezlere de katılmıyor. **RGE sitesindeki** 3 Ağustos tarihli yorumunda, bu konuyu ayrıntılı bir biçimde tartışan Roubini, ABD tüketicisinin talebinin dünya ekonomisi içindeki ağırlığı, yüksek faizler, petrol fiyatlarının yanı sıra, uluslararası sermaye hareketleri, doğrudan yabancı yatırımlar gibi ekonomiler arasındaki küresel bağlantıları da içeren 14 gerekçe sunuyor savını desteklemek için. Ayrıca Roubini, dış dengeleri (cari açık) zayıf olan "yükselen piyasaların" bu resesyondan, finansal sermayenin güvenlikli alanlara ve kaliteye kaçmasından, ihracat piyasalarındaki daralmadan, özellikle olumsuz etkileneceğini vurguluyor.

Berkeley Üniversitesi'nden **Prof. Brad DeLong** da benzer savları savunuyor (**Salon**, 03/08). DeLong FED'in faizleri yükseltmeyi durdurma kararının etkili olmayacağına inanıyor, Milton Friedman'ın "uzun ve değişken gecikmeler" savına göndermeyle, yüksek faizlerin etkilerinin henüz görülmediğine, bunun gelecek 6 ay içinde ortaya çıkmaya başlayacağına dikkat çekiyor. Roubini ve DeLong, FED'in, 2001 resesyonunu diğer merkez bankalarıyla eşgüdüm içinde başlattığı bir parasal genişlemeyle, vergi indirimleriyle yarıda kesebildiğini ancak şimdi, gerek bütçe açığının gerekse de uluslararası likidite fazlasının benzer politikaları gündemden çıkarttığına değiniyorlar. Diğer bir deyişle FED'in elinde, yaklaşan resesyonla mücadele edecek bir araç yok!

Prof. **Paul Krugman** da DeLong'la aynı düşüncede. Yorumuna, "Bu yaz günlerinde havada bir soğukluk var," sözleriyle başlayan Krugman, geçtiğimiz birkaç haftada resesyon beklentilerinin yoğunlaştığını vurguluyor. Ancak, ekonomi yönetiminin elinde bir resesyona müdahale edecek araç kalmadığını vurguluyor. Diyor ki, "FED 2001'de borsadan çıkan köpüklere karşılık ev piyasasında bir köpük yaratarak resesyonu önlemişti"... "şimdi bir başka köpüğü nereden bulacak?" (*The New York Times,* 07/08) Piyasa çevrelerinde etkili **Daily Reckoning** blog'unun yazarı Dr. Kurt Richebec-

her, *The Economist*'in Başeditörü Bill Emmot (*The Guardian,* 09/08) gibi isimleri, *The New York Times*'ın görüştüğü bir seri ekonomisti (Talk Turns to Chances of Recession, 05/08) de bu kötümserler arasına ekleyebiliriz.

Dünya Ekonomisinde Derman Kalmadı

ABD ekonomisi yavaşlıyor, FED'in elinde bu yavaşlamayı engelleyecek bir araç kalmadı. Şimdi dikkatler giderek dünyanın geri kalanında ne olacak sorusu üzerinde yoğunlaşıyor.

Morgan Stanley Başekonomisti Stephen Roach'a göre dünya ekonomisinde de pek bir derman kalmadı (*Global Economic Forum,* 14/08). Roach geçen üç yılda olağanüstü bir likidite genişlemesine dayanılarak gerçekleştirilen ekonomik büyümenin zaten sürdürülebilir olmadığını bir süredir savunuyordu. Şimdi faizler yükselmeye başladı ve bu yolun sonuna gelindi, diyor. Roach ABD ekonomisinin yavaşlamasıyla küresel talebin içinde oluşacak boşluğun doldurulmasının olanaksızlığına dikkat çekiyor.

Roach'a göre bu boşluğu doldurmaya en güçlü aday Avrupa; ancak o da güçlü avro, fiskal daralma ve parasal daralmanın gecikmiş etkileri devreye girince üç noktadan birden sıkışacak; bu yıl %2.5 büyüse bile gelecek yıl bu oran %1.5 civarına gerileyecek. Büyüme hızı %2.5 civarında olsa da bireysel tüketimlerin çok düşük (GSMH'nin %30'u) olduğu Japonya'dan da pek bir destek beklememek gerekiyor. Çin ekonomisi ciddi bir biçimde ısınmış durumda, dolayısıyla önümüzdeki dönemde yavaşlatılması gerekecek. Hindistan'ın ise toplam küresel talebe katkısı zaten çok düşük.

Roach artık yeniden likidite genişlemesinin olanaksızlığına değinirken, bu nedenle "Yaklaşan küresel durgunluğun daha derin bir anlamı da var," diyor. Ben burada kendi yorumumu araya sokarsam, **yeni bir sermaye birikim ve düzenleme modeli bulma gereği yine gelip kapıya dayandı demek istiyor Roach.** Tüketici talebini yapay yollarla değil gerçekten güçlendirmek ve küresel talep dengesizli-

ğini gelişmekte olan ülkelerin halklarının tüketim kapasitesini güçlendirerek düzeltmek gerekiyor. Diğer bir deyişle mali sermayenin soygun döneminin sona ermesi artık kaçınılmaz.

İlginçtir, Morgan Stanley'in ABD ekonomisi uzmanı **Richard Berner**, Roach'la aynı düşüncede değil. Ona göre, küreselleşme sayesinde dünya ekonomisi büyümeye devam edecek kadar güçlü dinamikler taşıyor. Berner'e göre ABD'den boşalan talebin etkisini başkaları doldurabilecek, hatta ABD'yi de peşlerinden sürükleyebilecekler (*GEF,* 15/08).

Bu "iyimser" yorum, bana Kral Pirus'un zaferini anımsattı. Eğer Berner haklı çıkarsa, bu resesyon "atlatılırken", ABD ekonomisinin de küresel ekonomi içindeki göreli ağırlığı ve etkinliği büyük ölçüde azalacak. ABD dünya ekonomisinin lokomotifi olmaktan çıkacak. Böylece de, doların ayakları altındaki en büyük dayanak çekilmiş olacak. O zaman, ABD açısından geriye, doları yalnızca silah zoruyla korumaktan başka bir yol kalmıyor. İroni şurada: Doları silahla korumaya devam etmek küresel jeopolitikteki belirsizlikleri artırmaya devam ediyor (örneğin: Martin Hutchinson, "Küresel kötümserliğin maliyeti", *Prudent Bear,* 14/08); dolayısıyla, Roubini'ye göre mali piyasalarda zaten1987 borsa krizi öncesindekine benzer bir konjonktürün oluştuğu günümüz ortamında (*RGE,* 12/08), bir mali çöküntü olasılığını çok güçlendirecek. Her mali çöküntüyü bir resesyonun hatta bunalımın izlemesi ise, deyim yerindeyse, **Allah'ın emri!**

Cumhuriyet, 21.08.06

2007

İki Büyük Risk ve Piyasalar

Önümüzde, biri kısa diğeri de uzun dönemde yaşamlarımızı altüst edecek iki kriz olasılığı var. Kısa dönemde küresel çapta mali kriz, uzun dönemdeyse daha şimdiden kendini hissettirmeye başlayan bir ekolojik kriz olasılığı var.

Laf Çok...

2006 başından bu yana, uluslararası medya bu konularla ilgili tartışmalarla dolu. Bu yıl da Davos'taki **Dünya Ekonomik Forumu**'nda, bu iki konu gündemin başına oturunca tartışmalar "yine" yoğunlaştı. Geçen hafta Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Paneli Paris'te II. İklim Raporu'nu açıkladı: Küresel ısınma bir gerçekti, "çok büyük olasılıkla" insan etkinliğinden kaynaklanıyordu. Atmosferdeki karbondioksit oranı Sanayi Devrimi'yle artmaya başlamış, 1960-2005 arası ama özellikle 1990'larda (küresel serbest piyasa projesiyle) iyice hızlanmıştı. Böylece, uygarlığı tehdit eden yaşamsal tehlike bir kez daha vurgulanmış oluyordu.

"Bir kez daha" diyorum, çünkü konuya, Davos'takilerin dikkatini çekmeyi başaran 700 sayfalık Stern Raporu (2006), bugünden önlem almazsak, yarın ekonomik sistemimizin çökeceğini bir kez daha ortaya koymuştu. Hükümetlerarası panel ilk raporunu 2001 yılında yayınlamış, küresel ısınmanın bir gerçek olduğunu, çok büyük bir olasılıkla insan etkinliğinden kaynaklandığını vurgulamıştı. 2001-2007 arasında onlarca raporda, konferansta hep küresel ısınmanın bir gerçek olduğu, çok büyük bir olasılıkla insan etkinliğinden kaynaklandığı vurgulandı. Kısacası, laf çok ama sıra eyleme gelince, ortada pi-

yasanın ufkunu aşan bir şey yok. Küresel ısınmaya neden olan karbon gazlarının yüzde 26'sını üreten ABD, hâlâ Kyoto Protokolü'nü imzalamış değil. Başkan **Bush**, bu yılki, Birliğin Durumu konuşmasında değinmemiş olsaydı, sorundan haberi bile yok diye düşünebilirdik. Kyoto Protokolü'ne gelince, en önemli üyelerinin bile konulan hedefleri tutturamamış olmaları tam anlamıyla skandal.

Peki, neden önlem alınamıyor? Davos'taki tartışmalara bakılırsa, bu konuda, hükümetlerin, adeta traktör farları önündeki tavşanlar gibi donup kalmalarının iki nedeni var; ikisi de piyasalarla ilgili. Birincisi, hükümetler, piyasaların (büyük şirketlerin ve temsilcilerinin) elinde tutsak. Süreçlerinin artık iyice medyatikleşmesi, medyanın yerel ve uluslararası tekellerin eline geçmesi, büyük firmaların seçim kampanyalarına mali katkılarının öneminin artmış olması da, zaten yapısal kökleri olan bu tutsaklık durumunun aşılmasını olanaksızlaştırıyor. Halen kıran kırana bir küresel rekabete kitlenmiş dev firmalar ise küresel ısınma adına üzerlerine yeni bir maliyet unsuru daha eklenmesine kesinlikle karşılar; "Karışmayın, piyasalar halleder" düşüncesinde ısrarlılar.

İkincisi, yine geçen 25 yılda toplam kirlenme içinde payları mutlak olarak hâlâ küçük olmakla birlikte göreli olarak hızla artan Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan kimi ülkelerin seçkinleri, gittikçe artan ekonomik ve siyasi güçlerini olumsuz etkileyecek önlemleri almak istemiyorlar. Davos'ta sorunu, gelişmiş ülkelere **"Bugünkü durumdan tarihsel olarak siz sorumlusunuz, hâlâ da en büyük kirlenmeyi siz yaratmaya devam ediyorsunuz. Üstelik kendi koyduğuz kurallara da uymuyorsunuz, sonra gelip bizden, küresel ısınmayı engellemek adına ekonomik büyümeden fedakârlık etmemizi istiyorsunuz,"** diyerek bir kez daha açıkça ortaya koydular. Fedakârlık yapılacaksa, bu uluslararası işbirliği içinde olmalıydı, bunun maliyetinin bir kısmını da zengin ülkeler üstlenmeliydi.

Ancak, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkeleri mali olarak desteklemeye hiç niyetleri yok. Aksine, onların gittikçe artan reka-

bet gücünden yakınmaya başladılar. İkincisi, bu tür bir desteği düzenleyecek olası bir kurumsallaşma, neoliberal "serbest piyasa" ilkelerine radikal bir biçimde ters.

Hışt, Hışt Geliyor...

Mali kriz tehlikesi konusunda da durum farklı değil. İki yıldır, merkez bankaları, ünlü ekonomistler, 2003'te başlayan likidite genişlemesi üzerinde hızla şişen kredi piyasalarında, özellikle *"carry trade"* (düşük faizli –örneğin yen– parayla borçlanıp yüksek faizli –örneğin YTL– parayla kredi vermek) ve türev piyasalarında gittikçe artan risklere dikkat çekiyorlar. Ama, piyasalarda "sistemik bir mali kriz" olasılığı artmaya devam ediyor. Bu bağlamda üç neden saptanabilir. Birincisi, uluslararası rezerv para, ABD doları çok kritik bir döneme girdi. ABD'nin cari açığı artmaya devam ederken Asya ülkeleri ve OPEC ülkelerinin merkez bankaları, doların rezervleri içindeki paylarını azaltmaya başladılar. Bu, dolarda ani bir gerileme olasılığının güçlenmesi anlamına geliyor. İkincisi, yatırım araçlarındaki getiriyi maksimize ederken, riski dağıtmayı amaçlayan ve "küresel serbest piyasa" projesi sayesinde özellikle son 10 yılda hızla artan çeşitlenmeler (türevler) çok büyük bir belirsizlik yarattı. Risk bir taraftan yayılırken öbür taraftan kimin ne kadar risk aldığı hesaplanamaz hale geliyor. Bu arada "kaldıraçlı" (borçlanarak yapılmış) kontratlar üst üste yığılmaya devam ediyor. Üçüncüsü, ikinci şıkta değindiğim risklerin gerçekleşmesiyle yakından ilgili. Likidite bolluğu ile ilişkili *"carry trade"*in halen esas olarak yüzde 0.25 düzeyinde seyreden Japonya faizlerine endekslenmiş durumda sürdürülebilmesi için, Japon ekonomisinin durgunluktan çıkmaması gerekiyor. Bu gerçekçi bir varsayım değil! Önünde sonunda Japonya'da ekonomi canlanacak, faizler yükselmeye başlayacak. O zaman yen, 1998'de olduğu gibi aniden yüzde 10-12'lik oranlarda değerlenmeye, yene bağlı *"carry trade"* de mecburen dağılmaya başlayınca, ünlü döviz spekülatörü **Warren Buffet**'in deyişiyle, **"Sular çekildi-**

ğinde, kimin denize donsuz girdiği de belli olacak." İşte bu noktada, ucu bucağı belli olmayan risk zincirinin nasıl kırılacağı da meçhul.

Mali piyasalar çökerse "köpükler" de temizlenir demek de kolay değil. Çünkü küreselleşme denen sürecin insanlığın başına açtığı bir bela daha var. Tarihsel olarak mali piyasaları reel ekonomi ve ona ilişkin beklentiler sürüklüyordu. Bir süredir, özellikle ABD'de (ama birçok gelişmekte olan ülkede de) mali piyasalara ilişkin beklentiler reel ekonomiyi sürüklüyor. Kapasite fazlası baskısı, hep bu beklentiye bağlı olarak finanse edilen taleple karşılanmaya çalışılıyor. Dolayısıyla mali krizden söz ederken aslında 1930'lara rahmet okutacak bir talep daralmasından, bunalımdan söz ediyoruz.

Piyasaların ve onların elinde tutsak siyasetçilerin tutumu, herkesi kriz çıkmayacağına inandırma çabalarıyla sınırlı; çünkü piyasaları yöneten dev yatırım bankaları işlerine karışılmasına izin vermiyor. İddialara göre, "küresel serbest piyasa", riskleri iyice dağıtarak kredi piyasalarında bir kırılma olasılığını artık gündemden çıkartmış. İşte beni de en çok bu korkutuyor. Benzer iddialar, 1990'ların sonunda da dillendiriliyor, **Dow Jones** 36.000'e gidiyor başlıklı kitaplar çıkıyordu. Sonra, piyasa köpükleri patladı, bir bunalım oluşmaya başladı. Derken önce 11 Eylül, Afganistan, Irak ve malum likidite genişlemesi... Acaba bu kez gündemde ne var? Yeni bir likidite genişlemesi olmadığı kesin!..

Cumhuriyet, 05.02.2007

'Kırılma' Noktasında...

Geçen hafta sarsıntı başladığında, önceleri, şöyle bir yaklaşım hâkimdi: "Piyasalar kendi kendilerini düzeltir... Yüzde 5-8 gerileme olağandır." FED Başkanı **Bernanke**'ye göre "piyasalar normal seyrini izlemektedir." Kısa sürede bunlar, **Bill Bonner**'in *(Empire of Dept,* 2006, New York) sitesinde işaret ettiği gibi, "Günahkârlara üzülmeyin, Tanrı adildir," demeye benzediğinden, kimsenin moralini düzeltmeye yetmediği anlaşıldı. Pazartesi günü birçok yorumcu, giderek "normal işleyen piyasanın, adeta normal işleyen bir kasırga gibi" olduğunu düşünmeye başlamıştı. Merryl Lynch'ten **Richard Bernstein**'a göre çok çeşitli riskler aynı anda gerçekleşiyordu (*Financial Times,* 05/03).

'Bir Teselli Ver'...

İyi ama nereye kaçmalı? Tabii bu soru, "piyasanın rahmetinden kaçma" anlamına geldiğinden, "kibar çevrelerde" böyle konmuyor; "Borsadan çıkan para nereye gidecek?" biçimini alıyor (*Wall Street Journal,* 05/03). Ama gündeme geldiğinden emin olabilirsiniz: FED Başkanı Bernanke, "küreselleşmenin aslında enflasyonu artırdığını"... "Merkez bankalarının dünya ekonomisini etkileme gücünü kaybetmediklerini" boşuna söylemiyor; "Merak etmeyin," demeye getiriyor, "iş Tanrı'ya/piyasaya kalmadı." Demokratların başkan adayı **Hillary Clinton** da Bernanke'yi ve Senato'yu, "ABD dış borçları ülkenin egemenliğini tehdit etmeye başladı," diyerek uyardı. Belli ki o da piyasalara müdahale etmekten yana. Siz, ABD gi-

bi küreselleşmenin kalesinde... neoliberalizme, serbest piyasaya ne oldu diye düşünmeye başlayın... Ben devam edeyim.

Bu, "Piyasalar normal çalışıyor," sözünü yabana atmamalı. Çünkü 25 yıldır hükümetler piyasaların serbestçe işleyişinin önündeki engelleri kaldırarak "en normal" çalışma halini yaratmaya çabalıyorlardı. Şimdi artık piyasalar, Bernanke'nin dediği gibi "normal çalışıyorlar."

Bir süredir piyasalarda volatilite (sık aralıklarla dalgalanma eğilimi) kaybolmuş, yatırımcı korkuyu rüzgâra savurmuş, geçmiş krizlerin anılarının yükünden de sıyrılmış, çok rahatlamıştı. Yine piyasalarda "yeni paradigma", "tam kıvamında ekonomi" fantezileri dolaşıyordu. Bu sırada küresel dengesizliklerden, likidite fazlasından, *"carry trade"* riskinden söz edilmiyor değildi, ama bunlar, günün sorunları değildi adeta... Zaten piyasalar küreselleşmiş, serbestleşmiş, yeni yatırım araçları riski dağıtmış, küreselleşme enflasyon tehlikesini azaltmıştı...

Şimdi eğer piyasayı "Eski Ahit"in Tanrısı gibi bir şey olarak görüyorsanız, "Ne yapalım, aşırılıkları cezalandırıyor," diyerek teselli arayabilirsiniz. Ama ev piyasaları çöker, bankalar evinize el koyar, bir özel menkul kıymetler firması çalıştığınız yeri satın alıp tasfiye etmeye başlayınca işinizi kaybeder, hatta emeklilik birikimleriniz ihtiyat fonlarının elinde yok olurken, ülkenizin dövizi aniden değer kaybedince, mutfak sepetiniz boşalmaya başlayınca, sanırım bu teselli size yetmeyecektir. Haklı olarak, "Piyasa, insan yaşamını düzenlemekte bu kadar iyi bir araçsa, bu durum da ne?" diye soracaksınız.

'Likidite Sorunu'

Söylentilere göre, aşırılığın adı "likidite bolluğu sorunu": Bol ve ucuz para spekülasyonu kışkırtıyor. Yani sorun piyasalarda, ekonomik modelde değil. Sorun, bir avuç spekülatörden kaynaklanıyor! Gelin şu likidite bolluğu sorununa yakından bakalım. **Stephen King** (HSBC'nin Ekonomi Bölümü Müdürü), *The Independent*'daki

"Küçük bir şok, arabayı nasıl devirdi?" başlıklı yorumunda likidite fazlası sorununu açıklıyor: Şirketler büyük kârlar yapıyorlar, ama bu kârları işlerine geri yatırmaya istekli değiller, ek yatırımın gerekli olduğuna inanmıyorlar. Bu yüzden kârları hisse sahiplerine dağıtıyor, bir kısmıyla da kendi hisselerini geri satın alıyorlar. Hisse senedi sahipleri de kendilerini, bir yere yatırmak zorunda oldukları nakde batmış bulunca, Kazakistan'a kadar gidiyorlar, risklere fazla bakmadan. "Diğer bir deyişle," diyor King, "sabit sermaye, makine vb. yatırımı yapılamayınca, mali varlıklara ve gayrimenkule aşırı yatırım yapılıyor." (05/03/07).

Sizi bilmem, ama bu bana tipik bir "aşırı birikim" sorunu gibi geliyor. Sermaye birikirken kâr beklentisi de düşüyor; sermaye üretken alana yatırım olarak geri dönmüyor, dolaşım alanına, spekülasyona, "artı-değer" üretmek yerine başkalarının biriktirdiğine el koymaya gidiyor...

Böylece ekonomik büyüme finansallaşıyor, sermayenin spekülatif faaliyetinin ağırlığı giderek artıyor. Hatta, olağan dönemlerde, finansal işlemler reel ekonomideki kârlara dayanırken şimdi, reel ekonomi finansal işlemlerden gelen parayla dönmeye (örneğin krediyle, borsa geliriyle, ev karşılığı olarak alınan borçla finanse edilen tüketici talebi) başlıyor. Bu noktada üç saptama yapılabilir: Bu noktaya küreselleşirken geldik. Bu aşırı birikim emilmeden/devalüe edilmeden düze çıkılmayacak. Finans sermayesi denetim altına alınmazsa, bu emilme/devalüasyon sürecinde, toplumun refahı üzerinde kitle imha silahı etkisi yapacak.

Cumhuriyet, 07.03.2007

Fırtına Geçiyor mu?

Bu kez, geçen yıl yaşanan sarsıntının aksine, uzun süreceğe benzeyen bir fırtına var karşımızda. Ülkelerin, özellikle son krizlerinde içine düştükleri çukuru kazmaya devam eden Türkiye gibi ülkelerin ekonomilerini bu fırtınada yüzdürmeye devam etmeleri çok zor. Sanırım tek çare, bu gelen dalgaya "judo tekniğiyle", onun negatif enerjisinden yararlanarak cevap vermeye çalışmak.

En Son Hava Raporu...

Dünya borsaları haftayı yine negatif alanda kapattılar. 20 Şubat'ta 12.780'lerde dolaşan **Dow Jones**, bir ara 12.000'in altına indi. Fırtınanın merkezinin, bu kez bir gelişmekte olan ülkeler grubunda değil de ABD'de olduğundan artık kimsenin şüphesi yok. ABD ekonomisiyle dünyanın geri kalanını birbirine bağlayan önemli volan kayışlarından biri de *"carry trade"* (düşük faizli dövizle borçlanıp yüksek getirili ve riskli varlıklara yatırmak). Bu nedenlerle, dikkatler önce ABD ekonomisi üzerinde, sonra da *carry trade*'in hacmi ve çözülüp dağılma hızı üzerinde yoğunlaşıyor.

Ev piyasasındaki kriz, en riskli tabakanın tasfiyesiyle kısa sürede sona erecek; ABD ekonomisindeki yavaşlamayı da dünya ekonomisindeki büyüme odakları dengeleyecek, zaten *carry trade* işlemlerinin hacmi öyle mali piyasaları saracak kadar büyük değil diye düşünen, FED'in faizleri düşürmeye başlayacağına, FED Başkanı (eski Goldman Sachs CEO'su) **Paulson**'un, **Mali Piyasalar Üzerine Çalışma Grubu**'nu (krize müdahale ekibi) yeniden harekete geçirerek piyasalara müdahale etmeye başladığına, krize izin verilme-

yeceğine inanan iyimserlerin aksine, geçen haftaki gelişmeler fırtınanın enerji biriktirmeye devam ettiğini gösteriyordu. Cuma günü açıklanan enflasyon verileri, faiz indirimi beklentisine son verdi. Enflasyonist basınç artarken aynı anda ABD ekonomisinin yavaşlamaya devam ettiğini, inşaat sektörünün, imalat sanayiinin, özellikle otomotiv sektörünün çoktan resesyona girdiğini düşündüren veriler daha da güçlendi (**Stephen Roach**, *Global Economic Forum,* **Nuriel Roubini**, *RGE Monitor*). Morgan Stanley Başekonomisti Roach'a göre, bu yavaşlamanın, henüz tüketici talebi belirgin bir biçimde gerileme göstermeden başlamış olması, özellikle endişe vericiydi: Önümüzdeki dönemde tüketici talebi daha da zayıflarken ABD ekonomisinin genel bir resesyona girme olasılığı giderek güçlenecek.

Ev piyasasında en riskli (en alttaki) morgıç diliminde başlayan çöküş, hızla yayılıyor: Bu piyasada ev sahipleri borçlarını ödeyemiyor, haciz, tahliye işlemleri hızla artıyor, bu piyasaya çalışan en büyük şirketler çöküyorlar. **İkincisi,** bu riskli kesimde başlayan kriz, ev piyasasının "zincir" sisteminden dolayı (ev sahipleri evlerini satarak bir üst dilime geçiyorlar, böylece hem piyasa canlanıyor hem de en altta piyasaya yeni girişlere yer açılıyor. En alt basamaktaki ev sahibi evini satamazsa, zincir kırılmaya başlıyor) giderek yayılıyor. **Üçüncüsü**, morgıç şirketleri bankalara sıkı sıkıya bağlı olduklarından, banka sistemi giderek basıncı hissediyor. **Dördüncüsü,** mali kuruluşlar kredi verirken daha dikkatli davranmaya, güçlü karşılık aramaya başladı. Kredi hacmi hızla daralıyor. **Beşincisi,** evlerin değerleri, ev sahiplerinin borçlanma kapasitesi düşüyor, bunun tüketici talebini olumsuz etkileme, **Merrill Lynch** analistlerine göre yavaşlamayı bir resesyona dönüştürme riski giderek güçleniyor (**Bloomberg**, 15/03). **Altıncısı,** ABD ekonomisi bir resesyona girerse bunun genelleşerek bir küresel resesyona dönüşme olasılığı çok yüksek. Çünkü: a) Boşalan talebi kapatacak bir güç yok. b) Bu resesyonun ABD mali piyasalarında yaratacağı sarsıntı küresel kredi/likidite daralmasını daha da ağırlaştıracak. **Yedincisi**, geçen hafta kimi analistler, Avrupa

piyasalarıyla ABD ev piyasası arasında, ortak yatırım fonları aracılığıyla oluşmuş mali bağları, bu arada kimi Avrupa ülkelerinde, örneğin İspanya'da da düşük kaliteli "morgıç"lardaki riskleri konuşmaya başladılar (**Eurointelligence**, 16/03). Nihayet, Türkiye, Brezilya gibi ülkeler açısından en önemlisi, piyasaların risk algısında sert bir değişim yaşanıyor. ABD borsalarında yüzde 20'lik, bu tür ülkelerde daha derin bir gerileme bekleyen analistler var (**J.P. Gundzik**, *Asia Times,* 15/03).

Olasılık ve Kriz

Ev piyasaları, ABD ekonomisindeki yavaşlama ve *"carry trade"* çözülüp dağılma süreci, dünya ekonomisinde, bir "olay ortamı" (istikrarsızlık ve bilinemezlik bölgesi) oluşturdu. Buradan bir kriz çıkmaması için çok sayıda etkenin hepsinin birden olumlu yönde hareket etmesi gerekiyor. Bu nedenle en iyisi krizin boşaltacağı enerjiden yararlanmaya hazırlanmak. İki olası gelişme büyük öneme sahip. Birincisi, mali sermayenin ekonomik gücü zayıflarken, yatırımcının mali piyasalara güveni zayıflayacak. **Paradoks** gibi gelse bile, bu ortamda, uluslararası mali kuruluşlara direnmek daha da kolaylaşıyor. İkincisi, spekülatif gelirle beslenen tüketici talebi hızla daralırken "reel ekonominin", üretken sermayenin değer, talep ve ürün yaratma özelliği yeniden ilgi çekmeye başlayacak. Diğer bir deyişle, faiz ve rant yoluyla talan edilecek hazır birikmiş değerler azaldıkça, sermaye değer üretmeye doğru çok daha kolay yönlendirilebilecek. "Yönlendirilebilecek" diyorum, çünkü bu noktada krizin felakete dönüşmemesi için siyasi kararların önemi çok büyük.

Bu konjonktürün ilk işaretlerini, bir süredir, uluslararası yayınlarda, hatta IMF'deki mali sermayeye yönelik eleştirilerde, Türkiye'deki "sanayi stratejisi" tartışmalarında, nihayet geçen hafta, ülkenin büyük sermaye gruplarından Borusan'ın Yönetim Kurulu Başkanı **Kocabıyık**'ın, basına yansıyan "Türkiye arsaya yatırımla değil, ancak sanayi yatırımlarıyla daha ileri gider. Refah gayrimenkulden

değil, sanayiden gelir. Sanayide küresel oyuncu olmayı düşünmek zorundayız. Aksi takdirde dünyanın büyük oyuncuları, bizi gelir yutar," (aktaran **Abdurrahman Yıldırım**) saptamalarında görmek olanaklı. Ancak burada anahtar saptama "küresel oyuncu olmayı düşünmek". Birincisi, dünya ekonomisi, küreselleşme olarak bilinen mali genişleme döneminden genel bir "konsolidasyon" (derinleşme) sürecine geçme aşamasında. Bu geçişler her zaman, ekonomik ve siyasi açıdan çok sancılı ve yıkıcı oluyor. İkincisi, bir ülkede güçlü bir sanayi, teknoloji temeli, tüketim/tasarruf kapasitesi yoksa, küresel alanda oyuncu olmak hayal. Kısa yoldan, işçi ücretlerine ve emeğe yapılan basınçla rekabet gücünü artırmaya çalışmak artık "binilen dalı" kesmekle eşanlamlı. Çünkü karşımızda, son aylarda sıkça konuşulan bir "J" eğrisi durumu var. Yabancı sermayenin bir kısmı çıkacak, bir kısmı içeride şirketlere yok pahasına el koymaya çalışacak. IMF daha yüksek reel faiz diyecek. Eğer, kısa dönemli kârlara, acele çözüm hayallerine kapılırsak, orta dönemde, çok daha büyük bir ekonomik-sosyal yıkımla karşılaşacağız.

Şimdi, acele çözümlerden, özellikle FED'in bile Goldman Sachs gibi büyük oyunculara baskı yaparak, piyasalara doğrudan müdahale etmeye başladığı bir dönemde, neoliberal fantezilerden vazgeçmek, ulusal ekonomiyi korumaya, konsolide etmeye, üretim ve tüketim kapasitesini güçlendirmeye çalışmak gerekiyor.

Cumhuriyet, 19.03.2007

Dünya Ekonomisinde 'Riskler Geriliyor'(muş)

IMF, dünya ekonomisinde beş yıldır yaşanan ekonomik büyümenin bu yıl da süreceğini, ABD ekonomisindeki yavaşlamanın –bir resesyona dönüşmeyeceği için– dünya ekonomisine bir tehdit oluşturmadığını düşünüyor (*World Economic Outlook,* Nisan 2007). *Financial Times*'ın deyişiyle: "IMF harika bir dünyada yaşadığımızı rapor ediyor." (12/04)

Financial Times ne kadar ciddi bilemem ama, zaten aşırı iyimserliğiyle bilinen IMF'nin, gerçeklikten tümüyle kopmak üzere olduğunu düşünüyorum. IMF'nin ayaklarının artık yere basmadığını düşünen başkaları da var: IMF'nin eski başekonomisti **Keneth Rogoff,** "Mali küreselleşme infilak ediyor," dedikten sonra, bu ay yapılacak IMF yarıyıl yönetim kurulu toplantısına ilişkin olarak ekliyor: **"Politika üretme beceriksizliği ise sürüyor."** (*Daily Star,* 09/04) *Wall Street Journal*'daki bir yorumda da iflas noktasına gelerek, bodrumundaki altınları (üye ülkelere ait altınları) işletmeyi düşünen IMF'nin artık ne işe yaradığı soruluyordu. (Prof. Lerrick, 13/04)

Dünya, IMF'ye Göre...

IMF, petrol fiyatlarının düştüğünü, enflasyonun sorun olmadığını saptadıktan sonra, geçen yıl yüzde 5.4 büyüyen dünya ekonomisinin bu yıl da yüzde 4.9 büyüyeceğine inanıyor. IMF'nin Avrupa, Japonya, Hindistan, Brezilya, Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik büyüme beklentilerini yükselttiğini, Çin'in büyüme hızının yüzde 10'un üzerinde kalmasını beklediğini görüyoruz.

Dünya ekonomisinde toplam hasılanın yüzde 28'ini üreten ABD'ye gelince; IMF büyümenin bu yıl yavaşlayacağını söylüyor, yüzde 2.8 büyüme beklentisini de yüzde 2.2'ye geri çekiyor. Ancak IMF, ABD'deki bu gerilemeden kaygı duymuyor. IMF direktörü **Rodrigo Rato**'ya göre "riskler geçen yıldan daha düşük" (*Financial Times,* 09/04). IMF başekonomisti **Lipsky** de "Dünya ekonomisindeki riskler o kadar geriledi ki, şimdi mali piyasalardaki fiyatlardan kaygılanma lüksüne sahibiz"... "yüksek varlık fiyatları, yene bağlı *'carry trade'*in çözülüp dağılmasına bağlı riskler birkaç ay öncesine göre geriledi," diyordu. (30/01).

IMF, raporunda çok önemli bir varsayım yapıyor: **ABD ekonomisindeki gerileme,** "yavaşlama" **düzeyinde kaldığı taktirde, dünya ekonomisi etkilenmeyecek, büyümeye devam edecek. Yok eğer ABD ekonomisi bir resesyona girerse** (en az 6 ay negatif büyüme) **dünya ekonomisi ABD'den kopamayacak, yavaşlamaya başlayacak.** Bizim de geçmişte sık sık aktardığımız bu kopma *(decoupling)* tartışmasına kısaca değinmeden önce, IMF'nin varsayımları ışığında, ABD ekonomisine ilişkin en son verilere kısaca bakalım.

Amerikalıların Yüzde 60'ı Resesyon Bekliyor

IMF, ABD ekonomisi resesyona girmeyecek derken finansal haber-analiz kurumu **Bloomberg**'in *Los Angeles Times*'la birlikte gerçekleştirdiği kamuoyu yoklaması, halkın yüzde 60'ının önümüzdeki 12 ay içinde resesyon beklediğini ortaya koyuyor. *Los Angeles Times*'ın 2000 Aralık'ta, resesyon başlamadan üç ay önce yaptığı yoklamada da, resesyon bekleyenlerin oranı yüzde 64 olarak görünüyordu. Bloomberg/*Los Angeles Times* araştırması resesyon beklentisinin yıllık geliri 40 bin doların altında olanlar arasında yüzde 71'e, siyahlar arasında yüzde 80'e yükseldiğini gösteriyor (**Bloomberg**, 11/05).

Resesyon beklentisinin arkasında, GSMH'nin yüzde 70'ini oluşturan tüketici talebinin gerileyeceğine ilişkin beklentiler var. Halbuki yakın zaman kadar, tüketici talebi gerilerse son yıllarda büyük

kârlar yapan özel sektör yatırımlarının devreye girerek açığı kapatacağına ilişkin bir inanç egemendi. Ancak, geçen haftalarda aktardığımız gibi, şirketler ellerinde biriken sermayeyi yeni yatırımlar yapmak yerine daha çok borçlarını ödemekte, kendi hisse senetlerini ya da başka şirketleri satın almakta kullanıyorlar. Nitekim geçen hafta *Wall Street Journal,* sabit sermaye yatırımlarındaki zayıflığa ilişkin kaygıların, "ev piyasasındaki sorunların önüne geçmeye başladığını" aktarıyordu. FED Başkanı Bernanke de, geçen hafta Kongre'de yaptığı konuşmada "sabit sermaye yatırımlarının, iş döngülerinin olağan evresiyle uyumsuz olmasının beklenmedik bir durum olduğunu" söylüyormuş. **RBS Greenwich Capital'**den **Stephen Stanley** de sabit sermaye yatırımlarındaki bu zayıflıkla ilgili olarak "Beni her şeyden daha çok korkutuyor çünkü açıklayamıyorum," diyor. (*WSJ,* 13/04)

IMF Öngörüleri ve Gerçekler

Biz bu iki beyefendiye ve benzer düşünenlere, "aşırı birikim" sorununun ve "kâr oranları düşme eğilimi" yasasının etkilerini anlatmaya çalışmakla vakit kaybetmeden ABD ekonomisine bakmaya devam edersek, IMF öngörülerine uymayan iki gelişme (bozulma) daha dikkatimizi çekiyor. Birincisi: *Financial Times'*ın aktardığına ve **PFS CEO'su James Puplava'**nın gözlemlerine göre, iki yıldır iki haneli büyüme hızı sergileyen şirket kârlarında bu yıl sert bir yavaşlama bekleniyor. *USA Today'*in bir yorumunun başlığı da "Son 5 yılın en düşük şirket gelirleri" idi.

İkincisi, IMF'nin artık sorun etmediği enflasyonla ilgili. Hafta içinde mali haber medyası **FED** toplantısı tutanaklarında **enflasyonun en büyük tehlike olarak saptandığını, faizlerin artırılması gerekebileceğinin not edildiğini**, cuma günü de üretici fiyatları enflasyonunun, mart ayında özellikle gıda ve enerji fiyatlarından dolayı (dolar değer kaybederken ithalat fiyatları...) beklenenin üzerinde, yüzde 1 olarak gerçekleştiğini, FED'in "faiz indirimi yok" dediğini aktarıyorlardı. **Ve enerji fiyatları:** Jeopolitik istikrarsızlıklar bir

yana, **Uluslararası Enerji Ajansı**'na göre OPEC üretimi son iki yılın en düşük düzeyine inmiş. Bu, gelecek aylarda piyasalarda sıkışıklık yaratacak. (*Wall Street Journal,* 12/04)

IMF, tozpembe resimler çizmeye devam etsin, yorumcular ekonomik tartışmalarda, 1970'lere damgasını vuran "stagflasyon" (durgunluk+enflasyon) sözcüğünün sık sık duyulmaya başlandığını, **CBS-MarketWatch** analistlerinden **Murray Coloman** da bir yorumunda, "portföy yöneticilerinin stagflasyon beklentisiyle davranmaya başladıklarını" aktarıyordu.

"ABD'de başlayan durgunluk dünya ekonomisini etkileyecek mi?" tartışmasına dönersek: Öncelikle, IMF'nin çizdiği resmin aşırı iyimser olduğu bir gerçek! Öyleyse bir resesyon olasılığı ya da en azından Prof. **Nuriel Roubini**'nin (**RGE Monitor**) altını çizdiği gibi bir uzun süreli düşük büyüme olasılığı çok güçlü. İkincisi, *Wall Street Journal*'da **David Wessel**'in aklına uyarak, ABD ithalatından hareketle durgunluğun o kadar da bulaşıcı olmayacağını düşünerek rahatlamadan önce, **Eurointelligence**'in AB bağlamında dikkat çektiği gibi, mali piyasalardaki bağlantıları, borsa ve döviz hareketlerinden gelecek etkileri de göz önüne almak gerekiyor. Burada da IMF'nin aklına uyarak, ABD ev piyasasındaki kriz mali sektöre sıçramaz diye düşünerek rahatlamadan önce, büyük emlak şirketlerinin batmaya başladığını, gayrimenkul borçlarının banka sektörü toplam borç portföyünün yüzde 44'ünü oluşturduğunu (Bank of America yüzde 41, Citibank yüzde 30, Wachovia yüzde 56, Wells Fargo 49, US Bank Corp yüzde 45) (*Financialsense,* Pig Picture, 7/04) göz önüne almakta yarar var.

Bitirirken iki not: Birincisi, halen likidite çok yüksek, dolayısıyla buradan "genişleyerek" çıkmak olanaksız. İkinci notumuz da paradigmayla ilişkili: Tüm neoliberal "paradigma", sözde, **stagflasyon** olgusu Keynezyen paradigmayı çökerttiği için gündeme gelmişti. Yine **stagflasyon** gündemdeyse bunu nasıl yorumlayacağız?

Cumhuriyet, 16.04.2007

Dün Dünle Beraber Gitti (I)

On beş yıldır her gün gazetelerden (gittikçe azalan oranlarda da olsa) okuduktan sonra kabul etmesi zor ama, "küreselleşmeci" söylem artık eskidi; "zamanın ruhu" artık farklı. Yeni dönemin ekonomisi, politikası ve hatta kültürü de dünden farklı olacak, olmaya başladı bile...

Büyük Kumarhane

Kapitalizmin tarihi bize her küreselleşme döneminin (sermaye ilişkisinin küresel çapta yayılmasında bir hızlanmanın yaşandığı dönemlerin), bir de "sonrası" olduğunu gösteriyor. Ceneviz, Hollanda, İngiltere, ABD hegemonyası altında yaşanan dönemlerde olduğu gibi...

Tarihçi **Fernand Braudel**, bu sürece ilişkin önemli bir gözlem yapıyor: Her kapitalist büyüme dönemini, bir mali genişleme dönemi izliyor. Hegemonyacı konumundaki ülke bu genişlemeden en büyük payı alıyor. Ama bu genişleme de onun sonbaharı oluyor.

Son 25 yılda yaşananlar yukarıdaki şemaya uyuyor, üstelik mali genişlemeyle birlikte, dünya ekonomisinin 1980'lerden bu yana bir küresel kumarhaneye dönüşmüş olması da. **Mckinsey Global Institute** verilerine göre, dünyada toplam mali varlıkların, toplam çıktıya oranı 1980'de yüzde 109'dan, 2005'te yüzde 316'ya yükselmiş. Bu kumarhanenin en hareketli masasında, türevler denen yatırım araçları var. Bunların değeri 1980'de 200 milyar dolar düzeyindeyken, 2006'nın ikinci yarısında 380 trilyon dolarla, dünya gayri safi hasılasının yüzde 700'ü bir büyüklüğe ulaşmış. Bu masadaki oyuncula-

ra bakınca da, **İhtiyat Fonlarını** *(Hedge Funds)* ve *The Economist*'in **"Kapitalizmin Yeni Kralları"** dediği **Özel Varlık Şirketlerini** *(Private Equity Firms)* görüyoruz. Bunlardan birincisi mali piyasalarda faizlerle, kredilerle, dövizlerle oynarken ikincisi şirket alıp satıyor. Bu işlemleri yüzünden, ele geçirdiği şirketleri bölüp parçalayarak sattıkları, birikmiş değeri talan ettikleri için, bunlara " korsan" diyenler de var.

Bu ihtiyat fonlarının ve korsanların kim olduğuna bakınca, karşımıza tümüyle ABD şirketleri çıkıyor (*The Economist,* 25/11/2004). Birincisine gelince, *Institutional Investor* dergisinin her yıl yayınladığı, en büyük ihtiyat fonlarını içeren **"Alfa 100"** listesine bakınca, bu listedeki fonların 2006 yılında, 1 trilyonla tüm sektör varlıklarının yüzde 69'unu yönettiğini görüyoruz (*New York Times,* 23/05/07). Listedeki 100 fondan yalnızca 23'ü ABD dışından; bunların da 22'si İngiliz, biri Japon. ABD'nin 10 yıldır ekonomik büyümesini, dünya ekonomisindeki tasarrufları günde 2 milyar dolar civarı bir hızla emerek finanse edişini de bu resme ekleyebiliriz. Özetle diyebiliriz ki, bu veriler de Braudel'in gözlemini doğruluyor. Ekonomik büyümenin ardından gelen mali genişlemenin kaymağını, öncelikle ABD yemiş.

Her Şey Değişir

Son yıllarda, hem ABD'nin büyümesini finanse etme sürecine bağlı olarak bazı Asya devletlerinin, hem de enerji piyasalarını elde etmeye yönelik Irak saldırısına bağlı olarak da yükselen petrol fiyatları sayesinde petrol ihracatçısı ülkelerin kasalarında büyük ve değerlenmeyi bekleyen mali rezervler oluştu. Şimdi bu rezervler, **Egemen Varlık Fonları** (devletlere bağlı daha büyük "korsanlar") aracılığıyla mali piyasalara geri dönerken Çin'in, işe ABD'nin (dünyanın) en büyük Özel Varlık Şirketlerinden **Blackstone**'a 3 milyar dolarla ortak olarak başlaması, birden ABD parlamentosunda alarm zillerinin çalmasına yol açtı; bazı senatörler, Çin'in bu yolla stratejik

bilgilere ulaşabileceğine dikkat çektiler. Üstelik, sahipleri para kokusu aldığından, sırada hisselerini halka arz etmeye hazırlanan Pentagon'la yakından ilişkili **Carlyle** şirketi var. Teorik olarak Çin'in veya bir başka ülkenin EVF yoluyla Carlyle'ın hisselerini satın alarak bir aşamada yönetim kurulunda hâkim olması olanaklı.

Nitekim *Washington Post*'tan **Christian Mallaby**, pazartesi günkü "Küreselleşmeye bir sonraki tepki" başlıklı yazısında, ABD'nin mali serbestliğe daha fazla dayanamayacağını ima ederek "Hele bir Rusya bizim hisse senetlerimizi almaya başlasın, siz tepkiyi o zaman görün," diyordu. Aynı gün *Financial Times* başyazısı da, neden **"mali piyasaların daha uzun süre serbest kalamayacağını"** anlatıyor, *FT*'nin tarzına uymayan bir biçimde **"hiç vergi ödemeyen küresel plütokratik bir sınıftan"** söz ediyor, karşı siyasi tepkinin ilk işaretlerine dikkat çekiyordu.

Braudel, mali genişlemenin aynı zamanda, hegemonyacının sonbaharı olduğunu söylemiyor muydu? **Mali küreselleşmenin** artık, ABD hegemonyasını tehdit eder bir yönde işlemeye başlaması, yeni bir döneme geçildiğini göstermiyor mu? Bu yeni dönem yeni ekonomi politikaları ve siyasi stratejiler gerektirmiyor mu?

Cumhuriyet, 27.06.2007

10 Yıl Sonra Asya Krizi

On yıl önce, Tayland'ın parası, hemen ardından da ekonomisi spekülatörlerin saldırıları karşısında çöktü; kriz hızla Asya krizine, oradan da küresel bir mali krize dönüştü. Bugün benzer bir kriz yaşanabilir mi? Asya ülkeleri krizden ne gibi dersler çıkardılar? Bu sorulara sanırım şöyle cevaplar verilebilir: Böyle bir kriz tekrarlanmaz, ama bir başka tür kriz olasılığı artıyor. Asya ülkelerinin krizden çıkardıkları dersler, krizin tekrarlanmasını engellemek için alınan tedbirler, başka bir tür kriz için zemin oluşturmuşa benziyor.

Asya Krizinden Çıkan Dersler

Aslında Asya krizi, dünyaya neoliberalizmin gözlükleriyle bakmayanlar için bir sürpriz olmamıştı. Bu ülkeler bir serbestleşme, dışa açılma sürecine girmişler, çapası dolara takılı bir sabit kur sistemi uyguluyorlardı; kısa dönemli sermaye girişi (sıcak para) hızla artıyordu. Bu sırada dış ticaret açıkları, dış borçlanma hızla büyüyordu. "Ahbap-çavuş" kapitalizmi (şeffaflık yokluğu) risk değerlendirmesini neredeyse olanaksız kılmıştı. Bu "Asya mucizesinin" daha fazla sürmesi olanaksızdı.

Tayland Merkez Bankası spekülatif atağa bir süre direndikten sonra döviz rezervleri bitince dolara olan çapasını kopardı, Tayland parası serbest düşüşe geçti. Spekülatörler, diğer Asya ülkelerinin dövizlerine de saldırdılar. Bir tek Malezya, sermaye kontrolleriyle kendini korumayı becerebildi. IMF'den bağımsız olan Çin tümüyle krizin dışındaydı. Krizin, büyük devalüasyon, hiperenflasyon, ani da-

ralma gibi etkileri, Malezya'da çok daha hafif ve krizin ertesindeki toparlanma çok daha hızlı yaşandı. Kriz boyunca, IMF reçeteleri krizi daha da derinleştirdi, büyük devalüasyonlarla, ülkelerin varlıklarının yok pahasına yabacı sermayenin eline geçirilmesine yardımcı oldu, siyasi krizlere yol açtı.

Bu zemin üzerinde Asya ülkelerinin seçkinleri, genelde egemen sınıfları "bir daha asla" kararlılığıyla kimi dersler çıkardılar: **Dış ticaret fazla verecek, döviz rezervleri yüksek tutulacak, IMF borçları öncelikle ödenerek ekonomik programın bağımsızlığı sağlanacaktı.**

Bu ülkeler, büyük devalüasyonlarla gelen ihracat artışını korumak amacıyla, dış ticaret fazlasıyla oluşan döviz rezervlerinin bir kısmını, paralarının ABD'nin doları karşısında değerlenmesini engellemeye yönelik döviz operasyonlarında kullanmaya başladılar. Böylece paraları fiilen dolara bağlanıyor, **Bretton Woods-II** diye adlandırılacak olan "denklem" oluşuyordu. İkincisi, bu ülkeler bir kriz anında yeniden IMF'ye muhtaç olmayacak düzeyde rezerv biriktirmeye başladılar, oluşan rezervleri ABD kâğıtlarına yönelttiler, giderek ABD hazine kâğıtlarında yoğunlaştılar. Çin'in de bu sürece katılmasıyla bölgede 3-4 trilyon dolar civarında devasa döviz rezervleri oluştu.

Bölge ülkeler, IMF borçlarını erkenden ödediler, IMF'den kurtuldular. Bölgede, özellikle Çin'in kasalarında oluşan büyük döviz rezervleri, bir mali kriz anında, "kurtarma işlemleri" için gerekecek fonların bölgeden karşılanmasının olanağını yarattı. IMF/ABD'nin bu bölgede krizi yönetme kapasitesine önemli bir engel oluşturdu. Bu rezervler şimdi, Asya ülkelerinin uluslararası şirketlerinin, dünya pazarında ve gelişmiş ülkelerde şirket satın alma, varlık edinme operasyonlarını finanse etmekte de kullanılıyordu. Böylece Asya krizi, uluslararası dengeleri etkilemiş, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yükselmesini, dünyanın ekonomik merkezinin doğuya kaymasını da hızlandırmıştı.

Yağmurdan Kaçarken Doluya mı?

Bu ortamda, ABD dünya ekonomisinden günde yaklaşık 2-3 milyar dolar borçlanarak hem dünya ekonomisinde lokomotif konumunu koruyacak biçimde ithalatını hem de ekonomik büyümesini destekleyecek biçimde tüketici harcamalarını finanse etme olanağına kavuşmuştu. Ama bu sırada, ABD dış ticaret açığı, dış borçları büyüyecek, bir durgunlukta, ABD ithalatı yavaşlamaya başladığında dünya ekonomisi genel bir bunalım tehlikesiyle karşı karşıya gelecekti. Eğer o zaman bu rezervler, Asya ülkelerinde tüketimi canlı tutmaya yönelirse dolara talep düşecek, ABD ucuz, hatta dolarla borçlanma olanağını, lokomotif konumunu kaybedecek, ortaya başka bir dünya çıkacaktı...

Nitekim, 2000 başlarken, borsa köpükleri söndükten, 11 Eylül olduktan sonra benzer bir senaryo oluşmaya başladı. O zaman ABD, BOP'u devreye sokarken Batı'nın merkez bankaları müdahale ederek tarihin en büyük parasal genişleme operasyonuna giriştiler. Bu genişleme üzerine mali piyasalar yeniden şaha kalktı: Türev ve kredi piyasaları inanılmaz bir hızla şişmeye başlarken gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketleri yeniden hızlanarak Asya krizi öncesi düzeyleri yeniden yakaladı.

Şimdi, ABD'de bu mali genişleme üzerinde oluşan konut piyasası köpüğü, mali piyasaları tehdit ederek sönmeye, ABD ekonomisi hızla yavaşlamaya, petrol ve diğer emtia piyasalarından gelen basınçla enflasyon yeniden başını kaldırmaya başladı. Dünyada dolar düşüyor, ama ABD ihracatı, sanayi sektörünün içi büyük ölçüde boşaldığından açığı kapatacak düzeyde artamıyordu. Bu kez, ihtiyat fonları, özel varlık şirketleri, kredi türevleri, Asya krizindekine benzer bir şeffaflık yokluğu, mali sistemi tehdit eden bir risk değerlendirme zorluğu yaratmıştı.

Özetle, Asya krizinden kaçarken uygulamaya konan önlemler, bu zeminde oluşan mali ortam, bu kez Batı'dan gelecek bir başka çapı potansiyel olarak çok daha büyük bir kriz için zemin hazırla-

mıştı. Tarihte, merkez ülkelerde kriz eğilimleri bu noktalara gelmeye başlayınca, "mali oligarşi" ekonomik tedbirlerle yetinmeyip devleti siyasi, hatta askeri tedbirler almaya da zorlamaya başlar. Bu tedbirler, "enerji güvenliğine" ek, konumuzla ilgili olarak iki alanda yoğunlaşmamış gibi görünüyor: **ABD ve Avrupa şirketlerini, uluslararası mal rekabetinden (serbest ticaret) ve özellikle yükselen güçlerin şirketlerinin satın alma işlemlerinden (sermayenin serbest dolaşımı) korumak.**

İkincisi bağlamında, Avrupa'da ve Amerika'da hükümetler stratejik alanlarda kendi şirketlerini korumaya ve **ekonomik ulusalcılıktan** söz etmeye başladılar. Avrupa'da Almanya-Fransa ittifakı, anayasa belgesinden serbest ticaret ilkesini çıkardı. ABD'de her iki partiden dört senatör, geçen hafta, ABD üreticilerini, haksız derecede ucuz ithalattan korumak için, dövizlerini aşırı düşük tutulan ülkeleri (aslında Çin'i) cezalandırmayı amaçlayan bir yasa tasarısı hazırladılar. Hazine Bakanlığı'nın saptayacağı ülkelere, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF yoluyla baskı yapılacak, sonuç alınamazsa, federal hükümet bu ülkelerden mal almayı durduracak, yüzde 27'ye varan korumacılık uygulanacak. *Financial Times,* Demokrat Parti başkan adayları **Clinton** ve **Obama**'nın bu yasa tasarısını desteklediklerini bildiriyordu.

Peki, Asya hükümetleri krizden sonra tedbir alırken Türkiye'de krizden sonra iktidara gelen AKP ne yaptı? Hâlâ IMF ile dış açık, dış borçlar, sıcak para girişi artmaya devam ediyor, olağanüstü yüksek reel faiz ve değerli TL ile ayakta kalmaya çalışılıyor. Sizce bu durum daha ne kadar sürdürülebilir?

Cumhuriyet, 09.07.2007

Kâğıttan Kuleler Sallanırken...

Bu benzetme abartılı da değil. Mali küreselleşmenin, hisse senedi, tahvil, türevler gibi kontrat kâğıtları üzerine kurulan kuleleri sallanıyor, kimileri devrilmeye başladı, devrilenler öbürlerini de götürüyorlar...

Mali piyasalar üç haftadır şaşkın. Geçen haftayı da yüzde 2'ye varan düşüşlerle kapadılar. Hafta boyunca piyasa haberlerinde, **kriz, çöküş, sarsıntı, tehlike, korku, resesyon** sözcükleri hâkimdi. **"Sistemsel risk"** olasılığından söz edenler de oldu. Herkes soruyordu: Ne oluyor? Benim aklıma yine **Beckett**'in, bir piyesindeki karakterin sözleri geldi: "N'olacak, şeyler kendi seyrini izliyor." N'olacak dünya toplam hasılasının 7 katına ulaşan, 380 trilyon dolarlık kredi köpüğü deliniyor. Bu arada cumartesi günü aktardığımız, hafta sonunda *New York Times,* CNN yorumcularının vurguladığı gibi Türkiye başta olmak üzere dış dengeleri sefilleri oynayan az sayıda "yükselen piyasanın" riskleri de yatırımcının gözüne batmaya başladı. Bu kritik durumdan nereye gideceğimizi düşünebilmek için, buraya nereden geldiğimizi düşünmemiz gerekiyor.

Şimdi Neredeyiz?

Gelin önce, nerede olduğumuza bakalım. Geçen ayın ortalarında bir gün, *Financial Times*'a göre 19 Temmuz'da, hava değişti, borsa endeksleri hızla gerilemeye başladı. 3 Ağustos'a gelindiğinde, New York'ta **Dow Jones Sanayi Endeksi** 14.000'den 13.181'e, Londra'da **Financial Times-100**, 6.732'den 6.224'e, Paris'te CAC-40 6,125'ten 5.597'ye, Frankfurt'ta **Dax** 8.038'den 7.435'e, Tokyo'da **Nikkei**

18.268'den 17.109'a gerilemişti. Hafta boyunca, **Bloomberg, CNBC** gibi finans kanallarına çıkan birçok yorumcu, iyimser olmaya çalışırken, "düzeltmenin" daha bir süre devam edeceğini de söylüyordu.

Sarsıntı/kriz vb. derken kredi piyasalarında yılbaşından bu yana görülen daralma eğilimi birden hızlandı, hatta paniğe dönüşmeye başladı. Bankalar kredi kontratlarını, riskleri yeniden değerlendirmeye başlarken birçok dev şirket, yaklaşık 60 milyar dolara varan, kaldıraçlı (borçla) şirket satın alma, birleşme işlemlerini askıya almak zorunda kalıyordu (*Wall Street Journal,* 03/08). *Londra Times*'a göre, bankaların elinde kalan, plase edemedikleri, piyasalara satamadıkları kredilerin hacmi 500 milyar dolara ulaşmıştı. Sorun, görünüşte ABD'deki düşük kaliteli morgıç (ev) piyasasındaki çöküşten kaynaklanmıştı, ama hızla, üst kalite "morgıç" piyasalarına, **Almanya**-Deutsche Bank, AXA, **Fransa**-Oddo Varlık Yönetimi, **Avustralya**-Macquira Bank gibi ülkelerin yatırım bankalarına, ihtiyat (hedge) fonlarına sıçrıyor, diğer bir deyişle hızla bulaşıcılık kazanıyordu. Bir Alman devlet bankası IKP'yi kurtarıyordu *(WSJ). Financial Times*'a göre virüs küresel çapta yayılmıştı. (01/08)

Mali piyasalardaki bu fırtınanın merkezi ABD'deydi. ABD ekonomisinde, tüketim harcamalarını, yeni açılan işlerin oranlarını, inşaat, otomotiv gibi kritik sektörlerdeki üretim ve yatırımların durumunu gösteren veriler iki haftadır piyasaların beklentilerinin altında çıkıyordu. *Wall Street Journal*/**NBC** anketine göre halkın yüzde 75'i ekonominin resesyonda olduğuna inanıyordu. Gerçekten de, reel ekonomide, özellikle inşaat, onun ileri geri bağlantılı sektörlerinde başlayan resesyon, imalat sanayiinde birçok yeni sektöre de sıçramıştı. Petrol fiyatlarının rekor düzeylere çıkması durumu daha da ağırlaştırıyordu. Tüm bunlar, genelde dünya ekonomisinin, özelde birçok gelişmekte olan ülkenin ihracatlarını emen ABD ekonomisini taşıyan tüketici talebinin, nihayet daralmaya başladığını, şirket yatırımlarının bu açığı kapatma şansının da hızla kaybolmakta olduğunu gösteriyordu.

İkincisi, 1997 Asya krizinden sonra oluşturulan "yeni mali mimarinin" (Bretton Woods-II) dağılma süreci giderek hızlanıyordu. Gelişmeleri daha uzun bir süreye, **Braudel**'in "Long durée" (çok uzun tarihsel dönem) dediği bağlama yatırırsak, ABD hegemonyasının gerileme, küreselleşme döneminin kapanma sürecinin ilerlediğini de söyleyebiliriz.

En Kritik Soru

1990'ların başından bu yana bu köşeyi izleyenler bilir; çoğunluk küreselleşmeyi teknolojik gelişmelerle açıklamaya çalışırken biz hep, "Küreselleşmenin en belirgin özelliği, neden mali genişleme?" diye soruyor, mali genişlemeyle kredi hacminin genişlemesi arasında ilişki kurarak, genişlemenin "aşırı üretim/yetersiz talep" (kâr olasılıklarının azalması) sorununun yarattığı sıkışmaları aşma çabasından kaynaklandığına dikkat çekiyorduk: **Küreselleşme, yapısal ve uluslararasılaşmış bir ekonomik krizin dışavurum biçimiydi.**

Bugün 400 trilyon dolara yakın, akla ziyan bir kredi köpüğünün delinmesinden söz edilirken aynı anda borsalarda, 2002-2003'ten bu yana en büyük sarsıntıların yaşandığının vurgulanması, yukarıdaki saptamamızı destekliyor. 1997-2001 dönemi, 1990'ların spekülatif köpüklerinin önce Asya'da, sonra da ABD ve Avrupa borsalarında delindiği yıllar oldu. "Köpük sonrası" dönemde, aşırı üretim/yetersiz talep (kapasite fazlası) sorunu, bunalım tehlikesi gündeme geldi. O zaman da dikkat çektiğimiz gibi, başlayan resesyon hızla deflasyona dönüşme eğilimi kazanıyordu. Çare olarak, merkez ülkelerin merkez bankaları, ABD Merkez Bankası önderliğinde, büyük bir mali genişleme başlattılar, borsa köpüklerinin delinmesiyle, kaçan spekülatif enerjiyi gayrimenkul piyasalarına, yeni bir köpüğün oluşma sürecine yönlendirdiler. Aynı anda bugünkü akla ziyan kredi köpüğü de oluşmaya başladı: Türev piyasalarının hacmi 2000 yılında 68 trilyon dolardan 2007 başında 380 trilyon dolara çıktı. **Bretton Woods-II** denen yapı, işte bu köpük üze-

rinde oluştu. ABD'de, FED Başkanlığı'nda, **Greenspan'**i, 1990'lardaki Japonya durgunluğu, bunalım üzerine kuramsal çalışmalarıyla bilinen **Bernanke'**nin izlemesi de ilginç bir rastlantı oldu.

BW-II sisteminde ABD, hem dünyanın geri kalanının tasarruflarını çekerek kendi kapasite fazlası/talep yetersizliği sorununu çözüyor hem de dünyanın geri kalanındaki talep yetersizliği soruna çözüm sunan bir ithalatçıya dönüşüyordu. Ancak, ABD'nin borçları, cari açığı hızla büyürken, Çin ve Asya ülkelerinde dış ticaret fazlasına, muazzam döviz rezervlerinin birikmesine göndermeyle tartışılan bir "mali dengesizlik" oluşuyordu.

2003'ten bu yana sık sık tartıştığımız gibi, hem mali genişlemeyle yarıda kesilen resesyon, sorunları yalnızca ertelemişti, hem de böylece ortaya, son tahlilde sürdürülemez bir denklem çıkıyordu. Sanırım, dengesizliklerin bu kadar uzun süre yaşayabilmesini, askerisınai kompleksin Irak savaşından, silahlanma harcamalarından, dev petrol şirketlerinin de yükselen petrol fiyatlarından gelen kazançlarını bu resme ekleyerek açıklayabiliriz.

Toparlarsak; 2001-2003 döneminde bunalımı engellemek için gündeme gelen çözümler tükendi; oluşturduğu köpük patlıyor. Bu analizimiz doğruysa, aşırı üretim/talep yetersizliği sorunu, küresel bir likidite kapanı ve bunalım tehlikesi yine gündemde.

Bu gündeme ilişkin olarak, 2003 sonrası mali genişlemenin, ucuz kredilerin üzerinden bir **refah balonu** yaratılan Türkiye'ye ilişkin olarak da kimi sorular sorulabilir. Tek başarısı bu kredi köpüğünün içselleştirilmesini hızlandırmak olan AKP, bu balonun "nimetlerini", kendine mal ederek seçimleri kazandı. Şimdi AKP'nin yıldızı da, bu köpüklerle birlikte sönecek mi? Yoksa AKP liderliği, yıldızını söndürmemek için, siyasal İslamın ideolojik desteğine, kadrolaşmaya ve baskıcı yasalara daha fazla yaslanacak mı?

Cumhuriyet, 06.08.2007

Geçiş Sürecinden Birkaç Hafta

Dünyada ve ülkede "normalleşme" (neyse o?) hayalleri kuranlara kötü bir haberim var. Birkaç haftadır, hem **küreselleşme** hem de **ABD hegemonyası** sonrası döneme geçiş süreci hızlandı. Bundan sonra "normalleşme" hayal!

Yine Başa Döndük

Geçen yazımda, "Ya bu, merkez bankalarının piyasaya likidite enjekte etmesiyle aşılabilecek bir likidite krizi değil de... klasik bir 'borç kriziyse'?" "Ya küresel kredi köpüğünün delinmesiyle yeni bir risk algısı oluşmaya başladıysa?.." "Ya da bir taraftan durgunluk, diğer taraftan artan likiditeye ve maliyetlere bağlı olarak stagflasyon riski... oluşuyorsa?" diye soruyordum. ABD Merkez Bankası'nın bankalara borç verdiği fonlara uyguladığı faizlerde yarım puanlık bir indirimle piyasalara müdahale etmesi, gelecek ay yeni bir indirimin daha gerçekleşebileceğine ilişkin bir beklentinin oluşması, bir anda mali piyasaların "toparlanması", durumun ne kadar ciddi olduğunu, kaygılarımızda da ne kadar haklı olduğumuzu gösteriyor.

FED'in enflasyon tehlikesinden söz ettiği, ekonominin temelinin sağlam olduğunu iddia ettiği, hatta yeni bir toparlanma döneminin başlamakta olduğunun bile ileri sürüldüğü bir noktada faizleri düşürmeye başlaması iki olguya işaret ediyor: Birincisi, gündemde çok ciddi bir ekonomik resesyon var. İkincisi, bu resesyon, FED'in 25 yıllık enflasyonla mücadeleye, mali disipline öncelik veren neoliberal paradigmasını yıkıyor. Son haftalarda yeniden gündeme gelen mali piyasaların denetlenmesi, şeffaflık talepleri de (Baş-

yazı, *The New York Times,* 19/08) mali küreselleşmenin (patlamaya başlayan kredi köpüğünün) zeminini oluşturan, son yıllarda "ekonomik ulusalcılık" eğilimleriyle iyice sarsılan neoliberal ekonomik modelin sonuna gelindiğinin bir başka göstergesi. "Bırakınız yapalım" talebi, serbestçe yıkma ruhsatı talebine dönüşmeye başlamış durumda... Belki de, tam da bu nedenle, ekonomist Hyman Minsky ve "Mali piyasalar eninde sonunda krize girer" *("Minsky credit cycle")* tezi aniden itibar görmeye başladı (*Wall Street Journal,* 18/08).

Eğer bu kredi köpüğü yeniden canlandırılamaz ya da çıkan enerji yeni bir köpüğe yönlendirilmezse, dünya ekonomisi, ABD resesyonuyla başlayacak bir küresel resesyon, hatta bunalım olasılığıyla karşı karşıya. Bu olasılığa, güçlü büyüme projeksiyonlarına bakarak dudak bükenlere de, bu büyümenin şimdi sönmeye başlayan köpüğün üzerinde gerçekleştiğini anımsatalım.

Kısacası, beş yıl öncesine döndük... Ancak bu kez FED'in likidite enjeksiyonu, faiz indirimiyle bu köpüğü yeniden şişirmesi olanaklı değil. Bir kez risk algısı değişti: Çözülüp dağılmaya başlayan küresel kredi zincirinin boyutları, zayıf halkaları hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Bir Wall Street bankerinin geçen hafta dediği gibi, "İnsanı korkutan, caddelerdeki ölüler (iflas etmiş şirketler) değil, toprağın altındaki hayaletler (çoktan ölmüş ama öldüklerini gizleyen şirketler); hangisinin ne zaman fırlayarak boğazımıza sarılacağını bilmiyoruz!" İnşaat sektöründe, ona paralel kredi piyasalarında oluşan köpük zaten bir önceki borsa köpüğünün enerjisiyle yaratılmıştı. Dolayısıyla yeni bir köpük yaratma olasılığı kalmadı. Kredi köpüğünün, bu köpük üzerinde yaşamını sürdüren fazla kapasitenin (örneğin, inşaat, otomotiv, ev eşyaları; Roubini, *RGE Monitor,* 17/08) tasfiye edilmesi gerekiyor. Tarih bize bu tasfiyenin, sınıf mücadelelerinin, uluslararası çelişkilerin, büyük güçlerin yeniden paylaşım rekabetlerinin (emperyalizmin) sertleşmesini içeren çok çalkantılı bir süreç olduğunu söylüyor.

Dikkatli bir göz, bu sürecin, Yugoslavya'nın parçalanması, NATO'nun misyonunun yeniden tanımlanması, Afganistan'ın, Irak'ın işgali, "renkli devrimler" denemeleri, yeni güçlerin yükselmesi, terörizmle mücadele gibi yeni söylemlerin oluşmasıyla, siyasal İslam gibi toplumsal hareketlerin güçlenmesiyle çoktan başlamış olduğunu kolaylıkla görebilir.

BOP ve BOP

Geçen haftalarda, mali kriz sırasında/içinde, uluslararası ilişkiler alanında da çok çarpıcı gelişmeler yaşanıyordu. Örneğin, Pakistan'daki siyasi krizle başlayan dağılma sürecinde, Afganistan savaşının Pakistan'a sıçraması, nükleer silahların siyasal İslamın militanlarının eline geçmesi tehlikesi karşısında, ABD'nin Veziristan bölgesine bir askeri müdahalede bulunacağına ilişkin yorumlar (*Haaretz,* 15/08; *Newsweek,* 20/08) yapılmaya başlandı. **Bush** yönetiminin İran Devrim Muhafızlarını "terörist örgüt" ilan etme girişiminin, İran içindeki askeri hedeflere müdahale gerekçesi hazırlamayı amaçladığı, **Cheney-Liberman** ikilisinin bu süreci örgütlemekte olduğu, bir İran savaşının hızla yaklaştığı konuşuluyor (*McClachy Newspapers,* 17/08; *Asia Times,* 18/98). Yeniden konuşulmaya başlanan iki olasılıktan biri, yeni bir Lübnan savaşına, ikincisi de Türkiye'nin Kuzey Irak'ı işgaline ilişkin. ABD'nin Körfez ülkelerine, Suudi Arabistan'a, Mısır ve İsrail'e 70 milyar dolara ulaşan silah satma projesinin bölgede yeni felaketlere zemin hazırladığını düşünenler giderek artıyor (*Slate,* 30/07; *Washington Post,* 31/07; *Salon,* 14/08).

Böylece Soğuk Savaş döneminin en kritik jeostratejik bölgesi Avrasya'da (**Brzezinski**) ABD'nin denetim altına almaya çabaladığı BOP alanı yangın yerine dönerken, geçen hafta gelişmeler, Rusya'nın inisiyatifiyle, **Şanghay İşbirliği Örgütü** çerçevesinde bir diğer BOP'un (Büyük Orta Asya Projesi) şekillenmeye başladığını gösteriyordu. Çin ve Rusya'yı bir grup bölge ülkesiyle bir araya getiren; İran'ı, Hindistan, Pakistan gibi ülkeleri yörüngesine çekmeye çalı-

şan bu örgütün, bu kez, Soğuk Savaş dönemine göndermeyle **Varşova Paktı-II** (*Daily Telegraph,* 17/08) olarak da adlandırılmaya başlanmasının arkasında, siyasi zirvenin ilk kez askeri manevralarla birlikte gerçekleştirilmesi, İran'ın üyelik için başvuracağına ilişkin beklentiler var.

Diğer taraftan Rusya ve Çin'in Afganistan'da "terörizme karşı mücadele"ye "yardım etme" önerileri (*Asia Times,* 15/08), Rusya'nın Suriye'de yeniden bir deniz üssüne sahip olma girişimi (*Guardian,* 17/08), henüz kendi ülkesinde bile hizmete sokmadığı **Pantsyr-S1E** hava savunma sistemlerini teslim etmeye başladığına, bu sistemlerden İran'a da satacağına ilişkin duyumlar (*Jarusalem Post,* 18/08), bloklaşma eğiliminin, halen Çin'in ABD ile karşı karşıya gelmemek için özel çaba harcamasına karşın özellikle enerji kaynakları etrafında hızlandığını gösteriyor. *Halkın Günlüğü* gazetesinde giderek artan sıklıkta yayınlanan, ABD'nin Rusya'yı çevreleme çabalarına yönelik, Rusya'nın kaygılarına katılan eleştiriler, Çin'in, Rusya'nın NATO'yu Orta Asya'dan uzak tutma çabalarını desteklediğini gösteriyor.

Bu sırada, Rusya'nın Soğuk Savaşın ardından, mali sıkıntıların da etkisiyle son verdiği Atlantik ve Pasifik üzerinde uzun menzilli devriye uçuşlarını, NATO uçaklarıyla temas edecek biçimde yeniden başlatması (*New York Times,* 18/08), hem güvenlik ortamının hem de Rusya'nın mali-askeri kapasitelerinin ne kadar değişmiş olduğunun bir başka göstergesi.

Kabul etmek zor gelse de dün dünle birlikte gitti... Şimdi "normalleşme" hayallerini bir kenara bırakıp bu sürecin özelliklerini anlamaya ve ülke halkını kana bulamadan, açlığa, susuzluğa sürüklemeden, bu süreçten barış içinde geçirmenin yollarını aramak gerekiyor.

Cumhuriyet, 20.08.2007

Bu Kriz, "O Kriz" mi? (I)

Dünya hasılasının on katına ulaşan 415 trilyon dolarlık kredi köpüğünün (*Financial Times,* 21/08) patlamasıyla başlayan kriz acaba, geçen hafta kimi analistlerin dikkat çekmeye çalıştığı gibi (Martin Walker, **UPI,** 20/08), 1930'lardaki kriz mi? Diğer bir deyişle dünyanın ekonomik, siyasi dengelerini değiştirmesi beklenen o büyük kriz başladı mı? Bu soruya tatmin edici bir cevap vermek çok zor. Resim henüz çok bulanık ve karışık.

Örneğin, merkez bankaları piyasaya para bastıktan ve FED (ABD Merkez Bankası) bankalara borç verme faizlerini düşürdükten sonra, piyasaların iyi bir hafta geçirdiğine bakarak rahatlamak olanaklı değil; çünkü kredi krizi küresel çapta yayılmaya devam ediyor. IMF gibi iflah olmaz iyimserler bile, dünya ekonomisinde yavaşlama tehlikesinden söz etmeye başladılar (*Financial Times,* 22/08).

Bu madalyonun öbür yüzündeyse, dünyanın ekonomik merkezindeki kaymaya ilişkin tezleri destekleyen ilginç bir resim var. Geçen hafta dikkatler yine Çin üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Ama bu biraz da endişeyle karışık ilginin esas kaynağı, gittikçe NATO'ya karşı bir birlik oluşturma çabaları olarak görülen **Şanghay İşbirliği Örgütü** toplantısı değildi. ŞİÖ'nün bir rolü oldu, ama esas neden ekonomikti: Birincisi Batı'da yaşanan ekonomik şokların aksine Çin mali piyasaları güçlü bir performans sergiliyordu. İkincisi, Çin elindeki mali kaynakları kullandığı takdirde bu mali krizin içinden uluslararası dengeleri altüst edecek düzeyde güç biriktirerek çıkabilirdi. Bu gerçeğin ayırdına, tam da ABD hegemonyasının durumuna

ilişkin tartışmaların yeniden yoğunlaştığı sırada varılıyor olmasıysa tabii ki bir rastlantı değildi.

Kriz Yayılıyor

ABD ev piyasasından kaynaklanan, hızla kredi daralmasına dönüşen krizin, küresel çapta yayılmaya başladığının en güçlü kanıtı, son 25 yıldır birinci görevi enflasyonu engellemek olan merkez bankalarının (FED, Avrupa MB, Avustralya, Tokyo) hep birlikte, *The Times*'ın deyimiyle "uygun adım", mali piyasalara müdahale etmeye başlaması, "böylece bir eşiğin aşılmış olmasıydı" (21/08). Daha somut örnekler de var: ABD ve Avrupa, Avustralya bankalarının yanı sıra Rus bankaları, ülkedeki tüketici kredilerini uluslararası piyasalardan fütursuzca finanse ederken büyük risk altına girmişler (*Financial Times,* 23/08), Çin Merkez Bankası bile ABD ipotek piyasalarında para kaybetmişti (**Reuters,** 24/08).

Ancak, merkez bankaları ne kadar müdahale ederse etsin (ki bunun enflasyonist yan etkilerinden dolayı belli bir sınırı var), en az iki nedenden bu kez krizi yarıda kesmek çok zor. Birincisi, **belirsizlik:** Bu büyük/küresel kredi zincirinin, hangi halkasında ne kadar risk (batık kredi) olduğu belli değil. İkincisi, **karmaşıklık:** Köpüğü yaratan bu yeni araçların gerçek değerini kimse tam olarak hesaplayamıyor. Nihayet, bu kredi krizini önümüzdeki aylarda daha da derinleştirecek bir etken geliyor: **Ekonomik yavaşlama**. Google **Business'**ta geçen cumartesi, **"recession"** sorusuna yaklaşık 4 bin 500 sayfa gelirken bu pazar günü 9 bin 772 sayfa geliyordu. Kaygıların arttığını göstermesi açısından ilginç.

Financial Times'a göre IMF'nin iki numaralı ismi **John Lipsky**, krizin ekonomik büyümeyi, yalnızca ABD'de değil, küresel çapta mutlaka yavaşlatacağına inanıyor (22/08). ABD "morgıç" piyasasının büyük şirketi Countrywide'ın Finans Müdürü **Mozilo** da aynı fikirde; **CNBC**'de yapılan söyleşide, **"Bu tür bir kriz nasıl resesyona yol açmaz,"** (23/08) diyordu. Nobel ödüllü ünlü iktisatçı, 90'lık **Paul Sa-**

muelson da, "İflas eden finansal tanrılar" başlıklı yorumunda resesyona yüzde 30 ihtimal veriyor (**Tribune Media Services**, 21/08). Farklı (!) bir yaklaşım *The Economist*'ten geldi. *Economist* "ABD ekonomisine resesyon gerekliydi. Sorun 2001 resesyonunun yarıda kesilmesinden kaynaklanıyordu. FED şimdi resesyona (yaratıcı yıkım sürecine) izin vermeli ama, sürecin bunalıma dönüşmesini önlemeli," diyor (24/08). Yıllardır, piyasaların erdemlerini satan bu neoliberal gevezeler, şimdi *Financial Times*'ta "piyasanın başarısız olduğundan" söz ediyor, *The Economist*'te mucizeyi, piyasanın gizli elinden değil de FED'in elinden bekliyorlar. Çünkü deniz bitti. İdeolojiye boş verip paçayı kurtarmak gerekiyor. Şimdi, yeniden 1907 kredi krizini, 1929 borsa krizini ve 1930'lardaki senaryoları tartışmaya başladık (örneğin, Robert J. Samuelson, *Washington Post,* 22/08). Almanya'da Bankalar Düzenleme Kurulu'nun başı **Jochen Sanio** da, "ülkesinin 1931'den bu yana en büyük banka kriziyle karşı karşıya olduğunu söylüyor." (**UPI**, 20/08)

Belki son bir not da **Martin Wolf**'un *FT*'deki "FED Partinin Sürmesini Sağlamalıdır" başlıklı yazısına düşebiliriz. Wolf, dünya ekonomisinde, kendine yatırım alanı bulamayan muazzam bir "aşırı-birikim" olduğunu, tabii bu kavramı kullanmadan, çok güzel sergiliyor. Böylece, yönetim kurulunda finans kapitalin liderleri oturan FED'in ne kadar çaresiz olduğu da gözler önüne seriliyordu. *RGE Monitor*'ün editörü de, "Piyasa FED'i köşeye mi sıkıştırdı?" diye soruyordu (24/08).

Jeopolitik Dengeler Sarsılıyor mu?

Bu krizin ABD açısından "çok zamansız" olması da, "o kriz" olabileceğine ilişkin kaygıları güçlendiriyor. ABD'nin *"emporium"*, tek kutuplu dünya projesi, her yönden tehdit altında, dağılıyor. Dahası bu dağılma giderek daha çok bilinçlere çıkıyor. Geçen aylarda *Biz Roma mıyız?,* başlıklı kitap büyük ilgi çekmişti. Geçen hafta **Dilip Hiro**'nun ABD hegemonyasının geleceğini sorgulayan yazısının

önce *The Guardian*'da, sonra genişletilerek, *Asia Times*'ta, *Salon*'da, *Tom Dispatch*'ta yeniden yayımlanması, *National Interest*'deki "Batı'sız Dünya" başlıklı analiz, konunun ne kadar ilgi çektiğinin göstergeleriydi.

Ama en ilginç tartışmalar Çin üzerinde yoğunlaştı. Dünya ekonomisinin mali merkezlerinde kredi krizi yaşanır, resesyon konuşulur, merkez bankaları likidite genişlemesine, faiz indirimine giderken, borsası rekordan rekora koşan Çin'de, merkez bankası faizleri yükseltmeye devam ediyor, ekonomik büyümeyi yavaşlatmaya çalışıyordu. Çin'de, çalışanların refahı, tüketim gücü yükseliyor, tasarruflarını uluslararası piyasalarda değerlendirme arzusu artıyor, Çin de bunun için gerekli yasaları çıkarmaya başlıyor, böylece, bu talep dünya, gıda ve mal piyasalarına, borsalarına çarpmaya hazırlanıyordu.

Gerçekten de, 1997'de olduğu gibi bu kez de krizi "farklı" yaşayan Çin'in, elindeki 1.3 trilyon dolarlık rezervlerin dünya mali piyasalarındaki tıkanıklığı açması olasılığı, teorik olarak var. Ancak, siyasi koşullar buna izin verecek gibi değil. Çünkü, tıkanıklığın açılması sırasında, ABD ve Avrupa'daki en stratejik şirketlerin Çin'in eline geçmeye başlaması söz konusu. Örneğin cumartesi *New York Times* Çin'in, ABD'nin en büyük hard disk imalatçısı **Seagate Technologies**'i satın almaya niyetlendiğini, bunun ise ulusal güvenliğe ilişkin kimi kaygıları yeniden gündeme getirdiğini yazıyordu...

Cumhuriyet, 27.08.2007

Bu Kriz, "O Kriz" mi? (II)

"O kriz", derken, 1907'de spekülatif köpüğün patlamasıyla başlayan, 1929'da bunalıma dönüşerek 1940'lara kadar uzanan dönemi kastediyorum: O kriz içinde, bir küreselleşme süreci daha çöktü, dünya ekonomisi bir kaosa sürüklendi; İngiliz hegemonyası yerini ABD hegemonyasına bıraktı, dünyada yeni bir siyasi, ekonomik hatta ideolojik kutup oluştu, sömürgeler özgürlüklerini kazanmaya başladılar.

Ekonomik Benzerlikler Çok Çarpıcı

Geçen ay, piyasalar sarsılmaya başladıktan sonra, "Bu kez farklı bir durum var," diyen, "o kriz dönemine" gönderme yapan yorumlar ilgi çekmeye başladı. Pazartesi günü *Financial Times,* tarihsel benzerlikleri anımsatan, tüm yeni araçlara karşın, mali piyasaların esas kurallarının değişmediğine, krizlerin döngüsel özelliğine dikkat çeken uzun bir deneme yayımladı (**Gillian Tett,** 27/08). *New York Times*'tan **James Grant** da FED'in müdahalesinin olası sonuçlarını irdelediği yazısında 1907 krizine kadar geri gidiyordu.

Küresel resesyon tehlikesi de giderek güçleniyor. Yine pazartesi günü, Clinton dönemi Hazine Bakanı Larry Summers, "Krizin sona erdiğini düşünmek için henüz çok erken," dedikten sonra, uyarıyordu: "Resesyon riski 9/11'den bu yana en yüksek düzeye ulaştı." (*Washington Post,* 27/08) Devletin piyasalara daha doğrudan müdahale etmesi, mali piyasaları denetlemesi gerektiğine ilişkin tartışmalar da alevlendi. Larry Summers, *Financial Times*'ta (27/08), Federal yönetimin, piyasalara, Fanne Mae and Fredie Mac ("mor-

gıç" piyasalarını desteklemek/denetlemek için kurulmuş yapılar) aracılığıyla doğrudan müdahale etmesinin, yeni düzenleme denetleme mekanizmalarının gereğini vurguluyordu. **The Work Foundation**'un direktörü Will Hutton da *The Observer*'da büyük mali kuruluşların, özgürlük ve denetimsizlikte ısrar eder, bu sırada, toplum çıkarını hiçe sayan pervasız spekülasyonlardan büyük paralar kazanırken, zora gelince devletlerinden yardım istemelerinin müstehcenliğine dikkat çekiyordu. James Grant da kinayeli bir dille, merkez bankaları batanları kurtardıkça sistemin adeta **"zenginler için sosyalizm gibi"** işlediğini yazıyordu.

Siyasi Benzerlikler de...

O krizin sonuçlarından biri, İngiltere ile ABD arasındaki "nöbet değişimiyse", diğeri de sınıf mücadelelerinin küresel çapta keskinleşmesiydi.

Bu bağlamda, **Şanghay İşbirliği Örgütü**'nün gittikçe artan önemi dikkat çekiyor. Bu sırada, ABD ordusu Afganistan ve Irak savaşlarına saplanmıştı, yeni bir kara operasyonu gerçekleştirecek durumda değildi. Diğer taraftan, Bush'un en önemli siyasi danışmanı, seçim kampanyası stratejisti Karl Rove'un istifası, Başsavcı Gonzalez'in, muhalefetin baskısına dayanamayarak görevinden ayrılmak zorunda kalmış olması, **The New Statesman**'den Andrew Stephen'in geçen hafta belgelediği gibi, yönetimin çöküş sürecinin hızlanarak devam ettiğini gösteriyordu. Stratejik analiz şirketi **Stratfor**'un editörü Friedman'a göre, şimdi Bush yönetimi her alanda topal ördekti, diğer büyük güçlerin manevra alanı genişlemişti. Böylece hegemonya gerilemesi, hegemonyacıyı mali, ekonomik olarak etkileyebilecek, hatta mali piyasalarını çökertebilecek büyük güçlerin yükselişi belirginleşiyor, dikkatler giderek daha çok Çin'in ekonomik, Rusya'nın askeri kapasiteleri üzerinde yoğunlaşıyordu.

Sınıf mücadelesi ve küreselleşmeye gelince, Prof. Williamson'un (Two hundred years of globalization, Eylül 2002, NBER) daha ön-

ce de aktardığımız çalışmasının bulguları burada çok önemli: Küreselleşme hem ülkeler arası hem de ülkelerin içindeki gelir dağılımını bozuyor, ulusal kaygıları öne çıkarıyor, küreselleşmeyi tehdit eden siyasi tepkilere yol açıyor. Geçtiğimiz yıl boyunca, ABD'de ve Avrupa'da korumacılık ve ekonomik ulusalcılık eğilimlerinin güçlenmesine şahit olduk. ABD'de Demokrat Parti, sendikaların baskısıyla bu yöne doğru daha çok eğildi.

İngiltere Savunma Bakanlığı (MOD) bünyesindeki **Gelişme, Doktrin ve Kavramlar Merkezi** (DCDC) tarafından yayınlanan ve bizim de aktardığımız (07/05/07) **Küresel stratejik trendler 2007-2036** başlıklı bir rapor, "orta sınıf" militanlığının (aslında beyaz yakalı işçiler-yeni işçi sınıfı), örgütlenme düzeyinin küresel çapta arttığına dikkat çekiyordu. Bu sırada hemen tüm devletlerin, terörizme karşı mücadele bahanesiyle vatandaşlarının kişisel haklarını kısıtlamaya başladığını görüyoruz. Nihayet, özellikle bölgemizde, faşizmi anımsatan totaliter bir projeye sahip bir siyasi akım, "**emperyalizm siyasi gericiliktir**" saptamasını kanıtlarcasına, emperyalizmin desteğiyle güçleniyor, akılcılık, ulusal bağımsızlık, laiklik, demokrasi, kadın erkek eşitliği gibi, kentsoylu uygarlığın en temel kazanımlarını imparatorluk projelerine kurban ediyor.

O kriz döneminde olduğu gibi bu kriz döneminde de gelecek pek aydınlık değil... Bir farkla ki; o zaman küresel çapta güçlü bir ilerici hareket, bir umut vardı...

Cumhuriyet, 29.08.2007

'The Economist'ten Al Haberi... Geç de Olsa...

The Economist, **"big boom"**un bittiğini, 1974'te, yani bittikten yaklaşık 6 yıl sonra, ünlü "Kemerlerinizi bağlayınız" başlıklı yorumuyla haber vermişti. Bu, küreselleşmeci, neoliberal düşüncenin "amiral gemisi" dergi, bu hafta, yine gecikmiş ama yine de klasik olmaya aday yorumunda **dünya ekonomisinde bir dönemin bittiğini** açıklıyor.

Peki Şimdi Ne Oldu?

Economist'in (22 Eylül), **"Dönüm noktası"** başlıklı yorumu (sf. 33) "Bu son mali kriz, istikrarlı büyümenin altın çağının sonuna mı işaret ediyor?" sorusuyla başlıyor.

Özetle, dergiye göre, "geçen 20 yılda dünya ekonomisinde **istikrarlı bir büyüme** vardı, resesyonlar ılımlı, sarsıntılar yumuşaktı. Bu dönemden en çok da ABD yararlandı." Şimdi "dünya ekonomisi bir karar noktasında." Diğer bir deyişle adeta yıl 1974... Bir farkla ki, derginin geçen 20 yıl ile ilgili saptamaları, dünya nüfusunun yüzde 0.1'lik en zengin kesimi dışında kalanlar açısından tam anlamıyla kurgu bilim. Bu 20 yıl, 1982 borç krizinden başlamak üzere, birbirini izleyen **mali krizlerle** (1987/borsa, 1990/Japonya, 1993/sterlin, 1994/Meksika-Türkiye, 1997/Asya, 1998/Rusya-Brezilya, 2000-01/Arjantin-Türkiye, "dot.com") dolu, **merkez bankalarının her dönemeçte bunalım tehlikesiyle boğuştukları, ekonomileri sorunları sürekli erteleyerek ayakta tutmaya çalıştıkları** bir dönem oldu.

Dergi bu **"iyi zamanların"** arkasındaki nedenleri araştırıyor. Bir yaklaşıma göre şans büyük rol oynamış. Dergi haklı olarak bu açıklamayı ciddiye almıyor, kendi değerlendirmesini "Ekonomiler daha **esnek olmayı öğrendiler"** savı üzerinde yoğunlaştırıyor: (1) Teknolojinin de yardımıyla stok yönetimindeki yeni yöntemler, *"Just-in-time";* (2) ucuz kredi ortamı ve mali icatlar-türevler vb. (3) merkez bankalarının (ve genelde hükümetlerin) bu ortamı destekleyen politikaları.

Toplumsal yaşama, "Piyasa en iyi düzenleyicidir", "Sermayeye düşük vergi, yüksek büyüme yaratır" gibi ideolojik bayağılıkların değil de, eleştirel ekonomi politiğin gözlüğüyle bakanlar, *Economist*'in saptadığı nedenlerin, aslında, **kriz yönetim mekanizmaları** olduğunu göreceklerdir: Stok yönetimi sabit sermayenin değişken kısmının atıl kalma süresini ve ilgili maliyetleri azaltır; teknolojik gelişme dolaşımını hızlandırır, mali genişleme, andaki üretimin **gelecekteki gelirlerle** değerlenmesini (Kredi, gelecekte üretilecek ve/veya kazanılacak gelirleri varsayarak verilmez mi?) sağlayarak, sermaye birikim sürecinin kopmasını engeller... *Economist*'in bu listeye almadığı iki yöntemi de biz anımsatalım: Makineleşmeyle ve siyasi baskıyla emek maliyetinin düşürülmesi, talep yetersizliğinin ve kapasite fazlası sorununun, mal ve sermayenin ihracıyla aşılması (Bkz: **Karl Marx**, *Kapital* Cilt, III, Kâr oranları düşme eğilimi... bölümü). Bunların hepsini bir araya koyunca da karşımıza, küreselleşme denen olayın anatomisiyle, siyasi-ideolojik (merkez bankaları ve hükümet politikaları) eko-sistemi çıkmıyor mu?

Economist'in savını yeniden özetlersek: Son 20 yıllık **"altın çağın"** arkasında **"küreselleşme"** var. Dergiye göre şimdi bu "dönem boyunca büyümeyi (siz sermaye birikimi diye okuyunuz – E.Y.) stabilize eden mekanizmalardan biri (mali icatlar-türevler – E.Y.) büyümeyi tehdit edici bir etkene dönüştü".

Economist diyor ki: "Kredi piyasaları böyle sakatlanmış bir biçimde kaldığı sürece ekonominin olağan öz-düzenleme kapasitesine

tümüyle güvenilemez." Böylece de, nihayet *Economist* baklayı ağzından çıkarıyor. Aktardığım alıntının ayakta kalabilmek için başvurduğu **"Piyasalar kendini dengeleyemezse ekonomi kendini düzenleyemez"** totolojisi, aslında **bir kez piyasalarda kriz başlayınca, ekonominin (piyasanın) kendi kendine dengelemesini beklememek gerekir** demekten başka bir anlama gelmiyor. **Yani birileri bir şeyler yapmalı...**

Paradigmanın 'Yeniden' İflası

1959-1970'ler döneminde, bir ekonomik paradigma (ulusal Keynesçilik) iflas etti, yaklaşık 10 yıllık bocalamadan, sınıf savaşlarından sonra 1980'lerin ortasında "neoliberalizm", 1990'ların başında "küreselleşmecilik" paradigması hâkim oldu. **Piyasaların, özellikle mali piyasaların serbestçe işleyişinin önündeki tüm yasal, kurumsal** (işçi hareketinden, çevre ülkelerdeki "ulusal projelere" kadar) **engeller kaldırılmalı, sermayenin küresel çapta serbestçe dolaşımı sağlanmalı**... Bu paradigma iki kez (1997 ve 2000-2001) iflas etti. Ama merkez bankaları devreye girip devasa bir mali genişlemeyle bunalımı önlediler, sorunları erteleddiler. Şimdi, merkez bankalarının müdahalesi yetmiyor, hükümetler devreye girmeli; korumacılık, regülasyon, denetleme, devletleştirme vb...

Çok mu abartıyorum? Başladı bile. Bir süredir, "ekonomik ulusalcılık", enerji/kaynak savaşları (bu kaynakların dağılımında artık serbest piyasaya güvenilemiyor) gibi konuları konuşmuyor muyuz? Şimdi de İngiltere'de, Northern Rock krizinde hükümet tüm mevduatları devlet garantisi altına alarak, *Financial Times*'tan **Martin Wolf**'un deyimiyle "devletleştirmedi mi?"

Bir dönüm noktasında olduğumuza ilişkin iki (ilginç bir biçimde sınıf mücadeleleriyle, ideolojik şekillenmelerle ilgili) belirti daha var. İkisi de, İngiltere'deki tartışmalar içinde ortaya çıktı. Birincisine *The Guardian*'dan **Martin Kettle** dikkat çekti. Kettle, Başbakan **Gordon Brown**'a Northern Rock krizinin (kredi zincirinin kırılmasına yol açan karmaşık mali icatların) bankanın kapılarında oluşan, tüm mali sistemi yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getiren kuyrukların, **"ma-**

li piyasalara karışılamaz" savını halkın gözünde yıkarak **"sosyal demokratların toplumsal uzlaşma projesi"** açısından büyük bir fırsat yarattığını söylüyor (22/09). Kettle neoliberalizmin, 1929'dan bu yana krizlerin hep devlet müdahalesinden kaynaklandığını savunduğunu (**Milton Friedman** örneğin) ancak **gelişmelerin, krizlerin aslında piyasaların bizzat kendisinden kaynaklandığını,** mali piyasaların devletten yardım istemek için kuyruğa girdiklerini Brown'a anımsatıyor: Toplumsal çıkarı da göz önüne alan düzenleme ve denetimleri geri getirmeye başlamanın tam sırası...

The Guardian, küreselleşmeci, serbest piyasa yanlısı ama, geleneksel olarak sosyal demokrat bir yayındır. Peki, *Financial Times*'ın, İngiltere Merkez Bankası guvernörü King'den "arkadaşım" diye söz eden ekonomi editörü Martin Wolf'a, "mali piyasalar dünya ekonomisini rehin aldı" sözleriyle başlayan yazısına ne demeli? (11/09). Wolf, Merkez Bankası'nın, bankaların karşısında neoliberal prensiplerini korumaya çalıştığını ancak kaybettiğini yazıyor ve ekliyor: "Bankalar inatlaşmayı, salt çok güçlü bir lobi olduklarından değil (çok güçlü bir lobidirler – E.Y.) ekonomiye bu kadar büyük bir zarar verebilecek kapasiteye sahip olduklarından kazandılar." (20/09)

Bu noktada, ABD Merkez Bankası FED'in büyük bankalar tarafından kurulduğunu, onların malı olduğunu, yönetim kurulunda ve Maliye Bakanlığı'nın başında mali piyasaların temsilcilerinin bizzat oturduğunu anımsamak yararlı olabilir.

Bence, gelişmeler, sermayenin bir bütün olarak **genel çıkarlarını** savunmakla görevli kurumların, **sermayenin organik entelektüellerinin (SOE)** tutum değiştirmeye başladığını gösteriyor. SOE'nin, "mali devreler" üzerinde oturan sınıf fraksiyonunun kısmi çıkarlarıyla, bu çıkarları ifade eden savlarının, sermayenin genel çıkarlarına zarar verdiğini düşünmeye, alınması gerekli önlemleri/müdahaleleri tartışmaya başladıklarını gösteren belirtiler giderek artıyor. Tüm bunlar bir dönemin sonuna gelindiğini bir kez daha gösteriyor.

Cumhuriyet, 24.09.2007

1987-1997-2007

Uluslararası mali piyasalar, iyimserlik ve tedirgin bir bekleyiş arasında gidip geliyorlar. Temmuzdan bu yana, "10. yıldönümünde, Asya krizi tekrarlanır mı?" sorusu tartışılıyordu. Geçen hafta da, 1987'de, borsaların ABD'de bir günde %22, Londra'da %10 düştüğü Kara Pazartesi'nin 20. yıldönümü nedeniyle gündeme gelen ilginç tartışmalarla geçti. Perşembe günü Asya piyasalarında, cuma günü de İngiltere ve ABD'de tedirginlik hâkim oldu, borsalar dalışa geçtiler.

Yeniden Bir 'Kara Pazartesi' Olur mu?

1987 yılında, *Financial Times*'ın Kara Pazartesi'den önceki bir cumartesi ekinde, **John Harris**, "Borsa oyuncuları bugünlerde bir âlem. Birine arkasından yaklaşıp omzuna dokunsanız hemen satmaya başlıyor," diyordu. Bu oyuncular 19 Ekim Pazartesi borsaya geldiklerinde, kasırganın etkisiyle Londra Borsası %10 düşmüştü. Haberler, ABD ile İran arasındaki gerginliğin arttığını bildiriyordu. "...O pazartesi borsada zor bir gün olacağını biliyorlardı. Kimileri birlikte kahvaltı yaptılar. Kahvaltıdan kalkarken 25 yıllık borsacı **Art Cashin**, Romalı gladyatörleri anımsayarak 'Az sonra ölecek olanlar seni selamlıyor,' diyecekti arkadaşlarına... Birkaç saat sonra piyasalar kapandığında, kendilerini gün boyunca adeta aslanlara yem edilmiş gibi hissediyorlardı." (*Financial Times,* 18/10/07) Bir günlük kayıp 1929 çöküşünün iki katıydı.

Bu olağanüstü çöküş nereden kaynaklanmıştı, bir kez daha yaşanabilir miydi? Önceden bilmek olanaksız. En fazla, bu "olayın" oluştuğu "ortamları" tanımaya çalışabiliriz. Bu gözle bakınca 1987

borsa krizinin yaşandığı "ortamla" bugünkü ortam arasında, kimi farklar olmasına karşın çok büyük benzerlikler de bulabiliyoruz. Dahası bu farkların bazıları, olası bir çöküşün, bu kez çok daha büyük bir şiddette yaşanabileceğini düşündürüyor.

1987'de borsalar aşırı değerliydi, ancak son haftalarda bir momentum kaybı söz konusuydu. Oyuncular kötümser, dahası aktardığım gibi çok tedirgindiler, açgözlülük yerini giderek korkuya bırakıyordu. Elektronik işlemlerde, özellikle düşüşlere karşı, gelecek piyasalarına kaçarak korunma gibi, bir kez düşüş başladığında çarpan işlevi görebilecek bir model çok yaygın olarak kullanılıyordu. Teknik analizler bir süredir, "sat" işareti veriyordu ama kimse bu yöne gitmiyordu. Bugün, yirminci yıldönümünde, borsaların rekor düzeyde olduğuna, tedirginlikle iyimserlik arasında istikrarsız bir havanın egemenliğine, gerileme sürecine momentum kazandırabilecek korunma *(hedging)* modellerinin kullanılmasına bakarak benzerliklere işaret edebiliriz.

Prof. **Roubini**'ye göre başka benzerlikler de var (*Foreign Policy,* Ekim 2007). Örneğin, o zaman da FED'in başında yeni, denenmemiş bir başkan vardı. Enflasyon artma eğilimindeydi. **Reagan**'ın birinci döneminin aşırı askeri harcamaları, büyük bir bütçe açığı ve cari açık yaratmıştı. Dolar düşüyor, ABD, Almanya ve Japonya'ya paralarını revalüe etmeleri için baskı yapıyordu. Bugün varil fiyatı 90 dolara vuran petrole, yüksek emtia fiyatlarına, doların gerileme eğilimine, FED'in faiz indirimlerine, likidite artırımlarına, Çin ekonomisindeki ısınmaya bağlı olarak enflasyonist baskılar güçleniyor. **Bush** yönetiminin 1. döneminin aşırı askeri harcamaları, **Clinton** döneminin bütçe fazlasını açığa dönüştürdü. Cari açık ve "küresel dengesizlikler" de büyümeye devam ediyor. ABD, Çin ile bir haksız ticaret-döviz oranları tartışması yaşıyor.

Ek olarak ABD ekonomisi resesyona giriyor, üretkenlik oranları da düşüyor, dünya merkez bankaları dolardan çıkmaya başladılar, ABD'de kredi piyasalarında başlayan bir mali kriz küresel çap-

ta yayılıyor. Cuma günü, piyasaları korkutan gelişmelerden biri de, şirketlerin III. dönem gelirlerinin, çok kötümser olarak saptanan beklentilerin bile gerisinde kalmaya başlamasıydı (*Wall Street Journal,* 20/10/07). Dünya ekonomisi, mali piyasalar, "küreselleşme" yüzünden 1987'den çok daha karmaşık, entegre, bulaşıcılık hızı çok yüksek. Merkez bankalarının piyasaları canlandırma şansı da kredi krizinden dolayı son derecede zayıflamış durumda (*The Economist,* 18/07). Bir Kara Pazartesi daha yaşanırsa, bu kez, 1987-1997 arasındakine benzer güçlü ve çabuk bir toparlanma yaşamak da olanaklı değil. 1929'a benzer uzun bir gerileme olasılığı daha yüksek, çünkü kapasite fazlası, borç yükü çok büyük...

Ya 'Asya Krizi'?

Dünya Bankası'nın 2007 Küresel Gelişme Finansmanı Raporu, gelişmekte olan ülkelere yönelik özel sermaye hareketlerinde 1997-2002 arası yaşanan gerilemenin 2003'ten bu yana tersine döndüğünü gösteriyor. *Financial Times,* bu yıl gelişmekte olan piyasaların borsalarına yönelik sermaye hareketlerinde belirgin bir hızlanma yaşandığını yazıyor, **IDEAS**'tan **Smitha Francis**, sermaye hareketlerinin birkaç ülkede yoğunlaşmasına, özel sektör dış borçlanma eğilimine dikkat çekiyor, "Yeni bir köpük mü oluşuyor?" sorusu yeniden gündeme geliyor. Bu fonları izleyen **EPFR Global**'den **Brad Durham**, bu yıl akışın 29 milyar dolara ulaştığını, %85'inin de geçtiğimiz yedi haftada gerçekleştiğini saptıyor. Aynı dönemde, gelişmiş ülkelerdeki varlık fonlarından yaklaşık 18 milyar dolar çıkmış.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da benzer bir gelişme görülüyor. UNCTAD'ın geçen hafta yayımlanan Dünya Yatırım Raporu-2007 de, Asya ülkelerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, 1997'de 12 milyar dolardan 2000'de 9 milyara düştükten sonra, 2003'te toparlanmaya başladığını, 2004'ten sonra hızlanarak 40 milyar dolara, 2006'da da 69 milyar dolara ulaştığını gösteriyor. Tüm gelişmekte olan ülkelerdeyse 2003'te 166 milyar dola-

ra gerileyen yatırımların 2004'te artmaya başlayarak, 2006'da 379 milyar dolara ulaştığı görülüyor. Diğer bir deyişle, FED ve diğer gelişmiş ülke merkez bankaları 2003'te para musluklarını açınca, merkezden çevreye sermaye hareketlerinde hızlı bir artış başlamış. Kredi krizinin başlamasıyla birlikte artış hızlanmış. Bu gelişmeler de ister istemez, **kredi köpüğü delinirken** gelişmekte olan piyasalarda yeni bir köpüğe, yeni bir "Asya krizi" türü mali kriz olasılığına işaret ediyor.

Ancak bu konuda uzmanların değerlendirmeleri çeşitli. Örneğin Prof. **Stiglitz** hazirandaki bir yorumunda 10 yıl sonra hâlâ gereken derslerin alınamadığını, sermaye hareketlerine gereken denetimin getirilemediğini, kimi ülkelerin dış dengelerinin son derecede zayıf olduğunu vurguluyordu (*Daily Star,* 05/06/07). Diğer taraftan *The Economist,* çok daha iyimser bir yaklaşımla, gelişmekte olan piyasalarda, ekonomilerin dış dengelerinin düzeldiğine, iç ve dış borçların büyük ölçüde azaldığına işaret ediyor, yeni bir kriz olasılığının zayıf olduğunu savunuyordu. Ancak, *The Economist,* Çin'in döviz ve rezerv politikalarının bölgede yeni köpüklerin oluşma sürecini güçlendirdiği konusunda Prof. Roubini'nin yorumuyla uyuşuyordu. Bunlar haziran ayındaydı, kredi köpüğünün delinmesinden, geçtiğimiz yedi haftalık tırmanıştan önceydi. Ama daha o zaman bile hemen tüm yorumcular kimi Doğu Avrupa ülkeleriyle, Asya krizinden bu yana dış dengelerini bir türlü düzeltemeyen **Türkiye**'nin risklerine dikkat çekiyorlardı.

Cumhuriyet, 22.10.2007

Bu Kriz, "O Kriz"...

"Dünya ekonomisi, 1930'lardaki gibi, uluslararası ekonomik, siyasi dengeleri değiştirecek bir krize mi girdi?" Eylülden bu yana bu soruya cevap arıyoruz. Gün geçtikçe, bizi "evet" demeye zorlayan nedenler artıyor.

Son yıllarda, ekonomik sarsıntılar en fazla birkaç hafta sürüyordu. Bu kez ağustos ayında ABD ev piyasalarında başlayan kriz, giderek mali sektörlere sıçradı; derinleşerek, dünya ekonomisinde yayılarak devam ediyor. Bu sırada ABD'nin uluslararası konumunu sarsacak gelişmelerin de giderek hızlandığı görülüyor.

Dünya Ekonomisi Büyük Değişimlerin Eşiğinde

Hızla küresel bir kredi (borç) krizine dönüşen süreç içinde büyük bir "temizliğin" yaşanması kaçınılmaz. **Goldman Sachs,** bu temizlik sonucu, küresel kredi hacminde yaşanacak daralmanın 2 trilyon dolara ulaşmasını bekliyor. Küresel türev ve kredi piyasalarının hacminin 380-400 trilyon dolar olduğunu, kimin ne kadar zarar ettiğinin henüz tam olarak bilinmediğini göz önüne alırsak, Sachs'ın bu öngörüsünün bile aşılacağını varsayabiliriz. Bu çapta bir daralmanın bankaları vurmaması, küresel mali sistemin çöküş olasılıklarını gündeme getirmemesi, küresel bir **resesyona**, hatta **bunalıma** yol açmadan aşılması neredeyse olanaksız.

Kriz, daha şimdiden, dünya mali sistemini çok önemli bir kararın eşiğine getirdi: Dolar, daha ne kadar uluslararası rezerv para olarak kalacak? Dolar, 2001 yılından bu yana "döviz sepeti" karşısında yaklaşık yüzde 26, avro karşısında da yüzde 40 değer kaybetti.

Dünyanın önde gelen merkez bankaları (döviz rezervleri toplam 5.6 trilyon dolara ulaştı. Bunun yüzde 75'i Asya ülkelerinde, yüzde 25'i de Çin'in elinde) bir taraftan dolardan uzaklaşarak avroya ve yerel paralara yönelmeye, diğer taraftan da doların gerilemesini, bir çöküşü önleyecek biçimde yönetmeye çalışıyorlar.

Varil fiyatı 100 dolara dayanan petrolün hâlâ dolar cinsinden işlem görmesi de (doları ayakta tutan en önemli dayanaklardan biri) sorgulanıyor. Bu durum son OPEC toplantısında bir "**kazayla** açık unutulan TV yayınıyla" dünya kamuoyuna duyuruldu. Japon yatırımcıların da ABD yatırım araçlarından çıkarak avro, daha da önemlisi bölgelerindeki piyasalara yöneliyor olmaları da sermaye hareketlerinde dolar aleyhine bir gelişmeye işaret ediyor. Kısacası, önümüzde ekonomik olarak çok hassas, siyasi olarak da (doların konumundan dolayı) çok kritik, riskli bir dönem var. Kimi yorumcular, "Bir zamanların hegemonya simgesi dolar, aşağılanan Irak Merkez Bankası'nın bile istemediği bir paraya dönüştü," diyorlar. (*The Independent,* 17/11)

Geçen eylül ayında, ABD ekonomisindeki sektörel gelişmelere bakarak, resesyonun başladığını savunmuş, uluslararası bir boyut kazanmasını beklediğimizi vurgulamıştık. Aksini savunan, **David Rosenberg** (Merrill Lynch), **Jan Hatzius** (Goldman Sachs), **Richard Berner** (Morgan Stanley) gibi "ağır topların", şimdilerde tutumlarını değiştirerek resesyon olasılığının güçlenmekte olduğunu vurguladıklarını görüyoruz. Belli ki resesyon artık saklanamayacak kadar derinleşti, "mızrak çuvala sığmıyor". İflah olmaz iyimserler hâlâ, bu resesyonun dünyanın geri kalanını fazla etkilemeyeceğini (*"decoupling"* tezi) savunmaya çalışıyorlar. Malum piyasa ekonomistleri, krizleri, beklentileri yönlendirerek önleyebileceklerine inanırlar. Asla başaramazlar. Ama bu iyimserliğe inananlar olursa, esas oyuncuların bu bahaneyle kapıdan, zararın bir kısmını bu safların sırtına yıkarak çıkmasına fırsat yaratabilirler.

Ancak, durum o kadar vahim ki, dünya ekonomisinin ABD'ye

aldırmayarak büyümeye devam edeceği tezine inanan ekonomistlerin sayısı hızla azalıyor. *"Decoupling"* tezinin aksini savunan en "kötümser" ekonomistlerden **Prof. Roubini**'nin, son zamanlarda medyada bu kadar sık boy göstermesinin, aktarılmasının da nedeni budur. Dünyanın geri kalanının "kopmak" yerine, kredi krizinin ve küreselleşmeyle kurulan mali, ticari bağlantıların etkileri yüzünden ABD'yi çok daha yakından izleyeceği anlaşılıyor. Çin ve Asya ülkeleri önümüzdeki aylarda, ABD tüketici talebindeki gerilemelere (ev fiyatlarında gerilemeler, morgiç ödemelerinde, yakıt fiyatlarında, işsizlikte artış nedeniyle) bağlı olarak ihracatlarında büyük düşüşler bekliyorlar (*Financial Times,* 16/11); çare olarak bölgesel bağlantıları güçlendirmeye, Avrupa'ya yönelmeye çalışıyorlar. Sırf bu eğilimler bile –bu resesyon, bir bunalıma dönüşmese de(!?)– dünyanın ekonomik dengelerini, ABD'nin ağırlığını azaltacak bir yönde değiştireceğe benziyor...

Ve Siyaset

ABD hegemonyasının ekonomik dayanaklarının tümüyle yıkılmış, bir seri değişimin gündeme gelmiş olacağı bir noktaya doğru hızla ilerliyoruz. Yıllardır ABD'nin hegemonyasının ekonomik-kültürel dayanakları zayıfladıkça askeri gücünün öne çıkacağını vurguluyor, ABD emperyalizminin çok tehlikeli, öldürücü bir aşamaya girdiğine dikkat çekiyoruz. 11 Eylül'den sonraki gelişmeler bu öngörülerimizi tümüyle doğruladı. Ancak, ABD'nin askeri girişimlerinin, uluslararası konumunu korumaya yetmediğine, hatta aşınmasını hızlandırdığına da şahit olduk. Geçen haftaki gelişmelere bakarak ABD'nin siyasi olayları yönlendirme yeteneğini hızla kaybetmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Bir hegemonun ya da imparatorluk adayının, en azından kendine bağlı devletlerdeki gelişmeleri yönlendirebilmesi gerekir. Son haftalarda, olayları izleyenler, ABD hegemonyasının yeni fiyaskolarına şahit oldular.

Afganistan'da Taliban ülkenin yüzde 54'ünü yeniden ele geçirdi (*The Independent,* 22/11). Kâbil'e 1 saat uzaklıktalar (*International Herald Tribune,* 23/11). ABD hem **Pakistan'**daki hem de **Gürcistan'**daki "adamlarını" kaybediyor (*Anatol Lieven, The National Interest,* 14/11; *Wall Street Journal,* 16/11; *Weekly Standard,* 21/11, *Washington Post,* 22/11). ABD, Pakistan'a "özel güçlerini" göndermeye, çaresizlik içinde, aşiretleri parayla satın almaya hazırlanıyor; geleneksel olarak ABD düşmanı olan aşiretleri (*Yale Global,* 21/11). Gürcistan'daki örnek demokrat **Şaakaşvili** hükümeti, muhaliflerinin barışçıl gösterilerini copla, lastik mermiyle dağıtıyor, sıkıyönetim ilan ediyor, TV kanallarını kapatıyor. Önceki cumartesi günü yapılan seçimlerden sonra, **Kosova**'nın bağımsızlık krizi derinleşiyor ve bölge yeniden patlama noktasına geliyor. **Lübnan**'da da iç savaş olasılığı korkutucu ölçülerde güçlendi. **Irak**'ta yeniden bombalar patlamaya başladı; cihat yanlısı teröristler, büyük çaplı saldırılar düzenlediler. **Çin,** ABD uçak gemisi Kitty Hawk ve filosunu Hong-Kong Limanı'na sokmadı...

Geçen hafta *Spiegel,* **Helmut Schmitt'**in, ABD Rusya'dan daha tehlikelidir sözlerine cevap vermeye çalışıyor (20/11), ABD, yine **imparatorlukların yükselişi ve çöküşüyle** ilgili yeni bir kitabı (Amy Chua, *Day of Empire...*) hararetle tartışıyordu. Bu arada, *Financial Times*'tan **Gideon Rachman**, ABD seçkinlerinin, **imparatorluk kurma düşüncesini**, üç yıl gibi kısa bir sürede terk etmelerinin nedenlerini araştırıyordu (19/11). Rachman'ın da işaret ettiği gibi, ABD kendi realitesini kendi yaratacaktı, ama evdeki hesabı çarşıya uymamış, realite, hiç de hoş olmayan yönlerde şekillenmeye başlamıştı. Şimdi, **Kissinger'**le yapılan söyleşiler yine moda (*Wall Street Journal,* 17/11) ama, ihtiyar tilkinin kesin bir şey söyleyememesi anlamlı... İmparatorluk rüyası gitti gider... Sanırım bu kriz "o kriz" ve daha başındayız!

Cumhuriyet, 26.11.2007

2008'e Girerken

Yine yılın İngilizlerin *"silly season"* (zevzek mevsim) dedikleri dönemine girdik. Noel, yılbaşı, derken, bu dönemde "dünyada" pek bir olay olmazmış. Bu sırada bizler de kendimize rahat bir koltuk ya da divan (à la Freud) bulup gelecek yıla ilişkin öngörülerimizi oluşturmak için hülyalara dalarız.

2006'dan 2008'e

"Zevzek mevsim" dedik ya, acaba kendimi kutlayacak bir şeyler bulabilir miyim diye, dönüp 2006 sonunda yaptığım öngörülere baktım. (**"2007'ye Girerken İki Köpük-I ve II"**) İtiraf etmeliyim ki, bayağı memnun oldum. Artık "absürd" bir noktaya ulaşan mali köpüğün 2007 yılında delinmesini, bir **resesyonun** gündeme gelmesini, dolardaki düşüşün hızlanmasını, başta Çin olmak üzere Asya ülkeleri merkez bankalarının, ABD dolarını destekleme politikasından uzaklaşmaya başlamalarını, bu arada ABD "üstünlüğü köpüğünün" **(George Soros)** delinmesini beklediğimi yazmışım.

Bu öngörülerin hepsi 2007'de gerçekleşmiş. Dünya ekonomisi, kimilerine göre "mali küreselleşmenin ilk büyük krizini" (Prof. **Roubini**) yaşıyor, Morgan Stanley Asya Genel Müdürü **Stephen Roach**, "Köpük sonrasının ikinci resesyonuna giriyoruz, bu daha uzun ve derin olacak", baş global ekonomisti **Joachim Fels** de "bu yıl stagflasyon var" diyorlar. **750** milyar dolarlık bir fonu yöneten **Pimco Yatırım'ın** genel müdürüne göre, **"ABD resesyona girdi". Advocacy International'ın** Genel Müdürü Ann Pettifor da küreselleşme açı-

sından kredi sisteminin öneminden hareketle, krize bakarak, "Küreselleşme gözü kapalı felakete yürüyor," diyor.

Kredi krizi, küresel resesyon, emtia, özellikle gıda fiyatlarındaki artışlar, enflasyon ve **"küreselleşmenin sonu"** temalarının yoğun biçimde tartışılacağı bir yıl olacak 2008. Bu sırada dünya ekonomisinde ekonomik ve hatta siyasi gücün **Batı'dan Doğu'ya kayma süreci** daha da hızlanacak. Pax Americana, "İmparatorluk", tek kutuplu dünya tasarımları üzerine 2007 yılında kalın bir çizgi çekildi. 2008'de, artık "Soğuk Savaş" sonrası dönemin bitmesiyle ortaya çıkan şekillenmenin ana parametreleri damgalarını vuracak. **Prof. Paul Rorgers**'e göre (Bradford University, Oxford Research Group) önümüzdeki 20-25 yılda güvenlik gündemini küresel eşitsizlikler, ekonomik umutsuzluk, göçler, çevre koşullarına ilişkin sınırlamalar ve hepsini daha da ağırlaştıracak "küresel ısınma" olayı belirleyecek.

Ne Kadar Değişti Bu Dünya...

"Bu kriz o kriz" yazılarımızda izlediğimiz yaklaşım şöyleydi: Dünya ekonomisinde, 1970'lerde başlayan yapısal kriz (aşırı üretim/birikim) içinde, gündeme gelen "kriz yönetme modeli" (neoliberal küreselleşme, finansal genişleme) tükendi, krizin **belirtilerinde** ani bir sertleşme başladı. Kriz süresince ortaya çıkmaya ve yükselmeye başlayan yeni güçler (ülkeler) bu "momentte", uluslararası alanda ekonomik, siyasi, hatta kültürel dengeleri değiştirmeye başlıyorlar.

Bu değişikliklere ilişkin tartışmalar son aylarda iyice yoğunlaşmıştı. Benim en hoşuma gidenlerin birinde *RGE* analistlerinden **Brad Setser** şöyle yazıyordu: ABD Maliye Bakanı Paulson göreve başlarken, Çin'den banka sistemini, bankalarını ABD mali kuruluşlarının satın almasına izin verecek biçimde serbestleştirmesini istiyordu. Şimdi Paulson'un görev süresi biterken, tam tersi bir durum söz konusu. ABD şirketleri Çin bankalarını alamadılar ama, Çin devlet bankaları ve şirketleri ABD bankalarını, şirketlerini satın almaya başladılar. Setser, alaylı bir tonla, "Yav bu dünya ne kadar da değişti," diyordu...

Devletin Geri Dönüşü

Yıllardır "serbest piyasa iyi, devlet kötü", "aman karışmasın, dengeleri bozar", "mali sektör kendi kendini denetlesin, işi en iyi onlar biliyor" diye kafamızı ütüleyenler, şimdi, yüzlerine gözlerine bulaştırdıktan sonra, salt kendi devletlerinin değil, başka devletlerin de kapılarını, "aman bizi kurtarın" diye ağlayarak aşındırmaya başladılar. Hatta aralarında örneğin Northern Rock bankası bağlamında, devletleştirmeyi önerenler bile oldu.

FED Başkanı Greenspan sayesinde, dolandırıcılığa varan yollarla yaratılan kredi köpüğü, ağustos ayında ABD'de delinince banka sistemi çökme noktasına geldi. Merkez bankaları yine kesenin ağzını açtılar, bankalara para akıtmaya, batık alacakları devralmaya başladılar. Yalnızca ABD'de değil, geçen hafta Avrupa Merkez Bankası banka sistemine 500 milyar dolar (Bu ne biçim para, ne biçim kriz demez misiniz?) pompaladı. Bu kurtarma işlemleri sonuç almayacak olsa da (sistemde para var ama güven yok) 2008 boyunca devam edeceğe benziyor. Ee, yani, bu kadar çalışıp bu rezaleti yaratan genel müdürlerin 40-50 milyon dolarlık ikramiyelerini birilerinin finanse etmesi gerekiyor, değil mi?

ABD, Avrupa bankaları ve mali sektörü hisseleri, şimdi "batan geminin mallarına" döndüler. Bu nedenle dilenme (pardon, kurtarma diyecektim) operasyonu Çin'e, Arabistan'a kadar uzanmış durumda. Ekim ayından bu yana bazı gelişmekte olan ülkelerin **devlet şirketleri** (Egemen Varlık Fonları-SWF) ABD ve Avrupa'da büyük bir alışveriş seferine çıkmış durumdalar. Birkaç ay içinde toplam 30 milyar dolardan fazla para ve tabii şirket hissesi el değiştirdi.

SWF etkinlikleri gündeme ilk kez, mayıs ayında, **Çin** kaynaklı bir SWF'nin dünyanın en büyük yatırım şirketlerinden **Blackstone**'un %10 hissesini satın almasıyla geldi. Ekim ayında Çin Sanayi ve Ticaret Bankası, Güney Afrika'nın en büyük bankası **Standart Bank'ın** %20'sini satın aldı. Ekim sonunda Çin Ulusal Sosyal Güvenlik Fonu Konseyi, ABD'nin en büyük özel yatırım şirketlerinden

Caryle ve KKR'e ortak olmak istediğini açıklıyordu. Süreç Çin yatırım bankası Civic'in, **Bear Sterns**'in %6 hissesini, sigorta şirketi, Ping An'ın, Belçika-Hollanda kaynaklı **Fortis**'in %4.2'sini, CIC'nin geçen hafta **Morgan Stanley**'in %10 hissesini almasıyla, **CDB**'nin **Barclays**'a ortak olmasıyla devam etti.

Körfez devletleri SWF'da kasım ayından bu yana hareketliler. **Abu Dabi**'den Mubadala, ABD mikroçip şirketi **AMD**'nin %6.1'ni aldı; otel, liman köprü vb. yapan **MGM**'e ortak oldu. **Dubai** devleti, ABD yatırım şirketi **Och-Ziff**'in %9.9'unu, Fransız Alman ortak havacılık ve savunma şirketi, **AirBus**'ın sahibi **AEADS**'nin %3.2'sini aldı. Dubai'nin SWF'u **Daimler-Benz** ve **HSBC**'ye ortak oldu, **Carlyle** bünyesindeki **Ferrari**'nin %7.5'ini, İsveç havacılık bakım şirketi **SR Techniks'**i satın aldı. Aynı dönemde, Dubai'den SWF, DIC **Sony**'ye ortak oldu **Citi Group**'un %10'unu aldı. **Singapur**'dan bir SWF Temasek **UBS**'e, **Merry Lynch**'e sermaye katıyor. Hindistan **Tata'sı (özel) İngiliz-Hollanda çelik şirketi Chorus'**tan sonra **Jaguar** ve **Range Rover**'ı satın aldı.

Piyasalara devlet müdahalesi yeniden olağanlaşır, mali piyasaların denetlenmesini isteyen sesler yükselirken, birçok yorumcu gibi, **International Relations and Security Network**'ten Nicola Casarini de bu trendin 2008'de, Batı'dan Doğu'ya ekonomik ve siyasi güç kaymasını daha da hızlandırarak devam edeceğine inanıyor.

Cumhuriyet, 24.12.2007

2008

'Krizin' Neresindeyiz?

Eğer bu kriz "o kriz" ise, acaba sürecin neresindeyiz? "Kriz" başlayalı 6 ayı geçti, ancak hâlâ tünelin ucunda ışık yok. Yılbaşından bu yana gelişmeler krizin derinleşmeye, yayılmaya devam ettiğini gösteriyor.

Yıl Kötü Başladı

Borsalar yıla kötü başladı. **Bloomberg**'e göre 1991'den bu yana en kötü başlangıç bu (15/01). Ocak'ın 3'üyle 18'i arasında, **FT100** yüzde 8.4, **Dow Jones Sanayi Endeksi** yüzde 7.8, daha geniş kapsamlı **S&P 500** yüzde 8.4, **Financial Times Eurofin 300** yüzde 8.5, **Nikkei** yüzde 5.6, **Heng-Seng**, yüzde 8.5 düştü. Geçen hafta, Dow Jones 13.000'in tabanını delerek yoluna devam etti, 12.000'lerin alt sınırına çok yaklaştı, FT100 de 6000'in altına indi.

"Bu 'düzeltmelerin' sonuna geldik mi? Şimdi borsalar yeniden yükselmeye başlar mı?" sorusuna karşılık, **Barclays Capital'**den stratejist **Kochugovindan'**a göre "risk göstergeleri 'yeni bir kriz', riskten aşırı bir kaçış var diyor, bu da satışların devam edeceğini düşündürüyor." (*Financial Times,* 16/01) *Wall Street Journal*'ın başyazısı da, cumartesi günü, krizin geldiği aşamayı, **Charles Kindleberger'**in krizlerin tarihi üzerine yazılmış (!?), *Manias, Panics and Crashes* çalışmasına göndermeyle "Panik aşamasındayız" diyordu (19/01). **Clinton'**ın Çalışma Bakanı Prof. **Robert Reich'**e göre "ABD'de durum potansiyel olarak gerçekten vahim." (*Le Monde,* 18/01)

Mali piyasalarda panik havasının yayılmaya başlaması doğal. "Kriz" başladığında, "Burası ABD ev piyasasının en riskli bölümüydü, me-

rak etmeyin yayılmayacak," deniyordu. Daha sonra, diğer kredi piyasalarını etkilemeye başlayınca da, "Bu likidite krizi, sıkışıklık uzun sürmez, FED faizleri indirir, muslukları açarsa aşılır..." Bu aşamada genel kanı, krizin ABD piyasasıyla sınırlı olduğu doğrultusundaydı. "ABD'de de ekonomik zemin sağlamdı. Bir ekonomik yavaşlama yaşanabilirdi ama resesyon olasılığı yoktu. Kriz dünyanın geri kalanına bulaşmayacaktı, bir 'ayrışma' başlamıştı. Diğer bölgelerdeki büyüme dünya ekonomisini koruyacaktı." FED likidite musluğunu açtı, faizleri indirmeye başladı. AB Merkez Bankası piyasaya yarım trilyon avro bastı ancak kriz yavaşlamadı. Kısa sürede, krizin bir likidite sorunu olmadığı, salt ABD'yi değil, tüm dünya ekonomisini etkileyen devasa bir kredi köpüğünün patlamaya başladığı "ortaya çıktı".

Çıkınca da durgunluk korkusu yerini resesyon korkusuna bıraktı. Ağustos başında, **Google Business News**'te, resesyon sorusuna **4500 sayfa gelirken**, ağustos sonunda bu sayı **9772**'ye, ekim başında **16.000**, aralık sonunda **52.000**'e yükseldi. Cumartesi **75.000**'e ulaştı. Medyada "resesyonu" tartışan yazıların bu hızla artması, piyasaların resesyon olasılığını benimsediğini gösteriyordu. Daha önce de aktarmıştık, kimi "resesyon olmayacak" diyen analistler, hızla "büyük olasılıkla..." diyenlerin kampına geçtiler. Morgan Stanley'den **Richard Berner**, 11 Ocak yorumunda da artık, "en azından ılımlı bir resesyon" diyor ve ekliyordu, "Bugün sorular, resesyonun ne kadar derin ve uzun süreli olacağıyla ilgili." Prof. **Roubini'**ye göreyse "ekonomi çapında bir resesyona" girilmişti. (*USA Today,* 15/01)

Dahası, *USA Today*'de **John Waggoner'**e göre Wall Street, artık "stagflasyonu" konuşuyor (15/01). Gerçekten de, kredi krizi yayılmaya devam eder, ABD'de tüketici talebi çöker, bir aşamada, halen sığınak liman işlevi gören gelişmekte olan piyasaları da etkilemeye başlarsa, resesyonun çok derin, geniş ve uzun süreli yaşanması, hatta enerji, gıda gibi malların fiyatlarındaki yapışkanlıktan dolayı **"stagflasyona"** dönüşmesi olasılığı da vardı. Altının 900 dolara vurması iyi bir işaret değil.

Şimdi, *The Economist*'in işaret ettiği gibi, kritik bir soru şekilleniyor: Enflasyonist eğilimlere boş verip bir mali-parasal genişlemeyle resesyonu engellemeye mi öncelik verelim? Yoksa enflasyona önem vererek, mali disiplini korumaya devam edelim, piyasanın kendi kendini temizlemesini mi bekleyelim?

Bu salt ekonomik değil, aslında siyasi bir sorun. ABD'de gündem başkanlık seçimleri; ABD ve Avrupa'da işçi hareketinde uzun yıllardır görülmeyen bir canlanma var. Geçerken değinelim, tarih, tüm büyük resesyonlardan az önce işçi hareketinde belirgin bir canlanma yaşandığını gösteriyor. Morgan Stanley Başekonomisti **Stephen Roach** da 1990'ların sonuna doğru, bir küreselleşme karşıtı tepkinin geleceğini savunuyordu. Dalga 1999'da aniden su yüzüne çıktı, 2001 resesyonundan az önce...

Şimdi Anahtar Kavram 'Bulaşıcılık'

Kriz başladığından bu yana analistlerin büyük çoğunluğu, mali piyasaların bir deyimini ödünç alırsak hep "**behind the curve**" kaldılar. Şimdilerdeyse tartışmalara sızmaya başlayan sözcük **"mali bulaşıcılık"** (örneğin: Globe and Mail-Canada, 10/01; Munchau, *Financial Times*, 14/01; Elliott, *Guardian,* 18/01; Outlook, *WSJ,* 19/01). Mali kriz, düşük kaliteli ipotek piyasasında, borç piyasalarına, banka sistemine, ABD'den Avrupa'ya, Asya'ya bulaştı. Şimdi ev piyasasından, çok daha büyük çaplı borçların söz konusu olduğu ticari gayrimenkul piyasasına (*Wall Street Journal*, 09/01), banka piyasasından, özel sektörün yüksek-risk-yüksek getirili bono (Junk Bonds) piyasasına, bunları sigorta eden şirketlere (Credit Default Swaps) bulaşmaya başladı (Jubak, *MSN Money,* 18/01, Bajaj, *New York Times,* 19/01).

Bu sırada, mali kriz ABD'yle sınırlı kalmadı; Avrupa, Avustralya, Asya piyasalarını etkiliyor. Ev piyasaları krizi de, İngiltere'yi hatta İspanya'yı (Başyazı, *FT,* 13/01; **Bloomberg,** 18/01) etkilemeye başladı. Bu sırada, uluslararası mali sistemin ("sistemik kriz riski"),

uluslararası para sisteminin, doların geleceğinin, oradan da karşılığı olmayan (sabit bir değere bağlı olmayan) para sistemlerinin zaaflarının tartışılmasına doğru evrilmeye başladı.

Bulaşıcılık, artık ekonomik model tartışmalarını da etkiliyor. Kendi kendine dengeye gireceği varsayılan mali piyasa "arızaya geçince", Citigroup, Merrill-Lynch, Morgan Stanley, Bear Sterns, UBS gibi "küreselleşmenin efendileri" de açıklarını kapatmak için Asya ve Ortadoğu devletlerinin mülkiyetindeki Egemen Varlık Fonlarının kapılarını aşındırmaya başlayınca kafalar karıştı (yoksa açılmaya mı başladı? "Bildiğimiz kapitalizmin bir sorunu var", Leonard, *Salon,* 15/01).

Şimdi devlet müdahalesi, kamulaştırma açıkça tartışılıyor. Roubini'nin bloguna konan "Londralı bir bankacı" imzalı notta "Faizleri indirmek, piyasaya para basmak çözüm değil; batık bankaları devletleştirerek istikrar yeniden kurulmalı, mali disipline devam..." diyordu. **Keynesgil** modelin, mali politikayla, **sağlık, eğitim** gibi sosyal harcamalarla canlandırma, talep yönetimi (*Business Week,* 17/01) gibi araçlarının yeniden gündeme gelmesi de anlamlı. Bu, son 20 yılın ekonomi yönetme modelinin artık tükendiğinin itirafı. Krizin ciddiyetini göstermesi açısından bundan daha tipik **semptom** olamaz diye düşünüyorum.

Tabii tüm bunlara tipik bir kriz semptomunu daha eklemek gerekiyor: Henüz kesin konuşmak için erken ama, maddi eğilimler, dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin, birçok gözlemcinin de dikkat çektiği gibi ABD-Avrupa hinterlandından, Çin-Hindistan-Japonya hinterlandına doğru kaymaya başladığını düşündürüyor...

Cumhuriyet, 21.01.2008

Kriz, 'Sermaye' ve İnsan

Kapitalizmin krizi derinleştikçe "sermaye" ile insan arasındaki çelişki derinleşiyor. Bu çelişkinin insan tarafında, salt işçiler değil kriz sırasında ayakta kalmaya çalışan kapitalistler de var. Şimdi bunlar da serbest piyasa "modelini" sorgulamaya başlıyorlar.

Bir 'Makine' Olarak Sermaye

Sermaye bir salt "şey" değil, daha çok bir "ilişkiler ağı". Bu "ilişkiler ağı" varlığını sürdürebilmek için durmadan genişlemek, sürekli "canlı emekle" karşılaşıp onu içine çekerek tüketmek ve genişlemesine olanak sağlayacak ekonomik fazlayı üretmek zorundadır. Hegelci bir deyimle "kendi kendine genişleyen şey" de diyebiliriz sermaye için. "Sermaye"-insan çelişkisini irdelemeye çalışırken Deleuze ve Guattari'nin (*Anti-oedipus,* III/9) "modern kapitalist makine" kavramından da yararlanabiliriz.

Bu genişleme boyunca sermaye, mekânı ve zamanı durmaksızın yeniden düzenler, verili "anlamları" (kültürü, öznellikleri) "çözer", yenilerini oluşturur, insanın "yaşam dünyasını" kendi genişleme gereksinimlerine uydurur. Bunun için bir "makine" olarak sermayenin işleyişinin önünde hiçbir engel olmamalıdır: "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler." Bu "makine" çok sayıda makinelerden oluşur. Kriz dönemlerinde bu makinelerden genişleme sürecinin gereksinimlerine uyum sağlayamayanların bir kısmı tasfiye olur, bir kısmı diğer makineler tarafından tüketilir/özümsenir, bir "yaratıcı yıkım" yaşanır.

İşte bu süreç içinde, Deleuze ve Guattari'nin bir başka kavra-

mına başvurursak, "arzulayan bir makine" (yiyen, içen, sıçan, sevişen...) olarak insan, bir canlı emek tüketme makinesi olarak sermaye ile karşı karşıya gelir. Bu, kapitalist açısından yaşam etkinliğine olanak veren sermaye parçasının (şirketinin vb.) yok olması ve mekânın/zamanın yeniden düzenlenmesi bağlamında, hem kendisinin (ailesinin) hem de kültürünün varlığını tehdit eden bir karşılaşmadır. Bu yüzden birileri, "Bu koşullarda biraz acı çekmek kaçınılmazdır"... " 'yaratıcı yıkım'ın piyasanın özünde olduğunu sorun çıkartmadan kabul etmek gerekir; o bir piyasa hatası değildir," (Lindsay, www. adamsmith.org, aktaran Glyn Daly, *IJZS,* Cilt. 1.4) dese de kapitalist, çoktan işletmesini, iktidarını, kültürünü hatta canını kurtarmanın yolarını aramaya başlamıştır: Devlet devreye girmeli, birileri kurtarılmalı, birikim merkezinin bir mekânından bir başkasına kayması önlenmeli, yıkımı erteleyecek yeni mekânlar açılmalı vb...

'Arzulayan Makine' Olarak Kapitalist

Son krizde de sermayenin genişleme sürecinin "yıkıma" yol açma riski büyüdükçe bir "arzulayan makine" olarak kapitalist(ler)in bir tepkisi, Freud'un deyişiyle "yadsıma" ("Yok, yok, kurt değil köpektir..."), fanteziler üreterek "normalliği" korumaya çalışmak, dahası bu yadsımayı/fantezileri topluma yaymaya çalışmak oldu. Örneğin, 1990'larda: "Artık bir yeni ekonomi var", "küreselleşme enflasyon tehlikesini ortadan kaldırdı." 2003-2008 arası: "ABD dış açığı sorun değil", "dünyada tasarruf fazlası var, bize göndermeyecek de ne yapacaklar?"... 2007/08: Daha sonra, "Merak etmeyin kriz sınırlı bir bölgede.. resesyon olmayacak, 'ayrışma var', Asya peşinden sürükler" vb denildi. Böylece, "beklentiler yönetildi", diğer sınıflar (halk) daha fazla borca batma, daha büyük yıkım pahasına tüketmeye, işler yolundaymış gibi davranmaya yönlendirildi.

Diğer tepki de "yaratıcı yıkımı" kabullenmek yerine, devleti "sermaye makinesine" müdahale etmeye zorlamak, sorunları, "kırılmayı",

gelecekte şiddetinin artması pahasına erteletmeye çalışmak oldu. Ancak "kırılma" anı, "yaratıcı-yıkım" artık ertelenemez hale geldiğinde toplumsal düş kırıklığı, tepki riski daha da artmıştı. Dahası, sermayenin işleyişini, yıkımı azaltacak biçimde yeniden düzenleyecek modellerin geliştirilmesi gecikmişti.

Şimdi "arzulayan makine" olarak kapitalist, bir "yıkım makinesine" dönüşen sermayeyi yeniden denetim altına almak istiyor ama hem yöneticilerin hem de halkın öznelliklerinin buna hazır olmadığını dehşetle görüyor.

Giderek daha geniş çaplı müdahale zorunluluğu oluşuyor. Bu da daha geniş toplumsal tabakaların harekete geçirilmesini gerektiriyor. Üç "olay" olasılığını birden içeren kritik bir "moment" oluşuyor: Faşizm (günümüzde ek olarak siyasal İslam), sosyal demokrat uzlaşma, toplumsal devrim. Şimdi, artık bir "olay alanı" şekillenmiş, Badiou'nun vurguladığı gibi "olayı" yaratmak için "öznesini" beklemeye başlamıştır.

Kriz derinleştikçe "sermaye" ile insan arasındaki çelişki derinleşiyor. Krizler yalnızca kapitalist ve işçi arasında sınıf savaşlarını değil, aynı zamanda sosyal demokrasinin tarihinden bildiğimiz gibi bu sınıfların "sermaye" karşısında uzlaşma olasılığını da gündeme getiriyor. Bu uzlaşmanın maddi zeminini (yönetenler yönetemediği, yönetilenler yönetme işlevini üstlenecek düzeye yükselemediği için) toplumsal çöküntü olasılığının doğduğu bir konjonktür oluşturabiliyor. Bugün böyle bir konjonktür, "uzlaşma" yoluyla sermayeyi dizginleyecek yeni bir "modele" geçme olasılığı doğuyor. "Davos"ta yaşanacak tartışmalara bu gözle de bakmakta yarar var.

Cumhuriyet, 23.01.2008

"De Omnibus Dubitandum Est"

"Aydınlanma"nın temelinde iki slogan var. Biri "Cogito ergo sum" (Düşünüyorum öyleyse varım), ikincisi de "De omnibus dubitandum est" (Her şeyden şüphe edilecektir). Geçen hafta, Davos'a hâkim havayı, sanırım en iyi bilen ve yapan "cogito"ya ilişkin ilk slogan değil, egemen düşünsel modeller yıkılmaya başlayınca oluşan gerginliklere ilişkin ikinci slogan betimliyordu.

Kendi Kum Havuzuna Pislemek Üzerine...

Finansal analiz sitesi *Bloomberg*'in yorumcularından Mark Gilbert'in şu yakınmaları, o ruh halini iyi anlatacak sanırım: "Herhangi bir bankacı, borsa işlemcisi ya da yatırımcıdan, ihtirasının en çılgın hayallerini bile aşan servetleri yaratmasına olanak sağlayacak mükemmel bir piyasa modeli tasarlamasını isteseydik, bize, geçen on yılda egemen olanlara benzer koşulları tarif ederdi. Peki, öyleyse, şimdi ne oldu?" (24/01/08) Diğer bir deyişle, her şey istediğiniz gibiydi, hatta daha fazlasıyla... ama yine kriz içindesiniz!

Gerçekten de şimdi bankacılar, "küresel kapitalist sistemin çökme riskinden", "sosyalist ruhun, korumacılık eğilimlerinin geri gelmesinden" (age) korkuyorlar. Ağızlarına bile almak istemedikleri, "düzenleme/regülasyon", "müdahale", "şeffaflık" sözcükleri, Davos toplantılarında sık sık anıldı. AB Merkez Bankası Guvernörü Trichet, bir oturumda, "Geçen yıl burada, risklere işaret etmiş, uyarmıştım," dedikten sonra, tartışma ilerlerken "regülasyonun koşullara göre sürekli yenilenmesi gerektiğini" vurguladı, Goldman Sachs'ın genel müdürü, "şeffaflığın öneminden, merkez bankalarının

daha yakın gözetiminin gerekliliğinden" söz ediyordu. Bu arada, 1970'lerde kaldığına inanılan stagflasyon, 1930'larda kaldığına inanılan deflasyon sözcükleri havalarda uçuşuyordu.

Herkes birbirini suçlamaya başladı. Özellikle de mali piyasa aktörlerini, yani küreselleşmenin efendilerini... Düne kadar örnek alınan, gıpta edilen genel müdürler ve borsa yatırımcıları için açgözlü, aptal, küstah sözcükleri artık sıkça kullanılıyor... Gilbert, "Kendi kum havuzunuza pislediniz," diyor.

United Press International'ın emektar editörlerinden Arnaud de Borchgrave de, "Amerika'nın acımasız tefecileri, düşük kalite ipotek komisyoncuları, sahtekârlar el ele verip Amerika'nın parasal denetçilerinin gözlerini boyayıp dünyanın geri kalanını dolandırıp demokratik kapitalizmin adını kirletmişlerdir," (UPI, 25/01/08) diyor. *Financial Times*'a göre dünyanın geri kalanı da bunun farkında ve ABD'yi suçluyor. Örneğin, Avrupa Birliği Parasal İşler Komisyonu Başkanı Joaquim Almina, "Temel sorun, ABD'de resesyon riskidir. Dünyada değil, ABD'de... ABD ekonomisinde uzun yıllardır büyük dengesizlikler birikti..." (*Financial Times,* 22/01/08) Prof. Konstantin Sonin de *Moscow Times*'taki yorumunda, ABD yönetiminin enflasyonist finansman politikalarına değinerek, "ABD ekonomisine ve demokrasisine güvenmenin maliyetinin" artmaya başladığından yakınıyordu (22/01/08).

Washington Post'tan Robert Samuelson da "Bu mali altüst oluşun içinde giderek ortaya çıkıyor ki, kapitalizmin en tehlikeli düşmanları bizzat kapitalistler... Bu mali başarısızlıkların ortasında, bizzat sorumlu olanların, kendilerine verdikleri abartılı ödüller kimsenin gözünden kaçmıyor," diyerek yine genel müdürlere yükleniyor. Böyle devam ederseymiş "Birçok Amerikalı, kapitalizmin aklını kaçırdığını düşünebilirmiş." Adeta sermayenin, serbest piyasanın katkısı yok krize, sorun insanlarda... Hani şu "Okullar olmasa milli eğitimi çok güzel yönetirdim," sözü var ya, onun gibi bir şey...

Yoksa Bir Rüya mıydı?

Kuşkular bu kadarla sınırlı değil. Her şey o kadar iyi gidiyordu ki... Yoksa, hoyratça tatlı bir rüyadan mı uyandırıldık? Amerika'da 1990'larda küreselleşmeyle başladığına inanılan "Goldilock" (masaldaki çorba gibi, ne çok sıcak, ne çok soğuk. Tam kıvamında) ekonomisine ilişkin olarak, *New York Times*'tan David Leonhardt, "İyi zamanların serap olduğuna ilişkin endişeler" başlıklı yorumunda "Son mali karmaşanın birçok nedeni var, ama bunların hepsi, önceki kuşağın ekonomik başarılarının serap olduğunun ortaya çıkması korkusuyla bağlantılı," diyor. Refah gerçek miydi, yoksa sanal mı?

Gerçekten, kredi köpüğü olmasaydı; bu refah da, başta Çin olmak üzere Asya ekonomilerinin ihracatını emen tüketim humması da olmayacaktı. Stephen Roach, Davos'taki ekonomistler forumunda, ABD'de ekonomik etkinliğin içinde, geçmişte yaklaşık yüzde 67 civarında olan tüketici harcamalarının payının son yıllarda yüzde 72'ye yükseldiğine dikkat çekiyor ve ekliyordu: "Bu tüketimin payını yüzde 5 indirecek olsak, bu, tarihin en büyük resesyonu olur." (J. Fox, *Time,* 24/01) ABD ekonomisindeki hızlı büyümenin, borsadaki "boğa piyasalarının", aslında bir kredi köpüğünün ürünü olduğu giderek bilinçlere çıkıyor: "Önce borsalarda, sonra inşaat piyasalarında oluşan muazzam spekülatif köpükler, ekonominin sivri uçlarını gözlerden gizlemişti." (Leonhardt, age)

Business Week'ten Michael Mandel da benzer kaygıları paylaşıyordu: "Büyük bankalar 'sil baştan' yapıp her şeyi geride bırakmak, yeniden başlamak istiyorlar." "Zararları silmeye çalışıyor, FED'in de bu süreçte ellerinden tutmasını bekliyorlar." "Ama," diyor Mandel, "gerçek şu ki, halen teknoloji köpüğünün arkasından oluşan refahın ne kadar gerçek, ne kadar kredi çılgınlığının ürünü olduğunu anlamaya çalıştığımız uzun, zor bir sürecin daha başındayız." Sonra Mandel, tüketici harcamaları, tüketici kredileri, şirket kazançları, üretkenlik, borsa performansı ve dünya ekonomisindeki büyüme başlıkları

altında verileri gözden geçiriyor; yüksek performansla kredi köpüğü arasında yakın ilişki olduğunu düşündüren bir resim oluşturuyor.

* * *

Geçen hafta ABD Merkez Bankası, 20 yılın en büyük faiz indirimini gerçekleştirdi. Yönetim, tüketici talebini güçlendirici maliye politikaları uygulayacağını muştuladı: Geliri yıllık 75 bin dolara kadar olan herkese 600 dolarlık, her çocuk için de ek 300 dolarlık çek gönderilecekmiş. İki parti bu ekonomik paket üzerinde anlaştılar. Diğer bir deyişle yalnızca, sol eğilimli Prof. Weisbrot'un değil, *Wall Street Journal*'ın da işaret ettiği gibi artık hepimiz Keynesçiydik.

Ama ortada ufak bir sorun var: Küreselleşme (mal ve sermayenin serbest dolaşımı). ABD'de bu talep teşviki aslında kimi destekleyecek? ABD'deki mal ve servis üreticilerini mi, yoksa ABD'ye mal satan Asya ülkelerindeki üreticileri mi? Diğer bir deyişle Davos'ta da sık sık vurgulandığı gibi, dünyanın büyüme merkezi Doğu'ya kayarken, ABD hegemonyasına direnme gücü gittikçe artan ekonomileri ve siyasi güçleri mi?

Bu destek, canlı emek tüketme peşinde Doğu'ya kaymaya başlayan "kendi kendine genişleyen makine" olarak, sermayenin gereksinimlerine uygun olabilir. Ama ya "arzulayan makine" olarak, bir ülkeye, bir kültüre ait kapitalistin, hele hegemonyacı gücün egemen sınıfı olarak kapitalistin, gücünü, servetini, yaşam tarzını koruma gereksinimi ne olacak? Bu sınıf, devletinin Keynesçi politikalarından öncelikle yararlanmak istemeyecek mi? Bu istek, salt sermaye hareketlerinin değil, uluslararası ticaretin de denetlenmesi taleplerini gündeme getirmeyecek mi? Ya o zaman ne olacak? Küreselleşme de şüphe edilmesi gerekenler listesine girmeyecek mi?..

Cumhuriyet, 28.01.2008

Küreselleşme, Devlet ve Emperyalizm

İki haber: Madencilik sektörünün devlerinden BHP Billiton, rakibi Rio Tinto'yu 119 milyar dolara satın alarak Avustralya demir cevheri sektöründe tekel konumuna yükselmeye hazırlanırken bu sektörün en büyük müşterisi Çin, devlet şirketi Chinalco aracılığıyla BHP hisselerinin yüzde 12'sini ele geçirdi. BHP hisselerini, 14 milyar dolarla, yüzde 20 prim ödeyerek satın alan Chinalco'nun, Rio Tinto için de 120 milyar dolarlık karşı teklif hazırladığı söyleniyor. ABD bütçesi ilk kez 3 trilyon dolara, açığı da 2007'de 163 milyar dolardan, 2009'da 400 milyar dolara yükseliyor.

Neoliberalizmi Gömme Zamanı Geldi

Bir kriz yönetim modeli olarak, 80'lerden bu yana uygulanan neoliberalizme göre devlet piyasalardan elini çekmeli, Keynezyen talep yönetimi gibi araçları terk ederek bütçe disiplini ve enflasyonla mücadele üzerinde odaklanmalı: Piyasalar kendi sorunlarını kendileri çözebilirler; müdahale kriz yaratır.

Ağustos ayında başlayan kredi krizi piyasaların kendi sorunlarını çözmek bir yana, uzun süre denetimsiz kalınca ne gibi ekonomik, sosyal ve ahlaki sorunlar yarattıklarını gösterdi. Mali sistemin içine düştüğü güvensizlik çukurundan kendi kendine çıkamayacağının anlaşılması, genel çöküş tehlikesi, ABD Merkez Bankası'nın, hatta doğrudan hazinenin müdahalesini, çeşitli kurtarma projelerini gündeme getirdi.

Kredi krizinde ölümcül yaralar alan dünya devi ABD bankaları önce kendi devletlerinin, sonra da Çin, Dubai, Singapur gibi ül-

kelerin devlet fonlarının kapılarını aşındırmaya başladılar. Bu fonlar, ABD'nin dev bankalarına ortak olmaya başlayınca da sürecin jeopolitik boyutları tartışılmaya başlandı: Ya bu fonlar, kâr maksimizasyonu kuralına boş verip siyasi amaçlarla stratejik adımlar atarlarsa? Chinalco'nun, Avustralya demir cevheri pazarında kendini koruyabilmek için, BHP hisselerini yüzde 20 primle satın alması kaygıyla karşılandı.

Devletin ekonomik etkinliklerinin arttığını gösteren örnekler çok. Devlet şirketleri özellikle Çin şirketleri bankacılık ve enerji sektöründe, dünyanın en büyükleri arasına girdiler. Çin, dünyada bir kapasite fazlası sorunu olmasına karşın kimya, demir-çelik, otomotiv, hatta havacılık sektörlerinde, korumacılık duvarları arkasında ithal ikameci politikalar izliyor. Dahası, mali kriz kredi piyasalarında büyük güven erozyonuna yol açtığı için, HSBC Ekonomi Genel Müdürü Stephen King'in işaret ettiği gibi, devlet varlıkları, düşük getirilerine rağmen büyük ilgi çekiyor. Böylece devletin borçlanma, ekonomiye müdahale kapasiteleri de güçleniyor.

Küreselleşmeci Fantezileri de

Neoliberal proje, küreselleşmeci söylemin, ulus devlet ve jeopolitikle ilgili fantezileriyle desteklendi. Solun geniş bir kesimi bu fantezilerden etkilenerek salt "emperyalizm" kavramını değil, kapitalizme yönelik eleştirileri, sınıf merkezli siyaset anlayışını da terk etti; boşalan yeri de liberalizmden devraldıkları "bireysel özgürlükler", "insan hakları", "kimlik siyaseti" kavramlarıyla doldurmaya çalıştılar. Küreselleşmecilerin, ekonomik fantezileri gibi ulus devlet ve jeopolitik ile ilgi fantezileri de çöktü.

Ulus devlete ilişkin küreselleşmeci fantezinin iki boyutu var: Birincisine göre, ekonomik küreselleşme ve beraberinde getirdiği IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar, uluslararası ve yerel sivil toplum örgütleri, ulus devletin ekonomik ve siyasi egemenliklerini aşındırıyor, devletler üstü bir egemenlik dü-

zeni, yönetişim oluşturmaya başlıyor. Bildiğiniz gibi bu savın en sol ucunda, Karl Kautsky'nin süper-emperyalizm teorisinin reenkarnasyonu olarak, Hart ve Negri'nin, "Kapitalizm artık devletler arası ekonomik ve siyasi çatışmalara olanak vermeyecek kadar entegre bir sistemdir," iddiası var. İkinci boyut, ABD, neo-con propagandanın etkisiyle olacak, tek kutuplu dünya görüntüsünün abartılmasıyla ilgili: ABD hegemonyası kalıcı ve istikrarlıdır, artık herhangi bir karşıt bloklaşma olasılığı yoktur.

Jeopolitik (devletler arası rekabet), tek kutuplu-çok kutuplu dünya tartışmaları, terörizme karşı küresel savaş, "kaynak savaşları", Afganistan ve Irak'ın işgali, Çin, Hindistan gibi yeni güçlerin yükselmesi, Rusya'nın uluslararası alanda etkisini hissettirmeye başlamasıyla geri geldi. IMF, Dünya Bankası ve DTÖ etkilerini yitirirken ağustos ayında başlayan mali kriz, jeopolitiğin geri gelme sürecine iki yeni boyut ekledi. Birincisi, devletlerin denetimindeki fonların önemi daha önce görülmemiş ölçüde arttı. İkincisi, ABD yönetimi, neoliberalizmin en önemli ilkelerini terk ederek enflasyona ve bütçe disiplinine aldırmadan, 145 milyar dolar dağıtmaya karar verdi.

On beş yılda nereden nereye geldik; biraz geç de olsa, birileri hâlâ, işgal yoksa emperyalizmden söz edemeyiz demeye devam ediyor da olsa, emperyalizm kavramını yeniden tartışmaya başladık.

Cumhuriyet, 06.02.2008

Kriz Üstüne Uzun Dönemli Bakış

G-7 toplantısında da saptandığı gibi, kriz, genişlemeye, yeni piyasalara, bölgelere bulaşmaya devam ediyor. ABD Merkez Bankası'nın ani ve büyük faiz indiriminin bir haftadan fazla etkisi olmayacağını aktarmıştım. "Süper Salı" başkanlık önseçimleri yapılırken borsalar son bir yılın en büyük düşüşünü yaşadılar.

Çarşamba günü *Financial Times,* uluslararası muhasebecilik şirketi Price Water House'un Genel Müdürü Samuel DiPiazza'nın ağzından, krizin mali sektörden sanayi şirketlerine sıçramaya başladığını aktarıyordu. Perşembe günü Reuters, ABD ekonomisindeki gerilemenin derinleştiğini yazıyor, cuma günü *Wall Street Journal*'da Carrick Mollencamp, krizin Avrupa bankalarına sıçramak üzere olduğunu haber veriyordu. Dahası krize ilişkin önceki yıldan bu yana yaptığı öngörüler hep gerçekleşen ekonomist Nouriel Roubini, "sistemik mali çöküş senaryosunun güçlendiğine" inanıyordu. *The Economist*'e göre, ABD ekonomisinin mali motoru bozulmuştu, iyileşmeye başlamadan önce, giderek daha da kötüleşecekti. (08/02)

Kriz ve 'Uzun Dönem'

"Sistemik" çöküş olur mu bilemeyiz, ama krizin daha uzun süre bizimle birlikte olacağı kesin. Bu yüzden, biraz da uzun dönemli hareketlere bakmaya çalışmakta yarar var.

Dünyanın önde gelen spekülatörlerinden Soros ve Buffet'in krizlere ilişkin kimi saptamaları, *Financial Times*'ın Başekonomisti Wolf'un mali piyasalarla ilgili kaygıları, böyle bir bakış açısının giderek

önem kazandığını gösteriyor. Bu tür yorumların neoliberalizmi ve küreselleşmeyi hedef alması da ayrıca ilginç.

Örneğin neoliberalizmin (serbest piyasa vb.), küreselleşmenin en önemli vaatlerinden biri, toplumun en üst kesiminde oluşacak zenginliklerin aşağıya doğru sızacağına ilişkindir. Mali piyasalarda bir sözüyle dövizlerin yönünü değiştirebilen mültimilyarder Buffet, 11 Aralık'ta Hillary Clinton'la çıktığı bir basın toplantısında şöyle diyordu: "Başıma yukarıdan bir itfaiyeci hortumu tutuldu, ama aşağıya bir damla bile sızmadı. Geçen 7-8 yılda süper zenginler büyük olanaklar elde ettiler, Amerikan işçisine bir şey düşmedi. Süper zenginler açısından harika bir dönem oldu. Ama eğer yukarıdan aşağıya sızıntı teorisine inanıyorsanız, 1987'den bu yana aşağıya hiçbir şey sızmadı." (Associated Press, 11/12/07) 1987, borç krizinin nihayet giderildiği, IMF ve Dünya Bankası'nın yeni edindikleri güçle, o yıl merkezde krize giren mali sermayeye yeni alanlar açmak için çevre ülkelerin piyasalarına sistemli bir biçimde musallat olmaya başladıkları, Asya krizine giden yolun ilk taşlarının döşendiği yıldır.

Milyarder spekülatör Soros'un saptamasıysa daha uzun bir dönemi kapsıyor. Soros'a göre: "Bugünkü kriz daha önceki, 4 ile 10 yıllık devreler halinde yaşanan krizlere bazı açılardan benziyor. Ancak çok derin bir fark da var: Bugünkü kriz uluslararası rezerv para olan dolara dayalı bir kredi genişleme döneminin sonunu vurguluyor... Bu 60 yıldan fazla süren bir süper büyümenin sonunda oluşan bir krizdir." (*Financial Times,* 23.01.2008)

Financial Times'ın Ekonomi Editörü Wolf da, artık mali sektörü denetlemenin yollarını tartıştığı yazısında, soruna uzun dönemli bir bakış açısıyla yaklaşıyor. Wolf, "Geçen 30 yıllık dönemde mali sistemin en önemli özelliği, kriz yaratma becerisi ve yarattığı özel kazançlarla, gündeme getirdiği kamusal riskler arasındaki oransızlıktır" saptamasını yaptıktan sonra sunduğu bir grafikle, 1982'den bu yana mali sektörün kârlarının toplam özel sektör kârları içindeki payının yüzde 5'ten yüzde 41'e çıktığını, halbuki katmadeğer içindeki payının yüzde 8'den ancak yüzde 16'ya yükseldiğini gösteriyor.

(05/02) Diğer bir deyişle 1980'lerden bu yana dünya ekonomisi –küreselleşme– esas olarak mali sektöre çalışmış. Şimdi mali sektör çökerken, haliyle tüm ekonomiyi de peşinden götürüyor.

Ya Kredi Köpüğü Olmasaydı?

Aslında bu kredi krizi dünya ekonomisinin 1970'lerde girdiği yapısal krizden çıkamadığının bir kanıtıdır. Şu basit soruyu sormak yeter: Ya bu kredi köpüğü olmasaydı?

ABD, GSMH'sinin yaklaşık yüzde 72'sini tüketim harcamaları oluşturuyor. ABD hane halkı tasarrufları uzun süredir çok düşük, hatta negatif olduğundan, bu tüketim harcamaları krediye dayanıyor. Tüketici kredilerine, kredi kartlarına, 1990'larda borsanın zenginlik etkisi de eklenmişti. Kredi köpüğü, 2000'li yıllarda da ev fiyatları yükselirken insanların evlerinde oluşan değeri düşük faizli ipoteklerle paraya çevirerek, harcamalarını güçlendirmeleriyle daha da büyüdü. Bu tüketim, başta Çin ve Asya ülkelerinin ihracatını emiyordu... Bu ülkeler ihracat gelirlerini, yeniden ABD piyasasına göndererek, yeni kredi olanakları yaratıyorlardı. Yeni mali araçlar, kredi riskini, verenden piyasaya transfer ediyor, kredi vermek kolay ve adeta risksiz hale geliyordu. İşte son 10 yılda ABD'nin ve dünya ekonomisinin sözde güçlü büyümesi bu saadet zincirine dayanıyordu.

1980'lerde TINA (başka seçenek yok) sloganıyla başlayan neoliberal kriz yönetimi, 1990'ların sonunda artık ancak NINA (ne geliri var ne varlığı...) kredileriyle ayakta durmaya çalışıyordu. Sonunda korkulan oldu zincir kırıldı.

Bu, herkesi son dakikaya kadar, birilerini hâlâ, inkâr noktasında paralize edecek kadar büyük korkunun arkasında, 1970'lerden bu yana bir türlü temizlenemeyen, gittikçe büyüyen aşırı üretim/kapasite-talep yetersizliği sorunu, bir bunalım tehlikesi var. Kredi köpüğü, sanayilerin bu aşırı üretim/talep yetersizliği sorunu yokmuş gibi yaşamalarına, sorunlarını sürekli ertelemelerine olanak sağladı.

1990-2006 arasında, kredi üzerinden yaratılan finansal araçların hacmi dünya hasılasının yüzde 27'sinden, yüzde 772'sine yükseldi. Bu dönem boyunca, madencilik sektöründen otomobile, demir çelikten kimyaya, mikroçipten fiber kabloya, cep telefonuna kadar yeni kapasiteler kurulmaya devam edildi. Şimdi kredi köpüğü delinirken ilk darbeyi inşaat sektörü, bankalar yiyor, ama tüketici talebi gerilemeye devam edecek, ekonomiler yeniden talep yetersizliği sorunuyla yüzleşmek zorunda kalacaklar. Enflasyonun başını kaldırdığı bir dönemde yeni bir kredi köpüğü yaratmak da olanaklı değil.

Şimdi sisteme yeniden çekidüzen vermek; kapasite fazlasını toplumsal sarsıntılara yol açmadan eritmeye çalışmak gerekiyor. Ancak bu süreci küresel çapta düzenleyecek bir siyasi iktidar, mali irade yok. İş yine ulus devletlere, merkez bankalarına kalıyor. İyi de, sermaye hareketlerinin, ticaretin serbest ve denetimsiz olduğu bir ortamda, bu düzenlemeyi yapmaya çalışan hükümetler, kendi ülkelerindeki kapasite sorununu nasıl yönetecekler? Talep destek politikaları, ya yerli sanayi ve iş olanaklarını korumak yerine, ithalatı körükler, başka ülkelerdeki fazla kapasitenin yaşamasına yardımcı olursa? Örneğin ABD'nin durumunda, yükselen güçlerin daha da güçlenmesine katkıda bulunursa?

Bu kriz öyle birkaç bankanın iflasıyla, üç dört günlük dalgalanmayla aşılacak gibi değil. Ekonomik olanla jeopolitik olan da iç içe girmeye başladı...

Cumhuriyet, 11.02.2008

'Tarihin Sonundan' Görüntüler

"Tarihin sonuna" geliyoruz, ama Fukuyama'nın sandığı gibi değil! Bu liberal demokratik bir "son" olacak gibi görünmüyor.

Yeni 'Süper Sınıf'

"Küreselleşmeyle" birlikte eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerinden, vatandaşlık ve kamu alanı anlayışından kopuk bir küresel kapitalist "süper sınıfın" şekillendiğini görüyoruz. Bu sınıfın ilk örneklerine 19. yüzyılın sonunda klasik emperyalizm döneminde ve mali oligarşilerle, Osmanlı mülkü paylaşılırken rastlamaya başlamıştık. Bugün sayıları en fazla on binlerle ifade edilebilen bu sınıfın, hizmetlerindeki devasa bürokrasinin, çanak yalayıcı entelijansiyanın özgürlük, otonom özne, rasyonel düşünce, demokrasi, toplumsal gelişme, kamusal alan, eleştirel bir etkinlik olarak sanat anlayışlarının yaratıcısı kentsoylu sınıfla, ne toplumsal yapı ne kültürel özellikler ne de ahlak anlayışı açısından hiçbir ortak yanı kalmamıştır.

Bir yıldır dünya ekonomisinde giderek derinleşen mali kriz bu sınıfı tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi: Kentsoylu sınıfın kültürel normlarıyla bakıldığında, "tümüyle gerici", toplumsal sorumluluklarını ve işlevini yitirmiş parazit bir sınıf bu! Bu sınıfın yozluğuyla, israfçılığıyla, umursamazlığıyla, Roma'nın son dönemindeki çürüme arasında paralellikler kurmak çok kolay. İşte "tarihin sonu" bu parazit sınıfla, kentsoylu sınıfın uygarlığının tükenmesiyle ilgili.

Aslında bu "süper sınıf" kavramı bana ait değil. 1997'de *Foreign Policy* dergisindeki, "Kültürel Emperyalizme Övgü" başlıklı yazısıyla dikkatleri çeken David Rothkopf, *The Newsweek* dergisi-

nin bu haftaki sayısında, küreselleşme, özelleştirme ve finansallaşma üzerinden oluşan bir süper zenginler tabakasını adeta ağzının suyu akarak anlatırken, bu "süper sınıf" kavramını kullanıyor.

Rothkopf'un araştırması karşımıza, ilk elde, tüm mali piyasalardaki işlemlerin yüzde 95'ini denetleyen 14 büyük firma (aile) çıkarıyor. Bu 14 aileyi de içeren 50 büyük yapılanmanın toplam varlıkları 50 trilyon doları geçiyor. Açıyı biraz genişletirsek, dünya nüfusunun yüzde 10'u, toplam gelirin yüzde 85'ini elde ediyor. En büyük 2 bin şirket, 500 milyon insan çalıştırıyor, 100 trilyon varlığı kontrol ediyor. Bu "süper sınıfın" üyelerinden Blackstone grubunun CEO'su Stephen Schwarzman, Rothkopf'a dünyada hemen her sanayi dalında veya sektörde, 20-30 insanın gelişmeleri belirlediğini söylüyor. Rothkopf da bize 1970'lerden bu yana, ABD'de CEO gelirlerinin en az 10 kat arttığını aktarıyor.

Bu parazit "süper sınıf", Golfstream marka özel jetleriyle bir ülkeden öbürüne vızır vızır uçadursun, dünyanın gündeminde, bir süredir savaşlar, mali çöküntü, açlık, hatta susuzluk tehlikesi, yeniden "ekmek ayaklanmaları" var.

Ve 'Büyük İnsanlık...'

Hafta sonu ve pazartesi gazeteler (*Newsweek,* 05/03; *The Observer,* 06/03; Krugman, *New York Times,* 07/03) pirinç, mısır, buğday gibi temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki yüzde 50'yi aşan artışlara, üretimlerindeki düşme eğilimine değinerek gıda ithalatçısı, özellikle de yoksul ülkelerde büyük toplumsal, insani krizlerin gündemde olduğunu anlatıyorlardı.

Bu parazit "süper sınıfı" yaratan küreselleşme, özelleştirme ve serbest piyasa, tüm dünyada, özellikle de Çin ve Hindistan'da metalaşmayı, tüketimi hızlandırmış, mali kriz gıda piyasalarında spekülasyonu körüklemiş, Irak savaşı enerji fiyatlarının olağandan çok daha büyük bir hızla artmasına yol açmış, sorunu daha da ağırlaştırmıştı.

Geçen 25 yılda bu "süper sınıfın" bahşişleriyle geçinen kimi sözde ekonomistler serbest piyasayı demokratikleşme, tarımdan kurtulmayı da gelişme olarak sundular. Şimdi, bu "süper sınıfın" yaşama ve avlanma alanı serbest piyasanın ne gıda, ne enerji piyasalarında ne de mali piyasalarda mal ve sermaye dağılımını ve düzenlemeleri gerektiği gibi yapamadığı; aksine, ekonomik, gıda, su, iklim krizlerine ilişkin eğilimlerini ağırlaştırdığını herkes görmeye başladı: Serbest piyasa, kendisini kucaklayan toplumu hızla çürütüyor.

Geçen hafta, birkaç yıl önce rüyamızda görsek hayra yoramayacağımız iki gelişmeyle karşılaştık. Düne kadar neoliberalizmin kalesi olan, devlet müdahalesine alerjik Dünya Bankası'nın fanatik serbest piyasacı başkanı Robert Zoellick, zengin ülkelerin devletlerine, "daha fazla insanın açlıktan ölmesini önlemek için acilen küresel bir eylem çağrısı" yaptı (*Newsweek,* 05/03). Aynı günlerde, IMF Başkanı Dominique Straus-Kahn, *Financial Times*'a verdiği bir demeçte, "piyasalara devlet müdahalesi gereğinin giderek yadsınamaz hale geldiğine inandığını" söylüyordu (06/03). Bu iki demeç de "zamanın ruhunun" artık değiştiğini gösteriyordu.

Açlık, susuzluk, ekmek ayaklanmaları, toplumsal kargaşa ve mali kriz, piyasalara devlet müdahalesi, etnik boyayla boyanmış kaynak savaşları dünyasında bir avuç parazit süper zengin, akıl almaz büyüklükteki servetlerini ve iktidarlarını nasıl koruyacak dersiniz? Benim aklıma askeri-bürokratik rejimlerden, dini-totaliter ideolojilerin desteklenmesinden, kanaat önderlerinin satın alınmasından, emperyalizm ve sömürgecilikten başka şeyler gelmiyor.

Cumhuriyet, 09.04.2008

Uyanmaya Başladılar Ama...

Bu yıl G-8 toplantısının gündemi dolu: Mali kriz, enerji krizi, gıda krizi... Ülkemizdeyse, kimi kendiyle tıka basa dolu "piyasa ekonomistlerinin" içi rahat, "ABD resesyona girmedi" diye avunuyorlar. Öyleyse neoliberalizme devam... Halbuki daha ciddi ekonomi yazarları, **krizin dördüncü dalgasını** da yiyince, uyanmaya başladılar.

'Başka Bir Şey Olsa Gerek...'

Financial Times'ın yazarlarından **Wolfgang Münchau**, uyanmaya başlayanlardan biri. "**Resesyon olası en kötü sonuç değil**" başlıklı yazısında (07/07/08), "Bu salt bir mali kriz olsaydı çoktan bitmişti. Dördüncü dalganın sıkıntılarını yaşadığımıza göre, salt mali aşırılıklardan, kötü düzenlemelerden daha öte bir şeyler rol oynuyor olmalı," diyordu. Bank of International Settlements (BIS) "Eşik altı ev kredileri, krizi en fazla tetikleyicidir, gerçek neden olamaz," diyormuş. BIS'e göre, "para ve kredi genişlemesi önemli bir rol oynamış olabilir." Münchau da BIS'in bu saptamasına katılıyor ve ekliyor: "Ben daha da öteye giderek, bu esas olarak bir ekonomi politikası krizidir diyeceğim." Belli ki Münchau, "olayı" (para ve kredi genişlemesi) görüyor ama anlamını bir türlü kavrayamıyor; "sorunun mali piyasaları görmezden gelen Dinamik Stokastik Genel Denge modeline dayanan politikalardan kaynaklandığına" inanıyor. Bu nedenle şimdi kemerleri sıkmak, resesyonu, birilerinin biraz sıkıntı çekmesini, bazı bankaların batmasını kabullenmek gerekir diyor. "Yoksa" Münchau'ya göre "sonsuza kadar bir 'Minsky moment' (kredi krizi) içinde kalacağız. "

Münchau'nun aklına şu soruyu sormak gelmiyor: **Neden merkez bankaları bu politikaları benimsediler? Neden bu politikalar bir yere kadar ekonomik büyüme yaratabildi?** Ama Münchau, krizden çıkabilmek için resesyona, yıkıma katlanmak gerekir diye düşündüğüne göre, sanırım, sorunun köklerinin nerede yattığını da hissediyor.

Sorun İçsel ve Yapısal

Münchau'nun hissettiği şey şu: Sorun aslında, üç beş merkez bankası ekonomistinin hatasından, yani dışsal (exojen) etkenlerden kaynaklanmıyor. **Peki ama nereden kaynaklanıyor?** Onun yerine biz cevap verelim. Muazzam para ve kredi genişlemesinin gündeme gelmesinin ardında birbirine sıkı sıkıya bağlı, biri **ekonomik** diğeri **siyasi** iki neden var. Birincisi, 1997 öncesinde *The Economist*'in kabul etmekte büyük zorluk çektiği bir sorunla ilgili. Bu kendini kapasite fazlası ve talep yetersizliği olarak gösteren **"aşırı birikim sorunudur".** Dünyaya hâlâ "Say yasasıyla" bakmaya çalışan "piyasa ekonomistlerinin" anlama kapasitesini iyice zorlamaya başladığımı düşünerek, kafalarını daha da karıştırmamak için, "emek-değer teorisine", "kâr oranları düşme eğilimi" konularına girmiyorum. Ancak kapasite fazlası sorununa bakmalarını öneriyorum. O zaman, para ve kredi genişlemesi "ılgınlığının" ardındaki **mantığı** belki anlamaya başlayabilirler.

Kriz sertleşirken, ekonominin gemisi su almaya başlayınca, merkez bankaları ve maliye bakanları, "delikleri" para ve kredi genişlemesiyle yarattıkları ek taleple tıkamaya çalıştılar. Sermaye de kendi deliklerini tıkamak için spekülasyona ve talana yöneldi. Bu "piyasa ekonomistleri", dönüp 2001-2 yıllarındaki tartışmalara baksalar, benim gibi "kötümserlerin" o zaman "Resesyonu yarıda kesiyorlar, sorunlar daha sonra çok daha büyük bir şiddetle geri gelecek," dediğini de görürler.

Bu da bizi **siyasi nedene** getiriyor. Kapasite fazlasını tasfiye et-

menin, halkı eksik tüketime (yoksulluğa) katlanmaya zorlamanın siyasi maliyetini hiçbir ülkenin devleti üstlenmek istemez; önce ertelemeye, bu arada yükü başka ülkelerin ekonomilerinin üzerine yıkmaya çalışır. Uluslararası "yönetişim" de işte böyle dönemlerde çöker. Uluslararası mali sistem de...

Siyasetçiler, mali sermayenin, iş çevrelerinin, hatta medyanın baskısına dayanacak gücü kendilerinde bulamıyorlar. Treni sallamaya, efendilerinin "şenliğinin" devam etmesi için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlar. Köpük büyüyor ve sonunda patlıyor...

Şimdi ne yapılabilir, G-8 toplantısından Münchau'nun önerdiği "acı ilaç", cesur kararlar çıkabilir mi? Geçen yılki toplantıdan çıkan ortak belge bir fikir verebilir: **"Dünya ekonomisi iyi koşullardadır... Küresel dengesizlikler, sürdürülebilir ve güçlü bir büyüme ortamında yumuşak bir biçimde aşılmaktadır..."**

Ya bunların dünyadan haberi yok, ya da niyetleri treni sallamaya devam etmek. Ama artık, delikleri para veya kredi genişlemesiyle tıkamak olanaklı değil, finans sermayesinin enflasyon korkusu da hızla artıyor. Fazla kapasitenin, şişkin talebin (refahın) yok olması kaçınılmaz. Ama nerede, kimin ekonomisinde? Bana, bu yıl, masa başında birbirine gülümseyenler, masanın altından tekmeleşmeye başlayacaklar gibi geliyor.

Cumhuriyet, 09.07.2008

Geleceğe Dönüş (I)

İngiltere ve ABD'nin, Zimbabve'ye ambargo koyma çabalarını, son anda Rusya ve Çin engelledi. Uluslararası Ceza Mahkemesi Sudan devlet başkanını soykırımla suçlamaya hazırlanıyor. İngiltere, petrol akışını aksatan isyancılara karşı, Nijerya'ya askeri yardım teklif ediyor. Afrika'ya ilgi giderek artıyor.

Emperyalist Yönetişim

Bush döneminin dünyaya, tek başına (müttefiklerine aldırmadan) biçim verme (imparatorluk) projesi tükenince, gündeme yeni proje arayışları gelmeye başladı. Bu arayışlar içinde, Avrupa ve Japonya ile birlikte, yanlarına 2. derecede güçlerden birkaç "demokratik" ülkenin de eklenmesiyle oluşacak, ABD liderliğinde bir blokun küresel yönetişim projesi giderek öne çıkmaya başladı.

Bu proje, Clinton döneminin "uluslararası topluluk" "insani müdahale" kavramlarına, bu kez Irak ve Afganistan deneyleri ışığında, dünyada şekillenmeye başlayan "çok kutupluluk" iklimi içinde, bir geri dönüş çabası olarak görülebilir.

Demokrat Parti'nin başkan adayı Barack Obama'nın dış politika seçeneklerini tartışırken (*Cumhuriyet,* 09/06/08), "Gelen, dış politikayı hazır bulur," dememin bir nedeni de bu "geri dönüşün" salt düşünsel değil kurumsal zemininin de bir süredir inşa edilmekte olmasıydı. Afrika'ya dönersem, bu çok değerli enerji ve mineral kaynaklarına sahip kıta, bu "blokun" yönetişim projesinin şekillenmesinin hem aracı hem de hedefi olacak gibi geliyor.

Princeton Üniversitesi, Woodrow Wilson okulunun Ulusal Gü-

venlik Projesi ortak direktörleri, Ann-Marie Slaughter ve John Ikenberry (bu zat, 2003 yılında CIA İstihbarat Konseyi başkanıydı) geçen cuma günü *Financial Times*'ta yayınlanan ortak yazılarında, bu yeni "blokun" oluşmasına ilişkin tartışmaları çok güzel özetlediler.

Biraz Gramsci...

Daha önce de aktardığımız gibi iki tez yarışıyor: Cumhuriyetçilerin adayı McCain'in ve neo-con çevrenin Demokrasiler Birliği-DB *(League of Democracies)* tezi ve Demokrat Parti'ye yakın, geçmişte "liberal emperyalizmi" ("insani müdahale") savunmuş çevrelerin Demokrasiler İttifakı-Dİ *(Concert of Democracies)* tezi. Slaughter ve Ikenberry bu ikinci gruba ait. Ortak yazılarında, DB'nin aslında ABD'nin güç kullanmasını kolaylaştırmayı amaçlayan bir taktik olduğunu (revize edilmiş imparatorluk projesi de diyebiliriz) ileri sürdükten sonra, kendilerine ait Dİ projesini açıklamaya girişiyorlar.

Bu iki yazara göre Dİ'nin esas amacı, "küreselleşmeyi kurtarmak", bunun için gerekli küresel yönetişim kurumlarını restore etmek, genişletmek ve güçlendirmek olmalıdır. Yazarlar, geçtiğimiz 50 yıl boyunca dünyada iki güç merkezi vardı diyorlar: Öncelikle Washington'da ama Londra, Paris, Bonn, Tokyo, Brüksel'de var olan "Batı demokrasileri düzeni". İkincisi, simgesel olarak BM Güvenlik Konseyi'nde merkezileşen "büyük güçler düzeni". Yazarlara göre, dün mücadele demokrasiyle komünizm arasındaydı; şimdi de "dünya demokrasilerinin küresel yönetişimi yenilemek ve genişletmek için işbirliği yapması gerekiyor".

Yazarlar, bu amaçla, Batı demokrasileri blokunu, Güney Afrika, Brezilya, Endonezya, Meksika, Şili, Arjantin, Türkiye gibi ülkelerle genişletmeyi öneriyorlar.

Slaugher ve Ikenberry'nin önerileri, Gramsci'nin (sonra Poulanzas'ın) bir ülkede, hegemonya olgusunu anlatırken oluşturdukları betimlemeye (devletler düzenine tercüme edilmiş haline) çok benziyor(!): Bir lider sınıf fraksiyonu (burada ABD) etrafında oluşmuş

iktidar bloku (Londra, Paris, Berlin, Tokyo), bu blokun etrafında onu destekleyen sınıf ve zümreler (kimi "seçilmiş", 2. sınıf ülkeler), en altta da, bu "destek sınıfları" aracılığıyla, bastırılan, yönetilen emekçi sınıflar (çoğu enerji ve kaynak sahibi ülkeler). Bunların ekonomik alanları "blokun" kullanımına açık tutulacak, direnenler, gerektiğinde bu blokun (belli ki destek ülkelerinden de devşirilecek) askeri güçlerinin ilgisine konu olacaklar.

Müdahaleye Kurumsal Kılıf: Koruma Sorumluluğu

Ancak bu sürecin işleyebilmesi için, "bloku" bir arada tutacak, hatta oluşmasına önayak olacak bir amacın ve kurumlaşmanın (ideoloji ve onu üreten, maddeleştiren bir yer) varlığı gerekiyor.

Tam bu noktada, 2005'te kurulan ama bugüne kadar ölü taklidi yaptıktan sonra, tam Afrika büyük güçlerinin ilgisini çekmeye başladığı, ABD'nin AfricaCom'u kurduğu, Zimbabve'ye askeri müdahale, Nijerya hükümetine askeri yardım olasılıklarının tartışıldığı sırada ısıtılarak servis yapılan, "Koruma Sorumluluğu" ("Responsibility to Protect" "http://www.globalcentrer2p.org") adlı kurumdan söz edebiliriz.

BM bünyesinde kurulan "Koruma Sorumluluğu"nun web sitesine baktığınızda, ilk anda "hümanist" bir "fanteziyle" karşı karşıya olduğunuzu sanabilirsiniz. Ama siteyi dikkatle incelediğinizde, kurumun amacının şöyle tanımlandığını göreceksiniz: "Bir devletin görevi halkını insan ürünü felaketlerden korumaktır. Bir devlet beceriksizlikten ya da kötü niyetten bu sorumluluğunu yerine getirmezse, sorumluluk uluslararası topluluğa geçer. Bu sorumluluk, diplomatik, yasal, barışçı vb. son tahlilde de askeri yöntemlerle yerine getirilmelidir." O zaman da ister istemez aklınıza, Roma İmparatorluğu'nun, başka krallıklara saldırırken gerekçe olarak sık sık bu "koruma" kavramına başvurduğu gelecek. Sonra da, bu kurumun, "insani müdahaleler" kavramı arkasına sığınan (bazen de sığınmayan) "liberal emperyalist" politikaların askeri operasyonlarına meşruiyet kazandırmaya çok yatkın bir yapılanma olduğunu düşüneceksiniz.

Nitekim İngiltere Parlamentosu, Avam Kamarası (seçilmiş temsilciler meclisi) Kitaplığı Uluslararası İlişkiler ve Savunma Bölümü'nce yayınlanan bir "araştırma notu", bu kuruma tam da bu biçimde yaklaşıyor. Adele Brown imzalı yaklaşık 62 sayfalık "notun" başlığı, şüpheye hiç yer bırakmayacak kadar açık: "İnsani amaçlı müdahaleyi yeniden icat etmek: Koruma Sorumluluğu'na iki selam."

Adele Brown, araştırmasında "insani amaçlı müdahalelerin" tarihini irdeledikten sonra, "Koruma Sorumluluğu" kavramının, yükselen bir doktrin olduğuna dikkat çekiyor. Brown araştırmada, "egemenlik" kavramının tarihsel gelişmesini, son dönemde egemenliği, "sorumluluk" kavramıyla sınırlamayı amaçlayan yaklaşımları irdeliyor. Araştırma, bu kurumun amaçları ve kapasiteleri üzerine sürmekte olan tartışmaları özetliyor, Batı kavramı kapsamına girmeyen ülkelerin kaygılarına değiniyor. Ama sonuç olarak bu doktrini İngiltere'nin tüm önemli siyasi partilerinin benimsediğini, İngiltere hükümetinin doktrinin kabul edilmesine yönelik uluslararası çabaların başını çektiğini vurguluyor.

Özetle yeni "emperyalist blokun" altyapısını ve meşruiyet zeminini oluşturmayı bu kez İngiltere hükümetinin üstlendiğini görüyoruz. İngiltere hükümetinin Nijerya ama özellikle Zimbabve ve bağlamında geliştirmeye başladığı yaklaşımları da bu bloku kurmak için gerekli ideolojiyi ve "olayı" hazırlamak çabaları bağlamında anlamlandırabiliriz: Hadi, "koruma sorumluluğumuzu" yerine getirip Zimbabve halkını birlikte kurtaralım! Bu bağlamda "bilenler" konuşmaya başladılar bile. Örneğin, Bosna-Hersek eski "sömürge valisi" Lord Ashdown, "Zimbabve'ye yönelik bir askeri müdahalenin meşruluğunun savunulabileceğini" ileri sürüyor (*The Times,* 26/06/08). Sonraki yazıda, bu müdahale koşullarının oluşma sürecine bakacağım.

Cumhuriyet, 14.07.2008

Geleceğe Dönüş (II)

Önceki yazıda, ABD hegemonyasını, **Clinton** döneminin "uluslararası topluluk", "insani amaçlı müdahale" kavramlarına dönerek, bir "emperyalist yönetişim projesi" üzerinde anlaşan blok oluşturarak restore etme çabalarından söz etmiş, çok değerli enerji ve mineral kaynaklarına sahip Afrika kıtasının, hem bu projenin oluşması sürecinde katalizör hem de hedef olacağını ileri sürmüştüm.

Eğer ABD-İngiltere ekseni, "uluslararası topluluğu", "Kurtarma Sorumluluğu" konsepti bağlamında, bazı Afrika ülkelerine doğrudan müdahale etmeye ikna edebilirse, hem ABD "liderliğini" yeniden kanıtlamış hem de müdahale edenler bir taşla iki kuş vurmuş olacaklar. Birincisi, klasik emperyalist güçler Afrika'ya doğrudan müdahale etmeye başlayabilecekler. İkincisi, emperyalist ideolojinin, sömürge siyasetini meşrulaştıran en önemli iddiasına geri dönülmüş olacak: Siyah adam çocuk gibidir, kendi kendini yönetemez. Beyaz adam bu sorumluluğu yüklenmelidir.

Bu müdahalelere hedef olabilecek iki ülke belli olmaya başladı. Bunlardan biri **Zimbabve,** diğeri de pazartesi günü Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC) tarafından, devlet başkanı, ülkedeki meşru muhalefet güçlerinin itirazlarına, uluslararası gözlemcilerin ve uzmanların, "krizi daha da derinleştirir iç savaşa yol açar" itirazlarına karşın "soykırım" gerçekleştirmekle suçlanan Sudan. ICC'nin, 10 yıl önce kurulduğundan bu yana hep Afrika ülkelerini hedef almış olmasının olası etkilerini, petrol kaynaklarıyla ilgisini bir başka yazıya bırakıp, burada kısaca Zimbabve'ye bakmak istiyorum. Çünkü Zimbabve önce destabilize edildi, bir iç siyasi ekonomik krize itildi, son-

ra hedef tahtasına çıkarıldı. Sürekli sömürgecilikten söz eden bir liderliğe sahip olması da, Batı açısından ayrıca can sıkıcıydı.

Sömürge Mirası Üzerinden Zorla Kriz...

Afrika'da sömürge sistemi çökerken, şimdiki Zimbabve'de iktidarı elden kaçırmak istemeyen beyaz azınlık (yerleşimciler) 1965'te **Ian Smith**'in önderliğinde bağımsızlık ilan etti. İngiltere sömürgesini kaybetmiş olmasına karşın askeri bir müdahaleyi gündemine almadı. Ancak siyah halkın Zanu ve Zapu örgütleri yoluyla bir ayaklanma, gerçek bir bağımsızlık savaşı başlattılar. Bu örgütler bağımsızlığı 1980'de kazandı ve ülkenin yönetimi siyahların eline geçti. Ancak yeni devletin kuruluşu sırasında liderlik, nüfusun yüzde1'ini oluşturan beyazların elindeki, ticari olarak önemli toprakların yüzde 70'ini kapsayan mülkleri kamulaştıramadı. Diğer bir deyişle, bağımsızlık savaşının en temel ekonomik talebi karşılanamadı, dahası potansiyel bir siyasi sorun kaynağı olarak hep gündemde kaldı.

1998 sonunda ülkenin ekonomik koşulları ağırlaşır, IMF "de facto" bir ambargo uygulamaya başlarken, bu toprak reformu, bu kez iktidar partisinin muhalefet karşısında gücünü koruma çabasının bir parçası olarak yeniden gündeme geldi. Gelmesiyle birlikte başta İngiltere ve ABD olmak üzere Batı'nın, Zimbabve'ye tavrı hızla sertleşmeye başladı. **Mugabe** hükümeti 2000 yılında sömürgecilikten kalma yerleşimci beyaz çiftçilerin ellerindeki toprakları alıp siyah köylülere dağıtmaya başladı.

Sömürgeciler Geri Gelmeye Hazırlanıyor...

Batı basını zaten otoriter eğilimlerinden, yolsuzluklarından dolayı kolay bir hedef olan Mugabe'yi **yeni-Hitler** olarak sunmaya başladı. Ancak Mugabe, o sıralarda gündemde olan ikinci yeni Hitler adayı **Saddam**'ınkinden çok farklı bir rejimin üzerinde duruyordu. Örneğin 2001'de ABD Temsilciler Meclisi Zimbabve Demokrasi ve Ekonomik Kurtarma Yasası'nı geçirdiğinde, ABD Kongre üyesi

Cynthia McKinney, "Neden genelde demokratik özellikler gösteren bir Afrika ülkesine ambargo uygulamak istiyorsunuz?" diye soracak ve ekleyecekti: "Zimbabve Afrika'nın iki demokrasisinden biri. Çok partili rejimi, parlamentosunda muhalefet grubu, yönetimi kıyasıya eleştiren bir basını ve bağımsız yargıçları var..."

Ancak ok yaydan çıkmıştı. Batı hükümetleri ve uluslararası kurumlar Zimbabve'ye ekonomik yaptırımlar uyguladılar, dış kredi kaynağını kuruttular, yabancı yatırımcıları korkuttular ve ülkedeki krizi kaosa ittiler.

Geçen mart ayında yapılan parlamento ve başkanlık seçimlerini Mugabe kaybetti. Ancak iktidarı terk etmiyordu. Böylece yönetimin ülke içindeki meşruiyeti hızla aşınmaya, zaten çok yaşlı olan Mugabe'nin rejimi çöküşe doğru hızla ilerlemeye başladı. İşte bu noktada Batı ikinci önemli müdahaleyi yaparak muhalefet lideri **Tsvangirai**'yi, tabanda, çoğunluğu kendisini destekleyen halka dayanarak demokratik ve kitlesel eylem yollarıyla mücadele etmektense, Mugabe hükümetini soykırımla suçlayarak Batı'ya sığınmaya ikna etti. Böylece yukarıda değindiğim bir taşla iki kuş vurma şansı oluştu. Batı, özellikle İngiltere ve ABD, Zimbabve'ye doğrudan müdahale edebilecek. İkincisi, Zimbabve halkı devreden çıkarılarak pasifleştirilecek, demokratik kültürlerini geliştirme şansı ellerinden alınacak, yeniden "çocuklaştırılacaklar". Böylece geçmişte sömürgeciliğe başkaldırmış olan bir halk daha ezilmiş olacak. De nobis fabula naratur! (Anlatılan senin hikâyen!)

Cumhuriyet, 16.07.2008

İki Fırtına Birden Küreselleşirken...

Tarihçi Niall Ferguson'un 7 Ağustos tarihli *Financial Times*'taki yorumunun başlığı şöyleydi: "Yerel bir kasırga, nasıl küresel bir fırtınaya dönüşebilir?" Ferguson, ABD'de başlayarak, bir yıl içinde hızla küresel bir krize dönüşmeye başlayan mali krize ilişkin olarak, "Hayır bu büyük bunalım değil... Ama 1930'larda olduğu gibi kritik aşama, ABD aşaması değil... Kriz küreselleştiği zaman da 'kredi kıtlığı' kavramı artık yeterli olmayacak," diyordu.

Ferguson birkaç gün daha bekleseydi, Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırısını, Rusya'nın tepkisini, ABD ve AB'nin tutumlarını da görebilir, (Putin'den ne kadar nefret ettiğini de anımsarsak: "Look back at Weimar – and start to worry about Russia", *The Daily Telegraph,* 01/01/2005) yorumunun kapsamını, başlığını hiç değiştirmeye gerek kalmadan, "Münih 1938"e doğru genişletmeye başlayabilirdi.

Gerçekten de geçen hafta olgular, ekonomik ve siyasi krizlerin, 1930'ları anımsatır biçimde birbirine paralel gelişmeye başladığını gösteriyordu.

'Öbür Nal da Düşerken!'

Geçen hafta açıklanan veriler dünya ekonomisinde, *Financial Times*'ın deyimiyle "öbür nalın da düştüğünü" gösteriyordu. *Financial Times,* "geçen on yıllar boyunca (ABD hegemonyası döneminde – E.Y.) dünya ekonomisinde eşzamanlı durgunlukların kaynağı her zaman ABD ekonomisi olmuştu. Bu artık tümüyle doğru değil," diyerek (ve ister istemez ABD'nin ekonomik ağırlığının artık eskisi gibi olmadığını itiraf ederek) Japonya ve Avrupa'da başlayan resesyona dikkat çekiyordu. Dünya ekonomisinin "öbür nalı da düşmüştü". (15/08/08)

Aynı gün *Wall Street Journal*'da bir araştırma, dünya ekonomisini masaya yatırıyor, öncelikle "çifte bela" deyimiyle ABD'de enflasyonun aniden sıçradığına, Avrupa'da avro bölgesinde ekonomik büyüme hızının negatif alana geçtiğine dikkat çekiyordu. Yazarların aktardığına göre, J.P. Morgan ekonomistlerinden David Hensley de müşterilerine gönderdiği bilgi notunda, "ABD'den Batı Avrupa'ya ve Japonya'ya doğru genişleyen ekonomik yavaşlama içinde dünya ekonomisi bozuk sesler çıkarıyor, durgunluk gelişmekte olan ekonomileri de etkisi altına alıyor," diyormuş.

Gerçekten de Asya kaplanlarının ihracatları geriliyor, Japonya resesyona girdi, İngiltere ve İspanya'da ev piyasası krizi, enflasyon ve ekonomik durgunluk hızla stagflasyona dönüşüyor. İtalya resesyonda. Yakın zamana kadar avro bölgesinde parlak bir performans sergileyen Alman ekonomisi de özellikle ihracatın gerilemesine paralel olarak daralmaya başladı. Ekonomik durgunluk yayılır, bu arada enflasyon artarken AB, tarihinin en kritik sorunuyla nihayet yüzleşmeye hazırlanıyor: Avro, farklı yapısal özelliklere sahip ekonomilere tek bir döviz ve faiz oranı uygulamanın tetikleyeceği siyasi tepkilere dayanabilecek mi?

Dünyada ekonomik *Zeitgeist*'ın belirgin bir biçimde değiştiğinin bir göstergesi de emtia ve petrol fiyatlarında ortaya çıkan yeni eğilim. Durgunluktan korkmaya başlayan spekülatörler emtia ve petrol kontratlarını satarak dolara geçiyor, ABD piyasalarına sığınmaya çalışıyorlar. Bu kez de yükselmeye başlayan dolar, ABD ekonomisinin tek umut veren bölgesini, ihracatını vurmaya başladı. Özetle, yerel kasırga (ABD ev piyasası krizi) artık küresel bir fırtınaya dönüştü. Çin'in bu fırtınanın göreli olarak (hâlâ) dışında olması da anlamlı...

'Gerçek Anlamda Küresel Bir Kriz'

Gürcistan, nüfusu, yüzölçümü açısından Türkiye'nin 10'da birinden daha küçük bir ülkedir. Ama bu ülkenin bir "renkli devrim" ürünü, ABD uydusu yönetimi, Rusya'nın koruması altındaki, sta-

tüsü tartışmalı Güney Osetya bölgesine saldırınca, *Der Spiegel*'in deyimiyle "gerçek anlamda küresel bir kriz" patlak verdi.

Başlangıçta ABD yönetimi, belki de Rusya'nın kararlılığını, tepkisini ölçmek amacıyla, son yıllarda büyük bir hızla silahlandırdığı Gürcistan yönetimine saldırı için yeşil ışık yakmıştı. Ama Rusya'nın tepkisi bu durumu tersine çevirdi. Gürcistan topraklarına girip Gürcü ordusunu kolaylıkla ezerek, ülkenin başkenti Tiflis'e 30 km. kadar yaklaşan, depolanmış ABD silahlarını buldukça imha eden Rusya, ABD'nin kararlılığını, Transatlantik ittifakının gücünü ölçme şansını yakaladı. Bir Sukoi-25 savaş uçağının petrol boru hattını "yanlışlıkla" bombalama noktasına gelmiş olması, mesajı gereken yerlere ulaştırıyordu. *Haaretz* (14/08) durumun bir diğer boyutuna da işaret etti. Ancak bunlar, "olayın" gerçek anlamda küresel bir krize dönüşmesine yol açan tek etken değil.

Birincisi, Rusya, NATO'nun genişlemesi, "renkli devrimler" vb. ile başlayan, en son Kosova'nın bağımsızlık ilanıyla devam eden ABD kuşatmasına karşı ilk kez, hem de ABD'nin enerji jeopolitiği açısından büyük stratejik öneme sahip bir bölgede, ABD hesaplarını tehlikeye atan başarılı bir askeri operasyon gerçekleştirerek süper güç konumuna geri dönüyordu (*Haaretz,* age).

İkincisi, AB'nin üç büyük ülkesi Almanya, Fransa, İtalya, hatta Finlandiya, Rusya'yı suçlamaya yanaşmadılar. ABD medyası, bir propaganda makinesine dönüşerek, savaşın tüm sorumluluğunu Rusya'nın üzerine yıkmaya çalıştı (Olga Ivanova, *Washington Post,* 15/08), ama bırakın Avrupa'yı, İngiltere medyasını bile ikna etmekte zorlandı (Mary Dejevksi, *Independent,* 15/08). Böylece, ABD'nin tek kutuplu dünya projesi, hem Rusya karşısında sergilediği iktidarsızlıktan (iktidara getirip silahlandırdığı bir yönetimi koruyamadı), hem de AB'yi Rusya'ya karşı tavır almaya zorlayamadığı için çöktü.

Üçüncüsü, Gürcü hükümeti, ABD ve AB'ye güvenerek Rusya'nın gazabını üzerine çekti, ama sonuçlarına yalnız katlanmak zorunda kaldı; sonra da AB ve ABD'nin eliyle toprak bütünlüğüne son

veren, onur kırıcı bir ateşkes anlaşmasını, Rusya'dan önce imzalamaya zorlandı. Böylece, tüm umutlarını ABD ve AB'nin sağlayacağı güvenlik şemsiyesine bağlamış Gürcülerin yaşadıkları şok, imparatorların vasallarını, gerektiğinde, nasıl kolaylıkla önce namluya sürüp sonra feda edebileceğini, bölge ülkelerine bir kez daha anımsattı. *Neweuropeans* dergisinin editörü Bianchiari'nin deyimiyle, "Amerikancı illüzyonları yıktı" (*Neweuropeans,* 15/08).

Dördüncüsü, Gürcistan krizi AB içi bölünmeyi yeniden gündeme getirdi, hem de AB üzerindeki, yukarıda vurguladığım ekonomik basınçlar artarken.

"Kriz", "düzen" sürdürülemez noktaya geldiğinde ortaya çıkan belirsizliklere ilişkin bir kavramdır. ABD'nin ekonomik modeli (neoliberal küreselleşme) ve tek kutuplu dünya (imparatorluk) projesi sürdürülemez noktaya geldi. Ancak ortada yeni bir hegemonya adayı, yeni bir kutup, yeni bir model yok.

Buna karşılık, askeri olarak çok güçlü, ekonomik olarak çok kırılgan ABD'yi, geleceği giderek sorunlu hale gelen AB'yi, yeniden süper güç olmaya kararlı Rusya'yı, Batı'yı ekonomik ve mali olarak zorlarken bölgesinde yumuşak gücüyle yükselen Çin'i, uluslararası piyasalarda kendilerini koruma kapasitesine sahip Hindistan, Brezilya, Güney Afrika gibi ülkeleri, İran, Suudi Arabistan gibi enerji zenginlerini içeren bir güçler dengesi iklimi şekillendi. Aynı anda dünya ekonomisi, 1930'lardan bu yana tarihinin en derin ve genelleşmiş ekonomik krizini yaşıyor...

"— Pardon, iyi duyamadım.. 'Emperyalizm, paylaşım savaşları' mı dediniz? Ne kadar kötümsersiniz!"

Cumhuriyet, 18.08.2008

Model Tükenir, Dengeler Değişirken

2007 yazında, 1930'lar dönemine atıfla, "Bu kriz o kriz mi" diye sormuş, cevaplayabilmek için kendimize iki ölçüt koymuştuk: Egemen ekonomi yönetim modeli (neoliberalizm) **iflas etmeli,** uluslararası güç dengesi **değişmeye başlamalı.**

ABD Liderliğinde Aşınma Hızlanıyor

"Mali kriz" geçen hafta, ne yazık ki bu iki ölçütü temsil eden eğilimlerin kesiştiği bir aşamaya ulaştı.

Bakın, muhafazakâr çevrelerde popüler tarihçi Prof. **Niall Ferguson** (Oxford, Harvard) geçen hafta*Washington Post*'ta gelinen noktayı nasıl betimliyordu: "Neo-conlar boylarının ölçüsünü Irak'ta, neoliberaller de bu ay ülkenin en büyük ipotek kurumu ve en büyük sigorta şirketinin devletleştirilmesiyle aldılar." Sonra da soruyordu: "Politika paradigmalarının değişmeye başladığı kesin. Acaba küresel güçler dengesi de değişiyor mu?" (21/09)

Wall Street Journal da, geçen hafta uluslararası planda yoğunlaşan tartışmalardan hareketle, Ferguson'un bu sorusuna adeta olumlu bir cevap veriyordu. "ABD mali sektöründeki kargaşa, başka ülkelerin ABD ekonomik liderliğini sorgulayan görevlilerine ek malzeme sağlayarak dünya çapında sürmekte olan siyasi tartışmaları derin bir biçimde etkiledi." (25/09)

Council On Foreign Relations analistlerinden **Charles Krupchan'**a göre, "Bu mali kriz, Irak ve Afganistan'daki sorunlarla birleşince, ABD'nin yumuşak ve sert gücü, liderliğine duyulan saygı üzerinde olumsuz bir etki yapacak." (**Jim Lobe**, *The Asia Times* 26/09)

Jim Lobe, ABD'nin en üst düzey istihbarat yetkilisi **Thomas Fingar**'ın, iki hafta önce diğer istihbarat görevlilerine, "Bundan böyle Washington'ın liderliği, siyasi, ekonomik ve hatta kültürel alanlarda giderek daha büyük bir hızla aşınacak," dediğini de aktarıyor.

Geçen Hafta BM'de

Gerçekten de, *Wall Street Journal* yazarlarının vurguladığı gibi, ABD'ye yönelik eleştiriler hızla artıyor. Örneğin, geçen hafta Birleşmiş Milletler'de Nikaragua Devlet Başkanı **Miguel D'Escoto** başkanlığında yapılan açılış oturumu, adeta ABD'yi eleştirme platformuna dönüşmüş. Oturumda Brezilya Devlet Başkanı **Lula** "Spekülatörlerin coşkusu yerini halkların sıkıntılarına bıraktı," diyerek "piyasa köktenciliğini mahkûm ederken", Miguel D'Escoto, "güçlülerin ihtirasının, aptallığının ve umursamazlığının faturasını her zaman yoksulların ödediğine" dikkat çekmiş. Filipinler Devlet Başkanı **Arroya,** "dünyayı kasıp kavuran, ABD kaynaklı korkutucu bir mali tsunamiden" söz etmiş, Arjantin Devlet Başkanı **Kirchner**, bir zamanlar "Latin Amerika ülkelerine 'piyasa tüm sorunları halleder' diyenlerin (şimdi sıra – E.Y.) kendilerine gelince tarihin en büyük devlet müdahalesini devreye soktuklarına" dikkat çekmiş. Fransa Devlet Başkanı **Sarkozy** de, "Krizden kimin sorumlu olduğunu bilmediklerini söylüyorlar. Ne güzel! İşler iyi giderken ikramiyeleri kimin alacağını biliyorlardı ama," diyerek sitem ediyormuş (*Le Monde,* 25/09). Sarkozy'ye göre, "bankalar spekülatörleri değil gerçek üretimi ve tüketimi finanse etmeli."

BM Genel Sekreteri **Ban Ki-moon** da mali krizin tüm çalışmalarını tehdit ettiğinden yakınarak küresel çapta bir liderliğin gerekli olduğunu vurgulamış. **Bush** da "Elimizden geleni yapıyoruz" demiş. Ancak, Afrika Birliği Dönem Başkanı Tanzanya Devlet Başkanı **Jakaya Kikwete**'nin "uluslararası topluluğun aktörlerinin bir an önce BM önderliğinde harekete geçmesi gerektiğine" ilişkin çağrısından, **Lula**'nın uluslararası kurumlara yaptığı vurgudan, Sarkozy'nin Sekizler

Grubu'nun, Çin, Hindistan, Güney Afrika, Meksika ve Brezilya'yı da kapsayacak biçimde genişletilmesine ilişkin önerisinden, kastedilen liderliğin ABD olmadığı anlaşılıyor.

Model Sorunu ve Diğer Emareler

New American Foundation'dan **Michael Lind** de "Tarihte modeller çok önemli" dedikten sonra ekliyor: "Bu (kriz – E.Y.), yıllardır dayattığımız Anglo-Amerikan modelinin saygınlığını zedeledi... Halklar Latin Amerika'da, Ortadoğu'da, başka yerlerde, 'Amerikalılar serbest piyasa vaaz ediyorlardı. Bakın bu onlara ne getirdi? Belki de başka bir model denemek gerekir,' diye düşünüyorlar"... "Geleceğin seçeneği Çin modeli olabilir... Yumuşak güç rekabeti açısından ciddi bir darbe aldık." *(The Asia Times)*

Lind haklı. Örneğin, Almanya ve Fransa'nın bu rekabette öne geçmeye çalıştıklarını görüyoruz. Almanya Şansölyesi **Merkel**, *Müncher Merkur* gazetesine, "Ben mali piyasaların umursamaz tavrını eleştirmiştim, ne yazık ki beni dinlemek istemediler," diyerek ABD ve İngiliz yönetimlerini eleştiriyor. Maliye Bakanı **Peter Steinbrück** de Alman parlamentosunda yaptığı konuşmada "ABD küresel mali piyasalarda süper güç statüsünü kaybedecek," demiş. Sarkozy, Ellie Wiesel Vakfı'nda yaptığı konuşmada "sorumluların yakalanıp cezalandırılmasını" istemiş. (Aktaran *WSWS,* 26/09)

Geçen haftaki konuşmalarında, Merkel ve Sarkozy mali piyasaların düzenlenmesinin, ulusal ekonominin ve halkın korunmasının gereğini vurgularken, sosyal demokrat milletvekili **Ms Heuer** de "kriz piyasaların düzenlenmesinin, sorumlu birisinin gözetiminde olmasının gerekli olduğunu ortaya koymuştu," (*WSJ* age.) derken, neoliberalizme, ABD liderliğine alternatif bir başka model öneriyorlardı.

Sarkozy de geçen hafta Toulon'da yaptığı konuşmasında benzer bir tavırla "piyasaların tehdidi karşısında devleti rehabilite etmeye kararlı olduğunu" gösteriyor; "Fransızların tasarruflarının garanti altında olduğunu" vurguluyor, "Fransızlar korkuyorlar. Devlet bugünler

içindir. Devletle piyasa arasında yeni bir denge kurmak gerekir," diyordu (*Le Monde*, 26/09).

ABD modeline karşı güvensizlik, AB liderliğiyle de sınırlı değil. Çin'de Şanghay İşletme Üniversitesi'nden liberal eğilimli Prof. **Zu Ziaonian** da "Devlet müdahalesine karşı bir sav ileri sürmek artık çok zorlaştı... Genel kanı Amerikan modelinin çökmekte olduğuna ilişkin," diyor. Güney Kore'de özelleştirme süreci duruyor, meclise ekonomiye müdahaleye yönelik 11 yeni yasa taslağı geliyor. *(WSJ)*

Tüm bu gelişmelerin, ABD'nin en yakın müttefikleri arasında, örneğin Japon iş çevrelerinde de, Mizuhu yatırım şirketinden **Tetsua Ishihara**'nın deyişiyle "**bir güven sorunu yarattığı görülüyor**". Ishihara, "Güven kaybı bir saniyede gerçekleşebilir ama geri gelmesi çok uzun zaman alır," diyor. (*Der Spiegel*, 25/09)

Bu ortamda ABD'nin siyasi saygınlığı, hem Gürcistan krizinde Rusya, hem de Afganistan sınırında üzerine ateş açan Pakistan ordusu karşısındaki iktidarsızlığının etkisiyle daha da geriliyor. Buna karşılık Çin'in saygınlığının, dünya klasmanında ilk dörde giren üç bankasıyla (AFP 30/05), olimpiyatlar ve uzayda yürüyüş başarısıyla yükseliyor olması, "dolara bağlı olmayan bir mali sistem gerektiriyor," (Reuters, 17/09) saptamalarıyla, dünyanın geri kalanına uygun, ulusal egemenliklere saygılı yönetişim önerileriyle artmaya devam ettiği görülüyor. Rusya donanması, ABD'nin nefret nesnesi Venezüella'nın sularında dolaşırken, Sarkozy'nin BM'deki konuşmasında, G-8'i genişletmeye ek olarak Rusya ile AB arasında bir "ortak ekonomik bölge"oluşturma önerisi de, ABD'nin uluslararası gücünün gerilemeye, Latin Amerika'dan Afrika'ya, Rusya ve Çin'in etkileri arttıkça uluslararası dengelerin ABD aleyhine bozulmaya devam ettiğinin bir başka göstergesi.

Özetle, krizin, küresel düzeyde hem ekonomi yönetimi hem de jeopolitik dengeler açısından çok tehlikeli bir döneme girdiği söylenebilir.

Cumhuriyet, 29.09.2008

'Küresel' ve 'Sistemik' Krizde Gezintiler

Genelde piyasa ekonomisine toz kondurmayan *The Economist* de "kötümserlere" katıldı; diyor ki "ABD Kongresi'nde ne olursa olsun kriz şimdi artık küreseldir." Haklı, ABD'de cuma günü "kurtarma paketi" meclisten geçti, borsanın kılı kıpırdamadı.

ABD'nin en etkili dış politika "think-thank"i, Council on Foreign Relations'un bünyesindeki Centre for Geoeconomic Studies'den Brad Setser de 2 Ekim tarihli blogunda "Sistemik bir mali kriz, yalnızca bir kurumu değil 'sistemi' etkileyen krizdir. Bana göre ABD, belki de AB böyle bir krizle karşı karşıya," diyordu. *The Economist* daha kesin konuşuyor: "Kriz iki yönde yayılıyor, Atlantik'i geçerek Avrupa'ya, mali piyasalardan reel ekonomiye." Diğer bir deyişle kriz iki anlamda "sistemik", hem tüm mali sistemi etkiliyor hem de tüm ekonomik sistemi. Ancak bir ekleme daha yapmak gerekiyor: Kriz, 'yükselen piyasaları' (YP) da etkisi altına almaya başladı. YP'lere yönelik 5. milyar dolarlık bir fonu yöneten Claudio Brocado'ya göre "ruh hali çok kötüleşti, riskten kaçış çok belirgin biçimde arttı." (Bloomberg, 02/10/08)

Resesyon Küreselleşiyor

Dünya ekonomisinde en önemli sorun, ilk bakışta kredi piyasasındaki sıkışıklık. Bankalar ne birbirlerine ne reel ekonomiye kredi açmak istiyorlar. Ancak hem sorunun kökleri derinlerde, hem de kredi sıkışıklığıyla sınırlı değil. Birincisi bizzat bu kredi sıkışıklığına yol açan sorunlar reel ekonomiden (kapasite fazlası/talep yetersizliği) kaynaklanıyor. İkincisi, daha önce de vurguladığımız gibi kre-

di sıkışıklığı reel ekonomiyi etkileyerek kırılması son derecede zor bir 'kısırdöngü' oluşturmaya başlıyor.

Geçen perşembe günü, ABD bankalarını kurtarma paketi 700 milyar dolardan 850 milyara genişletilerek Kongre'den geçtiğinde, piyasaların bu iyi habere değil de reel ekonomiden gelen kötü haberlere bakarak gerilemeye devam etmesi, bize bu 'kısırdöngünün' kapanmak üzere olduğunu gösteriyor. Diğer bir deyişle, kredi sıkışıklığı reel ekonomiyi etkileyerek resesyon eğilimlerini güçlendirdikten sonra, şimdi de ABD ve dünyada hızla ilerleyen resesyon eğilimleri, mali piyasaları etkileyerek kredi/borç krizini daha da derinleştiriyorlar.

Perşembe günü piyasaları etkileyen en önemi iki haber, ABD'de, geçen hafta işini kaybeden işçilerin sayısının yedi yılın en yüksek düzeyine, ağustosta da fabrika siparişlerinin, geçen iki yılın en düşük düzeyine ulaştığına ilişkindi. (*Washington Post,* 02/11. 08)

Cuma günü Fransız basını ülkenin resesyona girdiğine ilişkin yorumlarla doluydu. Finans gazetesi *Les Echos,* INSEE'nin (Devlet İstatistik Enstitüsü) Fransız ekonomisinin, II. üç aylık dönemde %0.2 gerilediğine, III. üç aylık dönemde de %0.1 gerileyeceğine, işsizliğin büyük ölçüde artmasının beklendiğine ilişkin yorumlarını aktarıyordu. *Le Monde* ve *Liberation*, hükümetin ve INSEE'nin resesyon sözcüğünü kullanmamaktaki inatlarıyla dalga geçiyorlardı. İngiltere'de sanayi üretimi geriliyor, ekonominin en büyük parçası hizmet sektörü daha da hızla geriliyor, tüketim hızla düşüyordu, ev fiyatları da... (*The Guardian,* 02/10/08). Bloomberg de Avrupa Komisyonu'nun ve İngiltere'nin en büyük sanayi işadamları derneği CBI'nin öngörülerinin, ülkenin temmuz ayında resesyona girdiğini gösterdiğini aktarıyordu (03/10/08). *Business Week*'e göre Almanya'daki yeni işten çıkarmaların ve ihracat talebindeki gerilemelerin gösterdiği gibi, Dublin'den Düsseldorf'a kadar AB'de resesyon belirtileri artıyordu.

AB'de Çatlak

Mali kriz ve ekonomik resesyon ister istemez, "AB süreci bir resesyona dayanabilir mi?" sorusunu yine gündeme getirdi. *Le Monde*'un cuma günkü "Herkes başının çaresine baksın" başlığını da görünce bu soruya olumlu bir cevap vermenin giderek zorlaştığı söylenebilir. *Le Monde* yorumunda, AB içinde bir tarafta Fransa, Benelüks ülkeleri ve özel Alman bankaları, diğer tarafta da Almanya ve İrlanda olmak üzere bir saflaşmanın oluştuğunu aktarıyordu. Fransa Devlet Başkanı Sarkozy, Hollanda'nın "her üye ülke milli gelirinin %3'ünü ayırsın (yaklaşık 300 milyar avro yapıyor), bir kurtarma fonu oluşturalım" önerisini sahiplenmiş ve bunu Almanlara aktarmış, *Der Spiegel*'in aktardığına bakılırsa, Alman maliye bakanından, sekiz dakikada bir "Nein" cevabı almış. Şansölye Merkel, "Bu parayla hangi ülkenin hangi şirketi nasıl kurtarılacak soruları gündeme gelince çok daha büyük bir krizle karşılaşacağız," diyormuş. *Le Monde*'a göre, Sarkozy ve çevresi Merkel'in bu tutumunun arkasında seçim kaygılarının yattığına inanıyor.

Aslında kriz İrlanda'nın diğer AB ülkelerine sormadan, en büyük altı bankasının 400 milyar avroya, GSMH'nin iki katına ulaşan mevduatlarını iki yıllığına garanti altına aldığını açıklamasıyla başladı. İngiliz başbakanı haberi radyodan duymuş, çok sinirlenmiş. Diğer taraftan, Avrupa'dan İrlanda'ya, kimi ülkelerin bankalarının içinin boşalması pahasına, sermaye akmaya başlaması, bir taraftan AB mali sistemini daha da kırılganlaştırırken diğer taraftan sermayenin, kendi ekonomisini korumaya alan devletleri tercih etmeye başladığını gösteriyordu. Perşembe günü İspanya'nın mevduat garanti limitlerini artırmaya yönelik çağrısı, Yunanistan'ın İrlanda'nın yolundan gideceğini açıklaması (*The Times,* 02/11/08), hafta sonu yapılan zirve, üye ülkelerin ulusal çözümlere yöneldiklerini, AB süreci üzerindeki basıncın da artmaya devam edeceğini gösteriyordu.

Yükselen Piyasalar Üzerindeki Basınç da Artıyor

Morgan Stanley ekonomistlerinden Stephen Jey ve Spyros Andreopoulos, dünya ekonomisinin yavaşlama dönemlerinde "yükselen piyasalara" (YP) yönelik sermaye hareketlerinin de yavaşladığına dikkat çekiyorlar. (*Global Economic Forum,* 23/09/08)

International Institute of Finance (IFF) verileri 2005-2008 döneminde yükselen piyasalara yönelik sermaye akışının %57'sini borç hareketlerinin oluşturduğunu gösteriyormuş. Dolayısıyla, Jey ve Andreopoulos, merkez ülkelerdeki kredi krizinin etkilerinin de YP üzerinde gittikçe daha çok hissedileceğini düşünüyor, 2006'da 850 milyar dolardan 2007'de 750 milyar dolara gerileyen bu hareketlerin 2009'da 500 milyar dolara kadar düşeceğine inanıyorlar.

Geçen üç aylık dönemde altın hariç temel emtiaların fiyatlarının ortalama %50'lik bir gerilemeyle son 7 yılın en büyük üç aylık düşüşünü yaşamış (*Financial Times,* 29/09/08) olması, dünya ekonomisindeki yavaşlamanın birçok ülkenin ihracat pazarlarını şiddetle etkilemeye başladığını gösteriyor. *Bloomberg* geçen hafta bir yorumunda, liborun (bankalar arası piyasanın faizleri), dolayısıyla YP'nin almayı umdukları kredilerin maliyetlerinin görülmemiş bir hızla artmakta, diğer bir yorumunda da YP'nin bonolarının, hisse senetlerinin ve dövizlerinin fiyatlarının hızla düşmekte olduğunu aktarıyordu (02/10). Bu koşullarda, gelişmekte olan ülkelerde yeni bir borç krizinin mayalanmakta olduğu söylenebilir.

Tüm bu tartışmaların içinde, örneğin Bank of International Settlement'in haziran raporunda, Türkiye'nin cari açığıyla, dış borçlarıyla birlikte, en kırılgan birkaç ülkeden biri olarak anılmasıysa, AKP hükümetinin, "krizden yararlanmak", "sığınak olmak" iddialarının birer fanteziden öteye geçmeyeceğini düşündürüyor.

Cumhuriyet, 06.10.2008

Gelelim Sadede...

Dünyanın önde gelen borsaları bir yılda yüzde 30'dan fazla değer kaybetti, madenler ve enerji sektöründe emtia fiyatları düşüyor. ABD'de dar gelirlilere hizmet veren büyük mağazalar zinciri Wall-Mart, mallarının fiyatlarını indiriyor. ABD'de ticari krediler piyasası bir yılda 94.9 milyar dolar daraldı. Böylece, medyada bunalım tartışmaları yine canlandı. İçinde "bunalım" sözcüğü geçen ekonomi haberi sayısını gösteren endeks, "dot.com" krizinde 150'ye yükselmişken, 2005'te 50'ye gerilemiş. Şimdi 300'e doğru gidiyor (*The Economist,* 02/010/08). *The Economist* bu kaygılara karşın "Merak etmeyin, bu kez olmaz," diyor.

Dersimizi Almışız

Milton Friedman'ın onuruna 2002'de yapılan bir konferansta, zamanın FED Başkan Yardımcısı Ben Bernanke, 1929 bunalımını kastederek, "Haklısınız. Biz yaptık. Üzgünüz. Ancak sayenizde bir daha yapmayacağız," demiş. Çünkü **Friedman** ve **Schwarts**, 45 yıl önce yazdıkları bir kitapta, 1929 bunalımını FED'in sıkı para politikalarına bağlamışlar, "Doğru politika olsaydı bunalım olmayacaktı," diyerek herkesi rahatlatmışlar: Sorun kapitalizmden kaynaklanmıyor!

FED'in dersini nasıl aldığını geçen altı yılda gördük. Bernanke, "sayenizde..." derken "dot.com" köpüğü patlamış, **otomotiv, uçak-havacılık, gemi inşaat, elektronik, makine sanayii, elektrikli ev aletleri, demir çelik, çimento, kalay, bakır madenciliği** gibi önemli sektörlerde kapasite fazlası/talep yetersizliği sorunu yine ortaya çıkmıştı. Bizim de aktardığımız gibi **bunalım** tehlikesi oluşmuştu.

Greenspan ve **Bernanke** "derslerini aldıkları için", acilen diğer merkez bankalarını da ikna ederek, yeni bir köpük inşa etmeye koyuldular. **Bush** yönetimi ev piyasası üzerinde yeni hırsızlık araçlarının oluşması için gerekli yasal düzenlemeleri de yaptı. Böylece varlık piyasalarını mali sermayenin "üçkâğıtçı" tezgâhına (eşik altı kâğıtlara 'AAA' reytingi verip satanlara başka ne denebilir?) çevirdiler, tarihin en büyük kredi köpüğünü şişirdiler.

Geldik bugüne. Şimdi, karşımızda çok daha büyük bir köpük var ve patlıyor. Bu köpükten çıkacak havanın gideceği başka sektör de kalmadı. Ama Bay Bernanke ve diğer merkez bankaları hâlâ üflüyorlar.

Yıkım Kaçınılmaz

Kapitalist iktisatçılar arasında sistemin "gerçeğine" en çok **Schumpeter** yaklaşmıştı, "**yaratıcı yıkım**" teziyle. Bir kez aşırı üretim (kapasite fazlası) oluştuktan ve sistemi tıkadıktan sonra, bu fazla yok edilmeden yeni bir sermaye birikim hamlesi, büyüme dönemi başlayamıyor. Schumpeter, kapitalizmin kendini bu yıkım yoluyla yenileyen esnek bir sistem olduğunu vurguluyordu. Ancak insan faktörü sorun! Bu yıkımın sonuçlarına katlanmak istemeyen insan, yenilenme sürecini, savaşlara, devrimlere, darbelere vb. dönüştürmeye başlayabiliyor.

Schumpeter de "fazla üretimin" sorunun arkasındaki dinamiği anlamakta zorlanıyor ya da anlamak istemiyordu. Sermaye kendi genişleme sürecini destekleyecek ekonomik fazlayı (artı-değeri) işçiye ürettirerek mülk edinemezse, bu kapasitesi gerilemeye başlarsa, ekonomi de yavaşlamaya başlıyor: Üretilen malların satışı (para ile değişerek, içindeki artı-değerin/kârın ayrılması) geciktikçe yeni artığın üretilmesi de gecikiyor, bir taraftan yeni yatırımlar için kaynak oluşmazken, diğer taraftan verili kapasite atıl kalarak maliyetleri, işsizliği artırıyor, ücretler azalırken talep düşüyor, mallar satılmadan kalıyor... Artık karşımızda bir kısırdöngü vardır.

Bu süreci, "boşlukları" (gecikmeleri) kredi ile doldurup bir sü-

re uzatmak olanaklı. Sermayenin üretken alandan kaçarak, dolaşım alanında, spekülasyon alanında, bu kez birikmiş değerleri (ülkesinde ya da başka yerde) talan ederek birikmeye devam etmesi de... Ama kafası çalışan herkesin görebileceği gibi, birikmiş servetin talan süreci bir gün sona ermek zorunda. Gelecekte üretileceği varsayılan artı-değere güvenerek verilen kredilerin oluşturduğu sistemin, artı-değer üretimi gerçekleşmeyince, içi boşalarak bir gün çökmesi de kaçınılmaz.

Şimdi bu noktadayız. Merkez bankaları piyasalara trilyon dolardan fazla likidite bastılar. Batan bankaların zararlarını kamunun üzerine alarak, köpüğün sönme sürecini zamana yaymaya çalışıyorlar. Bir taraftan bu, en iyi olasılıkla, halkı, gelecek kuşakları uzun süreli, bir yavaş ekonomik büyümeye, yoksulluğa mahkûm edecek. Diğer taraftan, bu tedbirler artı-değer üretimini yeniden canlandıracak koşulları yaratamaz. Kapasite fazlası yok olmak zorunda. Daha hızlı artı-değer üretecek yöntemlerin, bu yöntemlerin üzerinde yükselecek yeni üretim etkinliklerinin bulunması gerekiyor. Geçen sefer, Taylorist, Fordist üretim teknikleri icat edilmişti. Otomotiv, uçak, ilaç sanayii, elektrikli eşyalar gibi sanayiler ortaya çıkmıştı. Ha, bir de yeni silah teknolojileri ve savaş yöntemlerine dayalı silah sanayii. Moralleri daha da bozmak istemem ama "kapasite fazlasının" imha edilmesi de, işte bu sonuncusuyla ilgili bir süreç olarak yaşandı...

Cumhuriyet, 08.10.2008

Koyun Can Derdinde
Kasap Mal Derdinde

Kriz, kapitalizmin "gerçeğinin" gözler önüne serildiği, yıllardır satılan fantezilerin birden gülünçleştiği andır.

Şaşkınlık ve Korku

Yine böyle bir andayız. İstikrar, refah, "piyasalar kendiliğinden dengeye gelir" fantezileri buhar oldu uçtu. Borsalar çöküyor, "Siyaset elini ekonomiden çeksin, devlet müdahalesi kriz yaratır," diyenler, şimdi devlet kapısında. "Büyük insanlık" ise şaşkınlık ve korku içinde.

"Büyük insanlık" şaşkınlık içinde soruyor: "Hani artık bir daha olmayacaktı, dersinizi almıştınız? Refah devletinin 'büyük yükünden' kurtulunca kuşlar gibi uçacaktık?"

Korku içinde, çünkü tasarrufları, emeklilik fonları eriyor, evini, işini kaybetmek üzere, en temel gıda malzemeleri el yakıyor. Kısacası "büyük insanlık" can derdine düşmüş. Birileriyse mülkiyet korkusundan olacak, soruyorlar: "Karl Marx haklı mıymış?"

Size ne? Dahası, sizin bu soruya olumlu bir cevap vermeniz olanaklı mı? Değil! Ama o ki konuyu açtınız, önce uyaralım. Bu soruyu tartışmak istiyorsanız, *Komünist Manifesto*'yu kurcalamak yetmez. Popper gibi ikinci sınıf düşünürlere güvenirseniz, birileri, Lakatoş, Feyerabend, Popper tartışmalarını, Maurice Cornfort'un Popper'in kofluğunu sergileyen eleştirilerini anımsatarak başınızı derde sokabilir. Marx'a dönersek, en azından *Das Kapital*'i okumadan

konuşmamak gerekir. Yoksa kulaktan dolma bilgilerle, Marx'ın kehanetlerde bulunduğuna ilişkin rivayetlere kanıp komik durumlara düşebilirsiniz!..

"Marx haklı mıydı?" diye sormadan önce, adamın, kriz üzerine ne dediğini de bilmek gerekir. Bunun için de *Artı Değer Teorileri* ciltlerine gidip orada sorduğu şu sorudan başlarsanız, işiniz belki kolaylaşabilir: Orada Marx, krizin her alışveriş işlemi içinde potansiyel olarak var olduğunu söyler: Alan ve satan karşılaşmaz ya da anlaşamazsa mal ve para ortada kalır. Sorduğu soruysa şöyle: Meta ilişkisinde potansiyel olarak var olan kriz, kapitalist üretim biçiminde bir gerçekliğe nasıl dönüşür? Marx bu sorunun cevabının bizzat sermaye ilişkisinin içinde yattığına işaret eder. *Kapital*'de de değerler düzeyinde bunu açıklar. Sermayenin birikiminin önündeki en büyük engelin, bizzat sermayenin kendisi olduğunu basit bir denklemle gösterir.

Bugün mali kriz deyip durduğunuz, siz "Yok canım bir şey olmaz," derken, bizim 2003'ten bu yana da beklediğimiz "şeyin" ne olduğunu anlayabilmek için, sizin önce "Bugün patlayan bu mali köpük neden oluştu?" sorusuyla yüzleşmeniz gerekecek. Aman aman dikkat, ideolojik sisteminizde, "küreselleşme"dediğiniz şeyin "gerçeğiyle" karşılaşıp ürkebilirsiniz!

Peki 'Marx Haklı mıydı?'

"Siz bu soruya olumlu bir cevap veremezsiniz," demiştim. Okuyunca şaşırmış olabilirsiniz. Yardımcı olmaya çalışayım.

Karl Marx'ın başyapıtının alt başlığı "eleştiri" sözcüğünü içerir. Eleştiri ise belli bir duruşu, durulan bu noktadan bakarak konuşmayı öngörür. Bu duruş, salt bugüne ilişkin de değildir. Bu duruş, Spartaküs ayaklanmasından Fransız Devrimi'ne, Paris Komünü'nden Rus Devrimi'ne, İspanyol iç savaşında emperyalizme karşı direnişlerde hep dünyanın "sefillerinin" yanında, güçlülerinin karşısında olmakla ilgili bir duruştur. Belli sadakatleri, etik (eşitlikten,

özgürlükten yana, baskı ve sömürüye karşı) tutumları gerektirir. Siz, işte bu yüzden, bu soruya olumlu bir cevap veremezsiniz. Dahası, salt bu nedenlerle, Karl Marx'ın savlarını hiçbir zaman kavrayamayacağınız bile söylenebilir.

Bunlar çok karmaşık şeyler, gelin ben size daha iyi anlayabileceğiniz bir başka örnek vereyim. Bir Hıristiyan için, İsa'nın, hem Tanrı hem de Tanrı'nın oğlu olmasında, "Baba, oğul ve kutsal ruhun" üç ve aynı anda bir olmasında anlaşılmayacak bir şey yoktur. Bir Müslüman (aklıma gelmişken, "Hem Popperci hem Müslüman olunabilir mi?") için bu "üçleme" söz konusu bile olamaz. Bir ateist ise bu tartışmalara, "ilginç, acaba aslında ne tartışıyorlar" diyerek yaklaşacaktır.

Siz Marx'ı anlayamazsınız, ama yeni bir *Zeitgeist* yaratmaya başlayan tarihin kahredici titreşimlerini duyabilirsiniz. O zaman "kolektif bilinçdışı" da size, yine Marx'ı eleştirme zamanı geldiğini anımsatır, hemen konuşmaya başlarsınız.

Ya Kapitalizmin Krizi Değilse?

Aslında ben sizin yerinizde olsam, kimi bu işi iyi bilen ekonomistlerin iş döngüleri *(business cycles)* teorilerine takılır, konuyu biraz uzun dalgalarla *(long waves)* zenginleştirir, sonra da, "Krizler olur *('shit happens!')* sistem temizlenir, ardından yolumuza devam ederiz. Başka ne var ki?" savlarına yazılırdım.

Gelin siz beni dinleyin, yoksa gündeme başka tatsız sorunlar gelecek. Örneğin, eğer mali genişlemenin, balonun arkasında ekonomik bir dinamik yoksa; eğer bu balon, yavaşlayan birikimi desteklemek için kredi hacminin giderek genişlemeye başlamasından, sanayide kârlar gerilerken sermayenin dolaşıma, finansal alana, spekülasyona, talan olasılıklarına kaçmaya başlamasından kaynaklanmıyorsa, kapitalizmin krizi değilse, yalnızca kötü "yönetişimden" kaynaklanıyorsa...

a) İnsana sorarlar: Şimdi mi bunun ayırdına vardınız? Greenspan düne kadar sizin için "maestro" değil miydi? Riskleri size anımsa-

tanlara niye kulaklarınızı tıkadınız? Siz okuduklarınızı, duyduklarınızı anlayamayacak kadar cahil misiniz? Yoksa aptal mı?

b) Sonra, bu durum, dünya ekonomisinde ilk kez ortaya çıkmıyor. 1873'te, 1929'da, benzer krizler, iki "büyük bunalım" yaşandı. "Küreselleşme" başladığından bu yana sürekli (Meksika, Türkiye, Arjantin, Asya krizleri, Rusya vb.) mali krizler yaşanıyor. Kapitalizmin tarihi üniversitelerde okutuluyor. Krizler üzerine yazılıyor çiziliyor. Hiç kimse bir şey öğrenmiyor mu? Dün bu dünya ekonomisinin merkezinde olanlar, hiç mi geçmişten ders almamışlar? Bunlar okuduklarını anlamayacak kadar aptal insanlar mı? Dahası bunlar büyük bankalarda yıllarca çalıştıktan sonra devlet yönetimine geliyorlar. Sistemin nasıl işlediğini burada da mı öğrenemediler? Bu nasıl bir toplumsal sistemdir ki hep böyle, "yönetişim hataları" yapacak insanları yönetime getiriyor?

c) Ya bunlar aptal ve cahil değilse, "yönetişim" hatası dediğiniz bunların seçeneğiyse, yani bunlar hırsız ve haydutsa? Ya, birbirine sıkı sıkıya bağlı insanlardan oluşan bir grup devleti de kullanarak hem kendi halklarını, hem diğer ülkelerin halklarını soyuyor, sonra da, tükenmeye başlayan bir leşin üzerindeki sırtlanlar gibi birbirinin boğazına atlayıp savaşmaya başlıyorlarsa? O zaman ne yapıp edip, demokratik ya da başka yollarla –artık önemi yoktur– bunlardan kurtulmak gerekmez mi? O zaman kırmızı, siyah hatta yeşil bayraklar ortaya çıkmaz mı?

Gelin siz, bu krizin sermaye birikim sürecinin bir varoluş hali olduğunu kabul edip "Kapitalizm en iyi sistemdir" savına fit olun. Marx'la uğraşmayı bırakın. O nasıl olsa sizin işinize yaramaz. Ondan yararlanacak olanlar da nasıl olsa onu bulup kullanırlar. Biliyorum siz mal derdindesiniz, ama onlar da can derdinde...

Cumhuriyet, 08.10.2008

Kahramanlar ve Elbiseleri...

"Küresel girişimci", "Davos man", milyon dolarlık CEO çoktan kayboldu. Arkalarından ekranlarımızda oluşan boşluğu şimdi merkez bankaları, hazine bakanları, devlet başkanları doldurmaya çalışıyorlar; dünyayı, hatta kapitalizmi kurtarmak iddiasıyla çıktıkları tarih sahnesinde... Tam bu sırada aklınıza Marx'ın *18. Brumaire* kitabının girişindeki saptamalar geliyor: "Geçmiş kuşakların alışkanlıklarının muazzam ağırlığı beyinlerinde ve eski kahramanların elbiseleriyle..."

Yeni kahramanlarımız Bernanke, Paulson, Brown, Sarkozy, Merkel bir türlü yeni rollerine uyum sağlayamıyorlar, geçmişin alışkanlıkları, neoliberalizmin ağırlığı altında eziliyorlar. Eski önyargılar, korkular boyunlarında ağır bir taş gibi.

Kimin İçin Bu 'Gösteri'?

Kahramanlar TV ekranlarında, bir toplantıdan öbürüne koşturuyor, açgözlü spekülatörleri, bankacıları, "yönetişim hatalarını" suçluyorlar. Cuma günü Filozof Alain Badiou *Le Monde*'da soruyordu: Gözlerimizin önünde Hollywood yapımı kötü bir felaket filmi gibi sergilenen "bu kriz hangi 'reel'den kaynaklanan bir gösteridir?" Ve ekliyordu: "Gerçek olan bu film değil, gösterildiği salon." Bizim oturmakta olduğumuz salon...

Biz korkuyla izlerken birileri "merak etmeyin, nasıl olsa mutlu son" diye güven veriyor. Biz dün, bu birilerinin "eşik altı 'morgıç' kredileri yerel bir sorundur, merak etmeyin"; sonra, "ABD mali sektörüyle sınırlı, resesyon filan beklemeyin"; giderek "1929'dan bu yana

en büyük mali kriz ama dersimizi aldık, kısa bir resesyonla atlatacağız" vaatlerini anımsıyoruz. Şimdi "Resesyon biraz uzun olabilir, ama bunalım filan beklemeyin"leri duydukça içimiz daralıyor.

Bu sırada birileri "Marx haklı mıydı?" diye sorup "hayır değildi" diyebilmek için bin bir takla atarken yalnızca cehaletlerini sergiliyor. Bir başkaları, şimdi "Tarih yeni bir döneme girdi, devlet müdahalesi filan, daha eşitlikçi, güvenlikli bir ekonomik model geliyor," diyerek avunuyor.

Birincileri boşuna kaygılanıyorlar, ikincileri de boş yere umutlanıyor. Marx haklı olsa ne yazar, eğer ortalıkta iradesini düzene dayatmaya hazırlanan bir toplumsal hareket yoksa... Siz tartışma toplantısı mı sanıyorsunuz tarih sahnesini? Ve yine ortalıkta düzene kendi iradesini dayatmaya hazırlanan bir siyasi hareket yoksa, daha eşitlikçi, daha güvenlikli bir ekonomik model beklentisi boş bir umut... Bugün bizi kurtarmaya çalışanlar, kriz gelirken tüm uyarılara kulaklarını tıkamıyorlar mıydı? Dün kimi düşünerek kulaklarını tıkadılarsa, bugün de yine onları kurtarmaya çalışıyorlar, çalışacaklar, bizleri değil. Bankaların deliklerinden içeri kürekle atılan trilyonlarca doları kim ödeyecek sanıyorsunuz. Önce ABD ve Avrupa halkı, sonra da, hiç merak etmeyin, bizler... Hatta eğer ABD ve Avrupa halkları itiraz etmeye başlarsa, yükü omuzlamaya hazırlanın. Cecil Rhodes, emperyalizmden yakınan meclis üyelerine, "Beyler, İngiltere'de toplumsal devrimi önlemek için gerekli," demiyor muydu?

Kurbağa ve Akrebin Hazin Öyküsü

Birileri de "Hayır, bu kriz yönetişim hatasından kaynaklandı," dedikçe benim aklıma, kurbağa ile akrebin "ne yapayım, bu benim doğamda var" sözleriyle biten hazin öyküsü geliyor.

Geçen hafta *New York Times,* 10 yıl önce Hazine Bakanlığı'nda yapılan çok ilginç bir toplantıyı aktarıyordu (Faiola, Nakashima ve Drew, 15/10/08). Toplantıda, Emtia Gelecek Piyasaları Komisyonu Başkanı 57 yaşındaki Bayan Brooksley E. Born, Greenspan'i, Ru-

bin'i ve Borsa Denetim Komisyonu Başkanı Levitt'i türevlerin ne kadar riskli bir piyasa oluşturmaya başladığına, denetlenmeleri gerektiğine ikna etmeye çalışıyor. Greenspan, Rubin ve Levitt, Born'a şiddetle karşı çıkıyor, yetkisini kullanarak bir şey yapmasını engellemeye çalışıyorlar; toplantıdan sonra da bu çabalarını yoğunlaştırıyorlar. O sırada tarih Born'u desteklemek üzere önlerine, ünlü "LTCM krizini" atıyor. Beyler hiç aldırmıyor, krizden ders çıkarmıyor, direnişlerini sürdürüyorlar. Sonunda Born istifa etmeyi tercih ediyor.

Halbuki 1998'de Born'un uyarılarına kulaklarını kapatan Greenspan'ın 1967'de "Altın ve Ekonomik Özgürlük" başlıklı bir denemesi var. Greenspan bu denemesinde, "1929 bunalımı"nı gevşek para politikalarına bağlıyor, diyor ki: "FED'in piyasaya pompaladığı aşırı kredi, borsaya sıçradı, muazzam bir spekülatif köpük yarattı... 1929'da spekülatif dengesizlikler öyle bir düzeye ulaşmıştı ki FED'in aşırı kaynakları geri emme politikası iş çevrelerinin moralini bozdu. Neticede ABD ekonomisi çöktü." (Aktaran, Counter Punch 17/10) Greenspan FED'e geliyor, önce "dot.com" köpüğüne göz yumuyor, sonra da, piyasaya parayı basıp bugünkü mali krizi tetikleyen ev piyasası köpüğünü yaratıyor.

Prof. Jagdish (küreselleşme harikadır) Bhagwati de *Financial Times*'taki "Yıkıcı Yaratıcılıktan Sakınmalıyız" başlıklı yazısında, "Wall Street Hazine Bakanlığı Kompleksi" dediği ilişkiler ağından yakınıyor, "Rubin Hazine bakanlığına Goldman Sachs'tan geldi, sonra Citigroup'a gitti. Paulson, Goldman Sachs'tan Hazine bakanlığına gitti, şüphesiz yine Wall Street'e dönecek. Bu network içindekiler Wall Street'in uydurduğu iyimser senaryoları paylaşırlar," diyordu. (16/10/08)

Yapılacaklar Belli Ama...

Şimdi ABD halkı bu insanların krize çare bulmasını, bunalımı engellemesini bekliyor. Yapılacaklar da üç aşağı beş yukarı belli. Ama hem bu beylerin doğalarında yok, hem de ait oldukları gelenekte.

Berkeley'den Prof. Brad DeLong'un *The Guardian*'daki, bugüne kadar olanlara ilişkin aktarımlarını kısaca özetlersek: Önce Friedman'dan öğrendiklerini uygulayıp piyasaya para bastılar; olmadı. Sonra Summers ve DeLong'un savunduğu teoriyi anımsayıp beklentileri değiştirmek için faiz indirdiler; o da çalışmadı. Tüketiciye postayla para gönderdiler; bir işe yaramadı. Bunun üzerine bankaları birleşmeye, birbirini kurtarmaya zorladılar; etki yapmadı. Biraz da piyasa temizlesin diye Lehman'ı kendi haline bıraktılar, batınca ortalık birbirine girdi. Nihayet Paulson'un 700 milyarlık paketine geldik; "ama piyasa onu yutarken yutkunmadı bile." Şimdi "zehirli varlıkları", batık ipotekleri satın alıyorlar. "O da çalışmazsa," diyor DeLong "o zaman bunalımı engellemek için Keynesgil alarm zillerini çalıp devlet harcamalarıyla muazzam bir altyapı inşasına girişeceğiz."

Halbuki hemen daha baştan, Krugman, Stiglitz, Roubini gibi ekonomistlerin önerilerini dinleyip dikkati bankacılar değil de iç talebi güçlendirmek üzerinde yoğunlaştırıp işsizlik sigortalarını artırsalar, yıllardır ihmal edilen altyapı yatırımlarına, sağlık, eğitim, konut gibi alanlara para harcamaya başlasalardı, hem ülkeleri kendini yeniler, hem durgunluğun bunalıma dönüşmesi riski azalır hem de halkın durgunlukta çok fazla sıkıntı çekmesi önlenirdi. Hiç olmazsa bir sonraki krize kadar... Ama doğalarında yok. ABD'de altı banka bu yıl çalışanlarına 70 milyar dolar ikramiye ödeyecekmiş...

Obama farklı bir şey yapar mı dersiniz? 1929'da olduğu gibi büyük işçi hareketleri ortaya çıkıp da zorlamazsa, onun da yapacağını sanmıyorum. Ne de olsa Rubin şimdi onun danışmanı, Wall Street de kampanyasına 10 milyon dolar yatırmış durumda...

Cumhuriyet, 20.10.2008

'Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler' Ya Sonra?

Yirmi beş yıldır, insana son derecede uzak, acımasız ve bir o kadar da saçma bir ekonomik teoriyle "yönetiliyoruz". Ufak bir azınlık, bu dönemde büyük servetler yaptı. Geri kalan "büyük insanlık" durumunu koruyabildiyse kendini şanslı saydı. Şimdi, 80 yılın en derin mali krizi, en derin resesyonu, belki de bunalımı kapımıza dayandı. Ama birileri hâlâ eski anlayışlarda ısrarlı, şimdi tükenmiş olan modeli bir biçimde kurtarmanın yollarını arıyorlar. Israr ettikçe, modelin saçmalığı daha da belirginleşiyor.

Anna Schwartz'ın Saçmalıkları

Friedman öldü, ama çalışma arkadaşı **Schwartz** (92) hâlâ yaşıyor. *Wall Street Journal* kendisiyle bir söyleşi yapmış, halen yaşamakta olduğumuz kriz ve FED Başkanı **Bernanke**'yle Hazine Bakanı **Paulson**'un politikaları üzerine. **Schwartz**, Paulson ve Bernanke'nin "kurtarma paketinden" hoşnut değil. Yanlış yaptıklarını düşünüyor. Ona göre kriz, ancak güvenin restore edilmesiyle çözülebilirmiş; batık bankaları kurtararak, devletleştirerek değil, kapatarak. Schwartz'a göre "Kötü kararlarınız cezalandırıldığında, iyi kararlar sizi zengin ettiğinde her şey daha iyi işliyor." Diğer bir deyişle, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, kötü karar verirlerse bırakınız batsınlar."

Belli ki Schwartz, yalnızca, piyasanın bir toplumun içinde var olduğunu unutmakla kalmamış, aynı zamanda kafasında, serbest piyasaya kadiri mutlak, mükemmel ve ilahi bir anlam yüklemiş. **Ha-**

mas lideri **Haniye** de geçen hafta Gazze'de yaptığı bir konuşmada, **Tanrı'nın mali krizi Batılıları cezalandırmak için gönderdiğini** (*Le Monde*, 18/10) söylüyordu. **Yanlış kararları (günahları) birinde piyasa cezalandırıyor, diğerinde Tanrı.**

Schwartz'ın, piyasadan, adeta **iradesi** olan bir **özne** gibi söz edişi de Haniye'nin mantığına ne kadar yakın olduğunu gösteriyor. "Eğer ilkeleriniz varsa, ne yaptığınızı biliyorsanız, piyasa size cevap verir"... "Piyasa, yönetim kademesindeki, ne yaptığını bilen insanlara saygı duyar. Akılsızca yatırım yapmış firmalara karşı katı tutumunuzdan dolayı piyasa sizi suçlamaz"... FED Başkanı Greenspan'in hatalı yaklaşımını özetlerken: "piyasalar çok hoşnutsuz olurdu" (vurgular bana ait). Bir tarafta biz **zavallı** insanlar, diğer tarafta, **mutlak** bir **mükemmellik** olarak piyasa: Kurallarına uymayanları cezalandıran bir **irade**... Bu yüzden ya bırakacağız, **günahkârlar** batacak. Ya da onları kurtarmaya çalışırsak, piyasa bizi toptan cezalandıracak. Sizi bilmem ama bu noktada, benim aklıma **Sodom ve Gomora** geliyor. Bir an bu teleolojik dünyayı terk ederek yeryüzüne inersek, Schwartz'ın modeli, bilginin piyasada (neyse bu) herkese eşit dağıldığı, herkesin bu bilgiler ışığında kararlarını bilerek aldığı varsayımına dayanıyor. Diğer bir deyişle bir başka fanteziye...

Piyasa ve Toplum

Bu noktada **Polanyi**'nin "ikili hareket" *(double movement)* kavramı yeryüzüne inmemize yardımcı olabilir. İki dünya savaşının ve büyük bunalımın yıkıntıları üzerinde ürettiği çalışmasında *(Büyük Dönüşüm)* Polanyi, 19. yüzyılın ortalarında, kendi kendini düzenleyen piyasa kurumunu toprağı, emeği ve parayı metalaştırma hareketi olarak betimliyordu. Korumacılığı da bu toplumsal varlıkları düzenleme çabası. 20. yüzyılda bu ikili hareket, "refah devleti" yardımıyla piyasayı toplumun içine gömme hareketi olarak kendini gösterdi. **Polanyi** piyasa düzenlenmezse, kendini çevreleyen toplumu ve doğayı yok eder diyordu.

Marx kapitalizmin krizini, yalnızca yok oluş olasılığının ortaya çıktığı an değil, aynı zamanda sermayenin **yenilenme, temizlenme süreci** olarak görür (*Kapital,* Cilt I, sf. 625; Cilt III, sf. 249). Bu süreçte, verimsiz yapılar, fazla kapasite, fazla mallar ve fazla işgücü tasfiye (devalüe) olur. Sermaye daha da merkezileşir, emek süreçleri yeniden düzenlenir. Ama, bu maddi ve manevi anlamda çok **sancılı** bir yenilenmedir. İnsanlar buna katlanmak istemezler, devlet yoluyla korunmak isterler. Polanyi'nin değindiği "ikili hareketin" temelinde bu istek var.

Tam bu noktada kapitalizmin çok önemli bir özelliğini anımsamakta yarar var. Sermayenin yenilenme sürecinde, kendilerini korumak isteyen "insanlar" çeşitli sınıflardan oluşurlar. Bunlardan ekonomik ve siyasi olarak ayrıcalıklı noktalardakiler, devleti kullanarak bu ayrıcalıklarını korumak amacıyla "yenilenmenin" maliyetini tüm toplumun üzerine yıkmaya çalışırlar; en azından sosyal demokrat, halkçı bir siyasi oluşum yoksa sonunda başarılı da olurlar.

Bu noktaya kadar, ulus devlet düzeyinde düşündüğümüz bu resim, emperyalist ilişkilerin egemen olduğu uluslararası düzeyi de göz önüne aldığımızda daha da karmaşıklaşır.

Yeniden vurgularsak, "**kriz bir yenilenme anıdır**", ama salt sermaye için değil, toplum ve sınıflararası ilişkiler açısından da...

Cumhuriyet, 22.10.2008

Geçen Hafta 'İlginç' Bir Şey Oldu: Meğerse İdeolojiymiş!

Geçen hafta borsalarda yine panik vardı. Dow Jones, köpüğün başladığı günlerdeki 7000 düzeyine doğru yoluna devam etti. New York Borsası'nın gelecek işlemleri bir süre için durduruldu. Dünya deniz ticaretini ölçen, bu yüzen ekonomik büyümenin geleceğine ilişkin çok önemli bir gösterge olarak kabul edilen Baltic Dry Index'in 14 haftadır sürdürdüğü gerileme geçen haftanın sonunda, yüzde 90'a ulaştı. Bloomberg bu konuyla ilgili haberini "En büyük köpük küreselleşmeymiş" başlığıyla verdi. IMF'nin dünya ekonomisi için gelecek yıl yüzde 1.9'luk büyüme öngörüsü, resesyon sınırı olarak kabul edilen yüzde 2.5'in çok altındaydı. Hafta sonu yapılan zirvede, Avrupa ve Asya liderleri birlikte, dünya bankacılık kurallarının, daha yakın bir denetime olanak verecek biçimde yeniden düzenlenmesini istediklerini açıkladılar. Ama, "ilginç bir şey oldu" derken bunların hiçbirini kastetmiyorum.

Meğerse İdeolojiymiş!

Bence geçen haftanın en ilginç olayı, eski ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'in mali piyasaların yanı sıra, serbest piyasa dogmasının da erimekte olduğunu gösteren itiraflarıydı.

Yıllardır ne zaman "neoliberalizmi" eleştirsek, "bu böyle devam etmez, hışt hışt geliyor" diyerek uyarmaya çalışsak, ekonomist taklidi yapan televoleciler görüşlerimizi hep ideolojik olmakla suçladılar. Yani objektif değildik, gerçekleri değil, kötü niyetlerimizi dile getiriyorduk.

Perşembe günü, bu taklitçilerin, "guru"su, Maestro dedikleri adam, Alan Greenspan, ABD meclis komisyonuna ifade verirken ağzından baklayı çıkardı. Efendim, meğerse, herkesin bir ideolojisi varmış. Ama bir farkla... Kriz göstermiş ki Maestro'nun 40 yıldır izlediği neoliberal ideolojide vahim bir hata varmış; gerçekliğe uymuyormuş.

O taklitçilerin, şimdi yüzlerinin kızarmasını tabii ki beklemiyorum. Ama, sanırım artık ben "Maestro" sayesinde geceleri, sağdan sola dönüp kendi kendime "Biz çok mu ideolojiğiz?" türünden sorular sormadan, rahatlıkla uyuyabileceğim.

'Şok Geçirdim, İnanamıyorum'

"Maestro" krizin şiddeti karşısında gözlerine inanamıyor, şok geçiriyormuş. Komisyon başkanı, "Yani ideolojiniz yanlıştı mı demek istiyorsunuz?" diye soruyor. Maestro önce, "kültürel çalışmalar" disiplininden bir sayfa ödünç alırcasına, herkesin bir ideolojisi olduğuna ilişkin kısa bir söylev çektikten sonra (yani, geçmişte eleştirilere kulaklarımı kapadım diye bana ideolojik deyip durmayın), "Tam da bu yüzden şok içindeyim, 40 yıldır işlediğini sandığım model meğerse hatalıymış," diyor.

Komisyon başkanı üsteliyor, "Yani dünya görüşüm yanlıştı mı demek istiyorsunuz?" Maestro, "Evet gerçekliğe uymuyorsa..." sonra başlıyor fırıldak gibi dönmeye, "Efendim bazen yüzde 60 doğrusunuzdur, o zaman yüzde 40 yanlışsınız demektir," falan filan... Demeye getiriyor ki, bankacıların açgözlü olacağını, piyasaların riskleri yanlış hesaplayacağını düşünememiş. Kim düşünememiş? Saçını Wall Street'te dökmüş biri... Geçenlerde aktarmıştık, kendisini riskler kontrolden çıkıyor diye uyaranları bezdirip istifaya zorlayan adam. Şimdi dönmüş, 2005'te uyarmıştım diyor. Hadi canım sen de...

Greenspan, konuşmasında, krizin gerçek nedenleri üzerine açıklayıcı bir bilgi de veremedi ama bazı çok önemli öngörülerde bulunmadı değil: İşsizliğin aniden artması engellenemeyecek, ev pi-

yasaları dibe vurmaktan hâlâ çok uzak. Gelin biz Greenspan'i, ona Maestro diyenleri vicdanlarıyla baş başa bırakıp bu öngörüler üzerinden devam edelim.

Kriz Derinleşiyor, Yoksulluk, Açlık Dalgası Geliyor

Ben artık mali piyasalardaki gelişmeleri adeta esneyerek okuyorum. Çünkü artık konu değişti. Piyasaların ayağı yere değdi. Değince de üzerinde durmaya çalıştıkları zeminin ("artı-değerin" üretildiği yerin) hızla daralmakta, birilerinin uçuruma düşmekte olduğunun ayırdına vardılar. İşte bu yüzden artık piyasaların gözü, merkez bankalarının piyasaya bastığı trilyonlarda değil, büyüme, dış ticaret, şirket bilançoları, işsizlik gibi verilerde. Öyle ki artık borsalar, bu veriler birazcık bile kötü gelse paniğe kapılıp düşmeye başlıyor. Bu koşullarda, Dow Jones, köpüğün başladığı noktaya, 7000-7500 bandına kadar gerilerse şaşmayacağım. Bu bandın da altına düşerse, "1929'dan bu yana en büyük mali kriz" lafı da artık anlamını yitirecek.

Kısacası, korkarak beklenen "kısırdöngü" oluştu. Kredi krizi üretici sektörleri vurdu. Üretici sektörlerdeki gerileme şimdi döndü, batık krediler, iflaslar üzerinden mali piyasaları vuruyor. Böylece krizin merkez üssü gelişmiş ülkelerde işsizlik hızla artıyor. Kredi daralırken talep hızla geriliyor. Dükkânlar, fabrikalar kapanıyor, kapasite fazlası oluşuyor, işsizlik artıyor. Birikmiş servet, krediyle sürdürülen refah yok oluyor. Bunların sonucu yoksulluk ve giderek yayılan bir açlık dalgası olacak, hem de bu kez, yalnızca azgelişmiş ülkelerde değil...

Daha kriz etkileri görülmeden önce dünyanın 120 kentinde yapılmış bir araştırma, ABD'nin en büyük kentlerindeki gelir dağılımı eşitsizliklerinin, Kenya, Fildişi Kıyısı gibi yoksul ülkelerin başkentlerindeki eşitsizlik düzeyine ulaştığını ortaya koyuyordu (*The Guardian,* 23/10/08). Bu eşitsizlik, ekonominin sözde büyük bir bü-

yüme sergilediği dönemde oluşmuş. Şimdi işsizlik artışının, insanların evlerini, emeklilik fonlarını kaybetmeye başlamasının yanı sıra, belediye kaynaklarının önemli bölümünün borsalarda buhar olmuş olmasının da etkisiyle, yoksulluğun etkilerini hafifletecek kurumlar da zayıflıyorlar. Eğer maliye politikaları ile yeni kaynaklar harekete geçirilip iş olanakları yaratılmazsa, büyük kentlerin giderek artan bölümlerinin yaşanmaz hale gelmesi kaçınılmaz.

Ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Ama hamdolsun kriz bizi vurmayacak, hatta fırsat yaratacağız. Zaten sosyal güvenlik sistemimiz, kamu hizmetlerimiz de gelişmiş ülkelere parmak ısırtacak düzeyde. Gıda tedariki konusunda da zaten kendi kendimize yeterliyiz. Bu nedenlerle bizim açımızdan korkacak bir şey yok. Ama kredi krizi gelişmekte olan ülkelere giden kaynakları hızla daraltti. Risk primleri de artıyor. İhracat pazarları daraldı, emtia fiyatları düştü. Dış kaynağa çok daha yüksek faiz ödemek zorunda kalacak olan gelişmekte olan ülkeler, ihracat gelirlerinin de erimesine şahit olacaklar. Bu yüzden bu ülkelerde, büyümeyi, tüketici talebini, hatta en temel sağlık ve gıda tedarikini finanse etmek giderek daha da zorlaşacak.

Üstelik bu zorluklar geçen yılın, bu yıl etkileri hâlâ hissedilen gıda krizi üzerine geliyor. Birleşmiş Milletler'in Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Direktörü Jacques Diouf, mali krizden dolayı gelişmekte olan ülkelere yönelik yardımların bu yıldan itibaren gerileyerek, sorunları daha da ağırlaştırmasından endişe ediyor. Gıda fiyatlarında gerilemelerin, üreticiyi, fiyatları düşen ürünlerden uzaklaştırarak yeni bir gıda krizi dalgasını yaratması da bekleniyor. Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick, "Gelişmiş ülkelerdeki insanlar mali kriz üzerinde odaklandıklarından yoksul ülkelerde gelişmekte olan bir insani kriz gözlerden kaçıyor," diyor. Hamdolsun bizde durum farklı!

Cumhuriyet, 27.10.2008

Bir Kriz Daha Var ve Yeni Başlıyor!

Borsaların toparlanma işareti verdiğine bakmayın. Dünya ekonomisinde bir resesyon yaygınlaşıyor, bir bunalım riski artıyor. "Yeni başlamakta olan kriz" bu sürece ilişkin ekonomi **yönetim modeliyle** ilgili... Çünkü bir model çöktüğünde yeni bir modelin oluşması, benimsenmesi uzun yıllar alıyor.

Küresel Resesyon ve Kilitlenme Riski

Geçen hafta, olumsuz ekonomik haberlere karşılık borsalar şaha kalktı. Örneğin, Dow Jones sanayi endeksi salı günü %10'dan fazla değer kazandı. Halbuki aynı gün veriler (tüketici güven endeksi), ABD'de ve dünya ekonomisinde büyümeyi destekleyen ABD tüketicisinin nihayet "havlu attığını" gösteriyordu. Bir önceki hafta BBC, İngiltere'de gıda tüketiminin, kayıtlar tutulmaya başlandığından bu yana ilk kez gerilediğini bildirmişti.

Bloomberg, borsadaki yükselmeye ilişkin haberinin hemen altında kredi krizinin "reel ekonomiyi vurduğunu" bildiriyor, birkaç gün sonra da *New York Times,* sıranın kredi kartları borçlarına geldiğini yazıyordu. ABD'de ekonomik büyümenin %70'i tüketici talebinden kaynaklanıyor. Bu tüketici talebi dünyanın geri kalanında, özellikle de Asya'da (öncelikle de Çin'de) oluşmuş tasarruflarla finanse ediliyordu. Böylece, dünya ekonomisinin %25'inden fazlasını oluşturan ABD'nin ekonomik büyüme hızı, 2000-2006 arasında dünya ekonomik büyüme hızındaki artışın %70'ine yakınını sağlıyordu. Geçen hafta bir diğer veri de ABD ekonomisinin daralmakta olduğuna ilişkindi.

Şimdi bu koşullarda, Fransa ve İngiltere'nin resmen resesyona girdiğinden, Çin'de ekonomik büyümenin %10-11'lerden %8-9 arasına gerilemesine ilişkin beklentilerden hareketle, küresel resesyonun artık yerleştiği sonucuna ulaşabiliriz.

Resesyon, küresel bile olsa, tek başına çok tehlikeli bir olgu değil. İş döngülerinin, adeta kapitalist ekonominin "nefes alıp verme hareketinin, nefes verme aşaması" olarak görülebilir. Ancak durum 1997'den bu yana farklı. 1997 Asya krizinden sonra merkez ülkelerde oluşan köpüklerin patlamasıyla oluşan resesyonun bunalıma dönüşmemesi için şişirilen gayrimenkul piyasası ve "menkulleştirme" köpüklerinin arkasındaki parasal genişleme, neoliberal ekonomi yönetim modelinin "tabancasındaki son kurşun"du. Bu nedenledir ki biz bu köpükler oluşurken, geriye doğru bakarak neoliberal modelin "destek fantezisi" olan "küreselleşmenin" Asya kriziyle birlikte sona ermeye başladığını, yeni bir döneme geçiş sürecinin gündeme geldiğini savunmaya başlamıştık (örneğin: *Küreselleşmeden Sonra-Geçiş Sürecinde Gezintiler,* Ütopya Yayınları, Nisan 2006).

Önce ev piyasası köpüğü, sonra menkulleştirme köpüğü delindi. Ekonomik kriz (kâr oranlarındaki kronik zayıflıktan kaynaklanan bir aşırı birikim krizi) bu kez, en tehlikeli dışavurumlarından biri olan "kredi krizi" biçiminde gündeme geldi. Kredi krizi kısa sürede, ekonominin mali döngüleriyle üretici döngüleri arasında birbirini besleyen bir kısırdöngü oluşturdu. Bu sırada dünya ticareti de geriliyordu. Deniz ticaretinin nasıl hızla gerilemekte olduğunu göstermek amacıyla, yeni "konteyner" talebini ölçen "**Baltic Dry Index**'teki %90'a varan düşüşü geçen hafta aktarmıştım. Perşembe günü Bloomberg'de bu konuya değinen bir yorum (Mark Gilbert, 30/10) kara ve hava taşımacılığına ilişkin korkutucu veriler içeriyordu. Dünyanın ikinci büyük **kamyon** (TIR) üreticisi **Volvo**'nun ürünlerine talep bu yılın III. üç aylık döneminde bir önceki yıla göre %99 gerileyerek 41.970 araçtan 155 araca düşmüş. Dünyanın en büyük **kamyon** üreticisi **Daimler AG** de yılın ilk yarısında talepte %30 ge-

rileme olduğunu bildiriyormuş. Yazar, **hava kargo** taşımacılığının da eylülde %7.7 düştüğünü aktarıyor. "Küreselleşmeciliğin" diline çevirirsek, küresel **mali** piyasalar kilitlendi, küresel **mal** piyasaları da kilitlenmek üzere...

"Küreselleşme"den Sonra Ne?

Daha önce de aktarmıştım, küreselleşmeyle ilgili dikkate değer iki yaklaşım vardı. Biri küreselleşmenin kendi "ağırlığı" altında çökebileceğinden kaygı duyuyordu (Niall Ferguson, Jeffrey Williamson, Joseph Stiglitz, Martin Wolf). İkincisi, küreselleşmenin krizi hızla yayarak derinleştirmesinden, büyütmesinden korkuyordu (Morgan Stanley'in Asya Direktörü Stephen Roach). Ben ise, küreselleşmeyi kapitalizmin yapısal "**kriziyle**" ilişkilendiriyor, bir **kriz yönetme biçimi** olduğunu vurguluyor, **geçici** olduğunu savunuyordum.

Bugün, özellikle Roach'un küreselleşme sırasında oluşan uluslararası ticari, mali bağlantıların, bilgi işlem ve iletişim ağlarının bir bölgedeki krizi hızla sisteme yayarak derinleştireceğine ilişkin korkusunun çok yerinde olduğunu görüyoruz. Dahası geçen hafta *Der Spiegel*'de yayınlanan bir yorumdan (Michael Mandel, 28/10) hareketle, mali krizin bu üç yaklaşımı da doğruladığını da söyleyebiliriz.

Mandel'e göre bu kriz, aslında insanların geçen dönemde oluşan **sınır ötesi teknoloji transferi, ticari ve mali bağların** sürdürülemez olduğunu kavramasından kaynaklanıyor. Mandel bu süreçte, kredi sisteminin ve çokuluslu şirketlerin kurduğu **"küresel tedarik zincirleri"** temelinde (küreselleşme) oluşan yeni kapasitenin şimdi başa bela olduğuna da dikkat çekiyor; mali kriz teşhisiyle yapılan müdahalelerin işe yaramayacağını savunuyor. Tam bu noktada, biz de, **"yeni başlamakta olan kriz"** olarak nitelediğim olguyu konuşmaya başlayabiliriz.

Neoliberal model krize bir çare üretemiyor, her müdahale (kurtarma, devletleştirme, düzenleme ve denetleme) bu modelden bi-

raz daha uzaklaşmayı getiriyor. Yeni bir "model" gerekiyor. Ancak, acilen gerekli olsa bile, yeni bir modelin oluşmasının, benimsenmesinin önünde en azından üç engel var.

(1) Yirmi beş yıldır uygulanan modelin yerleşmiş kurumları (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, hazine bakanlıkları, merkez bankaları, üniversiteler, medya), bürokrasileri, organik entelektüelleri, yeni önerilere direnecek, ayak sürüyecekler. Siyasi liderler yetiştikleri ortamın yüküyle hızlı davranamayacaklar. Orta sınıflar, devlet müdahalesine, vergilendirmeye, maliye politikalarına iyi bakmayacaklar.

(2) Neoliberalizm iflas edince akla Keynesgil modele geri dönmek geliyor. Ancak o modelin şekillendiği dönemde, sermayeyi uzlaşmaya zorlayan üç etken, **sosyal demokrasi**, **kitlesel sendikal hareket** ve **komünizm tehdidi** bugün yok. Bu yüzden sermaye sınıfı devletin müdahale gücünün, "göreli özerkliğinin" yeniden artmasına karşı direnecek.

(3) Maliye politikalarından sonuç alabilmek (tüketimi, üretimi, yatırımları teşvik edebilmek) için ekonomik etkinliğin sınırlarını denetleyebilmek, yapılan desteğin ülke içinde kalmasını sağlamak gerekiyor. Yoksa hükümetler, yönetici sınıfları, hatta orta sınıfları bu uygulamaların yükünü üstlenmeye ikna edemezler. Anımsarsanız, Keynesgil modelde dış ticaretle mali piyasalar ulusal zeminde denetlenir, ülke içindeki ekonomik etkinlik kısmen de olsa planlanır ve ona göre desteklenir, daha önemlisi işçinin ücretinin bir kısmını (toplumsal ücret: sağlık, ulaşım, tüketim, konut vb. destekleriyle) ödemeyi devlet üstlenirdi.

Bu yukarıdaki engellerin aşılması, yeni (kapasite fazlası sorununa da, savaşa yol açmadan bir çare bulabilecek) bir modelin şekillendirilip uygulanmaya konması kolaylıkla ve kısa sürede gerçekleşecek bir şey değil. 1970'lerde, **Keynesçi** modelden **neoliberalizme** geçiş 7-8 yıl sürmüştü.

Cumhuriyet, 03.11.2008

Kriz ve İnsan

Kriz derinleşiyor. Dünyadan, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden acı haberler geliyor. İşsizlik, yoksulluk, iflaslar hızla artıyor. Borç köpüğü sönerken ABD'den Hindistan'a insanlar servetlerini, hatta ailelerine bakma kapasitelerini, dolayısıyla özsaygılarını yitiriyor, kimileri intiharı seçiyor.

Bu felakete bir sorumlu aranıyor. Kimileri, ödeme şansı olmadığı halde ev alanları, buna göz yumanları, ihtiyat fonları, açgözlü bankerleri, ABD Merkez Bankası Başkanı Greenspan'i, ucuz kredi, umursamazca borç verme ve alma ortamını suçluyor. Krizi emekçilere saldırmayı amaçlayan kapitalistlerin çıkardığını savunan garip solcular da var. Sonunda da ortaya "kapitalizmi, kapitalistlerden (insandan – E.Y.) kurtarmak" önerisi çıkıyor.

Biraz Felsefe...

Halbuki, bu öneriye, görüntüleri temel alarak değil de krizin nedenlerine, **Hegel** ve **Marx**'ın uyarılarını anımsayıp içeriğin çelişkilerini, dinamiklerini anlamaya çalışarak bakarsak, tam tersine "**kapitalistleri sermayeden kurtarmak gerekir**"i görebiliriz. Marx da "**Kapitalist yalnızca taşıyıcıdır,**" derken tam da bu noktaya değinmiyor muydu?

Sermaye, karşılaştığı her şeyi metalaştırarak, daha fazla işçiyle karşılaşarak, daha fazla canlı emek tüketip daha fazla kâr üreterek, merkezileşerek, yoğunlaşarak genişleme eğiliminde olan bir **sosyal ilişkidir**. Kapitalist bu sürecin taşıyıcısı ve üzerinde yaşayan insandır. Burada, **Deleuze** ve **Guattari**'nin yaptığı ayrım da bize yardımcı

olabilir: Sermaye (sürekli canlı emek tüketen) **"bir kâr makinesidir"**, insansa "**arzulayan bir makine**".

Sermaye "makinesi" yoluna devam ederken çevresini salt maddi olarak değil, simgesel (ideolojik) olarak da dönüştürür: Sürekli eski "kodları" çözer, yenilerini kurar. Bu arada, bu genişlemeden arzularını tatmin etmek açısından büyük ayrıcalıklar elde ederek yararlanan kapitalistin gözü kamaşır; kendini yönetimde sanmaya, diğer insanlardan farklı ve üstün görmeye başlar. Ta ki sermaye ilişkisi krize girene kadar... Diğer bir deyişle **iç çelişkilerinin biriktirdiği** sorunlar, sermayeyi **değişme/yok olma ikilemiyle** (kriz) karşı karşıya getirene kadar.

O zaman, sermayenin yeterince kâr edemeyen kesimlerindeki hareket durmaya başlar. Bu kesimler üzerinde yaşayan kapitalist ve işçiler de, küresel ısınma yüzünden sular yükselirken, yaşadıkları adada ayaklarını bastıkları topraklar yok olmaya başlayan yerlilere benzerler. Kimi kapitalistler, birikmiş servetlerine binerek başka adalara göç edebilir, yeniden başlayabilirler. Diğerleriyse, işçilerle birlikte, bunların arkalarından bakakalır.

İnsan Aklı ve İrade...

Tarih, önceki krizlerin dersleri, sermaye insanlar tarafından denetim altına alındığında, krizi, **yıkımı sınırlayarak aşılabilme olasılığı olduğuna** işaret ediyor. Bu denetimin yolu da öncelikle kapitalisti sermayenin göz kamaştırıcı etkisinden kurtarmaktan geçiyor.

Örneğin, son günlerde Türkiye'de **tekstil ve inşaat** sektöründen iflas, işten çıkarma, intihar haberleri geliyor. Bu iki sektördeki işletmeler, bu noktaya, geçmişte attıkları adımlarla geldiler. Sermaye bulunduğu yerde (aklı olmadığı için) genişleme çabasına devam etti. Halbuki, ülkede uzun dönemli düşünebilen bir planlama kuruluşu olsa, bundan 10 yıl önce Asya yükselmeye başlarken tekstil sektöründe çalışanlara, bir an evvel bu sektörden çıkmaları gerektiğini söyleseydi, hükümetler bu çıkışı kolaylaştıracak yardımı,

teknoloji ve bilgi edinimini sağlasaydı, bugün başka bir yerde olurduk. İnşaat sektörü, doğru bir kent planlaması olmayan, mali denetimden yoksun bir ortamda, kredi köpüğünün üstünde bugünkü noktaya geldi. Şimdi, bir gün geleceği önceden kolaylıkla görülebilen bir noktada, inşaatları sürdürecek kredi hızla azalır, yapılanlara talep hızla daralırken sektörde çalışanlar (kapitalist ve işçi) yukarıdaki adanın yerlilerine benzemiyorlar mı?

İşte tüm bu nedenlerle, geçmişte, 1930'ların krizinden sonra, kapitalist devlete, sermayenin krizlerinde insanı koruma olanaklarını sunabilecek planlama kurumlarına, sermayeden gözü kamaşmayacak uzun dönemli düşünebilen uzmanlara ve bürokrasilere rağbet artmıştı; ta ki neoliberalizm sermayenin mutlak hâkimiyetini restore edene kadar...

Bugün bu saptamalar "kapitalistlere" artık küfür gibi gelmemelidir. Bunun iki nedeni var. Birincisi, canlarını ve mallarını sermayenin krizinden korumak için devlete, uzun dönemli düşünen, yol gösterebilen uzmanlara gereksinimleri var. İkincisi, kapitalistlerin en aşırı örnekleri, şimdi hızla tüm sınıfı temsil eden, realitede onun yerine geçen simgelere dönüşüyorlar. Bu aşırı örneklere yönelik nefret, Yahudi düşmanlığına, halk tabakaları arasında genel bir sermaye sınıfı nefretine dönüşme noktasına doğru kabarıyor.

Kapitalistler açısından **yeni bir sınıf uzlaşması aramak**, sosyal demokrasiye yönelmek, hem krizde bugünü kurtarmak, hem de gelecekte de iktidarlarını korumak için hızla tek çare olmaya başlıyor.

Cumhuriyet, 12.11.2008

1929'dan Bu Yana En Büyük, Ama 'O Kriz' mi?

Dünya ekonomisinde yaklaşık 18 ay önce bir "kriz" başladı. Eylül ayında borsalar çok sert bir sarsıntı geçirdi, hatta "Crash of September" deyimi söyleme girdi. Geçen hafta gelen haberler krizin derinleşmeye, yayılmaya devam ettiğini gösteriyordu. Haftanın en ilginç olayıysa, cumartesi günü yapılan, medyada da, "Bretton Woods"a benzetilen G-20 toplantısıydı.

Her Yerden Kötü Haber

Geçen hafta, Avrupa Birliği ekonomilerinin, ortak para birimi tartışmaları başladığından bu yana ilk kez resesyona girdiği resmen açıklandı. Hong-Kong da resesyonda, Çin'in GSMH'sinin yaklaşık yüzde 20'sine yakın bir ekonomi destek paketi açtı. ABD'de ise Hazine Bakanı Paulson'un, bankaların "zehirli varlıklarını" alma planından vazgeçtiğinin açıklanması kafaları karıştırdı.

IMF küresel ekonomik büyüme hızı öngörülerini bir kez daha aşağı doğru değiştirdi: Büyüme 2009'da resesyon sınırı olarak görülen yüzde 2.5'in altına inecek. Eğer Roubini'nin "sıfır" ya da "eksi" büyüme öngörüsü gerçekleşirse, bunalım kaçınılmaz.

Bu sırada haberler ekonomik krizin elektronik sektörüne ulaştığını, otomotiv sektörünün özellikle ABD'de çöküşün eşiğine geldiğini, ABD'de tüketici talebi hızla düşerken ihracatta da sert bir gerilemenin başladığını gösteriyordu. Mali piyasalar adeta "yoyo" gibi. Dow Jones bir günde 900 puanlık, yüzde 10'dan fazla bir sa-

lınım yaşadı, kısa bir süre için de olsa 8000'in altına indi. Şirket bilançolarına ilişkin haberler gittikçe kötüleşiyor.

1929'dan Bu Yana En Büyük, Ama 'O Kriz' mi?

Bu soruyu ilk kez 2007'nin başında sormaya başladığımda, aklımda 1930'lar vardı. Şimdi cevap ararken dört gelişme üzerinde özellikle duruyorum.

Birincisi: 1970'lerden bu yana yaşanan "yapısal" kriz içinde tekrarlanarak gündeme gelen, kendini dışavuran kriz eğilimleri (aşırı birikim/üretim, yetersiz talep) ertelendikçe hem ertelenen sorunlar giderek ağırlaştı, hem de ertelemekte kullanılan araçların çapı, etki alanı giderek büyüdü. "Yapısal" kavramını bu yüzden kullanıyorum.

Bu sorunu erteleme çabaları içinde oluşan mali genişleme giderek bir kredi köpüğüne dönüştü, şimdi patlıyor, boşalttığı enerji reel ekonomide yıkıcı etkiler yapıyor.

Diğer taraftan, söz konusu sorunu ertelemeye, aşmaya çalışırken, sermayenin, mekân dışına kaçarak ihracatı, uluslararası yatırımlar, zamana kaçarak gelecekte üretilecek artı-değerler üzerinden genişleme (mali sermaye ihracı, finansallaşma), birikmiş değerleri emme, diğer sermayeleri yutma (spekülasyon, yeni yatırım araçlarının icadı), hızlanma ("network"ler, tedarik zincirleri, dikey/yatay entegrasyon, yoğunlaşma), nihayet savaşlar gibi yöntemleri, hem büyük bir mali istikrarsızlık yarattı, hem yeni üretim kapasitesi yaratarak sorunu daha da ağırlaştırdı. Hem Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya gibi yeni birikim merkezleri, dolayısıyla güç odakları oluştu, hem de tedarik zincirleri, "network"ler çok daha kırılgan ve sorunların yayılmasını hızlandıran bir yapı oluşturdu.

Özetle, "erteleme mekanizmaları", aşırı birikim sorununu daha da ağırlaştırdı, mali krize yol açtı, nihayet yeni jeopolitik sorunlara zemin hazırladı.

İkincisi: Buradan erteleme işleminde kullanılan yönteme/modele geçebiliriz. Gördüğüm kadarıyla, devletin kâr oranları düşme

eğilimlerinin karşıt eğilimlerini başarıyla harekete geçirmesine olanak veren ekonomi yönetim modeli rejimi/neoliberalizm (popüler adıyla küreselleşme) tam anlamıyla tükenmiştir: Bu model artık sorunu erteleyemiyor; ertelemeye çalıştıkça ağırlaştırıyor. Bu model, artık çözümün değil sorunun bir parçasıdır.

Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelere dayatılan ihracata, tüketimin dış krediyle finansmanına dayalı "mantıksız modeli" (dünyada talebin, mali kaynağın sonsuz olduğunu varsayıyor) devam ettirmenin olanaksızlaştığını da vurgulamak gerekir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, hem "merkez"de hem "çevre"de yeni bir model aranıyor...

Yönetenler Eskisi Gibi...

Üçüncüsü, demek ki yönetenler artık eskisi gibi yönetemiyor. Peki yönetilenlerin duyarlılıklarında bir değişiklik var mı?

Geçtiğimiz 25 yıldır, devletin ekonomiye müdahale etmesinin, toplumsal çıkar kavramının "köleciliğe giden yol" olduğunu öğrenenler şimdi hızla yoksullaşırken, devletin büyük şirketleri kurtarma çabasına bakıp şaşırıyor, arkasından, devletten kendilerine öncelik vermesini istiyorlar, hem de toplumsal çıkar adına...

Devlet müdahale etmeye başlayınca, göreli özerkliği de artmaya başlıyor, bürokrasi toplumu, sistemik riskleri görmeye başlıyor. Diğer sınıfların taleplerine açılmaya başlıyor: Örneğin, medya, ABD'de devletin "zehirli varlıkları" almaktan vazgeçerek batık ipoteklere, tüketici talebine, hatta otomotive ilişkin tedbirler üzerinde odaklaşmaya, bir neoliberal olarak hükümete gelen Sarkozy'nin hızla "Keynesçi"olmaya başladığına ilişkin kaygıları aktarıyor.

"Obamania"yı "yönetilenlerin" yeni bir ekonomik model arayışının yankısı olarak da yorumlayabiliriz.

Bu sırada, sermaye sınıfının en aşırı örneklerinin ("açgözlü bankacılar", "dolandırıcı ihtiyat fonları" filan), "gösteri toplumunda" dikkat çektiğine ve tüm sınıfı temsil eden, onun yerine geçen örneklere dönüştüğüne şahit oluyoruz. Böylece, toplumun dikkatinin tüm ser-

maye sınıfı üzerinde yoğunlaşma, sol düşüncelere olduğu kadar sağ popülist demagoglara açılma olasılığı da artıyor...

Son olarak uluslararası jeopolitikte de önemli yenilikler var. ABD hegemonyasında ikinci bir restorasyon çabası Irak ve Afganistan'a, sonra da mali krizle duvara çarptı. Bu sırada yeni mali, ekonomik ve giderek siyasi güçlerin ortaya çıktığını, örneğin Çin'in "ikinci vazgeçilmez ülke" olduğunu görüyoruz. Ayrıca Latin Amerika'dan Uzakdoğu'ya, hatta Afrika ve Ortadoğu'ya kadar, giderek ABD etkisinden bağımsızlaşan ülkeler artıyor. Dünyanın ekonomik-siyasi merkezinin artık Doğu'ya kaymaya başladığı ileri sürülüyor.

Nihayet krizin bu konjonktüründe karşımıza ABD'nin ya da bir başka hegemonyacı gücün tek başına çözemeyeceği kadar büyük sorunların (küresel ısınma, gıda/su krizi, hatta kredi köpüğü) geldiğini görüyoruz. Besbelli ki, dünya artık yeni bir toplumsal, ekonomik model istiyor.

Tam bu noktada hafta sonu yapılan G-20 toplantısının sonuçlarına bakarsak, PNP PARIBAS bankasının, toplantıdan bir gün önce yayınlanan bilgi notunda, toplantıyı önce Machbet'in cadı kazanına, sonra da bir türlü karar veremeyen Hamlet'e benzeten saptamasına katılmamak elde değil.

Avrupa liderleri, küresel çapta yeni düzenlemeler ve sınırları aşan denetim organları istiyorlar. Buna karşılık ABD hem eski modelde (neoliberal küreselleşme) ısrarlı hem de denetim söz konusu olunca ulus devletlere öncelik vermekten yana. G-20, IMF'yi güçlendirmek, DTÖ Doha'yı canlandırmak istiyor. IMF'nin eski Başekonomisti, MIT'den Prof. Simon Johnson da, "Bunlar önemsiz kararlar, toplantı olmadan da alınabilirdi, G-7'nin G-20 olmasından başka ne yenilik var ki?" diyor. Kimbilir belki de bu, yeni jeopolitik dengelerin uluslararası platformlara yansıması açısından önemli bir gelişme, bir başlangıçtır. Göreceğiz...

Cumhuriyet, 17.11.2008

Kriz ve Fırsat

Başbakan haklı, krizden fırsat yaratılabilir. Ama onun zannettiği gibi değil. Bazı ülkelerin deneylerinden yararlanarak şöyle bir şeyler önerebiliriz:

İç Pazara Öncelik...

Önce, bu krizin **geçici bir sarsıntı** olmadığını, ihracata (özellikle de ithal girdisiyle), iç talebin dış kaynakla finansmanına dayalı büyüme modelinin tükendiğini görmemiz gerekiyor.

Kredi köpüğü sönerken, bu modelde ısrar edildikçe hem işsizlik artıyor hem de kriz sermayenin üretici kesimlerini imha ediyor. Türkiye kapitalizminin yola devam edebilmesi için sanayi ve tarım modellerinin/rejimlerinin değişmesi gerekir. Yeni model öncelikle, iç pazarın genişlemesini, gıda egemenliğini, ülke içi üretimin ve tüketimin desteklenmesini amaçlayan önlemleri içermelidir (Tayland). Ancak, böyle bir modelin ülkenin dünya ekonomisine eklemlenme biçimlerini sorgulaması kaçınılmaz. Bu yeniden yapılanma, hem teknoloji hem de insan kaynakları açısından kendine özgü bir altyapıyı, toplumsal duyarlılıklarda değişiklikleri gerektirecektir.

Bunları göz önüne alan bir proje, teknoloji, personel, kültür açısından uygun devlet kurumları ile desteklenmelidir. Örneğin DPT ve DİE gibi kurumların yeniden yapılandırılması gerekir. Bu kurumlar (tabii ki meslek kuruluşlarıyla iletişim içinde) yaptıkları çalışmalarla hangi sektörlerin desteklenmesi, hangilerinin terk edilmesi gerektiğini, sermayenin ve emeğin hangi sektörlerden çıkarak hangilerine yöneleceğini saptayacak, hükümetlere yol göstereceklerdir (Güney Kore, Çin).

Tarım sektörü ise öncelikle gıda üretiminin artmasını, gıda egemenliğinin sağlanmasını amaçlayan tedbirlerle desteklenmelidir. Dahası, tarımsal nüfus yapısının güçlendirilmesi, orta ve küçük ölçekli çiftçilerin üretkenliklerinin artırılması, buna uygun altyapının kurulması da, hem çevrenin korunması hem de kentleşmenin yavaşlatılması açısından son derecede yararlı olacaktır. Ayrıca tarım üreticisinin küreselleşmenin etkilerinden korunması, maliyet, teknoloji, bilgi ve finansman açılarından desteklenmesi de gerekecektir (Tayland).

Kırda ve köy topluluklarında tarım dışı mal ve hizmet üretimi (el zanaatları, küçük sanayi, özel ihraç edilebilir tarım ürünleri, turizm türleri) potansiyelinin de özellikle desteklenmesi, ürünlerinin pazarlanmasına yardımcı olunması gerekir (Tayland).

Dünya Ekonomisiyle Yeniden...

Bu tür tedbirleri düşünmeye başlayınca, hemen Türkiye'nin dünya ekonomisine bağlanma biçimlerinin gündeme geldiği, dış ticaret, döviz rejimlerinin iç piyasayı destekleyecek ve koruyacak biçimde düzenlenmesinin, sermaye giriş çıkışının kurallara bağlanmasının gerekli olduğu görülüyor (Malezya).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da "yeşil saha yatırımlarıyla" sınırlanması, gerektiğinde teşvik edilmesi, ancak, içerde yeni talep, ihracat geliri yaratmak, çevre koşullarına uygunluk, kaynakların sürdürülebilirliğinin korunması, teknoloji transferi koşullarına bağlanması gerekecektir (Çin).

Dış borç yapısı da yeniden düzenlenebilir ya da bir programa bağlanabilir. Bunlar olmazsa toptan veya kısmen silinmesi gündeme alınabilir (Arjantin).

Mali sektörde yabancı payı, başka sektörden grupların katılım oranları sınırlanmalıdır (Malezya). Bu yeni model, emeklilik ve sigorta fonlarının yerelleştirilmesini içermelidir. Hatta emeklilik fonlarının devlet garantisi altına alınması da gerekebilir (Arjantin).

Ve Acil Önlemler

İç piyasanın hızla güçlendirilmesi, gelir dağılımında hızlı bir iyileşme olmadan gerçekleştirilemez. Bu bağlamda, hem iş yaratıcı hem de sermayeye dışsal ekonomiler sağlayıcı kamu harcamaları, yatırımları işlevsel olacaktır; emekçilere yönelik vergi indirimleri, kapsamlı bir işsizlik sigortası sistemi de...

Kır ve kent küçük üreticisine yönelik vergi indirimleri, temel tüketim mal ve hizmetlerinin (eğitim, sağlık, konut, en temel gıda, enerji ürünleri) fiyatlarına, destek hatta denetim, yoksul annelere, çocuklarının eğitimini sürdürme koşuluna bağlı olarak ek özel mali yardımlar da çok yararlı olabilir (Brezilya). Çalışanların tükettiği malları üreten sektörlerin girdilerine destek getirmek de düşünülebilir. Bunların bir kısmı yeniden devlet mülkiyetine alınabilir.

Böyle bir programın kaynak sorunu, dış yükümlülerin, faiz dışı fazlanın düzenlenmesiyle ek olarak, hızlı bir vergi reformuyla aşılmaya başlanabilir. "Tobin vergisi"ne benzer bir yöntemle mali işlemler vergilenebilir, böylece çalışanların vergi yükü azaltılabilir. Aşırı lüks tüketime, çevre kirlenmesine yönelik yüksek vergiler yeni kaynak yaratacaktır. En üst %5'lik gelir diliminden bir kereye mahsus bir vergi alınabilir, ondan sonra da ödedikleri vergiler yükseltilebilir.

Bu veya benzer bir modelin gerçekleşmesinin ilk şartı modele ilişkin tartışmanın halkın önünde yapılması, medyanın ve krizden en büyük zararı görecek, toplumsal dokunun hızla dağılmaya başlamasının risklerini algılayabilen sermaye kesimlerinin desteğinin kazanılmasına bağlıdır (Tayland). Umutlu değilim ama, "söyledim ve ruhumu kurtardım..."

Cumhuriyet, 19.11.2008

Tüm Seferler İptal Edildi (2025'te 'Kaosa' Doğru)

Tarihin sonuna liberal demokrasinin, küresel serbest piyasanın egemen olduğu, ABD tarzının genelleştiği yerdeki (orada tek olumsuzluk, artık büyük olaylar yaşanmayacak olmasından kaynaklanan bir can sıkıntısıymış) istasyona giden tren seferlerinde son yıllarda büyük aksamalar yaşanıyordu. Geçen hafta gelen haberlere bakılırsa tüm seferler artık süresiz olarak iptal edildi.

Birincisi, seksen yıl önce küreselleşmenin mezarını kazan bir "olay" yine gündemde. İkincisi, ABD Ulusal İstihbarat Konseyi'nin raporu, liberal demokrasinin, ABD tarzının genelleşme olasılığının artık kalmadığını resmen ilan ediyor.

Büyük Bunalım Redux

Geçen hafta dünyanın önde gelen ekonomi yayınlarında yorumlar, tartışmalar, "küresel resesyon" kavramından bunalım olasılığına kaymaya başladı. Bu nedenle, seksen yıl önce "bunalım" olarak adlandırılan dönemin özelliklerini kısaca anımsamak yararlı olabilir.

Büyük bunalım öncelikle bir kredi köpüğünün patlaması, borsalarda yüzde 50'den fazla düşüşler anlamına geliyor. Bu sarsıntılara paralel, uzun süren, derin bir ekonomik durgunluk, iki haneli sayılara ulaşan işsizlik oranları, uzun süreli bir fiyat deflasyonu gözlemleniyor. Bu bunalımı, borsadaki düzeltmeleri izleyen herhangi bir resesyondan ayırt eden en önemli özellikler kronik deflasyon ve uzun süreli yüksek işsizlik oranları. Çünkü bu iki gösterge, sıradan

bir temizliği gerçekleştiren devresel resesyonlardan öte, geniş çaplı bir sermaye ve emek imha sürecinin yaşandığını gösteriyor. Bu yüzden bunalım, siyasi istikrarsızlık, yerel, bölgesel savaşlar, devrimler, sağ popülist (faşist) rejimler yaratma potansiyelleri içerdiğinden, kapitalist üretim tarzının en tehlikeli dönemini oluşturur.

Geçen hafta 7500'lere kadar indikten sonra, yalnızca bir söylenti üzerine cuma günü 500 puan sıçrayan Dow Jones, ama daha kapsayıcı olan Standard & Poors 500 endeksleri olmak üzere, Avrupa'dan Japonya'ya kadar borsa endekslerine bakınca, hemen hepsinin zirve noktalarına göre yüzde 50'den fazla değer kaybetmiş olduğunu görüyoruz. Dahası, krizin ilk yılı olan 2007'de, Dow Jones'un kayıplarının 1929 krizindeki ilk yıl kayıplarını geçmiş olması da ilginç (chartoftheday.com; aktaran Ahmet Öncü).

Kredi köpüğünün delinmesiyle başlayan süreçte, ABD'den avro bölgesine, İngiltere'den Japonya'ya, diğer bir deyişle dünya ekonomisinin en az yüzde 60'ı (gelişmekte olanları katarsak yüzde 80'den fazlası) resesyona girmiş durumda. Kapasite fazlası, talep yetersizliği sorunu, öncelikle ağır sanayi, ama elektronik ve elektrikli aletler sektörlerinde de giderek ağırlaşıyor. İnşaat sektörüyse, en canlı piyasalarda bile filler mezarlığına dönüşmeye başlıyor. *Middle East Times*'ın editörü Claude Salhani geçen haftaki yorumunda, Dubai'de "vinçlerin sustuğunu" aktarıyordu (*ME Time,* 20/11. 08). Bu sektörlerdeki daralmaya bağlı olarak, petrol ve temel metaller gibi girdilerin fiyatları da hızla düşmeye devam ediyor. Bu yüzden geçen hafta, *New York Times, Financial Times, Washington Post, Le Monde* gibi gazetelerin yorumları, Krugman ve Roubini gibi öngörüleri kanıtlanmış ekonomistlerin yazıları, ısrarla deflasyon tehlikesini vurguluyordu.

Geçen hafta ABD otomotiv sektörü, 250 binden fazla işçinin işini yok etmek tehlikesiyle, çöküşün eşiğinde kurtarılmayı beklerken, gelen veriler genelde işsizliğin artmaya devam ederek son 26 yılın (neoliberalizm başladığından bu yana) en yüksek düzeyine ulaş-

tığını belgeliyordu. Öncü Göstergeler Endeksi'ndeki gerileme, bu yıl toplam 1.2 milyon kişi artarak yüzde 6.5'e ulaşan işsizlik oranının yükselmeye devam ederek gelecek yıl yüzde 10'un üstüne çıkabileceğini düşündürüyordu.

Avro bölgesinde de benzer bir durum söz konusu. Otomotiv sektörü sürekli işçi çıkarıyor. Özel sektör performansını izleyen Satın Alma Müdürleri Endeksi'nin (50'nin altı daralma gösteriyor), kasım ayında beklenmedik sertlikle, yüzde 43.6'dan yüzde 39.7'ye gerilemesi, eylül ayında avro bölgesinde yüzde 7.5'te seyreden işsizlik oranının gelecek yıl kolaylıkla iki haneli sayılara ulaşabileceğini gösteriyordu.

Tüm bunlara karşılık *Wall Street Journal*'a göre hükümetler finans sistemini ve ekonomiyi stabilize edecek araçları hızla tüketiyorlar (McCay, 19/11/08). *The Australian*'da bir yorumcu "Hiçbir şey işe yaramıyor," (aktaran Salhani) diyor. Roubini'nin işaret ettiği gibi bir "likidite kapanı" oluşmaya başladı (*RGE,* 21/11/08). Özetle, ABD ve diğer gelişmiş ekonomiler hızla bir bunalıma doğru yuvarlanıyor.

2025'te 'Kaosa' Doğru

Geçen haftanın ikinci ilginç gelişmesi de Ulusal İstihbarat Konseyi'nin (NIC) ABD hegemonyasının sona erdiğini resmen açıklayan raporuydu. Bu raporlar dört yılda bir yayınlanıyor ve biri öbürüne pek benzemiyor. Bu yüzden raporun geleceği gerçekten görüp görmediği pek önemli değil. İlginç olan, tüm dünyanın bildiği bir gerçeği ABD yönetiminin nihayet resmi bir belgede, yeni bir başkan görevi devralmadan az önce dile getirmesi.

Rapora göre, Çin ve Hindistan yükseliyor, ABD eskisi kadar egemen olamayacak. Uluslararası ilişkilerde tek kutuplu dünyadan parçalanmaya doğru gidilecek. Washington'ın gerektiğinde "bir istekliler koalisyonu kurması" artık kolay olmayacak. Yeni güçler 1930'lardakiler gibi verili düzeni yıkmaya kalkmayacaklar ama, "uluslarara-

sı düzen" sözcüğü bir anlamda artık yanlış bir betimleme olacak. Liberal demokratik modelin geleceği de artık güvenlikte değil. Küresel ısınmanın etkileri önemli çatışma nedenlerinin başında gelecek, silahlanma yarışı hızlanacak... Gördüğünüz gibi, tüm bunların bu köşede, son yıllarda dile getirilenlerden eksiği var fazlası yok. Öyleyse, bu rapor aslında dünyanın geri kalanıyla aynı görüşleri paylaşır gibi yaparken, yeni Başkan'a, acilen bu trendi tersine çevirecek, ABD liderliğini restore edecek bir şeyler yapmasını öneriyor olamaz mı?

Böyle kuşkucu bir yaklaşımın arkasında, ABD Kongresi tarafından 6.4 milyon dolar harcanarak hazırlatılan "Ulusal Güvenlik Raporu Projesi" başlıklı çalışma var. Geçmiş yönetimlerden üst düzey görevlilerin katıldığı, Obama'nın geçiş dönemi ekibinin ulusal güvenlik uzmanlarını da içeren bir "yönlendirici koalisyon"un gözetimi altında hazırlandığı belirtilen bu raporun, arkasındaki siyasi destekten dolayı, "NIC" çalışmasından çok daha önemli olduğunu düşünüyorum. *Washington Post*'un ulusal güvenlik uzmanı yazar Walter Pincus'un aktardığına göre, önerileri 2 Aralık'ta açıklanacak olan raporda, öncelikle 1947'den bu yana geçerli olan savunma prensiplerinin, çok daha merkezileşmiş, bütünleşmiş bir güvenlik sistemi oluşturulacak biçimde değiştirilmesi, çatışma sonrası (yıkımdan sonra) yeniden yapılandırma aşamasında daha etkin olabilmek için State Department'ın ve ABD Uluslararası Gelişme Ajansı'nın (USAID) bütçelerinin iki kat artırılması öneriliyormuş (17/11/08). Diğer bir deyişle raporun, yeni coğrafyalara daha etkin askeri müdahale olanaklarının geliştirilmesini amaçladığı anlaşılıyor.

Anlaşılan, artık "tarihin sonuna" gitmiyoruz ama bulunduğumuzu yer de, korkarım giderek 20. yüzyılın başına benzemeye başlıyor.

Cumhuriyet, 24.11.2008

Sosyalizm ve Marx Üzerine İki Not

Ekonomik kriz derinleştikçe serbest piyasa modelinin tüm zaafları ortaya çıkıyor. İnsanlar her şeyi metalaştırma sürecinin kendi başına bırakıldığında, toplumsal yaşamı nasıl yıkıma sürüklediğini yeniden anımsıyorlar.

Sermaye ve onun organik entelektüelleri için çok zor bir durum doğrusu. Sermaye yıllardır, adeta bir yeryüzü cennetinde yaşıyordu. Denetim yok, engel yok, toplumsal sorumluluk yok! Onun organik entellerine gelince; 25 yıldır serbest piyasa okudular, serbest piyasa okuttular. Şimdi birincisi, denetim talepleri yükseldikçe bu yeryüzü cennetinden kovulmak üzere olduğunu seziyor. Öbürüyse, panik halinde, kendini olumlama, hâlâ bir işe yarayabileceğini kanıtlama savaşı veriyor. "Ama ben uyarmıştım"... Ya da "à la Greenspan", "gerçeklik ideolojime uymuyormuş." Tabii bir de şu var: "Evet, kapitalizmde buhranlar oluyor ama bu buhranlar devlet müdahalesiyle gideriliyor, kriz sonrasında daha üretken bir ekonomik sürece giriliyor..." Halbuki "Sovyet laboratuvarındaki yetmiş yıllık uygulama da göstermiştir ki, 'piyasa' ve 'üretim araçlarının özel mülkiyeti' olmadan modern bir ekonominin işletilmesinin sihirli formülü (henüz) yoktur."

Ben bu ruh halini *Pamuk Prenses* masalındaki kraliçenin histeri nöbetine benzetiyorum. **Sürekli** aynaya bakıp, "var mı benden güzeli?" durumları... Şimdilik yok. Ama tarih bize ne gösteriyor? Eğer ayna "var" derse, **bıçak, zehirli elma vb.** O zaman **"demokrat aydın"** maskesinin düşeceğine emin olabilirsiniz!

Sosyalizm

Kapitalizmin seçeneği olmadığını iddia edenlerin iki temel sorunu var. Birincisi felsefi (ve psikolojik) bir sorun. **Hiçbir "üretim tarzı" sonsuza kadar var olamaz.** Bir sistemin egemen güçleriyle, onlardan beslenenler bunu arzu edebilirler, ama "her şey değişir". Durumlarını koruma saplantısı, kapitalizmle Tanrı düşüncesini birbirine karıştırmaya kadar itiyor bu histeri nöbetini.

İkinci sorun kapitalizmin "gerçeğiyle", sermaye ile ilgili. Sermaye sürekli eşitsizlik yaratır, siyasi baskıya yol açar, hem rekabeti hem bireysel özgürlükleri sınırlar. Sermaye, insanın hazlarına, acılarına duyarsız olduğundan, hareketi bir noktadan sonra insana "**akıldışı**" olarak gözükmeye başlar: Bir tarafta büyük zenginlik ve iktidar birikir, diğer tarafta büyük yoksulluk, çaresizlik... İnsan aklı bir yerden sonra bunu kabul etmez, özellikle ikinci kesimde yaşıyorsa.

Sosyalizm, kapitalizmin bu "akıldışı" özelliklerinden kurtulma, bir çıkış yolu arama çabasından başka bir şey değildir. Eğer kapitalizmin toplumsal, ekonomik, ahlaki koşullarından hoşnut değilseniz, "sosyalizm" mutlaka ilginizi çekecektir.

Yetmiş yıllık Sovyet deneyi, bir ülkede kapitalizmden çıkma çabasıydı. Başarılı olamadı. 300 yıllık kapitalizmin deneyi ise bu modelin nasıl "işlediğini" bir ülkede değil, tüm dünyada, defalarca, nihayet sonunda gezegenin ekosistemini tehlikeye atarak gösterdi.

Marx

Marx modern zamanlarda savları en çok (!) çürütülen bir düşünür. Ama nedense "çürütme" çabası asla bitmez. Hiçbir şey olmasa bile, bu sonu gelmez "çürütme" çabası, Marx'ın savlarının gücünü, yarattığı rahatsızlığı kanıtlamaya yeter. Tabii bir sorun daha var.

Marx kapitalizmden çıkmak isteyenlere sistemin iç çelişkilerini, krizlerin, haksızlıkların kaynaklarını açıklar. Üstelik bu açıklamayı, hırsızlık gibi ahlaki olgulara, yönetişim zaaflarına bağlamadan gerçekleştirir.

Ama, Marx ve **Engels'**in birlikte ürettikleri külliyat her biri 400-500 sayfalık 52 cilttir. Bırakın bu 52 cildi, üç ciltlik *Kapital,* 600 sayfa *Grundrisse* bile **bir tutku, etik gereksinim ve yaşamsal beklenti** olmadan okunacak şeyler değildir. Hele ek olarak 150 yıllık tarihin (**Lenin, Plehanov, Troçki, Gramsci, Rosa**...), her ülkenin yerel çabalarının ürettiği yüzlerce cilt...

Marksizm eleştirmenleri bunları okumazlar, genellikle birbirlerini dinleyip arada sırada bir iki referans kitabına bakıp yazarlar; sonuçta, çoğu kez Marx'ı değil kendi durumlarını açıklamış olurlar.

Güncel bir örnek vermek gerekirse, Marx'ın "Din, ezilenlerin afyonudur" sözünü alabiliriz. Metni okumadan, bugünkü kültürel bağlam içinde bu söze bakanlar, Marx'ın ezilenleri aşağıladığını sanabilirler. Halbuki Marx aynı paragrafta, din için **"kalpsiz dünyanın kalbi"** ifadesini kullanır. "Afyon" ise o metinde bir keyif maddesi değil, bir ağrı kesici, dünyanın ağrılarına katlanmanın bir yoludur; ama her ağrı kesici gibi ağrının nedenlerini ortadan kaldırmaz. Sosyalizm ise işte bu ağrının nedenlerini ortadan kaldırmakla ilgili bir niyetin ve çabanın adıdır.

Cumhuriyet, 03.12.2008

Avrupa Birliği'nin "Kritik" Krizi

Evet, haklısınız, bu başlık bir totoloji. Tabii ki her kriz "kritik"tir. Benim bu totolojiyle anlatmak istediğim şöyle bir şey: Avrupa Birliği süreci tarihinin en büyük mali krizinin ardından şiddetli bir resesyona giriyor. Üstelik de bu dünya çapında, hatta bir bunalıma dönüşme riski taşıyan bir resesyon. Bu mali kriz ve giderek derinleşmekte olan resesyon, tüm ekonomik ve siyasi sorunlarını hızla ve keskinleştirerek gündeme getirerek, AB sürecinin geleceği üzerine kocaman bir soru işaret koyuyor.

Pazartesi yazımda değindiğim AB lider ülkeleri arasındaki uyumsuzluklara ve Yunanistan'da patlak veren toplumsal olaylara, bu giriş paragrafındaki saptamalardan hareketle de yaklaşılabilir.

Muazzam Bir Fren Sesi

Dünya ekonomisinden muazzam, adeta inlemeye benzeyen bir fren sesi geliyor. Dünya Bankası dünya ticaret hacminin geçtiğimiz üç yılda ortalama yüzde 7.8 büyüdükten sonra gelecek yıl yüzde 2.1 daralmasını bekliyor. Morgan Stanley ekonomistleri de 2009 global büyüme beklentilerini üçüncü kez değiştirerek yüzde 0.9'a çektiler; dünya ekonomisinin büyüme hızının da 2010'da da en fazla yüzde 3.3 olmasını bekliyorlar. Dünya ekonomisinde resesyonun yüzde 2.5'lik büyüme hızı sınırında başladığı varsayılıyor. Dünya ekonomisi bu sertlikte fren yaparken birilerinin de ön camdan dışarı fırlaması kaçınılmaz.

Nitekim bankalar, devasa ihtiyat fonları, 50 milyar dolarlık Bernard L. Madoff Yatırım olayındaki gibi milyar dolarlık yolsuzlukları

da ortaya çıkararak, birbiri ardına batıyor; dev şirketler, örneğin ABD otomotiv şirketleri, serbest piyasa ortamında yaşayamayacaklarının ayırdına varınca devletten kendilerini kurtarmasını bekliyorlar. Ön camdan fırlamaya başlayan bir diğer grup da işçiler. İşsizlik hızla artarken, yıllardır masaj yapılan istatistikler, olayın gerçek boyutlarını gözlerden gizliyor. Örneğin *Business Week* yazarlarından Moira Herbst'in bir araştırması, marjinal işçiler de (o da yalnızca bir kısmı) eklendiğinde ABD işsizlik oranının **yüzde 12.5'**e yükseldiğini ortaya koyuyordu. Diğer bir deyişle, ABD ekonomisi, **bunalım ölçütlerinden biri olarak kabul edilen "yüzde 10" işsizlik oranını çoktan aşmış**. Nihayet, geçen hafta *Financial Times* gibi ana-akım yayınlar da, krizin temelinde **kapasite fazlası sorunu** yattığını, bu sorun aşılmadan krizin aşılamayacağını vurgulayan yazılar yayınlamaya başladılar (Michael Pettis, 14/12/08).

"AB'de Liderlik Krizi"

İşte böyle bir ortamda, Deutsche Bank ekonomistleri Almanya (ve Avrupa) ekonomisinin daralma hızının gelecek yıl %4'e ulaşabileceğini düşünüyorlar (*Financial Times*, 14/12).

Ancak, **Giuliano Amato** (İtalya başbakanı, 1994-96), **Jan-Luc Dehaene** (Belçika başbakanı, 1992-99), **Wim Kok** (Hollanda başbakanı, 1994-2002 ve AB Komisyonu'nun eski başkan yardımcısı), **Etienne Davignon** gibi AB sürecinin saygın isimlerine göre **Avrupa'da bir liderlik krizi yaşanıyor.** Bu yazarlara göre "kriz başladığından bu yana AB Komisyonu, bir ortak politika üretebilmek için liderleri bir araya getirmekte çok yavaş davrandı. Şimdi de liderler ortak bir politika oluşturmaya direniyorlar"... "Tüm Avrupa'da halk 'Avrupa krize müdahale etmek için ne yaptı?' diye soruyor." (*The Guardian,* 14/12) Tabii bazı ülkelerde, örneğin İrlanda'da yalnızca sormakla kalmıyor, Lizbon Anlaşması'na "hayır" diyor, Yunanistan'da ayaklanıyorlar...

Dikkatlerin birdenbire liderlik krizi üzerinde yoğunlaşmasın-

da, Almanya hükümetinin, AB'nin geri kalanına aldırmadan kendi yolunda, ulusal çıkarlarının peşinde gitme iddiası var. *Financial Times* yazarlarından Münchau, "Merkel'in bunalımı" başlıklı yazısında "Bunlar krizi, adeta başkasının krizi sanıyorlar, ortak para birimi yokmuş gibi davranıyorlar"... "Bu gidişle seçimlere bunalımın ortasında gidecekler, ayırdında değiller," diyordu. Almanya dünyanın üçüncü, AB'nin ikinci büyük ekonomisi; Almanya olmadan, İngiltere, Fransa ne kadar çırpınırlarsa çırpınsınlar, krize karşı ortak bir şey yapmak olanaklı değil. Diğer taraftan AB Merkez Bankası'nın gereğinden fazla temkinli politikaları, bütçe açıklarını ve borçlanmayı sınırlayan, **"istikrar paktı"**, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkelerin ekonomilerini boğmaya devam ediyor.

Bu koşullarda, liderlik krizi, "istikrar paktının" çökmesiyle birleşirse, avro tüm çapalarından yoksun kalmayacak mı? İşsizlik ve iflaslar hızla artar, mali yolsuzluklar su yüzüne çıkarken AB yöneticilerinin çaresizlik sergilemesi, Yunanistan'da patlak veren dalganın, İtalya, İspanya, İngiltere gibi AB ülkelerinde tekrarlanmasına uygun koşulları hazırlamaz mı?

Cumhuriyet, 17.12.2008

Kriz ve İki "Semptom"

Geçen hafta, uluslararası medyada 2009'un olası ekonomik koşulları üzerine başlayan tartışmalarda, 2008'de **mali piyasaları vuran** krizin, giderek **tüm ekonomiyi** etkilemeye başladığı ve 2009'a bu sürecin damgasını vuracağı üzerinde bir mutabakatın oluşmaya başladığı görülüyordu.

Eğer bu mutabakat haklıysa (ben haklı olduğunu düşünüyorum), krizin yeni bir aşamaya girmekte olduğu söylenebilir. Bu aşamada, uluslararası ticari ve mali ilişkiler ve ülkelerin içindeki bölüşüm ilişkileri, dolaysıyla sınıf çelişkileri üzerinde basınçların, giderek, siyasi sonuçlar da yaratarak artması beklenebilir.

Geçen hafta ABD oto endüstrisini kurtarmak için açıklanan 17 milyar dolarlık yardım paketi ve Yunanistan'da üçüncü haftasına girmeye hazırlanan isyan, bu yeni aşamanın özelliklerini yansıtan iki "semptom" olarak okunabilir.

"Elveda Serbest Piyasa"

Bu hafta *The Economist*'te "Elveda serbest piyasa" başlıklı ilginç bir yorum var. *The Economist*'e göre, "Bir kuşaktan daha uzun bir süredir ilk kez, küresel bütünleşme sürecinin iki motoru –ticaret ve sermaye akımları– aynı anda geri vitese takıyor." Diğer bir deyişle, dünya ekonomisinde, mal ve finansal yatırım piyasaları hızla daralıyor. Öyleyse finans ve sanayi sermayesi grupları (çoğu kez bütünleşmiş oldukları için kolaylıkla "**finans kapital**" kavramını kullanabiliriz) bu daralma içinde ayakta kalabilmek için, etkileyebildikleri devletlerin kaynaklarına iç ve dış politika inisiyatifine giderek da-

ha çok başvurmaya başlıyorlar. Serbest piyasa, açık pazar, yerini "can pazarı" kaygısına bırakıyor. *The Economist* de bu nedenle korkuyor: Korumacılık, rekabetçi döviz politikaları, sanayi, ihracat destekleri, dünya pazarını 1930'larda olduğu gibi parçalayabilir.

Aslında yeni dönemde, devletlerin üzerinde zıt yönlerden gelen iki basınç oluşuyor: Biri, gittikçe artan işsizliğin getirdiği siyasi kaygıların basıncı. İkincisi, özel sektörün, geçen hafta dile getirmeye başladığı "bu ücretlerin hiç de esnek olmadığı" yakınmalarının aksi yönden gelen basıncı.

İşsizliğin siyasi bir sorun olmasını engellemenin bir yolu iç pazarı dış rekabete karşı korumak, iç talebi desteklemek iken, iş çevrelerinin talepleri emekçilerin tepkilerinin denetim altında tutulmasını gerektiriyor.

Geçen hafta ABD'de açıklanan oto endüstrisi kurtarma paketi, bu karmaşık süreci çok güzel temsil ediyordu. Birincisi bu, serbest piyasa ilkelerini bir kenara atan bir **destekleme** paketi. Neoliberal modele göre, bu üç otomotiv şirketi, rakiplerinin rekabetine terk edilmeli, sermayelerinin ve de piyasalarının daha verimli ve etkin sermaye gruplarının eline geçmesi dert edilmemeliydi. Ama bu rakipler Alman ve Japon şirketlerinden oluşuyor. ABD yönetimi de hem kendi ulusal oto sanayiini siyasi rakiplerine kaptırmak, hem de 250.000'den fazla kızgın işçiye, ailelerine hesap verme riskiyle yüz yüze gelmek istemiyor; bu yüzden serbest piyasa kurallarını ihlal ederek, diğer firmaların "hakkını yiyerek" oto endüstrisini desteklemeye karar veriyor.

Ama yönetim, aynı anda paketle birlikte, oto işçilerinin ücretlerinde büyük kesintilerin yapılması, sendikaların emeklilik ve sağlık fonlarına katkı olarak nakit yerine şirket hisselerini kabul etmesi koşullarını getiriyor. Böylece sendikalarla şirketin çıkarı birbirine bağlanırken, sendikalar, işçilerle karşı karşıya gelmeye zorlanıyor.

Prof. Grugman'ın da birçok kez vurguladığı gibi, geçen büyüme döneminde, ABD işçisinin ortalama reel ücreti artmadı. Buna kar-

şılık, şimdi işsizlik hızla artarken, geçen hafta Bloomberg'den Amity Shlaes'in gündeme getirdiği "farklı" bir 1929 yorumu, bunalımın sorumluluğunu, o zaman düşmemekte direnen işçi ücretlerine ve buna göz yuman yönetimlere çıkarıyor. *Büyük Muhafazakârlar* kitabının yazarı Martin Hutchinson da geçen hafta *Prudentbear*'daki köşesinde benzer bir 1929 yorumunu savunuyordu. Sermaye devletten yalnızca mali destek değil, işçi ücretlerini düşürmek için de yardım istemeye başlıyor.

"Yunan Sendromu"

Yunanistan'da eylemler üçüncü haftaya girmeye hazırlanırken 800 lise, 200 üniversite işgal altında, göstericiler zaman zaman TV, televizyon binalarını, hükümete yakın gördükleri sendikaların merkezlerini işgal ediyorlar.

Protesto eylemleriyle, hava kontrol görevlilerinin, kamu sektörü ulaşım işçilerinin, doktorların, hastane personelinin, öğretmenlerin, üniversite profesörlerinin, sendikaların mitinglerinin de çakışması muhalefetin fiilen bir antikapitalist cephe oluşturmaya başladığını düşündürüyordu. Eylemler, göstericilerin **"kahrolsun kan, yoksulluk ve özelleştirme hükümeti"** gibi sloganlarla giderek somut siyasal taleplere ve hedeflere (hükümete) yönelmekte olduğunu gösteriyor.

Eylemler yaygınlaştıkça muhalefetin, SSCB döneminden kalma komünist partisi (KKE), sendika bürokrasileri gibi kurumların artık işlevsizleşmenin ötesinde, muhafazakârlaşmış olduğunu, yeni şekillenmelerin gerekliliğini de gözler önüne seriyor. Özellikle, KKE liderliğinin, iş çevrelerinin, "artık sabrımız taşıyor" yorumlarıyla çıkan yayınlarının *Avriani*'nin ön sayfasında "Polis düzeni, demokrasiyi koruyamıyorsa vatandaşlar ve KKE bu görevi üstlenmelidir," (*WSWS*, 20/12/08) çağrıları ibret verici örnekler oluşturuyor.

Göstericilerin eylemlerini, "Atina'da kıvılcım, Paris'te yangın, devrim geliyor" gibi gösterileri Avrupa'ya yaymak istediklerini gös-

teren sloganları henüz abartılı bulunsa bile, *The Independent* gazetesine konuşan bir Fransız hükümet görevlisine göre eylemler, Avrupa Birliği'nde bir "Yunan sendromu" oluşturdu, yönetimlerce dikkatle izleniyor. Çünkü bu eylemlere yol açan hoşnutsuzluklara hemen her AB ülkesinde rastlamak olanaklı.

Fransa'da lise öğrencileri Sarkozy hükümetinin eğitim reformuna karşı sokağa çıkınca, hükümetin hemen geri adım atması da bu yüzden. *The Independent*'in aktardığına göre Sarkozy'nin bir danışmanı "Öğrenci liderleri artık denetimi kaybetmiş durumdalar, varoşlardan çok daha radikal unsurların, aşırı solun etkileri eylemlere sızlamaya başladı," diyormuş. Buna karşılık *Independent*'in Paris muhabiri öğrencilerin "Fransa'nın siyasal sistemine, kapitalizme ve küreselleşmeye karşı hoşnutsuzluklarını" dile getirdiklerini aktarıyor.

Hükümet geri adım attı, ama göstericiler, "Sarkozy Brüksel'in ve ABD'nin emrinde; eğitim bütçesinden alıp bankalara vermek istiyor," diye düşünüyorlarmış. Diğer bir deyişle, Atina ve Fransa'da göstericilerin, dolaysız, tekil olaylardan hareketle büyük sıçramalar yaparak sistemin tümüne ilişkin kimi saptamalar yapmaya başladıkları ve eylemlerin yayılma eğilimi taşıdığı gözlemleniyor.

AB liderliği ve iş çevreleri endişelenmekte haklılar. Çünkü başlarken işaret ettiğim gibi, krizin bu aşamasında, işletmeler ayakta kalabilmek için bir taraftan işçi çıkartmaya devam ederken ve öte taraftan işçi ücretlerini düşürmeye çalışırlarken, gelecek tepkileri hükümetlerin göğüslemesini isteyecek gibi görünüyorlar. Var olan sermaye birikiminin duyarlılıklarına göre şekillenmiş olan sendika bürokrasilerinin, muhalefet liderlerinin duruşlarının, siyasal söylemlerinin sorgulanmaya başlanmış olması da, yeni bir döneme girildiğinin bir başka işareti.

Cumhuriyet, 22.12.2008

2009

[k]rizin İkinci Aşaması...

Aralık ayının son yazısında, "2008'de mali piyasaları vuran krizin giderek tüm ekonomiyi etkilemeye başladığı, 2009'a bu sürecin damgasını vuracağı üzerinde bir mutabakatın oluşmaya başladığına" dikkat çekmiştim. Geçen hafta medyada tartışılan ekonomik veriler, krizin mali aşamasını geride bırakarak "reel ekonomiyi" (üretimi ve istihdamı) vurmaya, toplumsal etkilerini gerçekten hissettirmeye başlayacağı ikinci aşamasına girdiğini gösteriyordu.

[k]riz Üzerine Bir Açıklama

Krizi iki düzeyde düşündüğüm için başlıkta "kriz"i küçük harfle yazdım. Birincisi "yapısal [k]riz", öbürü "konjonktürel [k]riz." Yapısal kavramını, 1970'lerin başında ortaya çıkmaya başlayan ve ertelendikçe büyüyerek, dünya ekonomisinde yaygınlaşarak gelen bir aşırı üretim/eksik tüketim (bu ikisini bir madalyonun iki yüzü, sermayenin artı-değer üretme, kâr gerçekleştirme kapasitesindeki gerileme eğilimin kendini dayatmasının sonucu) sorununun bir türlü aşılamamasına atıfla kullanıyorum. Konjonktürel kavramını da her erteleme modeli tükendiğinde, aşırı üretim/eksik tüketim eğilimi kendini dayatırken yaşanan "sarsıntılara"/çöküşlere atıfla kullanıyorum. [k]rizin ikinci aşaması derken bu konjonktürel düzeye gönderme yaptığım için krizi küçük harfle yazdım.

Marx da "Aşırı üretim dönemlerinde spekülasyon düzenli olarak oluşur. Spekülasyon aşırı üretim sorununda, geçici piyasa olanakları sağlayarak bir rahatlama yaratırsa da tam da bu nedenle krizin patlak verme sürecine katılır ve patlamanın şiddetini artırır. Kriz,

önce spekülasyon alanında başlar; ondan sonra üretimi vurur. Yüzeysel bir gözlemciye krizin nedeni, aşırı üretim değil, aşırı spekülasyon olarak görünür; halbuki bu aşırı üretimin yalnızca bir semptomudur" (*The Revolutions of 1848,* New York Vintage, 1974, sf. 285) saptamasını yaparken tam da bu noktaya dikkat çeker. *Kapital*'in I. cildinde de Marx, "parasal krizin her krizin bir aşaması olduğu ve krizin özgün biçimiyle karıştırılmaması" konusunda uyarır (*International Publisher,* 1967 sf.138).

Geçen hafta basında, 2009 yılıyla birlikte krizin, reel ekonomiyi etkilemeye başlayacağı bir aşamaya girdiğini vurgulayan çok sayıda yoruma rastladım. Örneğin, Euro Analysis'ten Satyajit Das, yaşananları bir savaşa benzeterek "2008 yılı şok ve dehşet yılıydı. 2009 yılı, acımasız ve kanlı bir siper savaşına benzeyecek," diyordu. Hafta boyunca gelmeye başlayan tüketim, üretim, istihdam verileri de bu yorumları destekler yöndeydi.

'Çöküş', 1947'den Bu Yana, 300 Yıldır İlk Kez...

Geçen hafta, basında bu alt başlıktaki sözcüklere de sıkça rastlanıyordu: "ABD'de emek piyasası çöküyor" (Bloomberg), "İşten çıkartmalarda, 1947'den bu yana en büyük artış" (Market Watch). "Sanayi üretimi her yerde birden çöküyor" (Merrill Lynch), "Dünyada sanayi üretimi her yerde tökezledi" (*Wall Street Journal*). Dünya mikroçip piyasasının yüzde 80'ini kontrol eden Intel ve geri kalanını üreten AMD'nin satışları yüzde 35 düştü *(Financial Times),* "ABD'de işsizlik 1945'ten bu yana en yüksek düzeye ulaştı", İngiltere Merkez Bankası faizleri, 1694'te kurulduğundan bu yana, en düşük düzeye indirdi.

JP Morgan'ın küresel imalat sanayisi performansını ölçen PMI (Satın Alma Müdürleri Endeksi) rekor düzeyde gerileyerek 33.2'ye indi (50'nin altı daralma anlamına geliyor). Bu küresel imalat sanayisi üretiminde gözlenen yüzde 15'lik gerilemeyle uyumluydu. Aralık ayında ABD imalat sanayisini izleyen fabrika siparişleri endeksi beklenenin çok altında gerçekleşerek 32.4'e düştü.

Avro bölgesine gelince, *The Daily Telegraph*'ın ekonomi editörü daralma hızının 1930'lar düzeyini yakaladığına dikkat çekiyordu. "Büyük Bunalım" sırasında bugünkü avro bölgesi büyüme hızı, 1930-31-32 yıllarında sırasıyla, yüzde eksi 3, yüzde eksi 5 ve yüzde eksi 4 olmuş. Gerçekten de avro bölgesinde imalat sanayisi üretimi aralık ayında, bir önceki döneme göre yıllık yüzde 12 düşerken bu oran Almanya'da yüzde 32.7, Fransa'da yüzde 34.9, İspanya'da yüzde 28.5 olarak gerçekleşmiş. Japonya'da sanayi üretimi kasım ayında yüzde 8 gerilemişti (derleyen: *RGE Monitor,* 09/01/09). İngiltere'de de kasıma kadarki 9 ayda imalat sanayisi üretimi yüzde 7.8 düştü (Dow Jones Newswire, 09/01).

Bu gerilemeler dünya ticaretine de yansıyor. Avro bölgesinin lokomotifi Almanya'nın ihracatı kasımda bir önceki aya göre yüzde 10'dan fazla gerilemiş (*Financial Times Deutschland,* 09/01) Council On Foreign Relations ekonomistlerinden Brad Setser de "Asya'dan daha kötü haberler" başlıklı yorumunda, Tayvan'ın yıllık ihracatının yüzde 40 gerilediğine işaret ediyor, gerilemenin Çin elektronik pazarındaki daralmadan kaynaklandığını yazıyordu. Güney Kore'nin ihracatı da aralık ayında yıllık yüzde 17 düşmüş. Setser, Japonya'nın ihracatındaki gerilemenin Almanya'nınkini geçtiğini, tüm bu görüntünün dünya pazarındaki daralmayı yansıttığını vurguluyor. Üretim ve ihracat verileri, başta ABD, avro bölgesi, Japonya olmak üzere dünyanın en önemli ekonomilerinin devinimleri arasında, 1928-35 döneminde olduğu gibi bir senkronizasyon oluştuğunu gösteriyor.

Ekonomistler Ne Diyor?

Haftanın ilginç yazılarından biri de *Business Week* Başekonomisti Michael Mandel'in 3 Ocak'ta San Fransisco'da yapılan geleneksel yıllık American Economic Association toplantısıyla ilgili izlenimlerini içeriyordu. Robert Mandel, Keneth Rogof, Edmund Phelps ve IMF Başekonomisti Olivier Blanchard gibi "ağır topla-

rın" katıldığı toplantıda "karamsarlık" egemenmiş, ekonomistlerin önerileri arasında da önemli farklılıklar gözleniyormuş.

Mandel, hükümetin öncelikle tüketimi canlandırmak için yarım trilyon dolar dağıtmasını önerirken, Phelps, tüketimi körüklemenin yararlı olmayacağını, federal hükümetin altyapıyı yenileyecek, iş yaratacak yatırımlara ve vergi indirimlerine yönelmesi gerektiğini savunuyormuş. Blanchard, doğru politikalar uygulanırsa seneye bu tünelden çıkarız derken, önümüzde bir devlet iflasları dalgası var diyen Rogof çok daha kötümsermiş. Tüm kötümser yaklaşımlara karşın, "konsensüs" resesyonun bir bunalıma dönüşmeyeceği üzerinde oluşmuş. İroni şu ki, ilk gün yaptığı konuşmada Rogof, ekonomistleri fazla iyimser olmakla, krizi önceden görememiş olmakla suçlamış.

Rogof haklı. Ama bu durumun değişmesini beklemeyin. Çünkü bunların hepsi "piyasa ekonomisti" ve "göz her şeyi görebilir ama asla kendini göremez". Bu ekonomistler, baktıkları piyasanın bir parçası, o yüzden, onlar için görüntünün her zaman bir noktası "kör" kalmaya mahkûm. Orada da krizin dışsal değil, kapitalizmin kendisinin ürettiği bir olgu olduğunu gösteren emek-sermaye ilişkisinin ve çelişkisinin dinamikleri var. Krizi önceden görebilmek için bu noktaya bakabilmek gerekiyordu. Ancak, bu "piyasa ekonomisinin" dışından gerçekleştirilebilecek bir şey.

Yine de ben bir uyarıda bulunayım; iki gözlem çok önemli. Birincisi Intel ve AMD'nin üretimlerindeki büyük gerilemeler, sistemin en üretken kesiminin durumunu gösteriyor. İkincisi önde gelen ekonomilerin senkronizasyona girmesi krizin daha da derinleşeceğinin işareti...

Cumhuriyet, 12.01.2009

K. Marx, T.S. Eliot ve Hüsnü

İnsan anlağı bir garip... Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumu'nun (DEF) bu yılki başlığını ("Kriz Sonrası Dünyayı Şekillendirmek") görünce anlağımda bir şimşek çaktı; Marx, Eliot ve "Hüsnü" sözcükleri belirdi. Ne ilgisi var diyeceksiniz haklı olarak. Anlatacağım, arkasından da Davos'ta bir toplantıda yaşananları özetleyeceğim.

Para 'Mok' Gibi... Ya Akıl?

Marx, "Filozoflar bugüne kadar dünyayı anlamaya çalıştılar, esas olan değiştirmektir," diyordu. Eliot'un da "Deneyimi yaşadık, ama anlamını yakalayamadık" saptaması ünlüdür. Davos toplantısını düzenleyenler ve katılanlar, Marx'ın ifadesindeki ilk aşamadan bile gerideler. Bu beyler krizin toplantı yapılana kadar bitmiş, dünyanın da yeniden şekillendirilmeye hazır hale gelmiş olacağına inanıyorlarmış. Davos kalabalığı, geçen yıl "Küresel resesyon geliyor" dediği için çok kötümser bulunan, alaya alınan birkaç kişi dışında, tam da Eliot'ın dediği gibi, krizi yaşıyor ama aslında ne yaşadığının farkında bile değil...

Halbuki önceki yıl aktardığım gibi "Thatcher-Reagan dünyasının geride kalmaya başladığına ilişkin ilk tereddütler oluşmaya başlamıştı." Geçen yıl, mali krizin kıvrımları açılmaya başladığında, bankacıların "kendi kum havuzlarına pislediğinden" söz ediliyordu. Bu yıl krizin nedeni bulunmuş görünüyor: "Piyasaların kendi kendilerine dengeye geleceğine inanmak." Bu yıl, bankaların, çokuluslu şirketlerin

CEO'ları, üst düzey yöneticileri Davos'ta, bu "yeni kavradıkları gerçeği" dile getiriyorlar...

Biraz da bu yüzden, *The Guardian*'dan Julian Glover mali krizi, insanları öldüren ama yapılara zarar vermeyen nötron bombasına benzeterek, "Davos var olmaya devam ediyor, ama onu destekleyen kültür öldü," (30/01/09) diyordu.

"Hüsnü"ye gelince, o da çocukluğumda çok kullandığımız bir deyimle ilgili. Kendine olmadık özellikler vehmedenlere "Sen 'Hüsnü' ile 'Kuruntu'yu tanıyor musun?" diye sorardık. Beylere bakar mısınız? Dönemlerinin geçtiğinin ayırdında bile değiller, krizden sonra dünyayı (ne demekse) yeniden şekillendirmekten söz ediyorlar. Halbuki son gün İngiltere Başbakanı Brown "Elimizde, krizden çıkmak için bir harita yok," diyordu.

Bu Arada Kriz Derinleşmeye Devam Ediyor

Davos toplantısı devam ederken gazetelerde "Ekonomik göstergeler, kötüden daha kötüye gidiyor" *(Washington Post)*, "60 yılın en kötü ekonomik acıları" *(Financial Times)*, "Ekonomik beklentiler bozuldukça bozuluyor" *(The Independent)*, "Ekonomik gerileme derinleşiyor" *(Wall Street Journal)*, "Merkel korumacılık konusunda Obama'yı uyardı" *(Der Spiegel)* gibisinden haber ve yorumlar dikkati çekiyordu. *Le Monde* ve *The Guardian* İngiltere ve Fransa'da işçi hareketlerinin yayılmakta olduğunu aktarıyordu.

ABD ekonomisi IV. üç aylık dönemde yüzde 3.8 gerilemiş, Japonya'da sanayi üretimi kasımda yüzde 8.5 geriledikten sonra aralıkta da yüzde 9.6 düşmüş. Uluslararası İşçi Örgütü (ILO), bu yıl tüm dünyada 50 milyon kişinin işini kaybedeceğini hesaplamış. *Financial Times* ekonomi editörü Martin Wolf, gelişmiş ekonomilerde ekonomik daralmanın yüzde 5-10 oranlarına çıkabileceği varsayımından hareketle "proto-bunalımdan" söz ediyor. Soros, mali sistemin sorunlarının 1930'lardan belirgin biçimde daha büyük olduğuna inanıyor. Tüm bunlar yetmezmiş gibi Obama yönetimi, ye-

ni geçirdiği bir yasayla, altyapı yatırımlarında kullanılacak demir ve çeliğin ithalatını yasaklıyor...

Birdenbire alevlenen işçi hareketleri, 1930'ları anımsatan bu manzarayı tamamlıyor. Hem de iki açıdan birden. Fransa'daki kitlesel grev, krizi ve hükümetin ekonomi politikalarını hedef alırken İngiltere'de işçi hareketindeki canlanma, yabancı işçileri hedef alıyor. Lincolnshire bölgesinde rafineri işçileri işletmenin yabancı işçi çalıştırmasını protesto etmek için iş bıraktılar. İskoçya'da ve Galler bölgesinde 13 bölgede rafinerilerde, enerji santrallarında işçiler dayanışma eylemleri başlatınca, yabancı düşmanlığı haberleri medyada ön sıraya yükseldi.

'Dünya Ekonomisine Ne Oldu?'

Sizinle paylaşmak istediğim Davos toplantısına gelince, 28 Ocak'ta yapılan "Dünya ekonomisine ne oldu?" başlıklı çalıştayda katılımcılar, 5-6 kişiden oluşan 20 masaya dağılmışlardı. Yaklaşık yarım saatlik bir tartışma süresinden sonra, her masa liderinin aracılığıyla ulaştıkları sonuçları açıkladılar.

Konuşanların hemen hepsi, "piyasaların kendiliğinden, hem de büyük zararlara yol açmadan dengeye geleceğine" ilişkin, "adeta dini boyutlara ulaşan" varsayımı suçladılar. O kadar ki 4 numaralı masanın lideri, "30 yıldır piyasanın verimliliğini eleştirmek istediğimde, ağzımı hep korkarak açtım. Bu odadakilerin hiçbiri beni desteklemedi. Şimdi böyle bir konsensüs oluşmuşsa yeni bir paradigmanın eşiğinde olmalıyız," diyerek sitem etti. Bu "konsensüs"e ek olarak, 10 numaralı masadan Philip Jennings, "Serbest piyasada servetin yukarıdan aşağı sızacağına ilişkin varsayım iflas etti... Şimdi insanlar son derecede sinirli, başka bir model bulmak gerekir," dedi. 6. masanın lideri, "sınır ötesi menkulleştirmenin risklerinin zamanında kavranamadığından, enflasyonla mücadelenin adeta ekonomi politikasının nirvanası haline geldiğinden" yakındı.

Birçok masanın lideri sık sık söz alarak matematiğe, ekonomik

modellere aşırı güvenin büyük bir sorun yarattığını, risklerin yanlış hesaplandığını vurguladılar. Ünlü istatistikçi, sıradışı olayların toplumsal etkilerini tartışan "Siyah Kuğu" teorisinin yaratıcısı Nassim Taleb söz alarak "Ben bu modeller palavra, batacaksınız dediğimde güldünüz, şimdi herkes layığını buluyor," dedi ve salonda kızgın homurdanmalara yol açtı. Bir başka konuşmacıya göre, "20 yıldır mutluluk hapı yutulmuş, partide herkes eğlenmiş, ama parti bitmişti." 17 numaralı masadan bir konuşmacı, "ahlak sorununa" değindi ve "bireyciliği yücelten ahlak anlayışından toplumun çarkını çevirmeye, ortak çıkarlara yönelik bir ahlak anlayışına geçmek gerektiğini" vurguladı.

Konuşmacılar aşırı karmaşık, risk almaya, prime yönelik mali modelleri, ihtiras kültürünü eleştirdiler. 14. masadan, sanayici olduğu anlaşılan yaşlı bir konuşmacı, "Sanayide bir üretici, bir şirket, bilerek veya bilmeden zehirli mal satarsa hapse gider. Mali piyasalarda satılan zehirli malların hesabını kim verecek?" diyordu ki moderatör hanım, "Ama malı satan fiyatının bu kadar düşeceğini nereden bilebilirdi ki!" deyince, sesini yükselterek çıkışmaya başladı, "Bilmeden mi yaptılar demek istiyorsun?" diyerek...

Hükümetlere yönelik eleştiri de yine serbest piyasa itikadına ilişkin eleştiriler üzerinden gitti. Bir konuşmacı "Bu politik kararlar alındı, çünkü temel varsayım piyasa modelinin şaşmazlığına dayanıyordu. Hata içseldi," dedi.

Kafanız karışmış olabilir, bir kez daha anımsatayım. Bu tartışma Davos'ta oluyor, tartışanlar da çokuluslu şirketlerin ve mali piyasaların liderleri, CEO'ları filan...

Cumhuriyet, 02.02.2009

'Bildiklerini Sizlere Söyleselerdi... '

Davos tartışmalarını izler, medyaya yansıyan yorumları okurken, aklıma Bob Beckman (1934-2007) geldi. Beckman, 1970'lerde küçük yatırımcılara yönelik önerileriyle dikkatleri çekmişti, özellikle de 1987 krizinde borsada yüzde 25 gerilerden yönettiği portföyün getirisi yüzde 300 arttığında... Beckman'ın krizlerde ayakta kalabilmenin yollarını tartışan çok ilginç kitapları da vardı.

Kapitalizmin krizleri üzerine doktora tezimi yazdığım yıllarda, Beckman'ın çalışmaları arasında, beni en çok "Olanlar daha önce de oldu. Ama sizi yönetenler, sırtınızdan büyük servetler yapanlar, bunu size söylerlerse sizi yönetemezler" uyarısı etkilemişti. 1990'larda "küreselleşme", 2007'de "kriz" tartışmaları başladığında hep, Beckman'ın ne kadar haklı olduğunu düşündüm.

Küreselleşme ve Kriz

"Küreselleşme", 1990'ların başında günlük söyleme sokulduğunda, yepyeni, önlenemez, geri çevrilemez, dışında kalınamaz bir süreç olarak sunuldu. Bu büyük iddiaların yanı sıra, ulus devletler, "ulusal ekonomiler" artık önemini kaybetti, hatta Tayyip Bey'in de geçen yıl vurguladığı "yatırımın yerlisi yabancısı olmaz" iddiaları da öne sürülüyordu. Bu iddiaların temelindeyse, biri ekonominin, ikincisi insanın doğasına ilişkin, krizin ışığında bakınca, inanılmaz derecede abartılı duran iki varsayım vardı. Piyasalar aşırılıklarını kendi kendilerine düzeltirler, bu yüzden devletin piyasadan uzak durması gerekir. İkincisi, piyasa aktörleri akılcı beklentilerle davranan insanlardır.

Mali kriz 2007 yılında başladığından bu yana piyasaların kendi pisliklerini kendilerinin temizleyemeyeceği ortaya çıktığında, devlet müdahalesi, hatta birçok durumda devletleştirmeler gündeme gelince, bu iki varsayım, gözlerimizin önünde çöktü. Davos tartışmaları bu çöküşün nihayet bilinçlere çıktığı yerdi. Kimi televole ekonomistlerinin nafile bir çabayla iddia ettiği gibi, Davos'takiler salt ideolojik hezeyanlar değildi... İdeolojinin çatlağından sızarak kendini dayatan "gerçek", bizzat ideolojinin üretildiği yerdeki egemen fantezileri dağıtıyordu, o kadar!

Artık kapitalizm ayakta kalmak için devlete mecbur olduğunu kabul ediyor, devletler bankacıların maaşlarına kadar burunlarını sokuyor. Geçen hafta, *Financial Times, Wall Street Journal, The Economist,* "küreselleşmenin geri vitese taktığını", küresel sermayenin ülkesine geri dönmeye başladığını, her hükümetin kendi şirketlerini (parayı alıp dışarı gitmemek koşuluyla!) desteklediğini, sokaklara dökülen işçilerinin taleplerine kerhen de olsa kulak vermeye çalıştığını, ABD dahil birçok ülkede "yerli malı kullan" kampanyalarının başladığını aktarıyordu: Korumacılık ve ticaret savaşları riski gittikçe artıyor.

Söylenmeyenlere Gelince...

Önce, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı, finansallaşmayla, krizle ilişkisi bizlerden saklandı. Her "küreselleşmenin" sonunda yaşandığı gibi yine bir mali kriz gelip kapıya dayanınca, önce ABD ev piyasasında basit bir kaza olarak sunuldu. Sonra, ev piyasası krizi, kredi krizine dönüştü, ABD belki hafif bir resesyon yaşardı ama, küresel resesyon söz konusu değildi. Küresel resesyon da geldi kapıya dayandı... Bu kez: "Olsun, merak etmeyin, resesyon küresel ama bunalıma dönüşmeyecek..."

Bizi yönetenler hep bizi uyutmaya çalışıyorlar. Fare insanın kulağını yerken acımasın, uyanmasın diye üflermiş...

Nihayet geçen hafta, ya deniz bitti ya da siyasilerin sinirleri if-

las etti. Önce İngiltere Başbakanı Gordon Brown dünya ekonomisinin bunalımda olduğunu ağzından kaçırdı. Tam dil sürçmesi filan diyorlardı ki, pazartesi günü, IMF başkanının "Bütün gelişmiş ülkeler bunalımda" saptaması gazetelere düştü. Şimdi de, "belki bunalım ama, büyük bunalım değil" diyorlar.

Gerçi, 2008'de yüzde 6.2 büyüyen dünya ekonomisi 2009'da yüzde –2.1 (toplam daralma yüzde 8.3; yaklaşık 4.5 trilyon dolar) gerileyecekmiş; küresel hava kargo trafiği, aralıkta, önceki yıla kıyasla yüzde 23 düşmüş; çevre ülkelere giden sermaye, 2007'de 929 milyar dolardan bu yıl 165 milyara gerileyecekmiş. Standard&Poors 500 Endeksi'nin son on yılın yıllık ortalama (reel) getirisi (yüzde –5.1), 1929 krizini izleyen on yılın yıllık ortalama getirisinden (yüzde –2.8) çok daha düşükmüş (*New York Times,* F. Norris, 08/02); daha önceki resesyonlara kıyasla bu yıl ABD ekonomisinin toparlanması gerekirken, daralma devam ediyormuş... Olsun, bunlara da bir açıklama bulurlar...

Cumhuriyet 11.02.2009

Bu Sırada Avrupa Birliği'nde... (I)

Kapitalizm tarihinin belki de en büyük küresel ekonomik krizi olanca şiddetiyle devam ederken tüm dikkatler öncelikle ABD, sonra da Çin üzerinde yoğunlaşmıştı. Halbuki, 16.8 trilyon dolarlık gayri safi hasılasıyla dünyanın en büyük ekonomisini oluşturan Avrupa Birliği de çok ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. AB'nin sorunlarının şimdi, "bugüne kadar hep" yumuşak havalarda yoluna devam eden "Birlik süreci bu basınçlara dayanabilecek mi?" sorusuyla nihayet ilgi çekmeye başladığını görüyoruz.

'Ekonomi Kontrolden Çıkmazsa...'

Avrupa Birliği sürecinin devam edebilmesi için birleşik pazarın varlığını koruması, ekonomik bütünleşmenin ilerlemesi gerekiyor. Buna karşılık, AB bölgesi ülkelerinin, en azından sürecin çekirdeğini oluşturan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'nın krize karşı ortak bir tepki, eşgüdümlü politikalar geliştirmediklerini görüyoruz.

Üstelik, *Financial Times, Le Monde, Der Spiegel* gibi yayınların geçen hafta yorumlarında dikkat çektikleri gibi, "herkesin kendi başının çaresine bakmaya" yönelmesi nedeniyle hem birleşik pazarın hem de ekonomik bütünleşme sürecinin geleceği üzerinde devasa bir soru işareti oluştu. Başta Almanya, Fransa, İngiltere olmak üzere AB ülkelerinin hükümetlerinin, önce mali piyasalarda sonra da giderek sanayi sektöründe, stratejik firmaları destekleme eğilimi, giderek kendi ülkesindeki iş olanaklarını ve piyasaları koruma eğilimine dönüşmeye başladı.

Financial Times'tan Richard Milne'in 14 ekonomi yazarının katkılarıyla hazırladığı ayrıntılı araştırmada işaret ettiği gibi "böyle bir korumacılık Avrupa'yı ekonomik, siyasi ve yasal sınavlarla karşı karşıya getiriyor." Ancak, Avrupa Politikaları Çalışmaları Merkezi'nden (Centre For European Policy Studies) Daniel Gross'a göre "banka piyasalarının bütünleşme sürecinde yaşanan parçalanma çok büyük hasar yaratarak gelişmeleri 10 yıl geriye itecek, ama bu 30 yıllık bir zarar olmayacak. Diğer korumacılık önlemlerinin marjinal kalacağını göreceğiz; eğer ekonomik gelişmeler tümüyle denetimden çıkmazsa..." (12/02/09).

Geçen hafta açıklanan veriler ekonomik gelişmelerin de denetimden çıkmaya başladığını düşündürüyordu.

'Çapı ve Hızı Tamamen Yeni...'

Hafta ortasında bir *Financial Times Deutschland* analizi, AB ülkelerinde inşaat ve imalat sanayisinin çok zor durumda olduğunu ileri sürdü. Perşembe günü *Der Spiegel* Avrupa Birliği ekonomisiyle ilgili verileri toplayan Eurostat'a dayanarak "Avrupa sanayisindeki çöküşün beklenenden daha kötü... çapının ve hızının tamamen yeni... olduğunu", *FT-D*'nin yorumunda haklı çıktığını vurguluyordu. AB toplam sanayi üretimi aralık ayında, kasım ayına göre yüzde 2.6, bir önceki yıla göre yüzde 12 düşmüş. *Financial Times*'ın cuma günü aktardığına göre avro bölgesi ülkeleri 50 yılın en kötü ekonomik gerilemesini yaşıyorlar. Geçen yılın ekonomik gerilemesi sanılandan çok daha derinmiş; avro ülkelerinin toplam gayri safi hasılası geçen yılın dördüncü üç aylık döneminde yüzde 1.5 gerilemiş. Bu gerilemenin arkasındaki en önemli etken Alman ekonomisindeki ani bozulma, GSMH'deki yüzde 2.1'lik gerilemeymiş. Alman ekonomisindeki bu hızlı gerilemenin arkasındaysa, *Süeddeutsche* gazetesinin "Almanya resesyonda" başlıklı yorumunda vurgulandığı gibi, küresel ekonomik krizin etkileri var. *Süeddeutsche,* Almanya'nın son altı yıldır dünyanın ihracat lideri olduğunu, küreselleşmeden her-

kesten fazla yararlandığını, şimdi, bunun bedelini ödediğini yazıyordu. Diğer bir deyişle *Süeddeutsche,* ihracata dayalı modelin Almanya için de tükendiğini vurguluyor.

Yine Aşırı Üretim/Birikim Sorunu...

Almanya ve AB de, Asya ülkeleri, Çin, ABD gibi, tüm dünya çapında tüketimi (ticaret için gerekli talebi) destekleyen kredi köpüğünün delinmesiyle birlikte ayaklarının altındaki zeminin hızla kaydığını görüyor. Kredi köpüğü sayesinde ayakta kalmanın ötesinde, birbirleriyle rekabet ederken kâr ihtirasıyla, var olan kapasiteye yenisini eklemeye devam eden sermaye grupları şimdi eskisinden daha büyük bir atıl kapasite sorunuyla karşılaşıyorlar.

Hem bu krizin hem de kredi köpüğünün bu kapasite fazlası (aşırı üretim/birikim) sorunuyla ilgisini geçmişte birçok kez vurgulamıştık. Bu krizden çıkabilmek, çıkmaya başlayabilmek için (gerekli ama yeterli olmayan önkoşul olarak) öncelikle bu kapasite fazlasının imha edilmesi, bu kapasitede temsil edilen sermayenin yok olması gerekiyor. Aşırı üretim ve birikim sorunu karşımıza bir madalyonun iki yüzü gibi, sanayide fazla kapasite/eksik talep, finansta kredi köpüğü, karşılıksız alacaklar olarak çıkıyor... Bir madalyonun iki yüzü çünkü biri, ancak öbürüyle var olabiliyor.

Korumacılık eğilimlerinin arkasındaki belirleyici etken de işte krizin bu özelliğinden kaynaklanıyor. Sorun aslında çok basit ve bir o kadar da korkutucu: Bu fazla kapasite yok olacak, olacak ama bu, çoğu kez stratejik (ulusal savunma, emperyalist etkinlik için gerekli) sanayilerin yıkımı, işsizlikte şok artışlar, böylece talep daralırken daha derin yoksullaşma anlamına geliyor. Bu sonuncusuysa Yunanistan, Baltık ülkeleri, İngiltere ve Fransa'da ilk örneklerini görmeye başladığımız gibi sınıf savaşlarının sertleşerek verili iktidar yapılarını tehdit etmeye başlaması demek. Hiçbir ülkenin hükümeti böyle bir siyasi, ekonomik karmaşıklıkla karşı karşıya kalmak istemiyor; kendi stratejik sanayilerini, işgücünü korumak için önlem al-

maya başlıyor. Önce bunları mali olarak destekliyor (finansal korumacılık), sonra talebi güçlendirmek için piyasaya kaynak aktarmaya başlıyor. Ancak bu yolla yaratılan talebin ithalata yönelmesini de önlemek (dolayısıyla başka ülkelerin ekonomik siyasi yapılarını desteklemiş olmamak) için giderek iç pazarı koruyan önlemler gündeme geliyor.

AB ülkeleri krize de benzer bir biçimde tepki veriyorlar. Önce mali destek ve korumacılık başladı. Bunları sanayiye destek, giderek yerli işgücünü, yabancı yatırımları geri çağırmaya (kapasite fazlasını "dışarıda" imha edip işsizlik ihraç ederek) varacak ölçülerde koruma eğilimi gündeme geldi, gelmeye de devam ediyor.

Bu yüzden Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya'da, Yunanistan'da korumacılık gündeme gelirken karşılıklı "ekonomik ulusalcılık" suçlamaları da duyulmaya başlıyor.

Fransa otomotiv gibi stratejik sanayi dallarında şirketlere yardım için, yatırımlarını ülkeye geri getirme koşulunu koyuyor, yabancı sermayenin eline geçmelerini engellemek için birleşmelerini teşvik ediyor. Almanya Fransa'nın korumacı uygulamalarından yakınırken *Die Zeit*'ın aktardığına göre 50 milyar avroluk bir paketi meclise sunuyor; eski otosunu hurdaya çıkararak yeni bir Alman otomobili alana 2500 avro destek veriyor. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* da "Uluslararası otomobil milliyetçileri" başlıklı bir yorumda, "Ne mutlu anahtar ekonomiyim diyene" sözleriyle devlet desteğinden yararlananlarla dalga geçiyor (14/02/09).

Cumhuriyet, 16.02.2009

Bu Sırada Avrupa Birliği'nde... (II)

Ekonomik kriz Avrupa Birliği ekonomilerini şiddetle sarsıyor. AB üyesi devletler krize karşı ortak bir önlemler paketi oluşturamıyor, aksine korumacılık eğilimleri güçleniyor. Bu gelişmeler AB'nin üzerinde durduğu sacayağını (**birleşik pazar**, **avro** ve ulus devletleri aşan bir **"müşterek hükümranlık"** – *pooled sovereignity)* çürüterek "Bu krizde ayakta kalabilecek mi?" sorusunu gündeme getiriyor.

Bir Model, Birçok Ülke

Krizden önce, ekonomik iklimin göreli olarak yumuşak olduğu dönemde (1993-2007) avronun ve bütünleşme sürecinin istikrarı, üye ülkelerin bütçe açıklarına (GSMH'nin %3'ü), kamu borçlarına (GSMH'nin %60'ı) sınır getiren **İstikrar Paktı**, faiz ve para politikasından sorumlu **Avrupa Merkez Bankası** yoluyla sağlanıyordu. Krizle birlikte, ekonomik yapıları, sınıf mücadelesi ritimleri birbirinden farklı ekonomilere tek bir model dayatmanın sorunları hemen ortaya döküldü. Kimi üye ülkelerin kamu borç oranları % 90'ın, bütçe açığı oranları %10'un, birliğin ortalama bütçe açığı oranı %4'ün üstüne çıkınca istikrar paktı anlamını yitirdi.

Ülkelerin borçlanma gereksinimleri arttıkça, İspanya, Portekiz, Yunanistan, İtalya gibi mali yapıları zayıf ülkelerin borçlanma faizleriyle, örneğin Almanya gibi güçlü ülkelerin borçlanma faizleri arasındaki farklar artıyor, AB ekonomilerinin hepsine birden tek bir faiz oranı dayatmanın zararları ortaya çıkıyor.

Ama en önemlisi, neoliberal model ve AB'nin idari yapısı, üye ülkelerin ulusal koşullarına uygun döviz, faiz politikaları, kriz dö-

neminde maliye politikası uygulama özgürlüğünü ortadan kaldırıyor, parasal genişlemeye izin vermiyor. Burada "ulusal koşullara uygun" sözcüğü son derecede önemli: Hükümetler işsizlik arttıkça (Halen: İspanya'da %14; İrlanda'da/Fransa'da, %8+; Yunanistan'da, %7.5; Almanya'da, %7.2; İtalya'da %6.2; Hollanda'da %2.7) korumacılık, sosyal yardım vb. talepleri etrafında giderek sertleşen bir toplumsal muhalefetle yüz yüze kalıyorlar.

Üye ülkelerin kendi içlerindeki sınıflar matrisi, hegemonya ilişkileri, bu muhalefetin isteklerine öncelikle cevap verme zorunluluğunu dayatırken, ulus devletin önemini artırıyor, AB sürecini yürüten hegemonya blokunu eritiyor.

Yine Hegemonya Sorunu...

Hegemonya olgusunu, uluslararası ilişkiler bağlamında, **basitçe,** bir ülkenin bir grup ülkeyi belli politikalar etrafında **ortak bir söylemde** birleştirerek yönlendirme kapasitesi olarak yorumlayabiliriz.

Hegemonya olgusunun, ülke düzeyinde, bir sermaye fraksiyonunun diğer sınıf fraksiyonlarını, kendi programına geniş halk kitlelerinin desteğini de alarak yönlendirmesi olarak karşımıza çıktığını anımsarsak (Gramsci), şöyle bir sonuca varabiliriz: Uluslararası hegemonya olgusu da ister istemez ülkelerin hegemonik konumda olan fraksiyonları arasında, kurumsal, ideolojik olarak desteklenen, zaman içinde yeniden üretilebilen bir **mutabakatın oluşmasını** gerektirir. AB sürecinde 1980'lerin başından bu yana, bu tanımlamalara uyan bir hegemonya mutabakatı kurma çabası var. Avrupa birleşik piyasası çapında, çoğu zaman bunu da aşarak küresel düzeyde var olan sermaye gruplarının temsilcileri arasında, neoliberal ve küreselci bir söylem üzerinde oluşan bu mutabakat, **Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası** adlı örgütte kurumsal ifadesini buluyor; çeşitli izdüşümlerine, Brüksel bürokrasisinde, AB komisyonlarında rastlanıyor. Ancak bu mutabakatın AB halklarının desteğini alarak AB çapında sağlam bir hegemonya oluşturabildiğini söylemek, özellikle

referandumda anayasanın ve Lizbon Anlaşması'nın başına gelenleri de düşününce olanaklı değil.

Kriz bu başarısızlığın üstüne geldi. Çeşitli sermaye grupları, kendi ülkelerinin devletlerinin himmetine sığınmaya başladılar, hatta AB çapında oluşan yapıları, yardımlardan yararlanabilmek için ulusal zeminde parçalama eğilimi belirdi. Böylece hem bu mutabakat "destek söylemini" (Bkz. Davos tartışmaları) kaybetmeye hem de fiilen parçalanmaya başladı. İşçi hareketlerindeki giderek artan canlılık, korumacılık eğilimlerini güçlendirdikçe bu parçalanmanın hızlanması kaçınılmaz görünüyor.

Böylece AB sürecinin iki seçenekle karşı karşıya kalacağı söylenebilir. Ya üyelerden biri krizin basıncına dayanamayarak AB'den çıkmak zorunda kalacak ve tüm süreç dağılmaya başlayacak. Ya da AB ülkeleri, "müşterek hükümranlık" olgusunda korumacılık eğilimleriyle başlayan "erimeyi" geri çevirmek için ulusal düzeyde yükselmeye başlayan toplumsal muhalefetlerle de çatışmayı göze alarak siyasi bütünleşmeyi daha da güçlendirmeye çalışacaklar. Her iki olasılık da bizlere yeni siyasi ve ekonomik çalkantılar vaat ediyor...

Cumhuriyet, 18.02.2009

30 Yıl Sonra Uçurumun Kenarında...

Bir küresel bunalım hızla gelişir, serbest piyasa dogması en inançlı çevrelerde bile sorgulanırken neoliberalizmin, dünya halklarına saldırısının öncüsü **Margaret Thatcher**'ın başbakan oluşunun 30. yıldönümü tabii ki gözlerden kaçmayacaktı.

Geçen hafta BBC 2, Thatcher'ın yükselişini ve çöküşünü konu alan bir film yayınlayarak 30. yıl tartışmalarını "resmen" başlattı. Aynı gün, ABD Devlet Başkanı **Barack Obama**, yeni ABD bütçesini, krize müdahale programını açıklıyordu. Konuşması, Thatcher'ın ideolojik ikizi **Ronald Reagan**'ın mirasıyla tüm bağların kopartılması olarak yorumlandı (*The New York Times,* 27/09). "Tarih" bir dönemin sonunda olduğumuzu, geçen hafta bir kez daha vurguluyordu.

Geçen Hafta Kriz...

Merkez ülkelerin borsaları tepe noktalarına 1999 sonu-2000 başında ulaşmışlar, sonra hızla düşerek 2002 sonu 2003 başında dibe vurmuşlardı. Sonra kredi köpüğüyle birlikte yeni bir tırmanışa geçerek 2007 sonuna kadar yükseldiler (sırasıyla, tepe/dip/tepe): **FT** (6930/3567/6721), **Dow Jones** (11497/7460/13930), **Heng Seng** (17406/8634/31352), **Nikkei** (20337/7831/18138), **Dax** (7644/2423/8067/3936). Cuma günü borsalar sırasıyla 3830, 7035, 12812, 7568, 3840 ile kapandılar. ABD'de geniş tabanlı **S&P 500**'ün son direniş noktası olarak görülen 740'ın altına inmesiyse, düşüşün devam edeceğini düşündürüyordu.

Krizin işsizliği, iflasları artıracağını söyleyen başka göstergeleri de var. Bunların başında sanayi üretiminin ve talebin hemen her

yerde gerilemeye devam ediyor olması geliyor. Örneğin en son dış ticaret verileri, **Japonya**'nın ihracatının ocakta bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 46, **Çin**'e yönelik yüzde 45, otomobil alanında yüzde 66 gerilediğini gösteriyor. Gerileme oranları **Güney Kore, Çin, Tayvan, Hindistan** için sırasıyla yüzde 33, yüzde 18, yüzde 44, yüzde 22. Bu ülkelerin ithalat oranlarında da benzer düzeylerde, hatta daha yüksek (Çin yüzde 43, Tayvan yüzde 56) gerilemeler gözleniyor. ABD ekonomisinin büyüme hızının, 2008'in son üç aylık döneminde, Reagan'ın iktidara geldiği 1982'den bu yana en kötü performansı sergileyerek yüzde 6.2 ile, ilk hesaplanan yüzde 3.8'den, piyasalarda beklenen yüzde 5.2'den çok daha sert bir düşüş gerçekleştirmesi, Asya ülkelerinin ihracatındaki gerilemenin devam edeceğini gösteriyordu.

Bunlara, küresel mali piyasaların, **Soros**'un deyimiyle "dağılmış" olmasını, Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere sermaye akımlarının yarı yarıya düşeceğine ilişkin öngörülerini, krizin Avrupa Birliği'ni çökertebileceğine ilişkin tartışmalardaki yoğunlaşmayı [*Financial Times* (22, 23/02/09), *Wall Street Journal* (24/02/09), *Le Monde,* 25/02/09), *The Economist,* 26/02/09), *Der Spiegel* (27/02/09)] eklersek, **"küreselleşme sonrası döneme"** geçildiğine ilişkin savlarımızın arkasındaki mantık biraz daha açıklık kazanabilir sanırım.

Ekonomiden Jeopolitiğe

Küreselleşme sonrası dönemlerin bir özelliği sert mali krizlerse, diğer özelliği de uluslararası jeopolitik düzenin istikrarının bozulmasıdır. Uluslararası ilişkiler uzmanları arasında ABD hegemonyasının bir gerileme sürecine girdiğine ilişkin bir mutabakatın oluştuğunu biliyoruz. ABD İstihbarat Konseyi'nin son raporu da bu mutabakatı onaylıyordu. Ancak böyle bir gerilemenin, nasıl bir düzene açılacağı henüz belli değil. Özellikle küresel ısınma, gıda, su kıtlığı sorunlarını da göz önüne alan kimi öngörüler gerçekten çok korkutucu.

Örneğin, **LEAP/E2020** adlı düşünce kuruluşunun yayınladığı **GEAB**'ın (Küresel Avrupa Öngörü Bülteni) geçen haftaki raporu bunlardan biri. Krizin 2009'un son çeyreğinde **"jeopolitik çözünme"** aşamasına gireceğini savunan rapora göre, bu aşamayı iki paralel düzeyde yaşanacak iki süreç şekillendirecek. Birinci düzeyi tüm dünyada mali zeminin (dolar ve borç) erimesi, küresel sistemin büyük oyuncularının çıkarlarının parçalanmaya başlaması oluşturuyor. İkinci düzeyiyse verili uluslararası sistemin hızla dağılması, büyük oyuncuların stratejik olarak çözünmeye başlaması. GEAB'ın yazarlarına göre, bu aşamaya geçişi önlemek için dünyanın liderlerinin önünde çok dar bir fırsat aralığı var: **Nisan G-20** toplantısından bir sonuç çıkmazsa, "dünya sarhoş bir gemiye benzeyecek." "Birçok devlet, hatta en büyük devletler bile insan ürünü yapılar olduklarını ve belli çıkarlarla uyum halinde oldukları sürece yaşayabileceklerini unutuyorlar..." Özetle rapor, krizin sert toplumsal patlamalara; Avrupa'da, Japonya'da, ABD'de iç çatışmalara yol açacak bir yönde dejenere olmasını bekliyor ve okuyucularına özellikle ateşli silahların serbestçe ve yaygın biçimde ortalıkta dolaştığı bölgeleri terk etmelerini öneriyor...

Bu öngörüleri çok aşırı bularak dudak bükebilirdik; eğer LEP/E2020 yazarları, 2006 Şubatı'ndaki raporlarında, tarihsel bir ekonomik krizle karşı karşıya olduğumuzu saptadıktan sonra, krizin bugüne kadar yaşanan aşamalarını (tetiklenme, hızlanma, çarpma ve dökülme) önceden doğru bir biçimde görmemiş olsalardı...

İlginç olan şu ki LEAP yazarlarıyla, *New Scientist* dergisinin geçen haftaki sayısının "Earth 2029" teması arasında büyük bir paralellik vardı. İlk kez *Kaynak Savaşları* kitabıyla dikkat çeken Prof. **M. Klare** de geçen hafta *The Asia Times*'taki yazısında, dünyayı bölge bölge tarayarak ekonomik çöküşün nasıl toplumsal patlamalara yol açmaya başladığını belgeliyordu...

Obama'nın Bütçesi...

Barack Obama'nın perşembe günü açıkladığı bütçe, toplumun en zengin kesiminin vergilerini belirgin bir biçimde artırmayı, geri ka-

lan herkesin vergilerini azaltmayı, eğitim ve sağlık alanlarında yeni reformlar başlatmayı, ülkenin altyapısını yenilemeyi planlıyor. Buna karşılık bütçe, sağlık sigortası yapan şirketlere, üretim ve yatırımlarını ülke dışına taşıyan çokuluslu şirketlere, bankacılık ve 'agribusiness' (tarım sanayii) sektörüne verilen destekleri kaldırıyor, askeri harcamaları denetim altına almayı ve tasarruf yapmayı amaçlıyor.

Özetle Obama bütçesi gelir dağılımında toplumsal çelişkileri yumuşatacak bir düzeltmeyi, yeni talep yaratarak ekonomik etkinliği canlandırmayı, kamu harcamaları yoluyla ülkenin üretkenliğini yapısal olarak iyileştirmeyi, dolayısıyla Reagan dönemi öncesi önceliklere geri dönmeyi amaçlıyor. Bu bütçenin özellikle tarım ve savunma komisyonlarında büyük direnişle karşılaşması kaçınılmaz. Ama önünde yapısal bir engel daha var. Açık bir ekonomide, bu reformlar için harcanması gereken paranın dışarı kaçarak başka, rakip ekonomileri desteklemesini engellemek olanaksız. Bu kaçışı engellemek için mutlaka açık ya da örtülü, kimi tedbirler almak gerekecek. Belki de bu yüzden, Obama'nın görevi devralırken, bütçeyi açıklarken yaptığı konuşmalarda "küreselleşme" sözcüğüne rastlanmıyordu.

Neoliberalizmden, küreselleşme deneyiminden geriye müstehcen bir gelir dağılımı tablosu, şiddetli bir ekonomik kriz, jeopolitik belirsizlikler, felaket senaryoları kaldı. Thatcher'a gelince; o şanslı, bıraktığı mirasın ayırdında değil, çünkü bunayarak, kısa dönemli hafızasını toptan yitirmiş.

Cumhuriyet, 02.03.2009

Yoğunlaşan Diplomasi Trafiği Üzerine...

Ekonomik kriz derinleşmeye devam ediyor. Alınan tüm tedbirlere karşın henüz tünelin ucunda bir ışık yok. Yine de Çin'de farklı bir dinamiğin işlediği söylenebilir.

Obama yönetiminin geçen hafta yoğunlaşan diplomasi trafiğini izlerken, "Acaba, bu yoğunlaşmayla, Çin'in dünya ekonomisinin geri kalanından daha farklı bir yol izliyor olması arasında bir ilişki kurulabilir mi?"diye düşündüm. Robert Kaplan'ın *Foreign Affaires* dergisinin mart/nisan sayısında yayınlanan "Centre stage for the twenty-First Century-Power Plays in the Indian Ocean" başlıklı denemesini okurken bu algım daha da güçlendi.

'L' Biçimi ve 3-5 Yıl...

Ekonomik krizden başlarsak, Prof. Roubini'ye göre "L" biçimi, bir bunalım durumuna çok yakın, 2010 sonuna kadar sürmesi olasılığı gittikçe artan bir küresel resesyon yaşıyoruz... Bazı Çin kaynaklı uluslararası ekonomi analistleri, örneğin *China Reform* dergisinden Wu Jiandong, krizin üç ila beş yıl sürmesini bekliyorlar (*The Asia Times,* 06/03).

"Bunalım" sözcüğü, anlamı üzerinde tartışmalar sürse bile, 2007'den bu yana yaşanan sarsıntıları betimlerken giderek daha çok kullanılır oldu. Yayın yaşamına 19. yüzyılda başlamış olan *The Nation* dergisine göre bu "İkinci Büyük Bunalım". Bankacılar, krizi kemiklerinde hissettiklerinden olacak, artık resesyon-bunalım arasındaki ince ayrımlarla uğraşmadan, içgüdüsel olarak, örneğin Monument Secuities'den Stephen Lewis gibi, "Ekonomi politikaları sonuç alı-

yorsa resesyondur, almıyorsa bunalım," (*The Guardian,* 26/02) diye düşünebiliyorlar. Önde gelen borsalarda yaşanan rekor düzeylerdeki kayıplar, geçen hafta aktardığım gibi dünya ticaretindeki çarpıcı daralma, IMF'nin bu yıl dünya ekonomisinde en fazla yüzde 0.5 büyüme hızı beklentisi, bu algıları haklı olarak güçlendiriyor. Mali sektör ile reel sektör arasında oluşan kısırdöngüde, batık alacaklar ve kapasite fazlası önemli ölçüde yok edilmeden, kârlılıkta iyileşme belirtileri görülmeden düze çıkılamayacağını söylüyor.

Bu Sırada Çin

Bu koşullarda, Çin ekonomisinin büyüme hızında belirgin bir düşüş olmasına karşın, yine de geçen yıl yüzde 5-6 düzeyinde gerçekleşmesi, farklı bir dinamiğe işaret ediyor. ABD'de Obama'nın krize müdahale paketi daha şimdiden 1.75 trilyon dolar bütçe açığı öngörürken, Çin'in elinde, 2 trilyon dolardan fazla rezerv kaynak olması, Başbakan Wen Jiabo'nun geçen perşembe günü Ulusal Halk Kongresi'nde yaptığı iddialı konuşma, bu "farklı dinamiğin" göstergeleri.

Nitekim Wen hükümetinin bu yıl yüzde 8 büyüme hızını yakalamak için gereken harcamaları yapmaya hazır olduklarını açıklaması, yerlerde sürünen dünya borsalarında olumlu bir rüzgâr estirdi. Birçok finans gazetesi bu gerçeği yakalarken, *Financial Times Deutschland*'ın yorumu özellikle ilginçti. *FT Deustchland*'a göre "Kötü ekonomik haberlerin ardının arkasının kesilmediği ve ülkelerin yıkımın eşiğinde durduğu bir dönemde, dünyanın bir liderlik beklentisi içinde olması doğal. ABD krizde başarı vaat eden gerçek bir reçetesi olduğunu gösteremeyince, dünyanın dikkati Çin'e döndü." (*Der Spiegel,* 06/03)

Dünyanın ama özellikle de ABD yönetiminin dikkatinin Çin'e dönmesinin bir başka nedeni daha var. ABD'nin Uzakdoğu'daki en önemli müttefiki ve Çin'i dengeleme kapasitesine sahip Japonya, derin bir ekonomik krize ek olarak, bir de siyasi liderlik krizi yaşıyor (*Far Eastern Economic Review,* 25/02). Bu sırada Yomuiri Shimbun,

Çin'in krize rağmen savunma harcamalarını 2009'da yüzde 14.9 artırmasının ne anlama geldiğini sorarak (07/03) iki ülke arasındaki ilişkilerin, dengenin askeri boyutuna dikkat çekiyordu.

Ancak ABD'nin Çin'e ilişkin kaygılarının başında sanırım, Çin'in kriz içinde sergilediği ekonomik dinamikleriyle, örneğin 2 trilyon dolarlık rezervlerini kullanma tarzının, olası jeopolitik sonuçları geliyor.

The Asia Times'ta yayınlanan, Antoaneta Bezlova, Robert M. Cuttler imzalı iki araştırma, Çin'in, dünyanın, enerji, hammadde kaynakları alanlarında bir satın alma ve kredi dağıtma telaşı içinde olduğuna dikkat çekiyordu. Böylece Çin, Rusya'dan Afrika'ya, Latin Amerika'ya ve Ortadoğu'ya kadar birçok enerji edinim kontratı imzalıyor; karşılığında, çok uygun koşullarda toplam 50 milyar dolar kredi dağıtıyor. Hem de kredi piyasasının tam anlamıyla kuruduğu bir dönemde... Böylece, kendine gittikçe genişleyen bir ekonomik-siyasi etki alanı inşa ediyor, ekonomisinin gereksinimlerini de garantilemiş oluyor. Kimi analistler, Çin'in doğal kaynak edinimlerinden, giderek ABD ve AB'de sanayi şirketlerini satın almaya yöneleceğine, örneğin Tsingua Üniversitesi'nden Çin Merkezi Direktörü Li Caoku, "Çin'in ABD ve Avrupa'nın bazı otomotiv devlerini listesine aldığına" inanıyorlar.

'Zarif Gerileme'

Kaplan'ın *Foreign Affaires*'teki denemesi de geçen yıllarda artık iyice yerleşen "Bush dönemi sonrası dünya düzeni" üzerineydi ve ABD'nin bir "zarif gerileme" *(elegant decline)* sürecini başarıyla yönetebilme koşullarını tartışıyor, 21. yüzyılda dünyanın jeopolitik merkezinin Hint Okyanusu'nda yer aldığını ileri sürüyordu. Kaplan'a göre bu bölge, dünyanın en önemli enerji ve deniz ticareti yollarının yanı sıra, Sahra'dan Endonezya'ya kadar İslamın merkezi önemiyle enerji politikasını birleştiren, Hindistan ve Çin'in yükselmesini içeren çok merkezli ve çok katmanlı bir özelliğe sahip.

Kaplan, ABD'nin bu bölgede üç jeopolitik sorunla karşı karşıya olduğunu düşünüyor: Büyük Ortadoğu'nun stratejik kâbusu, eski SSCB'nin güney bölgesini etkileme yarışı, Hindistan ve Çin'in bu bölgede gittikçe artan varlığı. Kaplan'a göre ABD, bu bölgede etkisinin giderek azaldığının bilinciyle, büyük güçleri birbirine karşı dengeleyerek, vazgeçilmez ülke konumunu koruyarak bir "zarif gerileme" süreci inşa etmek istiyor.

Obama yönetiminin yoğunlaşan diplomasi trafiği, bu zeminde, Çin'le ilişkilendirilebilir diye düşünüyorum. ABD, NATO-Rusya konseyini canlandırarak, Rusya'yı, İran'a baskı yapması karşılığında da Füze Kalkanı Projesi'ne katmayı, Ukrayna ve Gürcistan'ın AB'ye üyeliğini gündemden kaldırmayı önererek Rusya ile arasındaki buzları eritmeyi amaçlıyor; İran'ı Afganistan konferansına çağırarak görüşme yollarını açıyor. Sanırım, ABD, Bush döneminin dayatmacı, ABD'yi yalnızlaştırıcı, hatta adeta yeni bir "Soğuk Savaş" kışkırtıcı dış politikasını terk ediyor; Avrupa, Rusya, İran ve Büyük Ortadoğu'da (Batı Asya-Doğu Afrika), işbirliğine dayalı ilişkiler oluşturmaya çabalıyor. Böylece ABD, çok geniş bir bölgede gerginlikleri yumuşatmak, Hindistan ve Pakistan çelişkisini bu ilişkiler ağı içine hapsetmek, Çin karşısında dengeleyici bir platform kurmak olanağını arıyor.

Cumhuriyet, 09.03.2009

'Büyük Bozulma' Başlamış...

Dünya Bankası'na göre, 2009'da, ekonomik büyüme hızı, 1940'lı (yarısı dünya savaşıyla geçen) yıllardan bu yana ilk kez negatif bölgeye geçiyor. Toplam sanayi üretimi büyüme hızıysa, yüzde –18 olacak. Dünya ekonomisinde yüzde +2.5 büyüme resesyona geçiş sınırı olarak kabul ediliyor. Öyleyse çok şiddetli bir daralmayla karşı karşıyayız!

Bu şiddetli daralmanın bir diğer göstergesini de Asya Gelişme Bankası açıkladı. Geçen yıl dünya menkul kıymetlerinden silinen servet 50 trilyon dolara ulaşmış. Bu dünya ekonomisinin bir yıllık çıktısına eşit bir büyüklük. Ancak kriz patlak verdiği sırada kimi hesaplamalara göre küresel kredi piyasasının hacminin 800 trilyon dolara ulaşmış olduğunu anımsarsak, "yıkımın" yeni başladığını, daha epey yol kat etmesini bekleyebiliriz. Böyle bir yıkımın uygarlık düzeyinde önemli, ekonomik, siyasi kültürel değişiklikleri gündeme getirmesi kaçınılmaz. Bu yüzden 2007 başında krizin ilk kokusunu aldığımızda "**Bu kriz o kriz mi?**" diye sormuştuk. Artık kimsenin şüphesi kalmadı. Bu kriz o kriz!

'Kapitalizmin Geleceği?'

Financial Times, pazartesi günkü başyazısında "kapitalizmin geleceğini" tartışmaya açan bir dizi yorum yayınlamaya başladıklarını açıklıyordu. Yanlış okumadınız, *FT*, "geleceğin kapitalizmini" değil "kapitalizmin geleceğini" tartışmaya açıyor. Başyazıya göre, kapitalizmin geleceği açısından nisan ayında yapılacak G-20 zirvesi yaşamsal öneme sahip.

Hem başyazı hem de *FT*'nin ekonomi editörü **Martin Wolf**'un açış yazısının ana teması adeta "Geçti Bor'un pazarı..."anlamına gelen ifadelerle doluydu. "Krizin entelektüel etkisi müthiş olmuş." "Serbest piyasa iyi, devlet kötü anlayışına güven fena halde sarsılmış." Piyasalara özellikle "geçen dönemde özelleştirilen emeklilik fonlarının geleceğine bir güvensizlik çökmeye başlamış." Dahası başyazı "Önce birleşik cephe oluşturmak gerekiyor, geleceğin nasıl olacağını.. küreselleşmenin bir geleceği olduğundan emin olduğumuzda tartışırız," diyor.

"Küreselleşmenin bir seçenek olduğunu" (dün kaçınılmaz olduğunu söylüyorlardı), bu yüzden geleceğinin garanti olmadığını saptayan yazısında, Wolf, bugünkü yıkımın tohumlarının geçmiş dönemin serbestleştirme sürecinde yattığına dikkat çekiyor. Yazının içine konan bir resim de olağan şüphelileri açıklıyor: **Reagan, Thatcher, Deng Xiaoping, Greenspan!** Wolf'a göre "kriz boyunca piyasanın meşruiyeti zayıflayacak, ABD liderliği gerileyecek, devlet otoritesi güçlenecek, küreselleşme çökebilir. Bir altüst oluş dönemine girdik." (abç)

FT yazarlarına göre yoksulluktaki hızlı artış özellikle tehlikeli. Çünkü "hemen tüm devrimler ekmek ayaklanmalarıyla başlıyor." Wolf da geçen yüzyılın başında benzer bir ortamda, Nazi partisinin oyunun iki yılda yüzde 18'den yüzde 32'ye çıktığını anımsatıyor.

Financial Times'ta yayınlanan bir başka deneme, "girişimcinin hayvani içgüdüsünün" (yani açgözlülüğünün-kâr hırsının) denetim altına alınması gerektiğini savunuyor.

'Doğa ve Piyasa Hayır Diyor'muş

Bu yorumları *Financial Times*'ta okumak bir tuhaf geliyor doğrusu. **Oliver Stone**'un *Wall Street* (1987) filmindeki "açgözlülük iyidir" savından sonra, belli ki köprülerin altından çok su akmış.

Pazartesi günü gariplikler *FT* ile sınırlı değildi. Atlantik'in öbür tarafından *Lexus ve Zeytin Ağacı* başlıklı kitabın yazarı, 20 yıldır neo-

liberal küreselleşmenin fanatik savunucusu, **Thomas L. Friedman**, *International Herald Tribune*'de, **"Büyük Bozulma"** başlıklı yazısında, "doğa ananın ve piyasanın büyüme modelimize hayır dediğini", adeta tutkuyla anlatıyordu. Ekonomik ve ekolojik olarak sürdürülemez bir tüketim modelinin sonuna gelmişiz. (Türkiye'deki Friedman papağanları acaba şimdi ne düşünecek!) Efendim, tüm doğal kaynaklarımızı tüketerek zenginleşiyormuşuz. Gelecek kuşaklar 2008 yılını "büyük bozulmanın başladığı yıl olarak" anımsayacakmış...

Bunları okurken benim de aklıma, **Jared Diamond**'un birçok kez aktardığım, "Çöküş: Uygarlıklar başarılı ya da başarısız olmayı nasıl seçiyorlar" başlıklı çalışması geldi. Diamond'un binlerce yıllık insanlık tarihinden örneklerle gösterdiği gibi tüm başarılı örnekler, ortaklaşa davranmaktan, toplumun çıkarını, seçkinlerin hatta bireylerin çıkarlarının önüne koymaktan, uzun dönemli planlı çabalardan geçiyordu. Özetle "ya uygarlık, ya çöküş noktasına" geldik yine. Ve karar yine bizim...

Cumhuriyet, 11.03.2009

Kriz, Tehlike ve Fırsat

Kriz sözcüğü, Çincede, **tehlike** (Wei) ve **fırsat** (Ji) karakterlerinden oluşuyormuş! Bugünlerde insanlığın bu iki **durum** arasında bir yerde olduğunu düşünüyorum. Büyük tehlikeler ve büyük tarihsel olanaklar bizleri bekliyor.

2007 mali kriziyle birlikte egemen sermaye birikim modelini destekleyen ideolojik yapı çatırdamaya başlayınca hem bireysel hem de toplumsal ölçekte çok patlayıcı bir ortam oluşmaya başladı. Bireysel ölçekte, trajik sonuçlara yol açan kimlik krizleri yaşanıyor. Toplumsal düzeyde, yerleşik sınıf uzlaşmaları bozuluyor, "yönetilenler, eskisi gibi yönetilmek istemediklerini" çeşitli yollardan ifade ediyorlar.

Tarih bize, bu koşullarda, egemen sınıfların seçkinlerinin var olanı korumaya yönelik siyasi kültürel (çoğu zaman, kimlik siyasetine dayalı) stratejilere, daha baskıcı rejimlere yöneldiklerini gösteriyor. Bu yüzden "Ji"yi değerlendirmek, çıkış yolu bulmak, halk kitlelerinin ortak davranma kapasitelerine kalıyor.

Kimlik Krizlerinden...

Yaklaşık 30 yıldır, hemen tüm toplumsal süreçleri, ekonomik verimlilik, alınıp satılabilirlik ölçütleriyle değerlendiren, tüketimi ne pahasına olursa olsun körükleyen bir "**piyasa popülizmi**" egemendi. Bu kültürde zaman "hemen şimdi"ye, bireyin kimliğinin istikrarı, hazlarının "hemen şimdi" tatmin edilmesine, yaşamlarının her ayrıntısını yakından izlemeye zorlandığı "ünlülerin" kullandığı, hazları temsil eden markalara endeksleniyordu.

Bu kimlikler, krizle birlikte kendilerini, alıştırıldıkları realite-

nin çözülüp dağılmaya başladığı bir ortamda buldular. Artık, ücretlerini, kredi kartlarını, gözlerini kamaştıran markalara ulaşmanın araçlarını, geleceğe ilişkin planlarını hızla yitiriyorlardı. *New York Times*'ın aktardığına göre, geçtiğimiz bir yıl içinde çalışanlar arasında, anksiyete, bunalım, kronik uykusuzluk, "panik atak" olaylarında, intihar, uyuşturucu kullanma eğilimlerinde çok belirgin artışlar gözleniyormuş.

Bir süredir, uluslararası medya, bu insanların sergiledikleri akıldışı tepkilerin örnekleriyle dolu. Yalnızca mart ayı içinde ABD'de, silahlı saldırılarda, okullarda gerçekleştirilen toplu öldürme olaylarında 60'tan fazla insan yaşamını yitirdi. Almanya, Finlandiya gibi iki ülkede de benzer olaylar yaşandı. İngiltere'deyse 14-19 yaş arası gençler arasında, silahlı çatışmalarda, geçen yılın başından bu yana, 32'si siyah 50'si beyaz 90 genç yaşamını yitirdi.

Le Monde'un aktardığı bir araştırma, Fransa'da, 16-25 yaş arası gençliğin gelecekten, iş bulma, ev, aile sahibi olmaktan umutlarını kestiğini ortaya koyuyor. *Der Spiegel*'in ve *Financial Times*'ın aktardığına göre Almanya'da, özellikle 15 yaş civarındaki gençlerin Neo-Nazi örgütlere ilgisi hızla artıyormuş.

Prof. **Klare**, *The Asia Times*'ta yayınlanan bir çalışmasında, küresel çapta artmaya başlayan yoksulluğun, işsizliğin, Meksika'dan Yeni Gine'ye, küresel bir suç dalgası yarattığına dikkat çekiyordu. İnsanlar yoksullaştıkça suç örgütlerinin ağına düşme olasılıkları, gelişmekte olan ülkelerde güvenlik güçleri arasında yoksulluk ve rüşvet artıyormuş.

Prof. **Dominique Moisi**, ABD'de yaşananları, Fransız Devrimi öncesi koşullara benzetiyor. O dönemin ekmek kıtlığı, bugünün ev krizine, iş krizine benziyor. Fransız monarşisini yönetenlerinin umarsızlığı, aristokrasinin aşırı yaşam tarzı da, mali sektör üst düzey çalışanlarınınkine... G-20 protestolarında göze çarpan **"Bankacıları yiyiniz"** sloganı, başka benzerliklerin de olabileceğine işaret ediyor.

Kitle Refleksine...

Fransa'dan, İtalya'dan Yunanistan'a, Baltık ülkelerine, Doğu Avrupa'ya, hatta Tayland'a, G-20 ve NATO toplantılarına kadar yaygın, şiddet unsurları da içermeye başlayan grevler, genel grevler ve protesto gösterileri, bu yılın yaygın, olaylı 1 Mayıs kutlamaları, şekillenmekte olan yeni kitle refleksine, sendikaların birlikte davranma eğilimlerindeki artış yeni bir ruh haline tanıklık ediyor. İnanılır gibi değil ama bu yıl ABD'de yapılan kapsamlı bir kamuoyu araştırmasına göre halkın yalnızca yüzde **53'ü,** kapitalizmin sosyalizmden daha iyi olduğunu düşünüyormuş. *Wall Street Journal,* halkın yüzde 55'i popülist oldu, diyor.

Kitle eylemlerindeki canlanma geleneksel işçi sınıfıyla, öğrencilerle sınırlı değil. *Foreign Policy* dergisinde **Josua Kurlantzick**, "Burjuva Devrimi" başlıklı yazısında, küresel çapta oluşan "yeni orta sınıfın" Latin Amerika'dan Asya'ya kadar "demokrasiye", "seçilmiş hükümetlere" karşı ayaklanmaya başladığından yakınıyordu. İlk önce, bizim de aktardığımız, bir **İngiliz Savunma Bakanlığı** raporunda saptanan bu "yeni orta sınıf" kavramı, "küreselleşme döneminde", finans, hizmet sektörlerinde yaşanan işçi sınıfı şekillenmesini de yansıttığından, aslında çok daha karmaşık bir olguya işaret ediyor ve geleceğin kritik hegemonya mücadelelerinin çoktan başladığını haber veriyor.

Cumhuriyet, 06.05.2009

"Dip"te "U" Dönüş

İnanılır gibi değil ama, tam piyasalarda "dibe ulaşıldığına" ilişkin bir algı oluştuğu sırada, *The Economist,* ani bir "U" dönüşüyle, düne kadar yerden yere vurduğu **Fransız modelini** öven uzun bir yazı yayınladı. Bu "kriz" "o kriz" derken öngördüğümüz ideolojik-kültürel değişimler, anlaşılan artık, neoliberalizmin en bağnaz kesimlerini bile etkilemeye başlamış.

"Dip" Ama Neyin "Dibi"

Dünya ekonomisinin ekonomik göstergelerindeki gerileme hızında yavaşlamalar görülüyor. Borsalar iki ayda %20'den fazla toparlandılar. Bu nedenlerle, kimi ekonomistler 2007 mali kriziyle başlayan şiddetli küresel resesyon içinde dibe vurduğumuzu ileri sürüyorlar. OECD, "toparlanmanın yeşil filizlerini görüyor" olabilir. Pazar günü Will Hutton'un, *The Observer*'da anımsattığı gibi 1930'dan bu yana tüm resesyonlar 12-15 ay gibi bir sürede dibe vurmuşlar. Gerçekten de, borsalarda %45'e varan gerilemelerden, 50 trilyona dolara ulaşan mali kayıplardan, trilyonlara ulaşan banka kurtarma operasyonlarından sonra, resesyonun dip noktasını arkada bırakmaya başlamış olabiliriz. Ancak bu saptama, krizin geride kaldığı, yeni canlı bir ekonomik toparlanma dönemine girildiği anlamına gelmiyor.

2007'de patlak veren mali "krizin" arkasında, aşırı üretim/birikim, talep yetersizliği sorunlarından, "artı-değerin" üretildiği emek süreçlerine kadar uzanan, daha kesin bir ifadeyle "**sermaye birikim rejimini**" içeren, çok katmanlı bir süreç var. Bu yüzden kriz,

hemen verili ekonomi yönetim modeline olan güveni sarsmaya, yeni model arayışlarını gündeme getirmeye başladı.

"French Model"

1980'lerin, 1990'ların giderek şişen bir mali köpükle beslenen "büyüme" günlerinde, "her derde deva piyasa iksiri" satan şarlatan ekonomistler, izleyicilerin dikkatini dağıtmak, gözlerini kamaştırmak için hep Avrupa, ama esas olarak "Fransız modelini" nefret nesnesi olarak kullandılar. Bir türlü refah devletinden kurtulamayan, emek piyasalarını serbestleştirmeyen, tarımını korumaya devam eden (neoliberalizme direnen) bu ekonomilerin büyüme hızları ne kadar da yavaştı, işsizlik oranları ne kadar yüksekti, devlet ekonomi üzerinde ne büyük bir yüktü...

Gerçekteyse, Almanya ve Fransa ekonomileri, vatandaşlarına, daha yavaş büyüme oranlarında, ABD ve İngiltere'ye göre daha yüksek refah düzeyleri sağlayabiliyor, yüksek verimlilik oranlarına ulaşabiliyorlardı; işsizlik oranları ABD ve İngiltere'den çok farklı değildi. Her şeye karşın, ABD-Avrupa ilişkilerinde, "French Model", başka alternatif yok, saçmalığına direnenlere, uluslararası ilişkilerde ABD kuyruğuna takılmayanlara ilişkin bir metafor olmaya devam etti.

Şimdi başka bir yerdeyiz. *The Economist*'in aktardığına göre, Fransız ekonomisindeki gerileme, ABD, Almanya ve İngiltere'ye göre daha yavaş. Gelişigüzel harcama yapmakla suçlanan Fransız devletinin bütçe açığı, ABD ve İngiltere'ninki kadar büyük değil. İngiltere ve ABD'de işsizlik oranları Fransa'yı yakaladı ve geçiyor. Fransız banka sistemi ABD ve İngiltere'ye göre çok daha sağlam. Günlük yaşam, vatandaşın ruh hali, krizden pek fazla etkilenmişe benzemiyor. *The Economist*'in yükselen toplumsal muhalefetten yakınmamayı seçmesi de ilginç.

Böylece *The Economist,* geçmişte karalanan Fransız modelinin, krizde çok daha iyi bir performans gösterdiği sonucuna ulaşıyor. *The*

Economist özellikle, devletin ayrıca harcama yapmasına gerek bırakmayan "otomatik düzenleyicilere", diğer bir deyişle neoliberalizmin "nefret nesnesi", refah devleti kurumlarına dikkat çekiyor: **Sosyal güvenlik, gelir destek sistemleri, uzun dönemli planlama ve denetim geleneği.**

Sosyal güvenlik sistemi, vatandaşın resesyondan, işsizlikten boğulmasını, dayanılabilir bir yaşamı, tüketim düzeyini sürdürmesini sağlıyor; toplumsal dokuyu koruyor. Uzun dönemli **planlama**, tüketiciye sadaka dağıtmaktan daha çok, ulaşım, enerji, turizm, kültür, eğitim, sağlık alanlarında yoğunlaşan altyapı yatırımlarına odaklanıyor, durgunlukta ülke ekonomisini destekliyor, yenilenmesine yardım ediyor. **Düzenlemeler** ise, hem mali sistemin kırılganlığını azaltıyor hem de sanayide tedarik zincirinin, dolayısıyla sanayisinin korunmasına yardım ediyor.

The Economist'in Fransız modeline yönelik eleştirileriyse, durgulukta dayanıklı, ama büyüme döneminde yeterince dinamik olmadığına ilişkin. Diğer bir deyişle ekolojik ve insani nedenlerden dolayı, zaten artık terk edilmesi gereken, "her şey pahasına hızlı büyüme" saplantısından kaynaklanıyor...

Cumhuriyet, 13.05.09

Dün Dünle Beraber Gitti (II)

Mali kriz gösterdi ki, "dün dünle beraber gitti..." Peki ama yarın ne olacak? Bu soruya cevap verebilmek için kıyasıya (protesto gösterileri, mitingler ve grevler dahil...) tartışmak gerekiyor. Kimi "ekonomistlerin" dillerine doladığı "iyimserler-kötümserler" ikilemi, olup biteni anlamaya hiç yardımcı olmadığı gibi, tartışma olasılıklarını da sabote ediyor.

Aslında, bu insanları suçlamak da istemiyorum. Ne de olsa bir **"travma"** yaşıyorlar. "40 yıldır dünyayı anlamaya çalışırken dayandıkları entelektüel yapıntı, birdenbire çöktü" (Maestro **Greenspan**)... "Dünyaları yıkıldı... Yollarını bulmakta kullandıkları pusula yok oldu" (Merrill Lynch'in Moskova müdürü **Bernie Sucher**). Bu "travma", neoliberal dönemin şekillendirdiği, **histerili** (daha çok kâr, daha çok getiri, daha çok haz, hemen şimdi) ve yoksulluktan, eşitsizlikten yakınan herkesi mızmızlanmakla suçlayan, **benmerkezci** (ve sosyopat) kimliklerde depremler yaratıyor. Tek yol, "bastırmaya", bir şey olmuyormuş gibi davranmaya devam etmek... İkincisi, bu insanların gözlerini kamaştıran yüzey biçimleri dünyasında (piyasada) "iyimserliği" destekleyecek kimi gelişmeler de yok değil...

Çıkıyor Olabiliriz...

Hiçbir resesyon, hatta bunalım, birkaç yıldan fazla sürmüyor. Yaklaşık 18 ayı geride bıraktığımızı, bu arada piyasalara trilyonlarca dolarlık destek verildiğini, mali sektörde, sanayide büyük temizliklerin (iflaslar, birleşmeler, kurtarmalar, hızla artan işsizlik) yaşandığını düşünerek "çıkış belirtileri" beklemeye başlayabiliriz.

Bu bağlamda, ekonomi basınında, en azından "gerileme hızının gerilemeye başladığına" ilişkin gözlemlere rastlamak olanaklı. İkincisi; birkaç aydır, bir ekonomik toparlanmaya ilişkin ölçülebilir belirtiler görüyoruz. Örneğin Japonya'da sanayi üretiminin yüzde 5.6 artması, Hindistan'ın yılın ilk üç ayında büyüme hızının yüzde 5.8'e ulaşması, yorumculara göre resesyonun sonuna gelindiğini gösteriyor. İngiltere'de, borcunu ödeyemeyenlerin, evlerinden çıkarılanların sayısı hâlâ artmaya devam ediyor olsa da, nisan ve mayıs aylarında ev fiyatlarında yıllık düşüş hızı yüzde 15'ten yüzde 11'e geriledi; mayısta nisana göre yüzde 1.2'lik bir artış gözlendi. Avro bölgesinde, "ekonomik beklenti endeksi" iki aydır artıyor. Borsalar da bu iyimserliğe cevap veriyor. Ekonomik toparlanma belirtileri var, ama BNP Paribas'nın haftalık raporunun işaret ettiği gibi, özellikle tüketici talebindeki, sanayi üretimindeki olağanüstü zayıflık varlığını koruyor. (*Daily Economic Spotlight,* 29/05)

Diğer taraftan, bu kadar çok istikrarsızlık, "zehirli varlık" yaratan mali sektörün denetime alınması, etkinliğinin, sanayi üretimine öncelik verecek biçimde sınırlanması, bu sırada dünya hasılasının yüzde 1000'ini aşan kredi köpüğünün (*Financial Times*, 21/05) tasfiye edilmesi gerektiği konusunda hemen herkes hemfikir. Ancak geçen 25 yılda ekonomik büyümenin yaslandığı tüketimin yakıtı finansal sektörden ve kredi köpüğünden geliyordu. Şimdi tüketimi, hatta üretimi ne destekleyecek?

Devletler mali krizi denetim altına almak için büyük mali yüklerin altına girdiler, parasal genişleme yarattılar. Bu mali yüklerin yönetilmesi ve tasfiyesiyle ekonomik toparlanmanın gereksinimleri nasıl bağdaştırılacak? Tüm bunlarla bağlantılı olarak, çevrede mal ihracatına (dış talebe), sermaye ithalatına (dış kredilere) dayalı, dünya ekonomisinin motoru ABD'de mal ve sermaye ithalatına dayalı modeller çöktü. Şimdi ekonomik büyüme hangi modele dayanacak?

Bu yıl için öngörülen yüzde **eksi 2.6** büyüme hızının gösterdiği gibi (dünya ekonomisinde yüzde 2.5'in altı resesyon olarak gö-

rülür) dünya ekonomisinde **olağanüstü şiddette** bir resesyon yaşanıyor. *Financial Times*'ta **Gillian Tett**'in (29/05) geçen hafta vurguladığı gibi bu çıkış zayıf ve kırılgan olacak, Prof. **Roubini**'ye göre, insanlığın büyük çoğunluğu uzun süre "çıktığımızın farkında olmayacak".

Ama Esas Önemli Olan Bu Değil

Ama bu kez farklı bir "olayla" karşı karşıya olmamız, resesyonun çok şiddetli yaşanıyor olmasıyla ilgili değil. Fark, bu kez resesyonla birlikte gündeme henüz ne yönde şekillenecekleri belirsiz yapısal değişikliklerin gelmiş olmasından kaynaklanıyor.

Listenin başında, iflas eden neoliberal modelin yerini alacak modelin, hatta "yeni ideoloji" ve ahlakın olası özellikleriyle, bu değişim sürecinin siyasi boyutlarıyla ilgili belirsizlikler var. Serbest piyasalı, bol kredili, hummalı tüketim günlerine dönemeyeceğimizi biliyoruz. Ama bundan ötesi belirsiz... Ekonomi basınının önde gelen kalemleri, analizlerinde, "iyimser-kötümser" ikilemine hiç prim vermeden, bu belirsizlikler üzerinde yoğunlaşıyorlar.

Financial Times'ın ekonomi editörü **Martin Wolf**'a göre "serbest piyasa modelinin hegemonyası artık geride kaldı. Bundan sonra ülkeler, modellerini kendi ulusal gereksinimlerine göre oluşturacaklar." Bu da tabii ki küreselleşme denen olgunun geleceğini tehlikeye atıyor. Bu saptamalar, "devletin geri gelmesine" ilişkin yorumlarla da uyuşuyor. Ancak sorun şu ki devletlerin "geri gelişi", şirket kurtarmalarından, devletleştirmelerin getirdiği mali yüklerden, ekonomik daralmanın getirdiği gelir kayıplarından dolayı, "**devletin mali kriziyle**" birlikte yaşanıyor. Dahası, devletler bu yeni döneme, bankalara yapılan mali transferlerden, krize giren emeklilik sistemlerinden, yönetici seçkinleri sarsan mali skandallardan, keskinleşen sınıf mücadelelerinden dolayı, meşruiyetlerini giderek zayıflatan dinamiklerle birlikte giriyorlar. Bu devletlerden, halk yararına, gelir dağılımını düzeltecek politikalar beklemek gerçekçi değil. Öy-

leyse AB süreci gibi projelerin, liberal demokrasi gibi rejimlerin geleceklerini belirsizleştiren eğilimler güçleniyor.

Mali sektörün sınırlanması, borç köpüğünün tasfiyesi, her devletin kendi ekonomik modelini geliştirme eğilimi, üretimi güçlendirme, ulusal ekonominin kapasitesini koruma, yeni talep bulma gereksinimiyle birleşince, enerji ama en önemlisi gıda ve su krizleri ortamında, *The Economist*'in **"neocolonialism"** (yeni sömürgecilik) dediği olguyu gündeme getiriyor.

Diğer bir deyişle, dünyanın çevre ülkelerinin piyasalarının, doğal kaynaklarının, dünyanın eski merkezleriyle, yeni yükselen merkez adaylarının arasında paylaşılması süreci hızlanıyor. Şimdilik paylaşım, verimli toprakların, madenlerin ve su kaynaklarının, yönetici elitlere verilen mali veya siyasi rüşvetlerin yardımıyla satın alınarak ele geçirilmesi (el konması), ikili ticaret anlaşmalarıyla piyasaların kapatılması, işçi haklarına kapalı ucuz üretim platformları oluşturulması yöntemleriyle ilerliyor. Ancak, bu sürecin daha şimdiden sıkışmaya başladığını, *The Economist, The New York Times, Times Magazine* gibi yayınların, sömürgeciliğin güçlenmesinden, özellikle yükselen güçlere göndermeyle yakınmaya başlamasından anlıyoruz. Şimdilik ekonomik yollarla ilerleyen bu sürecin siyasi, hatta askeri yan etkilerinin nelere mal olacağını da henüz bilemiyoruz.

Tüm bunları hakkıyla konuşabilmek ve değişime hazırlanabilmek için "iyimser-kötümser" gibi içi boş kavramları terk edip gerçekle yüzleşmekten başka çare yok... **Dün dünle beraber GİTTİ!**

Cumhuriyet, 01.06.2009

Bir Özgürlük Savaşçısı Olarak Lord Saatchi

Piyasalarda esmekte olan iyimser rüzgârlar geçen hafta zayıflamaya başladı. Borsalar da bu değişikliği yansıtıyor. Dow Jones endeksi 12 Haziran'dan bu yana düşme eğilimindeydi. Hafta sonunda toplam gerileme yüzde 5.7'ye ulaşırken bunun yarısının son iki günde gerçekleştiği görülüyordu. *Financial Times* endeksi haftanın son iki günü toplam yüzde 2.4 gerileyince aylık düşüş yüzde 6'ya ulaştı. Nikkei endeksi de benzer bir eğilim sergiliyor. Avrupa borsaları, Bloomberg'in işaret ettiği gibi üç haftadır gerilemeye devam ediyor.

Bu ortamda, tartışmalar, yorumlar da ister istemez iki dipli, "W" biçimi resesyon olasılığına, yine bunalım konusuna doğru dönmeye başlıyor. Ama ilginç bir gelişme daha var. Krizin toplumsal etkileri derinleştikçe, "özgürlükçü", "güleryüzlü" kapitalizm arayışlarına ilişkin tartışmalar da, üstelik en umulmadık çevrelerden gelen katılımlarla giderek yoğunlaşıyor. Hayırlara vesile olur inşallah!

Ekonomik Haberler İyi Değil...

OECD ve Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere ilişkin "olumlu" beklentilerine değinmiş ama bu ekonomilerin, dünya ekonomisinin, bırakın krizden, bu resesyondan çıkmasına olanak verecek güce ve derinliğe sahip olmadıklarına işaret etmiştim. Her şey bir yana, merkezden çevre ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin 2007 yılında 1.2 trilyon dolardan bu yıl yalnızca 363 milyar dolara gerilemiş olması, olağanüstü bir kaynak sıkıntısına işaret ediyor. Bu da, kredi köpüğünün üzerinde yaşanan büyüme ve orta sınıflarda yo-

ğunlaşan tüketim patlamasının şimdi hızla bir çöküşe, yoksullaşmaya dönüşmeye başladığını gösteriyor. Bu çöküşün sonuçlarının bir aşamada siyasete yansıması kaçınılmaz. Daha "güleryüzlü" kapitalizm arayışlarının hızlanmasının nedeni de bu korku.

Kısacası, krizden olmasa bile, bu resesyondan çıkmanın yolu hâlâ dünya ekonomisinin yaklaşık yüzde 60'ını oluşturan ABD (yüzde 25-28) ve AB (yüzde 30) ekonomilerindeki bir toparlanmadan geçiyor. Ne ki geçen hafta açıklanan veriler işsizliğin ABD'de 16 ayda ikiye katlanarak yüzde 9.5'le 25 yılın, avro bölgesinde yüzde 9.5'le son 10 yılın en yüksek düzeyine ulaştığını gösteriyordu. Dahası, PIMCO'nun başyatırım uzmanı ve CEO'su Mohammed el Erian'ın *Financial Times*'taki yorumunda dikkat çektiği gibi; bu oranlar, gittikçe artan zorunlu ücretsiz izinleri, ekonomik koşullardan dolayı emekliliğinde çalışan sayısını artırdığını göz önüne alınca aslında göründüğünden daha kötüydü. İkincisi, genelde arkadan gelen bir gösterge olan işsizlik artışı, bu kez, talebin, kapasite kullanımının ve yatırımların üzerindeki etkilerinden dolayı bir öncü gösterge gibi işliyordu.

El Erian'ın yanı sıra, ABD Ticaret Odası Başekonomisti Marty Regalia da bu kez sürecin olağan bir resesyon-toparlanma dinamiğini izlemediğine işaret ediyor; "bu yüzden" diyor, "toparlanmanın nasıl olacağını da önceden görmek olanaksızlaşıyor." (*McClatchy Newspapers,* 02/07/09) Daha önce de vurguladığımız gibi, bu kez, 1970'lerden bu yana uygulanan kriz erteleme modellerinin hemen hepsinin tükenmesiyle ortaya çıkan bir kredi krizi ve resesyon yaşıyoruz. Bu yüzden "hiçbir şey" bayağı/piyasa iktisadının öngörülerine uymuyor. Çünkü o da iflas eden son modelin bir parçası.

'Kapitalizmin Küçük Kirli Sırrı'

Regalia'nın işaret ettiği gibi "krizden çıkmaya başlamak için, tüketici satın almaya başlamalı, sanayi, böylece tükenen stokları yenilemek için üretime başlamalı ve bu süreç kendi kendini besleyen bir biçimde işlemeli." Ne yazık ki geçmiş 20-25 yılda bu süreç, ulus-

lararası yatırım bankası GLG Partners'in Varlık Yönetim Müdürü Ben Funnel'in, "Borç kapitalizmin küçük kirli sırrıdır," başlıklı yorumunda işaret ettiği gibi, kredi genişlemesi sayesinde sürdürülebildi. Peki neden bu bir "kirli sır"? Yine Funnel'in işaret ettiği gibi, ABD'de 1970'lerden bu yana en üst beşte birlik gelir diliminin serveti yüzde 60 artarken, geri kalanın serveti yüzde 10'dan fazla gerilemiş, "ekonomik büyümenin yararları, toplumun çoğunluğunun yerine plütokratların cebine girmiş". "Peki öyleyse niye bir devrim olmadı?" diye soruyor Funnel ve cevap veriyor: "Çünkü, bu duruma bir çözüm bulunmuştu: Borçlandırma." Ucuz borçlandırma insanların refah düzeylerinin gerilemesini engelledi...

Bunlar aslında bildiğimiz, yıllardır söylediğimiz şeyler. Ama, artık yatırım bankacılarının ağzından, hem de *Financial Times* gibi yayınlarda dile getirilmeleri ilginç. Funnel, "Hem borç yükünü hem de eşitsizliği azaltacak (Popülizme bakar mısınız? Bizdeki piyasa ayetullahlarının kulakları çınlasın – E.Y.) bir siyasi mutabakata gereksinim var," diyor (*FT*, 30/06).

Çünkü kredi köpüğü patladı, halkın gözünü ucuz krediyle, tüketim toplumu fantezileriyle boyamak hızla olanaksız hale geliyor. "Zaman değişiyor..." Şimdi ne olacak?

Bir Özgürlük Savaşçısı Olarak Lord Saatchi

Bakın, bu konularda Lord Maurice Saatchi ne diyor. Lord Saatchi, Margaret Thatcher'ı iktidara getiren seçim kampanyasını düzenleyen Saatchi&Saatchi adlı reklam şirketinin sahibidir; şimdilerde de, Margaret Thatcher'ın muhalefetteyken, neoliberalizmin kalesi olarak kurduğu düşünce kuruluşu Centre For Policy Studies'in yönetim kurulu başkanlığını yapıyor.

Lord Saatchi, *The Daily Telegraph*'taki "Kapitalizmin rüyası, para değil özgürlüktür" (02/07/09) başlıklı yazısında önce, "Piyasa ve demokrasi mantığının, devletin halkı için zenginlik yaratamayacağına olan inancın asla sorgulanmadığı dönem geride kaldı,"

diyor. Lord Saatchi'ye göre bir kişiye bir oy, tüketici demokrasisi, piyasada rekabet ne yazık ki beklenen sonuçları üretmemiş. "Serbest piyasanın ve demokrasinin, piyasanın bulaştırdığı açgözlülükten (bankacılar) ve pervasızlıktan (milletvekilleri) muaf olmadıkları anlaşıldı... Birileri kapitalizmin yasaları yerçekimi gibidir, hoşunuza gitmeyebilirler ama uymak zorundasınız diyordu," diyor Lord Saatchi ve ekliyor: "Ama devletle piyasa karşılaştılar, devlet kazandı"... "İnsanlık tarihinin bu en büyük mali krizi belki de biraz fazla *laissez faire* olduğu için patlak verdi. Belki şimdi bize biraz daha fazla *dirigisme* (güdümlü ekonomi – E.Y.) gerekiyor..."

Lord Saatchi'ye göre kapitalizm ve özgürlükler de geçen dönemde yanlış anlaşılmıştır. "Amaç," diyor, "para değil özgürlüktür." Ve inanılır gibi değil ama J.K. Galbreight'ten aktarıyor: "Özgürlüğün önünde en büyük engel parasızlıktır." (Siz laikliktir sanıyordunuz değil mi?)

İlginç zamanlarda yaşıyoruz; Greenspan, "Sistem çapında bir çöküş riski, piyasa ekonomilerinin kaçınılmaz bir özelliğidir," diyor. Banka CEO'ları eşitsizlikten, gelir dağılımının bozukluğundan yakınıyorlar. Thatcher'ın "Goebbels'i" Lord Saatchi, neoliberalizme, para kazanma hırsına köklü ekonomik, ahlaki eleştirileri yöneltip daha çok devlet müdahalesi, özgürlük ve siyaset istiyor, "yarın başka bir gün olmak zorundadır" diyor... Serbest piyasa ayetullahlarını bıraktım, sözüm, liberalleşmeden, yandaşlardan medet uman solculara...

Cumhuriyet, 06.07.2009

GOLDMINE ACH
(Ya da Bu Krizler Bir Harika!)

Uluslararası mali sistem büyük bir gürültüyle çatırdadı; dağılmak üzereydi trilyonlarca dolar; devlet yardımıyla zar zor ve belki de yalnızca geçici olarak "toplandı". Bu arada dev uluslararası yatırım bankaları birbiri ardına battı; bankalar, sigorta şirketleri birleşmeye, yok pahasına el değiştirmeye zorlandı. Kısacası, son derece sert bir mali kriz yaşanıyor.

Bu madalyonun öbür yüzünde, yatırım bankası Goldman Sachs (GS) var. GS'nin kârları, bu yılın ikinci dört aylık döneminde, bütün beklentileri aşarak bir önceki döneme göre yüzde 64 oranında artmış. Hisseleri borsada bu yılın ilk yarısında yüzde 80 değer kazanmış. GS'nin çalışanlarının, bu yılın ikinci dört aylık döneminde aldıkları toplam maaş ve ikramiyeler 1 milyar dolara ulaşmış, yıl sonuna kadar 20 milyar dolara ulaşması bekleniyormuş (City AM, 15/07/09).

Kısacası, kimi analistlerin haklı olarak Goldmine (altın madeni) Sachs dedikleri yatırım bankası krizde yara almak bir yana, palazlandıkça palazlanmaya devam ediyor...

GS'nin performansının arkasındaki dinamikler bize, geçtiğimiz 25 yılda egemen olan "serbest piyasa" söyleminin aslında, kimi özelliklere sahip dev şirketlerin "malı götürmesine" olanak sağlayan koskoca bir yalandan başka bir şey olmadığını bir kez daha gösteriyor.

Eğer, sözde serbest (haksız rekabeti dışlayan) piyasayı çökene kadar manipüle edip, çökerken de devletle olan yakın ilişkileriniz sayesinde ayakta kalabiliyor, rakiplerinizin kaybettikleri piyasa paylarını, varlıklarını kendinize katıyorsanız, kriz büyük çoğunluk için fe-

laket, yaşamsal trajedi, açlık ve yoksulluk olurken sizin için pekâlâ yeni bir avlanma alanı anlamına gelebiliyor...

Bir Köpük Yaratma Makinesi Olarak Goldman Sachs

Goldman Sachs'ın bu "başarısının" dikkatleri çekmeye, "Sachs bu işi nasıl yapıyor?" sorusunun kafaları kurcalamaya başlaması kaçınılmazdı. *Rolling Stone* dergisinin 9-23 Temmuz 2009 sayısında yayınlanan 12 sayfalık, "Büyük Amerikan Köpük Makinesi" başlıklı araştırma yazısı (http://www. rollingstone. com/politics/story/28816321/the_great_american_bubble_machine), GS ile ilgili soruların büyük çoğunluğuna cevap vermeyi başardı. Öyle ki Goldman Sachs'tan yazıya çok sert bir tepki geldi. GS, dergiyi "sözcüğün her iki anlamında da histerik olmakla, bilinen her türlü komplo teorisini bir araya toplamakla" suçladı. Sachs'ın sözcüsü tazminat davası açmaya hazırlandıklarını da ileri sürdü. Ancak önceki hafta medyaya yansıyan bir hırsızlık olayı, GS'nin "başarısının" içyüzüne ışık tutuyor, *Rolling Stone*'un verdiği bilgileri destekliyordu.

Yazar Matt Taibbi, *Rolling Stone*'daki yazısına, "Büyük Bunalım'dan bu yana, teknoloji hisse senetlerinden eşik altı ev kredilerine, yüksek petrol, gaz ve gıda ve temel mallardaki ani fiyat artışlarına kadar hemen her önemli piyasa manipülasyonunun arkasında Goldman Sachs'ın değersiz varlıkları piyasada satması var" savı ve "bir yenisini daha gerçekleştirmek üzere" uyarısıyla başlıyor. Bu manipülasyonlara izin verecek yasal değişikliklerin gerçekleşmesini nasıl sağladığına ilişkin en çarpıcı örnekleri anlatıyor.

Taibbi, GS'nin, devletin üst düzeyindeki, tüm bunları gerçekleştirmesine yardımcı olan varlığına da dikkat çekiyor. Clinton'ın Hazine Bakanı Rubin, Bush'un krize ilişkin kurtarma paketlerini hazırlayan Hazine Bakanı Paulson, Bush Başkanlık Ofisi Personel Müdürü Joshua Bolton, Hazine Ofisi Personel Müdürü Patterson, Paulson'un, GS'ye milyarlar kazandıran, AIG kurtarma işleminin ba-

şına getirdiği Ed Liddy, New York Federal Reserv'in son iki başkanı, Kanada ve İtalya merkez bankalarının başkanları, Dünya Bankası başkanı, New York Borsası'nın başkanı, Taibbi'nin verdiği örneklerin başında geliyor. Paulson CEO olmak üzere, beylerin hepsi GS'ye yıllarca en üst düzeyde hizmet vermiş, milyar dolarlık servetler yapmışlar, sonra da devlet kapısında hizmet vermeye devam etmişler...

Bir taraftan piyasaları manipüle ederken Sachs, bu kurumlardaki "adamları" aracılığıyla, işine gelmeyen düzenlemelerin kaldırılmasını sağlıyor; yeni düzenlemeleri, denetleme getirmeye çalışanların önünü kesiyor, adeta devletin içinde yaşıyordu. Taibbi, Goldman Sachs'ın bu bağlantıları sayesinde kurtarma paketlerinden en fazla yararlanan banka olmayı başardığını da örnekleriyle sergiliyor. GS'nin *Rolling Stone* dergisindeki, bankacı kılığında domuz resimleriyle süslü yazıya ateş püskürmesi, dava açmakla tehdit etmesi boşuna değil. Ancak...

Goldman Sachs'ın 'Kıyamet Makinesi'

Tam bu sırada finans sitesi Bloomberg'de yayınlanan "Goldman Sachs 'kıyamet makinesinin' denetimini elinden kaçırdı" başlıklı bir yorum, bir yazarın "histerili" komplo teorilerinden öte bir durumla karşı karşıya olduğumuzu, GS'nin piyasa manipülasyonlarını nasıl gerçekleştirebildiğini, hem de "serbest piyasa" palavrasının içyüzünü gösteriverdi...

Jonathan Weil imzalı yazı, "Adalet Bakanlığı için bir daha yavaş davranır demeyiniz, hele söz konusu olan bir mali kuruluşun ihbarıysa," diyerek başlıyor ve GS'nin "ABD mali piyasasının geleceği tehlikede" ihbarı üzerine, Sergey Aleynikov adlı bir bilgisayar uzmanının 3 Temmuz'da New Jersey Havaalanı'nda tutuklandığını bildiriyordu.

Aleynikov, GS'de çalışıyormuş. Yılda 400.000 dolarlık bir maaşı bırakarak istifa etmiş, ancak bu arada ayrılmadan az önce, GS'nin

"kıyamet makinesi" lakaplı bilgisayar programının kodlarını Almanya'da bir web sitesine transfer etmiş.

Aleynikov'un avukatının kefaletle serbest bırakılma isteğine karşılık mahkemedeki genç savcı yardımcısı Joseph Facciponti'nin hâkime, "Banka, piyasaların haksız yönde manipüle edilme riskinden söz ediyor" sözleriyle yaptığı itirazı Bloomberg, "34 yaşındaki genç savcı yardımcısı bombayı patlattı" ifadeleriyle aktarıyordu.

Öyle ya, yüzlerce trilyon dolar hacmi olan bir mali piyasayı kim nasıl manipüle edebilirdi? Efendim, GS'nin kodları çalınan programı "kötü ellere düşerse böyle bir olasılık söz konusu olabilirmiş", çünkü bu program "olağanüstü hacimde alış ve satışları olağanüstü hızlarda gerçekleştirebiliyormuş".

Bir daha vurgularsak, genç savcının ağzından kaçırdığına göre, kötü niyetli insanlar bu programı kullanarak piyasaları allak bullak edebilirmiş, Aleynikov toplum için tehdit oluşturuyormuş.

Bankacılık çevrelerinde yakından izlenen Financial Services Blog'da Chris Skinner, "Goldman Sachs piyasa manipülasyonu yaptığını kabul etti" başlıklı yorumunda, bankanın avukatının "büyük çaplı haksız manipülasyon yapılabilir" sözlerinin bir itiraf olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekiyor ve "Umarım borsa denetim komisyonunda (SEC) birileri bu soruları sormaya başlamıştır," diyor.

Evet bu krizler harika, Hazine'de adamlarınız, hele elinizde bir de Goldman Sachs'ın "kıyamet makinesi" varsa... Ne oldu; petrol, gaz, ekmek fiyatları aniden yükseldi, siz aç kalmak ya da büyük paralar kaybetmek riskiyle mi karşı karşıyasınız? Ya da ülkenizin parası aniden dalışa mı geçti? N'olacak, serbest piyasa işte...

Cumhuriyet, 27.07.2009

'Fırtınadan' Sonra 'De-Globalization'

Mali piyasalarda patlak veren fırtınanın sona erdiğine, bunalım riskinin azaldığına ilişkin bir "consensus" oluşmuş durumda. Ancak, iki noktaya dikkat etmek gerekiyor. Birincisi, kriz kavramıyla ilgili. İkincisiyse, dünya ekonomisinin özelliklerinin yine değişmeye başlaması.

'Kriz' Kavramı Üzerine Bir Anımsatma

Ekonomi tartışmalarının popüler kültüründe, hemen tüm şiddetli resesyonlara, borsa sarsıntılarına "kriz" etiketi yapıştırmak eğilimi egemen. Halbuki tarihsel deneyler, teorik birikim, "olağanüstü" resesyonların, bunalım durumunun, borsalarda, borç, döviz piyasalarında şiddetli sarsıntıların, **uzun dönemli istikrarsızlıklar** içinde yaşandığını, bu istikrarsızlıklara yol açan yapısal sorunlar, diğer bir deyişle sermaye birikim sürecinin bir türlü aşamadığı engeller ortadan kalkmadıkça da yaşanmaya da devam edeceğini söylüyor. Bu engeller aşıldığında ekonomi uzun dönemli (örneğin 1950-70 arasında olduğu gibi) bir istikrarlı büyüme dönemine giriyor, resesyonları yumuşuyor.

Bir de "Bu kriz o kriz mi?" diye sorarken dikkat çekmeye çalıştığım gibi, bu uzun dönemli istikrarsızlık içinde, yapısal değişikliklerin artık kaçınılmaz, ertelenemez hale geldiğini haber veren **"dönüm noktalarından"** (1929-36) da söz etmek olanaklı. Eğer bu saptamalarımız doğruysa, yaşanan fırtınanın geçmekte olması, ne yazık ki "krizden" çıktığımız anlamına gelmiyor. Nitekim UPI editörü **Borchgrave**'in aktardığına göre kimi "multimilyar dolar liginden gi-

rişimci liderler" en kötü olasılıkların henüz geride kalmadığına inanıyorlar (06/08/09). *The Economist* de bu hafta, gayrimenkul krizinin şimdi ev piyasalarından, ticari binalar piyasalarına sıçramaya başladığına dikkat çekiyordu. Artmaya devam eden işsizlik, tüketici talebindeki yetersizlik, kapasite fazlası sorunları ve nihayet devletlerin "mali krizini" de unutmamak gerekiyor...

'De-globalization'

Geçen iki yıl içinde, önce küreselleşmenin geleceğinin tehlikede olduğunu ileri süren kaygılı sesler çıkmaya başladı. Şimdi de giderek artan bir sıklıkta "de-globalization", **küreselleşme eğilimlerinin tersine dönmesi** kavramına rastlıyoruz. Biz 2001 resesyonundan bu yana sık sık, tarihin bize küreselleşmelerin kendi ağırlıkları altında çöktüklerini gösterdiğine dikkat çekmeye çalışıyor, bir süredir de küreselleşmenin bir kriz yönetme biçimi olarak tükendiğini savunuyoruz.

Ekonomi tartışmaları şimdi giderek bu "de-globalization" belirtileri üzerinde yoğunlaşmaya başladı. İlk dikkati çeken, dünya ticaretinde ve sermaye hareketlerinin yönündeki sert değişmeler oldu. Çevre ülkelere giden yabancı sermaye 2007 yılında 1.2 trilyon dolardan, inanılmaz bir hızla gerileyerek 2009 yılında 363 milyar dolara düştü. Dünya ticaretindeki çöküş de "inanılır gibi değil": *The Economist*'in aktardığına göre bu yıl dünya ticareti bir önceki yıla göre dolar bazında yüzde 30'dan fazla gerilemiş (23/07/09). Dünya ticaretinde *Financial Times*'ın aktardığı gibi kimi yapısal gelişmeler de yaşanıyor: İmalat sanayii şirketleri arasında **küresel tedarik zincirlerini** tasfiye ederek yerel/bölgesel üreticilere ağırlık verme eğilimi güçleniyor. Küreselleşmecilerin savlarının aksine "**uzaklık/coğrafya yeniden önem kazanıyor"** (09/08/09). Hava taşımacılığı maliyetinin yarısına yakınını karşılayan birinci sınıf ve "Business Class" bilet satışlarındaki çarpıcı gerilemeler (*Le Monde*), genelde hava se-

yahat maliyetini, **uzaklık faktörünün** önemini artırırken "de-globalization" eğilimlerine bir yenisini ekleyecek gibi görünüyor.

Diğer taraftan, kurtarma paketleri, belki mali piyasalarda bir çöküşü engelledi ama korumacı eğilimleri de tetikledi. **"Serbest piyasa iflas etti, devlet kurtarıyor"** anlayışı yaygınlaşmaya, ulus devletin gücü yeniden keşfedilmeye, *Financial Times*'ta peşi peşine, "piyasalar kendi kendine dengeye gelir" *(efficient markets theory)* teorisini eleştiren yazılar yayınlanmaya başlarken, siyasi yöneticilerin de daha bir inisiyatifle, öncelikle kendi ulusal sınıflar matrisinin dengelerine göre davranmaya başlaması doğal. Bu yüzden mali ve ticari korumacılık önlemleri yeniden artıyor.

Wall Street Journal'ın aktardığına göre, 2009 yılının ilk dört ayında korumacılıkta ve ithalat kısıtlayıcı önlemlerde, bir önceki yıla göre sırasıyla yüzde 34 artış gerçekleşmiş. (05/08/09) Ulus devletler de, mali yardım paketlerinin kaynaklarının ülkelerinde kalmasına özellikle dikkat ediyorlar. *The New York Times*'tan Floyd Norris'in de işaret ettiği gibi, bu paketlerden yararlanmak isteyen şirketlerin sermayelerini kendi ülkelerine geri getirme eğilimi **bir finansal deglobalization** başlattı. Norris, bu süreçten en çok, banka sisteminde yerel mülkiyeti kaybetmiş ülkelerin etkilendiğine dikkat çekiyor.

Cumhuriyet, 12.08.2009

Uygarlığın Çıkmaz Sokağından Görüntüler (I)

Birbirinden bağımsız olarak sürmekte olan iki tartışma arasındaki karşıtlık, kapitalist uygarlığın nasıl bir çıkmaz sokakta olduğunu çok açık bir biçimde gösteriyor.

Birbirine taban tabana zıt yönlerde ilerleyen bu iki tartışma, ilginç bir biçimde **"yeni orta sınıf"** kavramı üzerinde kesişiyor. Birinci tartışmada, krizden çıkabilmek için "yeni orta sınıfın" tüketimini artırmanın yolları araştırılıyor. İkinci tartışmaysa, küresel ısınmayı durdurabilmek için, bir yolunu bulup, "yeni orta sınıfın" tüketimini kısıtlamakla ilgili.

Bu iki tartışmanın sergilediği durum, ne yazık ki insanlığın iki seçenekle karşı karşıya olduğunu söylüyor. Ya bu "yeni orta sınıf", ulusal, bölgesel kamplara bölünerek, bir kaynak paylaşım kavgasında birbirinin gırtlağına sarılacak, ya da küresel düzeyde güçlerini, aklını birleştirmenin, bir dayanışma ve eylem alanı oluşturmanın yolunu bularak, uygarlığı bu çıkmaz sokaktan çıkarabilecek seçenekleri gündeme getirecek...

Krizden Çıkmak İçin Daha Çok Tüketim...

Birinci tartışmanın, oldukça kapsamlı bir özetine geçen hafta bir *Newsweek* makalesinde rastladım. Makalenin savı kabaca şöyleydi: Mali kriz geride kalıyor ama yeni üretim ve tüketim kapasitesi nereden gelecek? Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki tüketim gerilemesinin açığını başta Çin olmak üzere diğer Asya ülkeleri, gelişmekte olan ülkeler kapatabilir mi?

Diğer bir deyişle, halen geçerli (ama krizini yaşamakta) olan egemen sermaye birikim rejimi, tüketimin artırılmasını gerektiriyor. Neoliberalizm (küreselleşme) altında, giderek kredi köpüğüne dönüşen bir mali genişlemenin körüklediği tüketim, dünya hasılasının yüzde 60'ına ulaştı. Şimdi kredi köpüğü sönerken bu köpüğün yarattığı kapasiteyi destekleyen tüketimi sürdürmek giderek zorlaşıyor. Bu yüzden, kimi piyasa ekonomistleri "çıkıyoruz" filan diye sevinseler de, çok ciddi bir kapasite fazlası sorunu gelişmeye devam ediyor. Mali krizin bir çöküşe dönüşmesini engellemek için gündeme gelen mali genişlemenin sınırına varıldı. Hatta, ABD ve İngiltere'de hükümetler, bütçe açıkları ve kamu borçlarıyla başa çıkmak (bu kez devletin mali krizini aşabilmek) için kesintileri, ek vergileri gündeme getirmenin zamanını tartışmaya başladılar.

Bu tüketim açığını nasıl kapatabiliriz sorusuna cevap ararken, *Newsweek,* McKinsey Global Institute (MGI) ekonomi uzmanlarının yaptığı bir araştırmanın bulgularını aktarıyor. MGI'ye göre, 2015 yılına kadar, Asya'da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde, **"yeni orta sınıfın"** saflarına, büyük harcama kapasitesine sahip **1 milyar** yeni tüketici katılacakmış. Bunların tüketim hızı ve eğilimleri de, kriz sonrası dünyanın gideceği yönü belirleyecekmiş.

Bu noktada, *Newsweek* dikkatini, dünyanın üçüncü büyük ekonomisi ve beşinci büyük tüketici olan Çin'e yönelterek bu ülkede tüketimin GSMH'sinin yalnızca yüzde 36'sına ulaştığına dikkat çekiyor. Bu oran ABD'ninkinin yarısı, Avrupa ve Japonya'nın 2/3'üymüş. Çin büyümeyi trendinin (yıllık yüzde 9-10) yüzde 80 üzerine, tüketimin payını yüzde 45'e yükseltirse, bu net küresel tüketime yılda **yaklaşık 2 trilyon dolar** ekleyebilirmiş. Şimdi burada durup ikinci tartışmaya geçelim.

Küresel Isınmaya Karşı Daha Az Tüketim

Gelişmekte olan ülkelerin, yukarda sözü edilen "yeni orta sınıfının" tüketim eğilimi, bu ülkelerin enerji talebini hızla artırıyor. Bu gerçeklik de, küresel ısınmaya karşı alınacak tedbirlerin tartışıldığı

platformlarda, gelişmekte olan ülkelerle, gelişmiş ülkeleri karşı karşıya getiriyor.

Krizi aşmak için **tüketim kapasitesini** daha çok artırması beklenen gelişmekte olan ülkelerden bu kez küresel ısınmaya yol açan sera gazları üretimini azaltmak için, **enerji tüketimlerini** kısıtlamaları isteniyor. *Washington Post*'un aktardığına göre, birçok Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkesi, enerji kullanımları ve karbondioksit gazı üretimleri üzerine, uluslararası anlaşmalarla yasal olarak bağlayıcı sınırlamalar konulmasına karşı çıkıyorlar. Bu ülkeler, toplam sera gazı üretimlerinin, gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğuna dikkat çekiyor, bu sınırlamaların gelişmelerini, yoksullukla olan mücadelelerini engelleyeceğini savunuyorlar.

Washington Post yükselen bir güç olan Hindistan'da geçen yirmi yıl içinde (küreselleşme döneminde) "orta sınıfın" nüfusunun dört kat artarak 60 milyona ulaştığına işaret ediyor ve ekliyor: Milyonlarca insan, ilk çamaşır makinesini, buzdolabını, klima cihazını almak için sabırsızlıkla bekliyor. Bu talepler ülkenin elektrik sistemine büyük bir yük getiriyor, enerji tüketim kapasitesini, dolayısıyla sera gazları üretiminin artmasını kaçınılmazlaştırıyor.

Buna karşılık gelişmiş ülkeler de, kendi üreticileri ve tüketicileri açısından maliyetleri yükselterek, dünya ekonomisinde "haksız rekabete yol açacağını" ileri sürerek, sera gazları üretiminde kısıtlamalara gitmeye yanaşmıyorlar.

'Yeni Orta Sınıfın' Basıncı

Belli ki ekonomik krizden çıkmak da, küresel ısınmaya karşı mücadele de, bu "yeni orta sınıf" denen sosyal kategorinin davranışına bağlı. Ama sorun çok daha karmaşık. Örneğin bu yeni orta sınıfın tüketim gereksinimleri salt enerji mallarıyla sınırlı değil. Bu, esas olarak kentte yaşadığından, sudan başlayarak, ekmekten sebzeye, etten yumurtaya, süte kadar tükettiği her şeyi piyasadan edinmek durumunda olan bir sınıf. Bu sınıfın yükselişi, enerji kaynak-

ları kadar belki de daha fazla dünyanın gıda, su kaynakları üzerinde büyük bir basınç yaratıyor.

Pentagon çevrelerinden, en ileri bilgisayar sistemleriyle geleceğe ilişkin simülasyon çalışmaları yapan **Enterra Solutions**'un üst düzey yöneticilerinden (ilk kez dikkatleri, 2003'te "Pentagon'un yeni haritası" makalesiyle çeken) **Thomas Barnett** de yeni jeopolitiğin kurallarını bu sınıfın belirleyeceğini düşünüyor (*WPR,* 07/09/09). Daha önce aktardığım gibi, İngiltere Savunma Bakanlığı araştırmacıları da küresel çapta şekillenmeye başlayan bu sınıfın olası reflekslerinin yaratabileceği güvenlik sorunlarından kaygılanıyorlardı.

Barnett, gelecek 40 yıl içinde dünya nüfusu yüzde 50 artarken, gıda talebi yüzde 70 artacak, diyor. Bu artışın büyük bir kısmı da esas olarak Asya'da şekillenen küresel (yeni) orta sınıftan kaynaklanacakmış. Hükümetler de iç ve dış politikalarını bu orta sınıfın taleplerine cevap verecek biçimde şekillendirecekler. Barnett, bazı zengin Arap ve Asya hükümetlerinin, bu "yeni orta sınıfın" gereksinimlerini karşılayabilmek için dış politikalarını yeniden düzenlediklerini, örneğin Afrika'da sulanabilir topraklar edinme yarışına giriştiklerini aktarıyor. *Der Spiegel*'in bir araştırması, yatırımcıların bu verimli toprakları kapma çabalarının Afrika'yla sınırlı kalmadığını gösteriyor. Çoğu devlet şirketi olan yatırımcıların eli **Pakistan**'ın Pencap bölgesine, **Kazakistan**'ın, **Ukrayna**'nın tarım alanlarına kadar ulaşıyor (30/07/2009). Acaba Konya ve Harran ovalarında ne oluyor?

Cumhuriyet, 14.09.2009

Uygarlığın Çıkmaz Sokağından Görüntüler (II)

Bir taraftan, zengin ülkelerin hükümetleri yoksul ülkelerin verimli topraklarını satın almak için, diğer taraftan, açgözlü yerli egemen sınıfların hükümetleri, yatırımcılara, son tahlilde yerli halkın mülksüzleştirilmesini, toprakların, su kaynaklarının el değiştirmesini kolaylaştıran imtiyazlar vermek için birbirleriyle yarışıyorlar. Bu süreç, hem 19. yüzyılın **sömürgecilik** dalgasını andıran bir sermaye-devlet ilişkisi dinamiğine hem de "**yeni orta sınıfın**" siyasi gücüne işaret ediyor.

'Yeni Orta Sınıfın' Morfolojisi...

"Yeni orta sınıf"ı tartışan yorumların, gelir düzeyine, tüketim kapasitesine, eğilimlerine, duyarlılıklarına, giderek eğitim düzeyine vurgu yaptığını görüyoruz. Buna karşılık, bu kesimin üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki toplumsal işbölümüne, sermayenin yönetim düzeni içindeki yerine hiç değinilmiyor.

Halbuki bu özellikler de eklendiğinde, bu "yeni orta sınıfın" birçok açıdan geleneksel sanayi proletaryasının özelliklerini taşıdığını görebiliyoruz. Her iki sınıf da üretim araçlarının mülkiyetinden yoksundur, işbölümünün mal ve hizmet üretimi kesiminde, sermayenin yönetim sistemi içinde yönetilenler kısmında yer alırlar.

Sanayi proletaryası, ekonominin en ileri teknoloji kullanan kesiminde başlayan bir sınıf şekillenmesinin ürünüydü; kültürü, örgütlenme kapasitesi, sosyal yaşamı, gelir düzeyi işçi sınıfının diğer kesimlerinden farklıydı. Bu "yeni orta sınıf" denen kesim de, eko-

nominin en ileri teknoloji kullanan kesimlerinde şekilleniyor, işçi sınıfının geri kalanına kıyasla, bilgisayar kullanmak, yabancı dil bilmek, lise hatta üniversite düzeyinde eğitimli olmak gibi özellikler taşıyor; kültür düzeyi bu yüzden daha yüksek. Örgütlenme kapasitesi, taleplerini dile getirirken en son iletişim araçlarını kullanarak, üyeleri arasında yöresel, ulusal, hatta küresel çapta eşgüdüm kurma becerisi çok yüksek.

Yeni çalışma düzeninin ürünü olduğundan disiplin, özgürlük, dayanışma, ahlak, estetik ölçütleri de geleneksel sanayi proletaryasından oldukça farklı. Ama sanayi proletaryası da ilk ortaya çıktığında işçi sınıfının geri kalanından farklıydı, özellikle 20. yüzyılın başında, Fordist dönemde... Bu "yeni orta sınıf" aslında proletaryanın, en yeni, en dinamik, en mücadeleci kesiminden başka bir şey değil. Adının ısrarla "orta sınıf" olarak konması ise "kültür endüstrisinin", egemen (neoliberal), "epistemik toplulukların" bu sınıf şekillenmesinin, bir sınıf bilinci üretme sürecini geciktirme çabasının ürünü.

NATO ile Ne İlgisi Var?

Önce bu "yeni orta sınıfın" enerji ve gıda gereksinimlerinin hızla artmakta olduğunu düşünün. Sonra da 19. yüzyıl İngiliz emperyalizminin en önemli isimlerinden **Cecil Rhodes**'ın şu sözlerini (1895): "Dün Doğu Londra'daydım... 'Ekmek, ekmek' diye bağıran öfkeli söylevleri dinledim. Eve dönerken yolda, emperyalizmin önemine iyice ikna oldum... İmparatorluk... bir ekmek peynir meselesidir. İç savaşı engellemek istiyorsanız emperyalist olmalısınız." (*Die Neue Zeit*'tan; Lenin; *Emperyalizm*... 1916, 6. Bölüm)

Şimdi, ABD hegemonyasının, **Batı ittifakının askeri örgütü** olan NATO'ya dönebiliriz. Soğuk Savaş'tan sonra NATO, yeni yükselmeye başlayan güçler karşısında giderek biçim değiştirmeye, küresel bir özellik kazanmaya başladı. *The Guardian*'dan **David Cronin**'in aktardığına göre, NATO şimdi de **iklim değişikliğinin gündeme getirdiği güvenlik sorunlarıyla ilgilenmek için,** eski **Shell** Genel Mü-

dürü **Jeron van der Veer,** eski NATO Genel Sekreteri **Scheffer** gibi isimlerden oluşan bir danışma kurulu oluşturmuş. Cronin, Scheffer'in, su kaynakları, tarım arazileri üzerinde rekabetin yoğunlaşacağını, "NATO'nun kaynaklarla ilgili anlaşmazlıklarda saldırgan ve müdahaleci bir duruş benimsemesini, örneğin Batı için kritik öneme sahip petrol ve gaz boru hatlarını korumasını" savunduğunu aktarıyor, Afganistan'ın tam ortasından geçmesi planlanan gaz ve petrol boru hatları projesini anımsatıyor.

Umarım bağlantıyı kurmuşsunuzdur. Batı'da bu "**yeni orta sınıfın**" tüketim gereksinimlerini sağlayacak projelerin, yükselen güçlerdeki benzer sınıfların talepleri karşısında korunması, bundan sonra NATO'nun görevleri arasında olacak.

Öyleyse, insanlığın kaderi yine **işçi sınıfının** elinde. Ya bu "yeni orta sınıf" toplumsal üretimin, tüketimin verili biçimlerini korumak için, emperyalist, ırkçı, milliyetçi ideolojilerin yardımıyla birbirinin boğazına atlayacak ya da hem ulusal hem de küresel çapta yeni teknolojinin olanaklarını da kullanarak yeni bir dayanışma, mücadele alanı oluşturmaya, gezegenin kaynaklarıyla uyumlu yeni bir üretim-tüketim tarzı yaratmaya çalışacak...

Cumhuriyet, 16.09.2009

Krizden Sınıf Manzaraları...

Batı merkezli dünya ekonomisinin geleceğine ilişkin, geçen hafta, yine ilginç gözlemler yapma şansımız oldu. Bunlardan biri dünya ekonomisinin (yüzyılın mali şokunun) merkezindeki "garipliklerle" ilgiliydi. İkincisi de, doların geleceğine ilişkin tartışmalarla...

Endeks 10 Binde; İkramiye 16 Milyar Dolar

Mart ayında 7 binin altında sürünen Dow Jones Endeksi (DJI) geçen hafta 10 binin üzerine çıktı. Bu yükseliş, krizden çıkıyoruz havasına önemli bir katkı yapabilirdi; ama aksine, mali çevrelere yakınlığıyla bilinen CNBC kanalında, "Market Watch" portalında, *Wall Steet Journal*'da bile şüpheyle karşılandı. Yorumcular işsizliğin, üretimin durumuna dikkat çekerek, "Dow, ekonomiyi temsil etmiyor" saptamasında birleştiler.

Gerçekten de, DJI ABD'nin en büyük 30 firmasının hisselerini, ilgili spekülatif hareketleri izliyor. Halbuki 350 binden fazla üreten firmanın performansını izleyen bir endeks daha var: Bağımsız İşverenler Ulusal Federasyonu Endeksi (NFIB). Mart ayından bu yana DJI yüzde 50 artarken, NFIB Endeksi'nin artışı yüzde10'da kalmış. (*Market Watch,* 14/10/09)

"Eh yüzde 10 da fena değil" diye düşünürken, gidip NFIB endeksinin bileşenlerini gösteren ekim ayı raporuna bakınca gördüm ki, bu endeks aslında 2006'da, 101'den düşmeye başlamış. 2009 başında 82'ye kadar inmiş. Eylül sonu itibarıyla 88'de sürünüyor. Rapor, üç aylık gelir artışı verilerinin bu sektörde yüzde eksi 40, eksi 50 arasında kaldığını, işletmelerin talep yetersizliğinden, kredi bulama-

maktan büyük sıkıntı içinde olduğunu gösteriyor. Bu kesimde sermaye harcamaları eğilimi düşük, işçi çıkarmaya devam ediyorlar. Medya bunlarla değil de en büyüklerle ilgilendiğinden, genelde gerçekçi olmayan bir iyimserlik egemen oluyor. Nasıl olmasın? En büyüklerin, hazine ve FED tarafından kurtarılan, artık, her biri ortaçağların yozlaşmış feodal dükalıklarını andıran kimi yatırım bankalarının bilançolarında adeta güller açıyor. Örneğin, Goldman Sachs, günde ortalama 35 milyon dolar kâr yapmaya devam ederken (*The Guardian,* 15/10/09), toplumun büyük bir kesiminde, işini, tasarruflarını kaybedenler arasında finans kesimine yönelik artmakta olan kızgınlığa aldırmadan, çalışanlarına kişi başına ortalama 527 bin dolar olmak üzere toplam 16.7 milyar dolar ikramiye dağıtmaya hazırlanıyor.

Sizi bilmem ama tam bu noktada benim aklıma yine, Jared Diamond'un, *Collapse: How Societies Choose to fail or succed* ("Çöküş: Toplumlar, Başarılı veya Başarısız Olmayı Nasıl Seçiyorlar"; Penguin, 2006) başlıklı çalışması geldi. Diamond'un çalışmasına göre, çöküş, toplumların varlıklarını sürdürmeleri için vazgeçilmez doğal kaynaklar tükenirken, toplumun geri kalanına göre bu tükenmenin etkilerinden yalıtılmış bir yaşam sürdüren yönetici sınıf üyelerinin dikkatlerinin, zenginleşmek, birbirleriyle rekabet etmek, savaşmak, anıtlar dikmek, tüm bu etkinleri desteklemek için üreticiyi daha çok sömürmek gibi kısa dönemli hedeflere odaklandığı, halkın duygularına, taleplerine duyarsızlaştığı bir noktada başlıyor.

Dolara Ne Olacak?

"Tam çöküşten söz ederken dolara geçmenin âlemi var mı?" demeyin. Doları konuşurken, aslında, dünya ekonomisinin dengelerinin, ABD hegemonyasının, ona dayanan Batı merkezli sistemin geleceğini konuşuyoruz. Bu açıdan doların geleceği, bu gelecek şekillenirken başta ABD olmak üzere çeşitli toplumların egemen sınıflarının tepkileriyle, Diamond'un değindiği "çöküş" senaryolarıyla yakından ilgili.

Doların uluslararası konumu, ABD'nin "senyoraj" hakkı, ABD egemen sınıflarının, başta Avrupa olmak üzere diğer ülkelerin egemen sınıfları üzerindeki hegemonyasının devam edebilmesi açısından yaşamsal bir öneme sahip. ABD, 1970'lerin başında, yapısal bir krizin başladığı, ekonomik üstünlüğünün gerileme sürecine girdiği bir noktada doları altına bağlı olmaktan çıkarınca çok önemli bir ayrıcalık elde etti: Artık ABD, para basıp (üretilmesi birkaç cent'e mal olan bir kâğıt parçasının üzerine, 1 dolardan 100 dolara kadar değişen değerler yazıp), dünya piyasasından mal, şirket satın alabilecek, yatırım yapabilecek, kredi yoluyla diğer ülkeleri kendine bağımlı kılabilecek ya da aniden faizleri artırıp krize itebilecekti. ABD dış borçlarını bile bu para birimi üzerinden gerçekleştirebilecek, bu parayla ülke içinde tüketimi destekleyip toplumsal istikrarı koruyabilecekti.

ABD'nin ekonomik yapısı zayıfladıkça, kapasite fazlasını emecek talebi yaratmakta yetersiz kaldıkça, diğer bir deyişle değer yaratma kapasitesi geriledikçe, başka ülkelerin tasarruflarını (birikimlerini) kendi ülkesine yönlendirmek, mülk edinebilmek için bu olanağa daha çok yaslandığını, giderek dünya piyasalarını dolarla doldurduğunu, kredi köpüklerinin oluşmasına yol açtığını gördük. Bu köpükler 2007/08 yılında patlayarak 100 yılın en büyük finansal şokunu yarattılar. ABD'nin, bu şokun yarattığı ortamda mali köpüğü temizlemek, fazla (verimsiz) kapasitenin yok olmasına olanak sağlamak yerine, piyasa kuralları gereğince batması gereken işletmeleri, bankaları, bu dolar yaratma kapasitesine yüklenerek kurtarmaya giriştiğine, piyasalara dolar (3 trilyon doğrudan, 17 trilyon dolar dolaylı olarak) basmaya devam ettiğine şahit olduk.

Bu yolla ABD yalnızca stratejik firmalarını korumakla kalmıyor, dolar devalüasyonuna dayanarak uluslararası ticarette rekabet gücünü artırıyor, enerji ithalatının maliyetini sınırlıyor, borçlarını azaltıyor (marttan bu yana dolar yüzde 15 değer kaybetti; ABD borcunun yüzde 15'i silindi), elinde dolar rezervi bulunduran büyük güçleri, rakiplerini de mali olarak vuruyordu.

Bu yüzden, bir taraftan doların çöküş senaryoları konuşulurken, Çin ve Rusya'nın önderliğinde Japonya ve Hindistan, Brezilya ve OPEC ülkelerinin de desteğiyle, yeni bir uluslararası rezerv para arayışı giderek yoğunlaşmaya başladı.

Doların rezerv para olarak kalabilmesi için dolara olan güvenin, talebin belli bir düzeyde kalması gerekiyor. Bu nedenle, petrol gibi stratejik malların ticaretinin dolar üzerinden yapılması doların konumunu koruması açısından yaşamsal öneme sahip. ABD, bir taraftan doların "senyoraj" ayrıcalığı sayesinde askeri harcamalarını finanse edip dünyanın en güçlü ordusunu yaşatabiliyor. Diğer taraftan bu orduyu, senyoraj ayrıcalığını da tehdit edici olasılıklara karşı (örneğin, kimi savlara göre petrol ihracatında, dolardan çıkmaya hazırlanan Irak'a ambargo koyarak, sonra işgal ederek) caydırıcı bir araç olarak kullanıyor.

Geçen hafta dolara olan güvensizliğin derinleştiğini gördük. Geçen üç ay içinde oluşan uluslararası rezervler içinde doların payı yüzde 37'ye düşmüş (*New York Post,* 13/10/09). Bloomberg'in aktardığına göre, Sumutomo Bank'ın Başstratejisti Daisuke Uno, "Gelecek yıl dolar 50 yene düşebilir. Dolar rezerv para konumunu kaybedecek," diyormuş. Bu tartışmalar bağlamında, İngiltere'nin hegemonyasını kaybetme süreciyle ABD'nin bugünkü durumunu karşılaştıran bir *Wall Street Journal* yazısı, egemen sınıfların, çöküşten önceki duyarsızlıklarını çarpıcı biçimde yansıtan bir saptamayla bitiyordu. Yazara göre, ABD hegemonyası gerilerken "sağlık sistemi, iklim değişikliği üzerinde didişmek, Roma yanarken keman çalmaya benziyor"muş. (12/10/09)

Cumhuriyet, 19.10.2009

'Serbest Piyasa'dan Sonra...

"Peki, şimdi ne olacak?" Ekonomiden çevre sorunlarına, enerjiden suya, gıdaya, sağlıktan eğitime, toplumun en temel sorunlarının çözümünü "serbest piyasa" denen şeye bıraktık. O da getirdi bizi ekonomik, siyasi, kültürel, ekolojik krizin, diğer bir deyişle bir **uygarlık krizinin** içine bıraktı.

Şimdi Ne Olacak?

Şimdi, piyasa değilse ne? Yaşamın düzenlenmesini neye emanet edeceğiz? "Komünizm" de **geçen yüzyıldan kalma haliyle** bugün, özendiren, insanları heveslendiren bir seçenek sunmuyor. Bakın benim aklıma aniden, çok ilginç, çok parlak bir fikir geldi. Acaba, piyasa mekanizması "hurafesinin" yerine, kendi aklımıza güvenemez miyiz? Seçenekleri yeniden düşünemez miyiz?

Biliyorum çok korkutucu bir olasılık bu. Hem buna alışkın da değiliz. Otuz yıl dile kolay; en azından bir kuşak demek. 1980'lerde yetişmeye (ideolojik evrene girmeye) başlayanlara, yıllar boyunca, okulda, televizyonda, gazetelerde, sokakta sürekli piyasanın hem kendi kendini düzenlediği, hem de kaynakları en iyi biçimde dağıttığı, buna müdahalenin krize yol açacağı anlatıldı. "Komünizm" çökmüştü; toplumu değiştirme projesi iflas etmişti. Kişi kendi başının çaresine bakmalıydı. Zaten "toplumsal çıkar" diye bir şey yoktu...

Otuz yıldır, "özyönetim", "sosyal devlet", kaynakların adaletli dağılımı, yoksulluğa karşı mücadele, hatta eşitlik gibi kavramlar hep aşağılandı. *Le Monde*'da Filozof **Axel Honneth**'in, **Sloterdijk**'i eleştiren yazısında anımsattığı gibi, **eşitlik düşüncesine** tepki, giderek **halk sınıflarına yönelik bir nefrete** dönüştü. Sosyalist, hatta sosyal demokrat

siyaset, yoksulların, zenginin malına yönelik kıskançlığından yararlanan aydın oportünizmi, "refah devleti", "bürokratik kleptokrasi" olarak mahkûm edildi, hem de karşılığında, "piyasanın gizli elinden" başka hiçbir seçenek sunulmadan (*Le Monde,* 25/10/09; kısaltılmamış versiyonu: http://www. zeit. de/2009/40/Sloterdijk-Blasen?page=1). Kamu hizmetleri hırsızlığa eşitlenerek tasfiye edilirken **sosyal adalet**, zenginin vereceği **sadakaya endekslendi;** vatandaş toplumu, **sadaka toplumuna** dönüşmeye başladı; **demokrasi** de entelijensiyanın, seçmenin, seçilenlerin alınıp satıldığı, **Badiou**'nun deyimiyle **"olanı onaylama"** pratiğine... "Komünizm"den sonra adeta "ortaçağlara" geri dönüyorduk.

Tepetaklak Dünya...

Ama gördük ki, piyasa kendi kendini düzenleyemiyor, kaynakları rasyonel biçimde dağıtamıyor. O yalnızca bir **sermaye birikim "makinesidir."** Bu "makine", ahlak, adalet, toplumsal refah, çevreyle ilgili sürdürülebilirlik gibi kaygılardan bağımsız olarak işliyor. Bu makinenin **rasyonel** olduğunu söylemek, **"antropomorfik"** (insanmış gibi düşünmek) bir saçmalığın ötesinde, herkesten sermaye birikimine, insana duyarsız bir "makineye" **yakıt** olmasını istemek anlamına geliyor.

Ama artık bu "makine" kırıldı. Dün, devlet müdahalesine, sosyal devlete karşı olanlar, şimdi toplumsal çıkardan (biz batarsak siz de batarsınız), yeni düzenlemelerin, denetimlerin gereğinden (**toplumsal mühendislik**) söz edip adeta bir "sosyal devlet" istiyorlar. Ama bir koşulla; bu devlet vatandaşlardan vergi toplayacak, bununla piyasayı kurtaracak. Diğer bir deyişle **ekonomi politik tepetaklak** ediliyor. İşçinin, emekçinin, halkın verdiği vergi, dev şirketleri kurtarıyor.

Biraz da Biz Konuşsak

O ki ekonomiye **siyasi müdahalenin, yeniden yapılandırmanın** gerekebileceği kabul edilebiliyor. O zaman bu müdahalenin, yeniden yapılandırmanın içeriğini, biçimini, bizim aklımıza uyup uymadığını tartışmaya başlamanın tam zamanı değil mi?

Hemen birey-toplum, azınlık-çoğunluk ilişkisini, vatandaşın haklarını, vergilerin kaynaklarını, kullanılış biçimini, devletin öncelikle kime karşı sorumlu olması gerektiğini konuşalım. Bu konularda aklımızın ürünlerini nasıl uygulamaya sokabileceğimize, karşımızdaki siyasi seçeneklere, geçen yüzyılın deneyimlerine yeniden bakalım. Aklımızın ürünlerini bırakın **uygulamaya** koymayı, daha **tartışmaya**, hatta **düşünmeye** başlama aşamasında önümüze dikilen, düşünsel, kurumsal ve fiziki engelleri anlamaya çalışalım.

Karşımıza çıkan her siyasi partiye, öncelikle bir **taraftan haklar ve özgürlükler** (aklımızın ürünlerini serbestçe konuşma, uygulama hakkı), diğer taraftan **ekonomik eşitlik ve adalet** (insanca –temel gereksinimleri karşılanmış– yaşama hakkı) konusunda düşüncelerini, devleti **bizden yana** nasıl kullanmayı, yapılandırmayı düşündüğünü soralım. Kısacası serbest piyasa modeline, bunun iktidar ilişkilerine karşı bize hangi seçenekleri sunduklarını soralım. Bu sorulara bütünlüklü cevaplar sunamayan partileri zaman kaybı olarak görelim.

Çok özel bir tarihsel andayız, bir şeyler **çözülüp dağılıyor,** ama yerine neyin geleceği belli değil. Diğer bir deyişle insan eylemine, yaratıcılığına alan açan bir **çatlak** oluşuyor zamanda... Günlük yaşamın küçük sorunlarıyla, dünyanın büyük sorunlarını birlikte düşünmenin tam zamanı!

Cumhuriyet, 28.10.2009

1929-2009

Geçen hafta, ABD'de Büyük Bunalım olarak anılan ekonomik gerilemeyi tetikleyen borsa krizinin 80. yıldönümüydü. Aynı günlerde açıklanan ABD büyüme verileri, kimilerine göre, Büyük Bunalım'dan bu yana yaşanan en büyük ekonomik sarsıntının sonuna gelindiğini haber veriyordu. Bu ne mutlu bir rastlantı olacaktı, eğer gerçeği yansıtıyor olsaydı...

1929 ve Ardından Gelen 10 Yıl

28 Ekim 1929 günü Dow Jones Endeksi yüzde 13 düştü. 29 Ekim günü de yüzde 11.7 ile düşmeye devam ederek üç hafta içinde toplam yüzde 35 değer kaybetti. 17 Nisan 1930'a gelindiğinde borsa endeksi 28 Ekim düzeyine çok yakın bir yere geri dönmüştü. Ancak, birçok yorumcunun sarsıntının artık geride kaldığına inandığı o günlerde, borsa çöküşünün etkileri banka sistemini vurmaya, bir kredi krizinin, buna bağlı olarak da "Büyük Bunalım"ın kıvrımları açılmaya başlıyordu.

Bunalımla birlikte, batan bankalar, kapanan fabrikalar, yüzde 25'lere ulaşacak olan işsizlik süreci içinde borsa yeniden düşmeye başlayacak, üç yıl içinde değerinin yüzde 89'unu kaybedecekti. New York Borsası'nın 1929 Ekim öncesi düzeye dönmesi için 1950'lerin ilk yarısını beklemek gerekecekti.

Bunların tümü, serbest piyasa modelinin terk edilerek *New Deal* (devlet eliyle yatırım, iş ve talep yaratma, mali piyasaların denetim altına alınması) uygulamalarına geçilmesine, II. Dünya Savaşı döneminin getirdiği büyük bütçe açıklarına rağmen yaşanacaktı. Bu

gün birçok ekonomist, tarihçi, Büyük Bunalım'ın aşılmasında, *"New Deal"*in yanı sıra, savaş harcamalarının da büyük rol oynadığını savunuyorlar. Bu akla yakın bir açıklama olmakla birlikte, iki çok önemli etkeni göz ardı ediyor.

Birinci etken ekonominin yeniden "artı-değer" üreterek, kâr oranlarını restore etmeye, dolayısıyla büyük kamu açıklarını tasfiye etmeye olanak sağlayacak yeni bir sermaye birikim modeline (Fordizme) kavuşması. Savaş döneminin büyük üretim seferberliği içinde yaşanan teknolojik gelişmeler, bu modelin hem olgunlaşmasına hem de bu model üzerinde hızla yayılacak, otomotiv, elektrikli aletler, kimya, ilaç, havacılık gibi yeni sanayi dallarının şekillenmesine olanak sağladı. İkinci etken, savaş döneminde Avrupa ve Japonya'daki kapasitenin (fiziki sermayenin) imha edilmesiyle ilgiliydi. ABD'de Büyük Bunalım'a yol açan, devlet harcamalarıyla, bütçe açıklarıyla zar zor denetim altına alınabilen aşırı üretim kapasitesi, savaş sonrasına, Avrupa ekonomisinin, ABD'nin uluslararası hegemonyasının inşa sürecine ihraç edildi.

Büyük Bunalım'la ilgili çalışması *Financial Times*'ın 2009 kitap ödülünü kazanan **Liaquat Ahamed**'in de vurguladığı gibi, "1929 krizinin de arkasında bir kredi köpüğü vardı." (*FT,* 30/10/09) Bu, kısa dönemde, borsa spekülasyonu, bu spekülasyonu destekleyen aşırı kaldıraçlı mali işlemlerin yarattığı bir köpüktü. Bu yüzden önce borsa, ardından bankalar, buna bağlı olarak da sanayi üretimi çökmeye başladı. Bunalım sırasında devletlerin kendi ülkelerinin piyasalarını koruma çabası, 1870'lerde başlayan küreselleşme dalgasının sonunu getirdi.

1929 krizine uzun dönemli bir bakış ise bizi Sanayi Devrimi'nden sonra İngiltere'nin uluslararası hegemonyasının oluşmasına olanak veren yaygın sermaye birikim modelinin, Avrupa ve ABD'de genelleştikten sonra, 1873 bunalımında açığa çıkan yapısal krizine götürüyor. Krizle birlikte, merkez ekonomilerinde hızlı bir finansallaşmanın, sermaye ihracının, ikinci bir emperyalist dalganın başla-

dığını, diğer bir deyişle, bir kriz yönetim modeli olarak küreselleşmenin şekillendiğini görüyoruz. Özetle, 1870'lerde başlayan bir yapısal krizi öteleyen finansallaşmanın, küreselleşme modelinin tükenmesinin sonucu olarak, Büyük Bunalım'ın gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Kriz ise ancak, yeni bir birikim modelinin şekillenmesiyle, küresel hegemonya sorununun çözülmesiyle aşılabildi.

2007 Sonrası...

Lehman Borthers'ın batmasıyla yaşanan yüzde 44'lük borsa çöküşü, 1929 borsa çöküşünün ilk elde yaşanan yüzde 35'lik çöküşünden daha büyüktü. Yeni iletişim teknolojilerini, interneti, tedarik zincirlerini, hâlâ denetim altına alınamayan karmaşık borsa araçlarını, kredi, türev piyasalarının toplam hacminin dünya ekonomisinin 6-7 katına ulaştığını göz önüne aldığımızda, bugün krizin aşılması için temizlenmesi gereken kredi köpüğünün, kapasite fazlasının, kapanması gereken talep açığının Büyük Bunalım'dan çok daha büyük olduğunu kolaylıkla kavrayabiliriz. Sermaye birikim sürecinin yapısında, özellikle Çin gibi yeni birikim merkezlerinde yaşanan değişimlerin, bugüne kadar esas olarak artı-değerin üretiminin emek süreçlerine değil, sermayenin dolaşımının hızlandırılmasına yönelik olmasına bakarak, ufukta henüz yeni bir birikim modeli olmadığını da söyleyebiliriz.

Bu koşullarda yukarıda değindiğim yapısal etkenler yerli yerine oturmadan krizin bir dönem ABD'nin büyüme hızının beklenenin biraz üstünde çıkmasına bakarak aşılma sürecine girmesini beklemek, iyi bilgilendirilmiş bir iyimserlik olmuyor. Geçen hafta açıklanan yüzde 3.5'lik büyüme hızının en fazla 0.5'lik kısmı piyasanın kendisinden kaynaklanıyordu, geri kalanıysa, devlet harcamalarından, kurtarma, teşvik önemlerinin etkilerinden (*Wall Street Journal,* 30/10/09; *Washington Post,* 30/10/09).

Büyüme verilerinin açıklandığı gün güçlü bir tırmanış sergileyen borsalar, işsizlik, tüketim harcamaları, yeni ev satışları gibi ve-

rilere bakarak büyüme verilerine güvenlerini hemen kaybettiler (Bloomberg, 31/10/09). İkinci gün, dünya ekonomisinin merkezindeki borsalarda yüzde 2.5, yüzde 3'e ulaşan gerilemeler yaşandı. "Volatilite" (dalgalanma) endeksinin yeniden yükselmesi bir süredir borsalarda yaşanan spekülatif toparlanmanın sona erdiğini düşündürüyordu (*Market Watch*, 31/10/09).

Tartışmalarda, iki nokta öne çıkıyor: Birincisi, ABD ve İngiltere (Anglo-Sakson modelinin iki merkezi) başta olmak üzere devletlerin bütçe açıklarının, eski IMF Başekonomisti Keneth Rogoff'un deyişiyle "ancak savaş dönemlerinde görülen büyüklükteki kamu borçlarının" (Bloomberg, 30/10/09) yarattığı köpüğün getirdiği yeni sorunlarla ilişkili. Bu köpüğü söndürmek için gerekecek mali disiplinin ya da köpüğü sürdürmenin borçlanma maliyetleri (faizler) üzerindeki etkilerinin, olağan iş döngülerine ilişkin bir ekonomik "toparlanma" olasılığını dahi zayıflattığı kesin. İkincisi, doların değer kaybetmesinin, sıfır, hatta negatif faiz ortamının yarattığı yeni *"carry trade"* dalgasının, doların değerlenmeye başlaması durumunda mali piyasalarda yaratacağı patlayıcı etkiyle ilgili.

Birincisi, bütçe disiplini, tüm siyasi ekonomik sonuçlarına karşın denetim altında tutulabilse bile, *Financial Times*'tan Samuel Brittan'ın işaret ettiği gibi, "resesyon öncesi büyüme trendine geri dönme olasılığı yok." En iyimser olasılık, uzun süre durgunlukla, sürünme arasında, yeni bir kazaya yol açmadan devam etmek (Rogoff)... Önümüzde, Balakrishnan'ın, *New Left Review,* Eylül/Ekim, 2009 sayısında vurguladığı gibi, uzun süreli bir *"steady state"* (patinaj) dönemi olabilir.

İkincisiyse, bir kazaya yol açmadan ilerlemenin ne kadar zor olduğunu gösteriyor.

1929'dan sonra düze çıkmak için 20-25 yıl geçmesi, II. Dünya Savaşı'nın yaşanması gerekmişti...

Cumhuriyet, 02.11.2009

Yeniden Bir 'Déjà Vu'

Sanki geçen iki yıl yaşanmadı, kredi köpüğü patlamadı, "spekülatörlerin sürü refleksi", yeni bir "Büyük Bunalım" riski üzerine ciltler dolduracak yorumlar yapılmadı. Yine tüm varlık piyasalarında köpüklerden, hatta **senkronize** bir **"mega köpükten"** söz ediliyor. Mali piyasaların oyuncuları hiç mi ders almadı olup bitenlerden?

Tabii ki Ders Aldılar

Onlar geçen dönemde olanlardan, belki sizin beklediğinizi değil ama, yine de en doğru dersi çıkardılar: Mali piyasalarda istediğiniz riski üstlenebilir, köpüğü şişirir, dünyanın geri kalanından birikmiş serveti becerebildiğiniz kadar kendi cebinize aktarabilirsiniz. Adeta yarın yokmuş gibi, "Benden sonra tufan" yaklaşımıyla yola devam edebilirsiniz.

Çünkü öğrendiniz ki, bu köpükler patlayıp geminiz batmaya, karşılıksız kontratlar boynunuzda, dibe çökmeye başladığınızda, devletleriniz devreye girerek, elinizden tutarak sizi yukarı çekiyor, yüzmeye devam edebilmeniz için size kurtarma paketleri veriyor, piyasaya likidite enjekte ederek dalgaları yatıştırmaya başlıyorlar. Dahası devletler **zararlarınızı üstlenerek toplumsallaştırıyor**, siz milyar dolarlık ikramiyelerinizi bile almaya devam edebiliyorsunuz, sanki gemileri siz batırmamışsınız gibi...

Bir kez bu dersi aldıktan sonra, elinize geçen ilk fırsatta, en iyi bildiğiniz oyunu oynamaya, kasalarınızı dolduracak yeni köpükler şişirmeye başlayabilirsiniz, hem şişerken hem de patladığında mil-

yonlarca insanın yaşamını altüst edeceğini, tasarruflarını, gelecek umutlarını imha edeceğini bile bile...

Siz şimdi bana, "Sen zaten sosyalistsin, önyargılısın," filan demeye hazırlanıyorsanız, *Financial Times*'ın mali piyasalar editörü **Gillian Tett**'in 22 Ekim tarihli yazısına bakabilirsiniz. Tett, ayın başında, yeni emekli olmuş üst düzey bir bankacıdan aldığı mektuptaki "Geçen 12 ayı unutun... Oyuncular yine sahnede, hem de eskisinden daha büyük bir hırsla... Yüksek derecede kaldıraçla (örneğin, yatırımı yaparken siz 1 koyup 9'unu borçlanıyorsunuz) desteklenen spekülasyon yine revaçta... Gayrimenkul fonlarından emtiaya, yükselen piyasalara, hisse senetlerine, bonolara kadar her alanda her konuya el atıyorlar yine... Her türlü denetim anlayışı yine camdan dışarı atıldı... 2008 Ekim sarsıntısı, bir kostümlü prova mıydı?" saptamalarını aktarıyor.

'Köpüklerin Anası' mı Geliyor?

Geçen cuma günü *Newsweek*, **"Yatırımcılar hisse senetlerinin, altının, petrolün fiyatını baş döndürücü düzeylere yükseltiyorlar. Yeniden bir déjà vu"** başlıklı bir araştırma yayımladı. Başlıktaki "Yeniden déjà vu" ifadesindeki totoloji tüm yaşananlardan sonra oluşan absürd durumu çok iyi dile getiriyordu. Yazar, "çılgınlığın yeniden geri geldiğini" vurgulamanın yanı sıra **"yankı köpük"** kavramıyla, büyük köpüğün patlamasının yankılarının çeşitli piyasalarda oluşturduğu daha küçük köpüklere dikkat çekiyordu.

Pazartesi günü **Nouriel Roubini** bu "yankı köpüklerin" **senkronize** olmaya başladığını düşündüren çok tehlikeli bir şekillenmeye dikkat çekti. Devletlerin mali piyasalara yönelik kurtarma operasyonları, bol likidite, düşük faiz ortamı yarattı. Özellikle dolarda düşük faizler, doların zayıflama eğilimine bağlı olarak yüzde 20'ye ulaşan negatif faiz hadleri oluşturdular. Bu ortam, özellikle dolarla borçlanarak diğer varlıklara son derecede kârlı kısa dönemli yatırımlar yapmaya olanak veren bir **"carry trade"** yarattı. Mart ayından bu ya-

na emtia piyasalarında, petrol dahil olmak üzere her türlü riskli varlığın fiyatlarında, yükselen piyasalardaki hisse, tahvil ve para birimleri değerlerinde eşzamanlı olarak büyük yükselmeler yaşanıyor.

Şimdi yükselen emtia, petrol fiyatlarını, üretim, girdi maliyetlerini artırıyorlar. Böylece ithalatçı ülkelerde, üretici ve tüketici, fiyatlar yukarı giderken darbe yiyor. Köpükler patlayınca, bu kez fiyatlar aşağı gelirken ihracatçı ülkelerin tüketicileri, üreticileri darbe yiyecekler.

Bu köpükler sonsuza dek sürdürülemez. Çünkü, doların gerileme eğiliminin bir sınırı olduğu, devletlerin bir aşamada piyasadaki likiditeyi çekmeye, faizleri artırmaya başlayacağı kesin. Nitekim pazartesi günü *Wall Street Journal,* hükümetlerin döviz piyasalarına, dolardaki gerilemeleri yavaşlatma yönünde müdahale etmeye hazırlandığını aktarıyordu.

Bir taraftan piyasaları kurtarma operasyonları, **yeni ve çok daha büyük senkronize bir köpüğün** oluşmasına yol açıyor. Diğer taraftan, bu köpüğü engellemenin yolu **"reel ekonomiyi", üretimi, tüketimi ve yatırımları olumsuz etkileyecek, işsizliği körükleyecek önlemleri almayı gerektiriyor**. Böyle bir politika çıkmazı da, krizin tüm şiddetiyle devam ettiğini gösteriyor.

Cumhuriyet, 04.11.2009

'Tarihin Sonu' – 'Çin Modeli'

"Berlin Duvarı"nın yıkılışının yirminci yıldönümü, Obama'nın 12 Kasım'da başlayacak Asya gezisi, Çin'in krizde sergilediği güçlü ekonomik performans, Çin ile ilgili tartışmaları yeniden yoğunlaştırdı.

"Batı"nın neoliberal modeli derin bir mali kriz yaşıyor. Lider ülkesi ABD'de ekonominin bu yıl yüzde 3, AB ve Japonya'nın sırasıyla yüzde 4 ve yüzde 7 gerilemesi bekleniyor. Buna karşılık, Dünya Bankası, Çin'in ekonomik büyüme hızının yüzde 8.4 olacağını söylüyor, Asya'da ekonomik toparlanmanın, bu güçlü büyümenin etkisiyle umulandan daha hızlı ilerlediğine dikkat çekiyor (World Bank, East Asia and Pacific Update, Kasım 2009). Gelişmeler, ABD önderliğindeki Batı ekonomileriyle geri kalan ülkelerin ekonomik trendleri arasındaki senkronizasyonun (benzeşmenin) kırılmaya başladığını *("decoupling")* düşündürüyor. Senkronizasyonun kırılmasıysa hem iyi hem kötü gelişmelerin habercisi...

20. yüzyılın başındaki, "Büyük Bunalım"ı da içeren yapısal krize bakınca, önce ülkelerin ekonomik trendleri arasında bir senkronizasyonun oluştuğunu, sonra bu senkronizasyonu kırarak öne çıkan ülkenin, giderek dünya ekonomisi içinde krizden çıkışın yolunu açmaya başladığını görüyoruz. Ama krizden çıkmanın yolunu açan ülke, giderek hegemonyacı konuma yükseliyor. İşte bu tarihsel deney, halen hegemonyacı konumundaki ülke ABD açısından kaygı verici senaryolara açılıyor.

'Henüz Erken Ama'

Batı'da, özellikle ABD savunma çevrelerinde, "Çin ABD'nin yerini alır mı?" sorusuna cevap aranıyor; Çinli yazarlar, diplomat-

lar, akademisyenler de ABD'nin kaygılarını yatıştırmaya çalışıyorlardı. Ancak, mali krizle birlikte Çinli yazarların yaklaşımlarında bir değişiklik seziliyor. Geçen hafta, Berlin Duvarı'nın yıkılışının yıldönümünde, Çin yönetimine yakın *Global Times*'ta, 5 ve 6 Kasım'da yayınlanan iki başyazı bu bağlamda ilgi çekiciydi.

"Yeni Bir Tarihin Başlangıcı" başlıklı yorumda Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" saptamasına değinilerek Rusya'da, birçok Latin Amerika ülkesinde dalganın tersine döndüğü, dünyanın üçüncü büyük ekonomisi, en büyük döviz rezervlerinin sahibi Çin'in modelinin "tarihin sonu" varsayımına uymadığı vurgulanıyordu. Dahası, *Global Times,* "20 yıl kısa bir süre, liberal kapitalizm mi, yoksa Çin modeli mi egemen olacak? Karar vermek için henüz erken," derken "Çin modeli" diye bir şeyin olduğunu da kabul ediyordu.

Global Times'a göre, birçok ülke Çin'in dünya ekonomisini kurtarma, küresel ısınmayı azaltma konularında çözüm getirmesini bekliyor ve "tarih ileri doğru yoluna devam ediyor."

"Doğu Asya güç yapısına uyum getirmek" başlıklı ikinci yorumda da "Çin modelinin" dış politika ilkeleri sergileniyordu. Bu modele göre Çin uyumlu bir dünya modelinin, eşit ve barışçı bir ortak yaşamın, büyük küçük tüm ülkeler için geçerli kuralların, yararlı bir ortamın oluşmasını arzuluyor. Çin, her ülkenin kendi seçtiği yönetim sistemine hakkı olduğunu, her ülkenin kendi sınırları dışına asker gönderirken diğerlerinin çıkarlarını göz önüne alması gerektiğini savunuyor. Çin hegemonya kurmak istemiyor, başka ülkelerin hegemonyalarına, askeri zeminde kurulmuş ittifaklara karşı çıkıyor.

'Sessizce, Karınca Gibi ve Sabırla'

Çin yönetiminin, *Global Times, Peoples Daily* hatta, görece liberal *Caijing* gibi yayınlar aracılığıyla verdiği mesajlara, "yükselen" kavramının da kullanılmasından hiç hoşlanmamasına karşın, Çin'in, ABD'nin "etki alanı" sayılan Ortadoğu'ya, Afrika'ya, Latin Amerika'ya salt ekonomik değil, kültürel araçlarla da giderek daha faz-

la nüfuz etmesi ABD yönetimindekilerin kaygılarını artırmaya devam ediyor.

Örneğin geçen üç yıl içinde Ortadoğu'da düzinelerle Çin dili enstitüsü açılmış, gittikçe artan sayıda Çinli akademisyen, öğrenci, Arap dili ve kültürünü öğrenmek için bölgeye akın etmiş. Çin'in bu yıl yayına başlayan Arapça TV kanalı da bu girişimin bir parçası. Çin, Suudi Arabistan gibi önemli ülkelerin birinci ticari ortağı haline gelirken Arap sermayesi de yatırımları için Çin'i daha çok tercih ediyormuş (*The National,* 06/08/09).

Latin Amerika'ya gelince; Çin'in bu ülkelerle ticareti geçen 6 yıl içinde yüzde 40, doğrudan yatırımları yüzde 80 artmış. *Caijing*'e göre, Çin'in Latin Amerika ile ticaretinde ihracatının yüzde 88'ini imalat sanayisi, yüksek teknoloji malları, ithalatının yüzde 83'ünü temel mallar, doğal kaynaklara dayalı ürünler oluşturuyormuş. (20/10/09)

Çin'in Latin Amerika'yla oluşturduğu klasik "neokolonyal" ticari eklemlenmelerin "eşitsiz değişim" modelini anımsatan ilişkilerini, çok daha yoğun bir biçimde, üstelik Batı'nın misyonerlik modelini de anımsatan yöntemlerle birlikte Afrika'da da görebiliyoruz. Geçen birkaç ayın gazete başlıklarına kısaca bakmak bu konuda bir fikir verebilir. "Konfüçyüs düşüncesi Afrika'da yayılıyor" *(The Asia Times).* "Para ve Mandarin (Çin yönetici sınıfının konuştuğu Çince) dersleri Çin'in Afrika işgalinin yakıtı oluyor" *(The Independent).* "Çin'in Truva Atı" *(The Economist).* "Batı Çin'in Afrika'daki varlığından neden korkuyor?" *(The Guardian).* "Çin'in Afrika hamlesi" (*Time,* satranç oyununa atıfla "Gambit" diyor). "Çin ender mineralleri, metalleri depoladıkça, Almanya'da yüksek teknoloji firmaları sıkıntıya düşüyor" *(Der Spiegel). The Times* gazetesinden Bronwen Maddox da "Afganistan ve Irak'ın yeniden inşası için gerekecek büyük mali faturayı sonunda Çin mi üstlenecek?" sorusuyla başladığı yazısında, Büyük Ortadoğu bölgesinin sonunda Çin'in elinde kalması olasılığından duyduğu kaygıları dile getiriyor.

Avrupa Politika Çalışmaları Merkezi'nin "Çin'in yükselmesi ulus-

lararası düzende oyunun kurallarını değiştiriyor" başlıklı yorumunda işaret edildiği gibi "uluslararası koşullar, güçlü devletlere sahip büyük ülkelerden yana değişiyor, bu süreçte Çin önemli bir rol oynuyor." Ancak, ABD dış politika çevrelerinin bu sürece uyum sağlamakta zorlandığı görülüyor.

Batı'nın hegemonya geleneği, gücünü abartmaya, emperyal bir gürültüyle etrafını sindirerek otoritesini kabul ettirmeye dayanıyor. Çin'in yukarıda değindiğim modeliyse bir başka geleneğe dayandığından kafaları karıştırıyor.

Örneğin, ABD dış politika çevrelerinde, bir grup analist, "güç transferi" sürecinin başladığına, bir ABD-Çin ekseninin, "superfusion"un (Karabell) şekillendiğine inanıyor. Bir başka yaklaşım, böyle bir Chimerica (Ferguson ve Schilarick) ekseni olasılığının hızla yok olduğuna inanıyor (*The New York Times,* 05/11/09). Bir üçüncü yaklaşım, Çin'in askeri bir tehdit olduğunu savunuyor (örneğin, Ross and Aaron, The National Interest, Eylül/Ekim 2009), ABD hegemonyasını korumaya kararlı görünüyor (Economic Meltdown and Geopolitical Stability. The National Bureau of Asian Research, Kasım 2009), dengeleyici ittifaklar oluşturmak gerektiğini düşünüyor. Pentagon çevrelerinden bir başka yaklaşım ise "Çin'i askeri bir tehlike olarak görmenin yanlış ve tehlikeli bir yaklaşım olduğuna" inanıyor (Albay Kenneth Johnson, ABD, Strategic Studies Institute, Haziran 2009).

Böylece, "tarih yoluna devam ederken" bu kez bir "Çin modeli" şekilleniyor.

Cumhuriyet, 09.11.2009

Obama'nın Asya Gezisi

Barack Obama'nın Asya gezisini medyadan izlerken aklıma, ABD hegemonyasının gelecekte tüm galaksiye yayılacağı varsayılarak kurgulanmış Uzay Yolu dizisinde zaman zaman tekrarlanan bir sahne geldi. Uzay gemisi Atılgan'ın *(Enterprise)* personeli ilk kez uğradıkları bir gezegende garip olaylarla karşılaşmaktadır. Geminin Bilim Subayı Dr. Spock elindeki verileri inceledikten sonra kaptana şöyle der "Evet Sevgili Jim, bu bir uygarlık ama bildiğimiz gibi değil..."

'Sevgili Barack, Asya Ama Bildiğimiz Gibi Değil'

Gezi öncesinde, uluslararası medyada genel kanı, Barack Obama'nın cuma günü Tokyo'ya indiğinde, Endonezya'da çocukluğunu geçirdiği, Japonya'daki Kamaura'da matcha dondurması yediği günlerden, hatta başkan adayı olmaya karar verdiği dönemde bildiğinden farklı bir Asya ile karşılaşacağı yönündeydi.

Doğu Asya ülkeleri Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin nükleer askeri şemsiyesine sığınmışlardı. Soğuk Savaş bittikten sonra bu ülkeler ABD'nin "imparatorluk" politikalarının siyasi veya mali hedefi haline gelmemeye büyük dikkat gösterdiler. Ama bir süredir yeni, yeniliği özellikle de mali kriz döneminde giderek daha belirginleşen, farklı bir Asya var Obama'nın karşısında. Obama'nın Asya konularında Başdanışmanı Jeffrey Bader'e göre "bu bölgede genel kanı, geçen on yıl boyunca ABD'nin etkisi gerilerken, Çin'in etkisinin yükseldiği yönünde." (*Le Monde,* 13/11/09)

Mali krizden beklenmedik bir hızla çıkmaya başlayan, ABD'nin dış borçlarının neredeyse tamamını elinde tutan bu bölge, ABD'nin, uluslararası hegemonyasını yenileme çabaları bağlamında kritik öneme sahip. Ancak ABD'nin, bölge stratejileri açısından en kritik iki ülke olan Japonya ve Çin ile ilişkileri, giderek daha sorunlu dinamikler sergiliyor.

ABD'nin yaklaşık elli yıldır bölgede egemenliğini korumak, Çin'i dengelemek için dayandığı en önemli ülke Japonya. Ancak Japonya'da yeni hükümet, ABD'nin ülkesindeki varlığını, Okinawa Adası'ndaki üssün geleceğini tartışmayı, ilişkileri "eşit bir zeminde yeniden tanımlamayı" amaçlıyor. Japonya Başbakanı Hatoyama'nın, ASEAN toplantısına sunduğu, ABD'yi dışlayan bir Doğu Asya Ekonomik Birliği kurma önerisi de bu yeni eğilimin bir ürünü. Japonya daha önce Mahatir Muhammed'in benzer bir önerisine, ABD'yi dışladığı için karşı çıkmıştı (Andy Xie, *Caijing,* 10/11/09).

Andy Xie (Morgan Stanley'nin Asya ekonomistiydi, Rosetta Stone danışmanık şirketinin yönetim kurulunda) "dünya piyasalarındaki daralmanın, mali piyasalardaki köpüklerin, Asya ülkelerini, özellikle Çin, Japonya ve Güney Kore'yi ortak ticaret anlaşmalarına, bölgeselleşmeye zorluyor" dedikten sonra, "Japonya'nın ABD'den uzaklaşarak bölgeyle daha çok bütünleşmesini savunan görüşün güçlenmekte olduğuna" dikkat çekiyor.

Bölgenin 1 Numaralı Ülkesi

Bir diğer değişiklik de Japonya'nın bölgedeki statüsüyle ilgili. Singapur Ulusal Üniversitesi'nden Çin politikaları uzmanı Huang Jing'e göre "Asya köklü bir değişim yaşıyor. Burası artık ABD'nin geleneksel kavrayışındaki Asya değil. Şimdi bir numaralı ülke artık. ABD'nin değişmez bağlaşığı Japonya değil, Çin." (Associated Press, 09/11/09).

Çin, bölgede 1 numara, dünyanın üçüncü büyük ekonomisi, ama bu etkisini uluslararası alanda yansıtmaya gelince, birçok gözlem-

cinin saptadığı gibi kendini çok tedirgin hissediyor. Bir taraftan uluslararası alanda gittikçe daha etkin olmak istiyor, öbür taraftan yolunun, ABD ile siyasi, askeri olarak kesişmemesi için çok dikkat ediyor. Diğer bir deyişle şimdilik mümkün olduğunca ABD'nin vagonunda yol almaya çalışıyor.

Buna karşılık ABD yönetimi, Çin'den uluslararası alanda ABD ile birlikte davranmasını, global düzeyde destek, güç vermesini istiyor; dış politika tartışmalarında, geçen hafta değindiğim, "Chimerica", "Superfusion", "G2" gibi savlarla Çin'i ikna etmeye çalışıyor. Özetle ABD, Çin'den, küresel ısınma, Kuzey Kore, İran, Afganistan, uluslararası (mali) dengesizlikler konularında yardım istiyor. Ancak bu konuların hepsinde ABD ile Çin arasında çıkarların örtüşmediği, hatta çeliştiği önemli sorun alanları var. Örneğin, Çin açısından İran hem acil bir tehlike oluşturmuyor hem de stratejik öneme sahip bir enerji kaynağı, yatırım alanı. Kuzey Kore'nin nükleer silahlara sahip olması belki Çin için de bir tehlike oluşturuyor ama, Çin tarafında bu ülkenin siyasi bir kriz sonucu dağılarak bölgesel, sınırlarında istikrarsızlığa yol açma olasılığı daha büyük bir risk olarak algılanıyor. Afganistan'a gelince; Çin, o sorunun, ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirecek yönde çözülmesinden yana değil. Çünkü Çin, ABD'nin karadan ve denizden çeşitli üslerle kendisini çevrelemeye çalıştığına inanıyor. Mali dengesizlikler bağlamındaysa, Çin parasının revalüe edilerek, uluslararası rekabet gücünü kaybetmeyi, iç pazarını, ABD'nin ekonomik gücünü, doların statüsünü restore etmesine katkıda bulunacak bir ithalatla doldurmayı istemiyor. Dahası, stratejik amaçlarla, Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu bölgelerine girmekte kullandığı mali rezervlerinin hızla erimesi hiç işine gelmiyor.

Bunlara karşılık Çin'in önce kendi bölgesinde, Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da güçlenerek, ABD'yi ekonomik bir çembere alana, uzayda etkin olana, askeri modernizasyonunu tamamlayana kadar, siyasi sorumluluk üstlenmek istemediği söylenebilir.

Bu süreç ilerlerken, Çin'in G-20 toplantılarında, son olarak ASEAN toplantısında ileri sürdüğü, korumacılığa karşı, uluslararası mali sistemin reformunu talep eden, yeni ekonomik kalkınma modellerinin geliştirilmesi, bölgesel bütünleşmenin çeşitli yollarla derinleştirilmesi gibi önerileri (*Peoples Daily,* 13.11.09) doğrudan ABD ve Batı modelini hedef alıyor.

Bu yüzden *The Times*'ın aktardığına göre, Çin'de Obama'nın ziyaretine ilişkin bir heyecan var, ama halk ve devlet, bu ziyarete Çin'in uluslararası profilini yükseltecek bir olay olmasından öte bir anlam yüklemiyor. Bu arada ABD gerilemeye, Çin yükselmeye ve aralarındaki ekonomik, siyasi çelişki ve uyumsuzluk noktaları çeşitlenmeye devam ediyor.

"Ee, n'olacak? Savaş çıkacak değil ya?" demeyin: 6 Kasım 1909'da Almanya'nın o zamanki ABD büyükelçisi Albrecht von Bernstorf, Almanya'nın hızla büyümesinden kaygı duyan ABD çevrelerine güven vermek için yaptığı bir konuşmada, "Bugünkü dünya ticareti, gelecekte ulaşacağı boyutun yalnızca ufak bir parçası kadardır. Dünyanın tüm sanayileşmiş ülkelerine yetecek kadar yer var bu ticaretin içinde," diyormuş (Aktaran: *WSWS*). Tarih, bize, mali krizlere yol açmaya başlayan aşırı üretim krizlerinin hegemonya krizleriyle çakışması halinde, çok riskli siyasi istikrarsızlıklara yol açtığını gösteriyor. Afganistan, Irak savaşlarının, belki de İran'a yönelik bir saldırı olasılığının, Afrika'da keskinleşen kaynak rekabetinin, gelmekte olan bir depremin öncü sarsıntıları olmadığını kim kesinlikle söyleyebilir!..

Cumhuriyet, 16.11.2009

'Sabahları Napalm Kokusuna Bayılıyorum'

Dubai World, Kurban Bayramı'yla, Şükran Günü tatilleri, diğer bir deyişle, tam medyada ölü dönem başlarken borçlarını askıya aldığını açıkladı. Yaklaşık sekiz aylık bir dinginlikten sonra, Dubai'den gelen bu açıklama, piyasalarda **panik yarattı.** *Wall Street Journal*'ın bir yorumcusunun deyişiyle "yatırımcıları, krizden çıkmaya ilişkin uzun dönemli varsayımları gözden geçirmeye zorladı." (27/11)

Yeni Bir Rekor mu?

İngiltere'de *Daily Telegraph* da **Beckett**'in *Oyunun Sonu* piyesindeki, "Telaşlanacak bir şey yok, olay kendi seyrini izliyor," sözlerini anımsatan bir yaklaşımla "Gelin hakkını verelim. Belki de Dubai yeni bir rekor kırmaya çalışıyordur. Önce bize en büyük binayı, en büyük kapalı salon ski slalomunu, en büyük eğlence parkını, en büyük alışveriş merkezini verdi. Dubai, şimdi de bize en büyük borç piyasası fiyaskosunu vermeye çalışıyor olabilir," (27/11/09) diyerek dalga geçiyordu.

Bloomberg, *Financial Times, Business Week,* aklınıza gelen hemen tüm finans piyasasıyla ilgili "blog"lar, perşembeden bu yana Dubai ile ilgili, mali krizin en büyük devlet borcu iflasının *(sovereign debt default)* gündemde olduğuna, aşırı borçlu ülkelere yönelik risk algısının değişeceğine, "Dubai'nin buz dağının görünen ucu" olduğuna ilişkin yorumlarla doluydu. Ama tüm bu haber ve yorumların içinde ben en çok **"Sabahları napalm kokusuna bayılıyorum"** başlığını sevdim (*Naked Capitalism,* 27/11/10). Yazar "Ben piyasaların tarumar olmasından zevk almıyorum, ama bunların olacağını biliyordum, portföyümü de ona göre düzenledim," diyordu.

Benim portföyüm filan yok. Ama ben de, toplumsal ve ekonomik süreçlere ilişkin benimsediğim perspektifin bana düşündürdüğü öngörüler gerçekleşince, "napalm kokusu" olmasa bile, hele Dubai'nin devasa kitsch binalarını düşününce, Almanların deyimiyle bir *"Schadenfreude"* (üzülür gibi yaparken, aslında haz almak) yaşıyorum. Geçen yıl 24 Kasım tarihli yazıma bakarsanız, "Dubai'de vinçlerin sustuğuna" ilişkin bir gözlemi size aktarmış olduğumu göreceksiniz...

İşin "sırrı" şurada: Önce piyasaların rasyonel, kapitalizmin insan doğasına en uygun üretim tarzı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktan vazgeçeceksiniz. "İyimserlerin", her gün önlerindeki haber kırıntılarına odaklandığı için burunlarının ucundan ötesini göstermeyen merceklerine itibar etmeyecek, her olasılıkta hem ileri hem de geriye doğru, **uzun ve orta dönem** gelişmeleri, sistemin tektonik hareketler gibi yavaş gelişen, gözlemlenmesi çok zor eğilimlerini düşünmeye çalışacaksınız. Günlük bilgi kırıntılarını bu zeminde yorumlayacaksınız... Ama, doğrusunu isterseniz ben iyimserlerin de hakikaten iyimser olduklarına inanamıyorum. Geçen yıl bu zamanlar, Dubai'nin başının dertte olduğunun eğer ben ayırdına vardıysam, her gün piyasayla haşır neşir olan bu insanların, durumu çok daha önceden, tüm ayrıntısıyla biliyor olmaları gerekmez mi? Gerçekten de toplam 60 milyar borcun aslında gerçeği yansıtmadığı, bilanço dışı kalemlerle birlikte iki misli bir büyüklüğün söz konusu olabileceğine ilişkin uyarılar hemen ortaya dökülmeye başladı. Kısacası, ben bu "iyimserlerin" aslında bizi kasıtlı olarak yanılttıklarına inanıyorum. Ama kimbilir... belki de bunlar, gerçekten de burunlarının ucundan ötesini göremiyorlar.

Buz Dağının Görünen Ucu mu?

Dubai krizinin ilk elde, toplam 60 milyar dolarlık gecikmiş siparişlerini teslim etmeyi bekleyen **Boeing** ve **Airbus** gibi dev uçak şirketlerini, HSBC, RBS gibi İngiltere bankalarını sarsması kaçınılmaz (*Business Week,* 27/11). Ama, Dubai'nin borç yükü, 60 milyar do-

lar değil de, kimi yorumcuların vurguladığı gibi 90-120 milyar dolar (*Prudentbear,* Bloomberg, 27/11) bile olsa, son tahlilde, **Lehman Borthers**'ın 613 milyar dolara ulaşan yükümlülükleriyle karşılaştırılınca oldukça mütevazı bir düzeyde kalıyor; tek başına yeni bir kredi krizi yaratması olanaklı görünmüyor. Üstelik bu yükümlülüklerinin bir kısmının Abu Dabi gibi petrol zengini ülkeler tarafından karşılanması olasılığı da var. Paniğe yol açan, "Dubai yeni bir çöküşün ilk dominosu mu?" (*The Guardian,* 26/11) "Diğer borçlu ülkelere de bulaşacak mı?" (*Wall Street Journal,* 28/11) gibi soruların yeniden gündeme gelmesi.

Gözlemciler, Dubai'nin borçlu ülkelere ilişkin risk algısını etkileyerek, Kredi İflas Sigortalarının (CDS) fiyatlarını hızla yükseltmeye başladığına, bir bulaşıcılık olasılığına dikkat çekiyorlar. Tam bu noktada Dubai, bizi doğrudan ilgilendirmeye başlıyor. Çünkü bir bulaşıcılık senaryosu bağlamında, Endonezya, Macaristan, Polonya, Letonya, Bulgaristan, Güney Afrika, Baltık ülkeleri, özellikle Yunanistan gibi ülkelerin yanı sıra, ne yazık ki Türkiye'nin de adı geçiyor (*Market Watch,* 27/11; *Wall Street Journal,* 27/11). **Danske Bank**'tan **Lars Christiansen** "Bulaşıcılığın Dubai'den emirliklere, Türkiye ve Güney Afrika'ya kadar bulaşması, sandığınızdan çok daha doğal bir süreç," (*Financial Times,* 27/11) diyor. Gerçekten de Dubai'deki durum da, son tahlilde, bir borçlanarak ekonomi çevirme olayı değil mi? Prosperity Capital Management adlı yatırım kuruluşunun genel müdürü **Mattias Westman** da, "Alacaklılara güvensizlik sorunundan başka bir şey değil. Önce morgiç alacaklarından kaygı duyuluyordu. Sonra aşırı kaldıraçlı bankalar geldi. Şimdi top Dubai'ye kadar yuvarlandı," *(WSJ)* diyor. Buradan nerelere gideceğini bu hafta görmeye başlayacağız.

Ama bu sırada, piyasacıların "reel ekonomi" dediği şeyi de unutmayalım. Burada, kısa dönemli veriler, Asya ülkelerinin, Almanya, Fransa, Japonya ekonomilerinin toparlandığını, resesyonun sona ermekte olduğunu gösteriyor. ABD için de benzer bir saptama yapmak

olanaklı. Üzerinde büyük şamata yapılan ABD büyüme verileri, ilk gözden geçirmede, yüzde 3.5'ten yüzde 2.8'e geri çekildi; bu oran gelecek değerlendirmede biraz daha küçülecektir ama tüketici harcamalarında, var olan evlerin satışlarında ufak da olsa bir toparlanma var. Buna karşılık, beyaz eşya siparişlerinin ekim ayında beklenmedik bir düşüş sergilemesi, yeni yapılan evlerin satışlarındaki gerilemenin devam etmesi, görüntüyü bulanıklaştırıyor. Avrupa Merkez Bankası'nın verileri, hane halkına ve şirketlere verilen kredilerde eylül ayında yaşanan yıllık gerilemenin ekimde de devam ettiğini, kredi piyasasının açılmamakta ısrar ettiğini gösteriyor (Bloomberg, 26/11).

Resesyondan çıkışın arkasındaki kurtarma paketlerinin enerjisi tükenirken, IMF, "yeni bir kurtarma paketinin sokaktaki insan tarafından hoşgörüyle karşılanmayacağını, demokrasiyi zedeleyeceğini" söylüyor (*The Times,* 23/11). Dubai'den gelen mali sarsıntı da, resesyondan çıkışın uzun, sancılı bir süreç olacağını bir kez daha gösteriyor.

Cumhuriyet, 30.11.2009

Bir 'Kötülük Merkezi' Olarak Dubai

Dubai'nin borcunun derdi, "herkesi" gerdi. Ama Dubai denen şeyin, serbest piyasası, köle emeği, feodal üstyapısıyla, insanlık onuru açısından ne anlama geldiğini pek düşünen yok. Esas skandal da burada...

Bir Kötülük Üretme Makinesi: 'Küreselleşme'

Küreselleşme, geleceğe açılan aydınlık bir yol değil, adeta bir **kötülük üretme makinesiydi.** 1980'lerde yeni bir "kriz yönetim" modeli olarak başladı; "neoliberalizm" yoluyla öncelikle işçi sınıfının geçmiş kazanımlarını hedef aldı. Sonra da sermayenin **aşırı üretim/birikim sorununa** cevap olarak, aşırı (işlevsel değil, hazza dayalı) tüketimi, bunu destekleyecek finansallaşmayı körüklemek için piyasalar üzerindeki kısıtlamaları, denetimleri kaldırdı.

Bu sürecin, en azından, üç **kötülük** ürettiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Kredi kartlarının ve bedensel hazların "hemen şimdi" tatminine dayalı tüketim tarzının şekillendirdiği, **benmerkezci kısa dönemci öznellikler**. Mega zenginlerle, sefil yoksulları, gökdelenlerle, teneke damlı mahalleleri birlikte üreterek hızla büyüyen **"küresel kentler."** Aşırı tüketimin, mega kentlerin gereksinimleri üzerinde hızla geri dönülmez bir noktaya doğru koşan **küresel ısınma** dinamikleri.

Dubai, bu üç kötülüğün çakışmasıyla şekillenen bir **"kötülük" merkezi** olarak karşımıza çıkıyor. 1.5 milyon nüfuslu, 1.6 milyar dolarlık iç pazarına karşılık, Dubai'de, 30 yılda New York'tan üç kez daha çok gökdelen, alışveriş merkezi oluşmuş. Dünyanın en yüksek iki gökdeleni, en büyük iki alışveriş merkezi Dubai'de.

Dünyanın en sıcak bölgelerinden biri olan Dubai'de dünyanın en büyük kapalı ski slalomu, suyun 100 metre altına kadar inen denizaltı oteli, bir dinozor parkı, sahilinde yapay ada kompleksleri var. Dubai dünya haritası biçiminde bir adalar kompleksi de inşa etmekteydi.

Bunların küreselleşmeyle ne ilgisi var? **En büyük miktarda sermayeyi, en küçük alana, en kısa sürede nasıl gömersiniz?** Oraya bir gökdelen dikerek... Peki, tüketimin en yoğun biçimde, en kısa sürede gerçekleşmesini nasıl sağlarsınız? Kendi bedenine odaklanmış, genç kalmak için her türlü fiyatı ödemeye hazır öznellikleri yaratma sürecini, biraz zaman aldığını düşünerek bir kenara koyarsak, geriye, çekici bir alışveriş merkezi inşa etmek kalıyor. Bir yanda yoksulluğun, öbür yanda en üst gelir diliminin servetinin hızla arttığı bir dönemde, en gerçekçi strateji, bu gökdelenleri, alışveriş merkezlerini ve dünyanın en yüksek gelirli kesimlerini bir araya toplayabilecek bir mekân oluşturmak değil mi?

İşte Size Dubai...

İşte, süper zengin turistlere, Irak'tan tatile gelen kiralık askerlere, kara para mafyasına hizmet veren Dubai, bir gecelik oda ücreti 5 bin dolardan başlayan, müşterilerini havaalanından Rolls Royce'larla getiren, isteyene uşaklarıyla, özel mutfağıyla, aşçısıyla (hatta Rusya'dan, sarı saçlı, uzun bacaklı uzmanlarıyla) birlikte gelen "suit"ler sunabilen otellerle, dünyanın en pahalı markalarını, en zengin altın, elmas tacirlerini, eğlence parklarını içeren alışveriş merkezleriyle, böyle bir mekân.

Peki sermaye, petrol gelirleri önemsiz, sanayi, tarım üretim kapasitesi sıfır olan Dubai'yi neden seçti? Birincisi Dubai sermaye için, **Hayek**'in, **Friedman**'ın bile rüyalarında göremeyecekleri olanaklar sunuyor: Vergi yok, mülk edinmek, kârını alıp gitmek serbest. Sendikalar, siyasi partiler gibi istikrarsızlık unsurları yok.

Emir Dubai'yi özel bir işletme gibi yönetiyor. Diğer bir deyişle, neoliberalizmin, "piyasa devletinin" en saf biçimi burada.

İyi de, 1.5 milyon nüfuslu bir ülkede tüm bunlar nasıl mı gerçekleşti? Öncelikle, 300 bin yabancı işçinin sırtından.

Şöyle: Çoğu diğer Müslüman ülkelerden, büyük vaatlerle işçi ithal edeceksin, gelmelerini kolaylaştırmak için borç vereceksin. Sonra kapıdan girerken pasaportlarına el koyacaksın, kamyonlara (pardon, görüntüyü bozduğu için çelik kasalı otobüslere) doldurup kentin dışında, havalandırması olmayan, beton binalarda bir odaya 10-15 kişi olmak üzere tıkacaksın.

Bu işçileri, 45-50 °C sıcağın altında günde 14 saat, sürekli terleyerek, bir işçinin deyimiyle, bazen günlerce çişe gitmeye gereksinim duyurmayan koşullarda, çalıştıracaksın.

Bunlardan, örneğin yalnızca Hindistanlılar arasında bir yılda 900'den fazlası intihar ederse, kazalarda ölürse, saymaktan vazgeçeceksin. Maraba gibi çalıştırabilmek için borçlarını ödemelerine olanak vermeyeceksin; eğer ölürlerse borçlarını ailelerinden istemeyi ihmal etmeyeceksin...

Dün Dubai Emiri'ne ev sahipliği yapan "demokratları" düşündüğünüzde, yarın, "biz Dubai'de çok iş yaptık" diye böbürlenen "mütedeyyin" vatandaşlarla karşılaştığınızda umarım bunları anımsarsınız.

Cumhuriyet, 02.12.2009

Yunanistan: Kriz Yeni Bir Aşamaya mı Giriyor?

Geçen hafta mali piyasalarda yaşananlar, ne yazık ki "kötümserlerin" öngörülerini destekler yöndeydi. Daha Dubai tartışmaları yatışmadan Yunanistan'ı konuşmaya başladık. Dahası, arkası var gibi görünüyor: İspanya, Portekiz, İtalya... Böylece, Avrupa Birliği'nin, doğusundaki ve Baltık kıyılarındaki hastalarına, bu kez Akdeniz kıyılarında, yenileri ekleniyor. Bu listeye geçen hafta, Londra Borsası sayesinde dünyanın mali merkezi olmakla övünen İngiltere'nin de eklenmesi, ayrıca düşündürücüydü.

Mali piyasalarda başlayan kredi krizinin üretken sektör üzerindeki etkisinin bir bunalıma yol açmasını önlemek için devreye giren kurtarma paketlerinin devlet bütçeleri üzerindeki mali yükü, tam da beklendiği gibi, yeni bir köpükle, yeni bir risk alanı yarattı. Devletlerin, Moody's'e göre 50 trilyon dolara ulaşan toplam mali sorumluluklarını azaltmak için devreye sokmaya hazırlandıkları politikalar ise iki dipli "W" tipi bir resesyon olasılığını artırıyor.

Avrupa Birliği ise iki ateş arasında kalmış gibi. Yunanistan'ın kurtarılması, Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin desteklenmesi, İspanya ve Portekiz'in krize girmesinin engellenmesi bağlamında devreye girecek mali politikalar, avronun dolar karşısındaki değerini etkileyerek dolar kaynaklı *"carry trade"* dalgasının geri çekilişini hızlandırarak piyasaları yine allak bullak edebilir. Yok Brüksel bu yola gitmez de krizdeki ülkelerin devletlerine neoliberal bir mali disiplin dayatmaya kalkarsa, bu kez de daraltıcı mali politikaların ekonomik ve toplumsal etkileri, avronun geleceğini tehlikeye atacak siyasi krizle-

ri gündeme getirebilir. Şimdilik aşılması olanaksız görülen bu ikilem, kredi krizinin, devletlerin mali krizine dönüşerek yeni bir aşamaya girmeye başladığını düşündürüyor. Tarih de zaten mali krizlerin, en son aşamalarında devlet iflaslarına yol açtığını gösteriyor.

Bir Laboratuvar Olarak Yunanistan

Geçen hafta kredi değerlendirme kuruluşu Fitch, Yunanistan'ın notunu düşürdü. Standard & Poor's, Yunan hükümetini uyardı. Cuma günü *Financial Times,* "Yunanistan bono piyasası bu hafta avro tarihinin en görkemli düşüşünü sergiledi," diyordu. Dolar, avro karşısında değerlenmiş, Yunanistan devlet bonolarıyla Alman bonolarının getirileri arasındaki fark *(spread)* 250 puana çıkmış, kredi sigorta primleri (CDS) 250 puana yükselmişti. Kimi yorumculara göre, Yunanistan devlet bonoları, AB Merkez Bankası nezdinde karşılık olma özelliklerini kaybedebilir, böylece tüm kredi muslukları kapanabilirdi. Üstelik ekonomik mali istikrarsızlık bir siyasi istikrarsızlığın üzerinde gelmişti.

İşin aslına bakılırsa, Yunanistan'ın, kolay borçlanmaya dayalı ekonomik büyümesinin içinin boş olduğunu, mali kriz, resesyon olasılığını yıl başından bu yana da konuşuyorduk. Muhafazakâr hükümet, hem bir taraftan neoliberal politikalar uyguluyor hem de ekonominin büyümeye devam ettiğini, krizin bütçe açığının sürdürülebilir, borçların servis edilebilir olduğunu söyleyerek piyasalara güven veriyordu. İki ay önce seçimleri kazanarak hükümet olan sosyal demokratlar maliyeyi devralınca, önceki hükümetin "verilerle oynayarak, piyasaları ve AB'yi atlatmış olduğu" ortaya çıktı (*Financial Times,* 10/12). Yeni hükümetin elindeki veriler, gerçek bütçe açığının, önceki yönetimin varsaydığının iki katı, AB "istikrar paktı" sınırının dört katı olduğunu gösterdi. Yunanistan ekonomisiyse büyümek bir yana, bir yıldır resesyon içindeydi (Bloomberg, 11/12). Yunanistan'ın dış borcuysa 300 milyar avroyla GSMH'sinin yüzde 112.6'sına ulaşmıştı.

Eğer Yunanistan AB üyesi değil de bağımsız bir ülke olsaydı, belki parasını devalüe eder, para ve kredi musluklarını açar, enflasyon yoluyla iç borcunu aşındırma, pazarlık yoluyla da dış borcunu erteleme, hatta moratoryum ilan etme yoluna gidebilirdi. Ancak Yunanistan AB üyesi olduğundan bağımsız bir maliye ve para politikası izleyemiyor. Bu yüzden AB Merkez Bankası'ndan ve Brüksel'den (aslında Almanya ve Fransa'dan) yardım istemek zorunda. Şimdilik gelen yardım vaatleriyse, "mali dengeyi düzeltecek tedbirleri alma"... koşuluna bağlanmış durumda. Diğer bir deyişle, Yunanistan'dan, İrlanda'nın yolundan gitmesi isteniyor.

İrlanda çarşamba günü açıkladığı yeni bütçesinde, kamu sektörü ücretlerinde yüzde 5-20 oranlarında kesintiye gidiyor; işsizlik, çocuk yardımı, refah düzeyi ödeneklerini, iş arama destek yardımları ödeneklerini azaltıyor, benzin ve dizele yüzde 4-5 oranında zam yapıyordu. Böyle bir öneri, Yunanistan'ın durumunda, Wolfgang Munchau'nun *(Financial Times, Financial Times Almanya)* yönettiği Euro Intelligence sitesinin deyişiyle "Rum ateşine petrol dökmek" anlamına gelecekti. (10/12)

'Rum Ateşine Petrol Dökmek...'

Yunanistan'da mali kriz patlak verdiğinde sokaklar zaten yanıyordu. Bir öğrencinin 2008'de polis tarafından öldürülmesinin yıldönümünde, öğrenciler polisle çatışıyor, üniversiteleri işgal ediyorlar, polisi sokmamak için direniyorlardı. Bu sırada, *Katimerini* gazetesinin aktardığına göre Atina'da çöpçülerin grevi tüm şiddetiyle, kamu sağlığını tehdit eden bir düzeyde devam ediyordu (09/12). Atina'dan bildiren siyasi analist Iason Athanasiadis'e göre, "bir taraftan ekonomik kriz, öbür taraftan karaborsa silahların bolluğu, geleneksel Hıristiyan-Müslüman fay hattı üzerinde kötü muamele gördükleri için gittikçe tedirgin olmaya başlayan Müslüman göçmenlerin sayısındaki denetimsiz artış, birleşerek Yunanistan'da mükemmel bir jeopolitik fırtınanın koşullarını hazırlıyor." Athanasiadis, geçen

yıl yaşanan ayaklanmalardan sonra, Yunanistan'da en az 10 sol gerilla örgütünün doğduğuna işaret ediyor (*GlobalPost,* 07/12).

Siyasal iklim böyleyken başbakan, AB'den destek alabilmek için seçim vaatlerinden vazgeçmeyi planlıyor, Devlet Başkanı Papoulias, "sorunları çözebilmek için ulusal birlik" çağrısı yaparken, Başbakan Papandreu "Gelecek hafta gerçekleştireceğimiz toplantıyla tüm dünyaya güçlü bir mesaj, Yunan vatandaşlarına umut vereceğiz," diyor. Buna karşılık Ajans France Press muhabiri Atina'dan, "sol partilerin diyalog arzusu taşımadıklarını"... Komünist Parti lideri Papariga'nın "Ne diyaloğu! Bu bir savaş çağrısıdır. İşçi sınıfının kazanılmış haklarını tehdit eden uygulamalara karşı hükümeti uyardık," dediğini aktarıyor (AFP, 10/12).

Der Spiegel Yunanistan borç krizine ilişkin "Avro için bir zaman ayarlı bomba" (08/12) deyimini kullanırken olası bir iflasın ortak para birimi üzerinde yaratacağı yıkıcı etkileri kastediyordu. Ama aslında Yunanistan'da yaşanacak olanlar Avrupa ülkeleri açısından çok daha ciddi siyasi dinamikleri harekete geçirecek özelliklere sahip. Örneğin, İrlanda ve Yunanistan'da krizi emekçilerin sırtına yıkma çabaları, diğer avro ülkelerinde işçileri, halkı nelerin beklediğini gösteriyor. Diğer taraftan eğer Yunanistan'da işçiler ve sosyalist muhalefet bu acı ilaca direnebilirse, Brüksel ve AB Merkez Bankası'nın (Almanya'nın) adı AB olan hegemonya projesini kurtarmak için kesenin ağzını açmaktan başka çareleri yok. Bu da krizin yönetimine ilişkin yeni ekonomik model arayışlarına yön verebilecek dinamikleri harekete geçirebilir.

Cumhuriyet, 14.12.2009

2010

'Quo Vadis' Avrupa

"Avrupa" düşüncesi, tarihe Yunan uygarlığıyla (beyaz boğa görüntüsündeki Zeus'un sırtında) girmişti. Avrupa Birliği projesi de tarih sahnesinden, Yunanların üzerinden çıkacak gibi görünüyor. Yunanistan'da yeniden nükseden mali kriz, AB projesinin geleceğini tehlike altına sokan bir "*durum*" oluşturmaya başladı.

Katimerini'den Stavros Lygeros'un cuma günü anımsattığı gibi, *"AB bir federasyon değil. Ülkelerin kendi çıkarlarının peşinde gitmesi, oyunun kurallarından biri. Ama bir ülkeler birliği, dahası para birliği* (hatta Lizbon Anlaşması'yla siyasi liderlik kurma iddiası - E.Y), *belli bir dayanışmayı da önkoşul olarak varsaymak durumunda. Mali entegrasyon olmadan parasal entegrasyon, siyasi entegrasyon olmadan da mali entegrasyon, çelişkili bir durum."* AB liderleri perşembe günü toplandılar, dayanışma mesajları verdiler, ama ulusal farklar sürece egemen oldu ve somut bir öneri üretemeden dağıldılar.

Gündeme gelebilecek olası bir kurtarma paketinin ise Yunanistan'ı adeta "Düyûn-u Umumiye"yi anımsatan bir vesayet, özellikle de Almanya'nın vesayeti altına sokacağı anlaşılıyor. Yunan emekçilerinin bu vesayete "partizanca" direnecekleri kolaylıkla söylenebilir. Bunun için Atina sokaklarına bakmak yeterli... Sokakların mesajını alan Başbakan Papandreu da hafta sonunda, *"AB liderliğini, Yunanistan'ı, avro ile piyasalar arasındaki savaşın laboratuvar hayvanına çevirmekle"* (*Financial Times,* 13/02), *"blokun başarısızlığını Yunanistan'ın arkasına saklamaya çalışmakla"* suçluyordu (*Katimerini,* 13/02).

Bir 'Semptom' Olarak Yunanistan

Avrupa Birliği projesinin gündeme gelen çöküş senaryolarının günahını, birliğin toplam hasılasının yüzde 3'ünü üreten Yunanistan'ın üzerine yüklemek gerçekçi olmaz. Yunanistan, AB'nin iki büyük zaafının kesişerek kendini açığa vurduğu bir "semptom" o kadar. Biri, AB içindeki farklı özelliklerdeki ekonomiler arasındaki, merkezin çevreyi (kredi ile beslenen bir büyüme yoluyla) ihracat ve fazla sermaye emen, ucuz işgücü sağlayan bir mekân olarak kullanmasına olanak veren ilişkidir. İkincisi, AB projesinin ortak bir siyasi irade, birleşik bir ekonomik düzen oluşturmadaki başarısızlığıdır. Bu nedenle işler iyi giderken bile bir karar verebilmek için ilk şiddetli resesyonu beklemek gerektiğini savunduk. Geçen ay işaret ettiğimiz gibi şimdi bu noktadayız.

Cuma günü yayımlanan ekonomik veriler, Avrupa'da ekonomik toparlanmanın, Fransa'daki olumlu gelişmelere karşın aksadığını gösteriyor. Alman ekonomisinin duraklaması, dolayısıyla Alman tüketicisinin Birliğin diğer ülkelerine sunduğu talepteki daralma, belirleyici oluyor. Bu koşullarda, Alman hükümetinin, Birliğin bir başka ülkesini kurtarmak için kesenin ağzını açması, Avrupa Merkez Bankası eski başekonomisti Otmar Issing'in, *"Yunanlıların emeklilik sistemini finanse etmemiz söz konusu değil,"* sözlerinin de gösterdiği gibi, giderek daha da zorlaşıyor.

Dahası, sorun Yunanistan'la da sınırlı değil. Başka ülkeler de var. Örneğin, İspanya'nın ekonomisi daralmaya başladı. İtalyan ekonomisi de durgunlukta; Portekiz ekonomisi de iki dönem toparlanma işaretleri verdikten sonra yeniden durgunluğa girdi (Bloomberg, 12/02/). Yunanistan krizi bu ülkelere "bulaşırsa", sıranın Belçika'ya, Avusturya'ya gelmesi bekleniyor *(Wall Street Journal*, 13/02).

Hemen tüm ekonomik yorumcular, ısrarla emek maliyetlerinin yüksekliğinden yakınıyorlar. Önce, kurtarma paketleriyle mali sermayenin yükü devletlerin hazinelerine aktarılmıştı, şimdi buradan da emekçi sınıfların sırtına aktarılmak isteniyor. Bu küreselleşme dö-

neminde bir kez daha gördüğümüz gibi, mali (en akıcı, en hızlı hareket eden) sermaye, dünya ekonomisi ulusal ekonomik-toplumsal birimlerden oluşmuyormuş gibi davranıyor, herkesin piyasanın mantığına uymasını istiyor. Şimdi de aynı refleksle sorunu salt bütçe disiplini, maliyeti de salt matematik bir hesap olarak görmek istiyor; bu yaklaşımın beraberinde getireceği siyasi sorunların ayırdında değilmiş gibi davranıyor. Birincisi, bütçe disiplini için, emek kazanımlarının daha da tırpanlanmasına emekçilerin şiddetle direneceğini, hükümetlerin, siyasilerin bu tepkilere uygun olarak ayak sürüyeceğini, yan çizeceğini görmek istemiyor. İkincisi, diyelim ki mali sermayenin baskısı başarılı oldu, sosyal harcamalar kısıldı, ücretler düşürüldü, maliyet düşürücü tensikatlara gidildi. Peki, o koşullarda, sanayi sermayesinin talep yetersizliği (kapasite fazlası) sorunu daha da ağırlaşmayacak mı? Sanayi sermayesi uluslararası mali sermayenin arzularının sonuçlarına katlanacak mı? Katlanmamaya karar verirse bunu, ulusal sınırların, denetimlerin güçlenmesi, iç talebe dayanma çabası izlemeyecek mi? Bunların Avrupa Birliği açısından ifade edeceği anlamı ayrıca vurgulamaya gerek var mı?

Siyasi Liderlik mi? 'Üç Salaklar mı?'

Avrupa Birliği'nin bu krizden parçalanmadan çıkabilmesi için, merkezileşmenin güçlenmesi, birliğin derinleştirilmesi, daha homojenleşmiş bir ekonomik, yasal yapıya ulaşılması gerektiğini savunanlar da var. O koşullarda, bu büyük ekonomi düzenlenebilir, (ulus devletler artık gerçekten anlamsızlaşmaya başladığından) bölgeler arası kaynak aktarımları gerçekleştirilebilir. Ama bu yöndeki gelişmeler de umut verici değil. Öncelikle, siyasi birliğin gerçekten ilerleyebilmesi için AB içindeki hegemonya, liderlik sorunlarının gerçekten aşılması gerekiyor; bürokratik manevralarla, kimsenin benimsemediği anayasa benzeri belgelerle olmuyor. Lizbon anlaşmasından sonra ortaya çıkan duruma bakmak yeter.

Güçlü bir idari liderlik oluşturmayı amaçlayan bu anlaşmadan

sonra, birilerinin "üç salaklar" diyerek nitelediği (Doug Bandow, *The National Interest*, 10/02) bir durum oluştu. Birincisi, Lizbon Anlaşması'nın getirdiği AB Konseyi başkanlığıdır. İkincisi hâlâ geçerli olan, altı ayda bir üye ülkeler arasında değişen Avrupa Birliği başkanlığı. Üçüncüsü de halen Barroso'nun oturduğu Avrupa Komisyonu başkanlığı. Şimdi bunların kendi aralarında bir nüfuz alanı kavgası vermekte olduğu aktarılıyor. *Times, Daily Telegraph* gibi gazetelerin yorumları, başından beri ilişkilerini daha fazla derinleştirme konusunda isteksiz davranan İngiltere'de, bu mali krizle birlikle, AB karşıtı kesimin sesinin daha da yükseldiğini gösteriyor. Dahası, İngiltere'nin AB'nin daha ileri bir siyasi birliğe gitmesini engellemek için elinden geleni yapacağını, bu durumun da, Polonya gibi AB merkezindeki, Almanya-Fransa ikilisine kuşkuyla, hatta korkuyla bakan ülkelerin direncini daha da artırmasını bekleyebiliriz. ABD'nin de, AB'nin, Çin'i ve Rusya'yı, kendisine karşı, dengeleyici unsur olarak kullanabilecek ayrı bir siyasi odağa dönüşmesinden kaygı duyduğunu biliyoruz.

AB'nin bu krizi aşabilmesinin yolu, Papandreu'nun yakındığı çokseslilığinin ortadan kalkması, Almanya'nın inisiyatifi ele alarak krizde olan ülkelere mali destek vermesi (Wolf, *Financial Times,* 09/02), yükün bir kısmını üstlenmesi, kendi ülkesinde talebi körükleyerek AB ekonomisinin lokomotifi olmayı kabul etmesinden geçiyor. Almanya'nın bu işlevi üstlenmeye başlamasıysa, Yunanistan, Portekiz, İspanya hatta İtalya gibi kırılgan ekonomilerin üzerinde söz sahibi olması, bu ülkelerin emekçi sınıflarının tepkilerini göğüslemesi anlamına gelecek. AB projesinin yola çıkarken en önemli amacı, Almanya'nın yeniden bir hegemonya macerasına çıkmasını engellemekti. Şimdi projenin yaşaması için Almanya'nın hegemonyası gerekiyor. İroniye bakar mısınız?

Cumhuriyet, 15.02.2010

'Avrupa Birliği' & 'Şok Doktrini'

Jeton bazen geç düşüyor. Pazartesi yazımın içindeki bir olasılığın, pazar akşamı ayırdına vardım. Birden aklıma Naomi Klein'in *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi) yapıtı geldi. O anda da jeton düştü. Hemen tüm yorumcular Yunanistan krizinin AB'yi yıkabileceğini düşünüyor. Ancak krizlerin "yapıcı", tıkanıklıkları açıcı özellikleri de olabiliyor. Ya bu kriz AB sürecini ilerletmek için bir fırsat yaratıyorsa!

Şok Doktrini

Pinochet darbesi (ilk neoliberalizm deneyimi), 12 Eylül darbesi (Türkiye'de Özal reformları, dışa açılma), Yeltsin'in parlamento saldırısı (korsan özelleştirmeler); 11 Eylül, İkiz Kuleler (Afganistan, Irak), tsunami ve Katerina kasırgası (kıyı şeridinin alt sınıflardan "temizlenerek" büyük sermayeye açılması)... Klein'in savı çok açık (ve iyi belgelenmiş): Bu tür olaylar halkın bilincinde bir şok yaratıyor. Egemen güçler o güne kadar halka kabul ettiremedikleri ekonomik siyasi programları, bu şokun ardından hayata geçirebiliyorlar.

AB süreci, (Avrupa çapında, ulus devletleri aşan homojen bir ekonomik, idari mekân yaratma projesi) 1990'lardan bu yana hep tabandan gelen direnişlerle aksıyor, her aşamada sendikaların, köylülerin, küçük, orta kapitalizmin muhalefetine çarpıyordu. Bu muhalefeti aşmak için gerekli merkezi siyasi irade, Avrupa çapında uygun bir kültürel iklim, böyle bir iradeyi tescil edecek "hegemonya"

ilişkilerinin kurulamamasından dolayı şekillenemiyordu. Anayasa girişimi, bu engeli, neoliberalizmi yasalaştırarak aşabilirdi; ancak neoliberal projeyi tartışmaya açtı, bu nedenle oylanarak reddedildi. Bu tıkanıklık Lizbon Anlaşması'yla aşılacaktı, eğer İrlanda seçmeni, 12 Haziran 2008 referandumunda anlaşmaya hayır demeseydi...

Şimdi "şok doktrinine" geri dönebiliriz. Referandumda hayır çıktıktan sonra İrlanda'da kriz hızla derinleşti, ekonomi dağılma noktasına geldi. AB yardımı, desteği kaçınılmaz oldu. Ekim 2009'da Lizbon Anlaşması yeniden referanduma sunuldu, bu sefer onaylandı. Kasım ayında İrlanda hükümeti, emekçilerin toplumsal haklarına, ücretlerine yönelik büyük bir kemer sıkma, krize uyum politikası uygulamaya koydu. Kısacası, mali krizin getirdiği "şok" İrlanda'yı terbiye etmiş, AB'nin, Brüksel'in iradesini kabul etmesini kolaylaştırmıştı.

İrlanda küçük bir ülke ama deney öğretici. Eğer mali kriz içinde çökme noktasına gelen AB ülkeleri, birlikten çıkmayı göze alamaz, yardım karşılığında, Brüksel'in, Avrupa Merkez Bankası'nın iradesini, kendilerinden istenenleri yerine getirmeyi kabul ederlerse, AB'yi bir ileri siyasi, ekonomik düzeye taşımak söz konusu olabilir. Bu süreç pratikte, elinde kaynak olan ülkelerin öncelikle Almanya'nın diğer ülkelerin ekonomik yönetimleri üzerinde söz sahibi olmaya başlaması anlamına gelecek, böylece hegemonya sorunu fiilen aşılma sürecine girebilecek.

Sınıfın Bir Parçası Öbürüne Karşı

III. Enternasyonal'den günümüze kadar gelebilen sosyalistlerden Tony Cliff (1917-2000), "esas mücadele işçi sınıfının bir kesimiyle öbürü arasında geçer... Eğer eyleme (direniş, grev vb...) çıkmak isteyen kesim geri kalanını ikna ederse, dönüp hep birlikte tükürseler karşı tarafı boğarlar," derdi. Bunun tam karşıtındaysa işçi sınıfının bir kesiminin öbür kesimine karşı kullanılması durumu var.

Şimdi Yunan işçi sınıfı ekonomik, siyasi kazanımlarının, bu kriz

kullanılarak tasfiye edilmesine direniyor. Yunanistan Başbakanı Papandreu (PASOK), ayakta kalabilmek için AB merkezinden mali yardım bekliyor. Ancak AB merkezinde, Almanya'da medya, "Yunanistan işçisi emeklilik yaşını 61'den 65'e çıkartmak istemiyor diye, Alman işçisi 68 yaşına kadar çalışmayı kabul etmeyecektir... Yunan işçilerinin konforlu emekliliğini biz mi finanse edeceğiz" havasında. Alman hükümeti, dönüp Yunanistan'a "yardım etmek istiyoruz ama... muhalefet güçlü... Hem size yardım etsek ya öbürleri vb..." diyor. Kriz derinleşiyor, Yunanistan hükümeti, halkı krizin yükü altında eziliyor. Mali sermaye İngiliz basını yoluyla, Yunanistan'ı birlikten çıkarın mesajı veriyor (*The Times*, 16/02). Alman hükümeti, kendi emekçi sınıfının direncini kullanarak, yardım edebilmek için, Yunan ekonomisi üzerinde doğrudan denetim istiyor. Yunan orta sınıfı bu talebi kabul edebilir. Yunan işçi sınıfı yalnızlaşabilir.

Eğer "Yunanistan operasyonu" başarılı olursa, model, diğer "kriz kurbanı" ülkelere de dayatılabilir. İspanya'da yönetim, "İngiliz Amerikan medyası, finansal spekülatörler bizi batırmaya çalışıyorlar" diyormuş. Batırabilirlerse, oluşacak şokta İspanya da yeniden yapılandırılabilir. Böylece AB'de ekonomi yönetimi, ulusal iradeleri aşan bir düzeyde merkezileşmeye başlayabilir.

Cumhuriyet, 17.02.2010

Avrupa Birliği'nde 'Kriz' ve 'Komplo' (I)

Avrupa Birliği'nde Yunanistan üzerinden yaşanan mali kriz, yine Yunanistan üzerinden AB'nin yeniden şekillenme sürecini, komplo teorilerine, trajikomik olaylara da yol açarak hızlandırmaya başladı.

Goldman Sachs, Nazi Altınları, Islak Paçavralar

Geçen hafta Alman ve Yunan basını birbirine girdi. Almanya'nın yardıma gelmemesinden, daha doğrusu yardıma gelmek için dayatmaya başladığı koşullardan iyice bunalan Yunan Başbakan Yardımcısı **Pangalos** aniden arızaya geçerek, Nazi işgaline göndermeyle *"Altınlarımızı alıp gittiniz, geri vermediniz, teşekkür bile etmediniz,"* deyiverdi. Alman Şansölyesi **Merkel**'in bu gecikmiş teşekkürü sunmakta isteksiz davranması, böyle ifadelerin kimseye yardımcı olmayacağını söylemesi anlaşılır bir şeydi. Ama, bir elinin orta parmağını havaya kaldırmış bir Afrodit heykeli resmi *"Avrupa ailesindeki dolandırıcılar"* başlıklı kapakla çıkan *Focus* dergisi, altınları *"nah alırsınız"* mı diyordu yoksa, *"biz size nah yardım ederiz"* mi diyordu, pek belli olmadı.

İngiltere'deki *Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi*'nin eski başkanı AB parlamentosu üyesi **Nigel Farage** de arızaya geçenlerdendi. Partisinin, isminden de anlaşılacağı gibi, olağan zamanında bile arızada çalışan biri olmasına karşın, **Van Rompuy**'u "ıslak paçavraya" benzetmesi, Belçika'nın bir ülke olmadığını iddia etmesi doğal olarak Belçika medyasını da arızaya geçirdi. Benim ilgimiyse, daha çok, Belçika'nın ve Van Rompuy'un karakterine ilişkin olan-

lar değil, *"Siz ulus devletlere düşmansınız... Yunanistan'ı protektoraya çevirdiniz"* sözleriydi.

Çünkü bence, esas olarak Almanları hedef alan bu sözler, ABD-İngiltere ekseninde, sanırım bir hesabın yanlış çıkmasına paralel büyümeye başlayan bir huzursuzluğu da yansıtıyordu.

Anlaşılan **Goldman Sachs**, bir önceki hükümet döneminde bankerliğini yaptığı Yunanistan'ın borçlarını gizleyerek, yeni borçlar olmaya devam etmesine yardımcı olmuş. Bu sayede, Yunanistan'ın borçları geçen yıl nisan ayında GSMH'nin yüzde 3.7'si gibi bir düzeyde, neredeyse İstikrar Paktı sınırında görünüyormuş. Papadopulos hükümeti maliyeyi devralınca, borç oranının aslında yüzde 12.7 olduğu ortaya çıkmış. **Goldman Sachs** ne yaptı bilmiyorum (bu aslında hukuki bir konu olacak gibi görünüyor) ama piyasalar şok geçirmiş, kredi muslukları tıkanmış. Böylece Yunanistan bu yıl nisan, mayıs aylarında 25 milyar avro olmak üzere toplam 50 milyar avro bulamazsa borçlarını ödeyemeyecek noktaya gelmiş.

Eğer komplo teorilerine inanıyorsanız, ABD Hazine Bakanlığı'nın sahibi mi, FED'in ortağı mı desem, ama her kesinlikle devletle iç içe, *"Goldman Sachs, Yunanistan krizinin derinleşmesine yardım ederken, bu ülke batınca AB projesini de peşinden sürükleyeceğini hesaplamış olabilir"* diye düşünebilirsiniz. Bana gelince, ben komplo filan bilmem, ama kriz başladığından bu yana *Wall Street Journal, Financial Times* gibi ABD (Anglo-Sakson) mali sermayesinin sözcülerinin yorumlarına, **Soros**'un felaket senaryolarına bakarak, eğer avro çökerse birileri finansal, birileri de siyasi alanda büyük kazanç elde edecek diye düşünmeden edemiyorum.

Hesap Hatası mı? Bumerang mı?

Hesap hatası –eğer varsa– bence şu noktada oluştu: Yunanistan'ın avroyu terk ederek, 20. yüzyılın en istikrarsız paralarından drahmi'ye geri dönmesi söz konusu olamaz. Yunan burjuvazisi bu koşullarda net varlıklarının değerinin tuvaletin deliğinde gi-

deceğini çok iyi bilir; böyle bir sarsıntı sırasında emekçi sınıfların yükselen kızgınlığının önünde duramayacağını da... Eğer askeri rejimler gündeme gelmezse... Bu nedenle Yunanistan'ı yönetenler eninde sonunda kendilerine dayatılanları kabul etmek durumundadırlar diye düşünüyorum.

Bumerang'a gelince, Yunanistan krizi avroyu sarstı ama, Almanya'ya ve merkez ülkelerine AB'yi yeniden şekillendirmekte kullanabilecekleri etkili bir kaldıraç sundu. Diğer bir deyişle, mali kaynak gereksinimi 200 milyar avro, ekonomisi, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın toplamının iki katı olan İspanya'dan başlasaydı kriz, görüntü başka türlü olabilirdi. Ama AB ekonomisinin en fazla yüzde 3'ünü oluşturan Yunanistan "laboratuvar faresi" olarak kullanılabilecek, bu arada diğer AB üyelerine ölümü göstererek sıtmayı kabul ettirmeye yarayabilecek bir örnek oluşturuyor.

Nitekim haftanın ikinci yarısından itibaren Yunanistan'ın kurtarılacağına, bu arada AB'nin yeniden şekillenme sürecinin ne yönde ilerletilmeye çalışılacağına ilişkin belirtiler de ortaya çıkmaya başladı. AB süreci merkezi kurumların, üye ülkelerin üzerinde mali ekonomik denetimleri ve gözetim yetkilerini artıracak, Almanya'nın etkisini, pardon, liderliğini güçlendirecek yönde ilerleyecek gibi görünüyor. Nigel Farage'in, Almanya-Fransa tarafından, **Tony Blair**'i ekarte ederek, bu süreçte uygun bir araç olmak üzere, özellikle seçtikleri Van Rompuy'a bu şiddette saldırmasının nedeni de bu...

Gerçekten de bu kriz bittiğinde İngiltere iyice marjinalleşmiş, AB periferisi Almanya ve Fransa etkisindeki Brüksel'in protektorasına dönüşmüş olabilir.

Normalleşme Sürecinde Almanya...

Yunanistan avrodan çıkamaz ama Almanya da AB sürecinin çökmesini göze alamaz. Geçen hafta birçok yorumcunun hatırlattığı gibi, bu süreçten en çok yararlanan ülke Almanya oldu. Siyasi açıdan

Almanya "**normalleşme**" sürecini Avrupa Birliği içinde yaşadı. Almanya Nazi, "Yahudi soykırımı" mirasını, *Schuldstolz* (suçunu kabul edip cezasını çekmekten kaynaklanan gurur) kavramıyla ifade edilen bir psikolojiyle geride bıraktı. **Helmut Kohl**'ün hedeflediği gibi *"Almanya'nın ve müttefiklerinin çıkarlarını savunmak için, askeri güç de olmak üzere tüm meşru siyasi araçları kullanabilen normal bir ülke"* haline geldi. Yeniden, AB'nin en zengin, en büyük nüfuslu ve etkili ülkesi oldu. Bu bağlamda, Amerikan sağının ilginç dergilerinden *The American Interest*'in *Kasım-Aralık 2009* sayısında, **"Almanya Normal mi?"** başlığı altında yayımlanan makaleleri özellikle öneririm.

Almanya'nın bu "normalleşme" sürecinde, Ortak Pazar'ın, ortak para biriminin, AB sürecinde yasal homojenleşmenin etkilerinden büyük ölçüde yararlandığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

Avroya, marka göre daha düşük bir düzeyden giren Almanya, hemen AB içinde, dünyada rekabet gücünü artırdı. Avro sayesinde mali piyasaları büyüdü, derinleşti. İstikrarlı dövize sahip olmak, kendi döviziyle ticaret yapmak ticaret maliyetlerini ve kur belirsizliklerini azalttı. Bu iki gelişmenin sonuçlarına ilişkin verilere geçen hafta sık sık rastladık. Almanya'nın Yunanistan ve İspanya ile ticaret dengesi, sırasıyla 4.7 ve 12 milyar avro fazla vermiş, İtalya'ya ihracatıysa 50 milyar avro düzeyinde. Diğer taraftan Alman bankalarının, şimdi mali sıkıntıda olan ülkelerden alacaklı olan kurumların başında geliyorlar olması, Almanya'nın bu ülkeleri ihracat pazarı olarak değerlendirirken, bu ihracatın finansmanı sürecinde Alman mali sermayesine büyük olanaklar sunduğunu (Goldman Sachs'ın da aslında kimleri hedef aldığını) gösteriyor.

Cumhuriyet, 01.03.2010

Avrupa Birliği'nde 'Kriz' ve 'Komplo' (II)

Pazartesi günü "*mali kriz içinde, AB'nin Yunanistan üzerinden yeniden şekillenme sürecine, komplo teorilerine, trajikomik olaylara*" değinmiştim. Yeniden şekillenme, Avrupa Birliği'nin merkezi kurumlarının, üye ülkelerin üzerinde mali/siyasi denetimlerini ve gözetim yetkilerini artıracak, Almanya'nın liderliğini güçlendirecek bir yönde ilerleyecek gibi görünüyordu.

Almanya Devreye Giriyor

Alman kamuoyunda, *Focus* dergisinin de gösterdiği gibi, Yunanistan'ı kurtarmak için kendi vergi gelirlerinin kullanılmasına karşı büyük tepki var. Bu nedenle Almanya'nın büyük garantiler ve ayrıcalıklar elde etmeden Yunanistan'a doğrudan yardım etmesi beklenmiyordu. Bu sorunlar aşılana kadar beklemek de giderek zorlaştığından, cuma günü *Financial Times*'ın aktardığına göre, dolaylı bir yardım yolunun bulunduğu anlaşılıyor. FT, Alman hükümetinin büyük Alman bankalarının, alacağı Yunanistan devlet borçlanma kâğıtlarını garanti ederek kredi musluklarını açmayı planladığını aktarıyor... Böylece hem Almanya kendi bankalarını kurtarıyor, hem de geçici bir rahatlama karşılığında Yunanistan'ın borç yükünü artırmaya, bağımlılık ilişkisini güçlendirmeye devam ediyor. Pazar günü, *Wall Street Journal* web sitesi, Fransa'nın da çapı 30 milyar avroya ulaşması beklenen bu "projeye" katıldığını yazıyordu.

Bunlara karşılık Yunan hükümetinin, sosyal harcamalarını, kamu sektörü çalışanlarının sayısını belirgin bir biçimde azaltması, ücretlerin düşmesine olanak sağlayacak bir ortamı yaratması bekleniyor.

Bu, Yunanistan krizinin bulaşıcılığı bağlamında sürmekte olan tartışmalarda, İspanya, Portekiz, İtalya bağlamında da çok sık gündeme gelen bir konu. Belli ki AB merkezi, bir başka değişle Avrupa çapında etkinlik gösteren (Trans-Avrupa) sermaye, çevre ülkelerin sanayilerini, rekabet yoluyla büyük ölçüde tasfiye ederken, buraları, uluslararası piyasalarda rekabet etmesine yardımcı olacak ucuz işgücü alanlarına dönüştürmeyi de amaçlıyor

Daha Fazla Merkezi Denetim

Mali kriz, AB üyesi ülkelerin birbirlerinden farklı, çoğu zaman çelişen maliye politikaları izlemelerinin sakıncalarını ortaya koydu. Ortak para politikası ekonomik mali istikrar için yeterli değildi. *German Marshal Fund* direktörü François Lafond'a göre bir ülkenin krizinin tüm birliği tehdit edici sonuçlar yaratması, *"Avrupa liderlerinin, daha ileri bir ekonomik eşgüdüm konusunu ilk kez bu ciddiyette düşünmeye başlamalarına yol açtı"... "Lizbon anlaşmasının Avrupa'nın yapısal reform sürecini bir süre askıya alacağını düşünülüyordu. Ama şimdi, Avrupa çapında bir ekonomi yönetişimi istenir, hatta zorunlu hale geldi."* Lafond'a göre *"üye ülkelerin maliye politikaları arasında daha ileri bir eşgüdüm, daha güçlü bankacılık denetim kuralları gerekiyor. Diğer ülkelerin kurallara uyması ve ekonomileri üzerinde daha ileri düzeyde denetimleri kabul edebilmeleri için Almanya ve Fransa gibi merkez ülkelerin, ortak kurallara daha sıkı bir biçimde uyması"* gerekiyor. Bu nedenle, *"Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Merkez Bankası gibi kurumların denetleme kapasitelerini artırmaları"* gerekiyor. Jacques Attali de pazartesi günü *International Herald Tribune*'de bir "**Avrupa Maliye Bakanlığı**" yaratmak için uygun koşulların oluştuğundan söz ediyordu.

Denetleme ve gözetim kapasitesini artırmak isteyen bir diğer kurum da **Eurostat** (Avrupa İstatistik Ajansı). *Wall Street Journal*'ın aktardığına göre Eurostat, 2001'deki (Yunanistan'ın avroya alındığı yıl) tartışmalı türev işlemleri hakkında, Yunanistan'dan eksik bilgi

aldığını açıklamış ve **ülkelerin hesaplarını denetleme yetkisinin artırılmasını** istemiş. "*İstatistik sorunlar, AB'ye genellikle hükümetlerin alanına giren konulara müdahale etme nedeni yaratıyor*" diyor **Center for European Policy Studies**'den Cinzia Alcidi (WSJ, 25/02). **Avrupa Konseyi Maliye Bakanları** başkanı Jean Claud Juncker, 2005'te benzer bir teklif geldiğinde, "*geri çevrilmiş olmasının yanlışlığını*" vurgularken, şimdi koşulların daha elverişli olduğuna işaret etmiş oluyor.

Kısacası bir kez daha vurgulamak gerekir ki AB süreci gerçekten bir yol ayrımında. Buradan daha fazla derinleşerek ve merkezileşerek ve Almanya'nın liderliği güçlenmiş olarak çıkmayı deneyecek gibi görünüyor.

Cumhuriyet, 03.03.2010

Avrupa Yeniden Çizim Masasında

Geçen hafta AB liderleri, Yunanistan'a yardımın biçimini, koşullarını, AB'nin geleceğini şekillendirmek için toplandıkları sırada, özellikle Anglosakson medyasında gözüme çarpan, *"Yeni-merkantilizm"*, *"Tek ekonomik hükümet"*, *"AB'nin kimlik krizi"*, *"Almanya sorunu"* gibi başlıklar, bana Avrupa Birlik sürecinde 1980'lerin sonunda, 1990'ların başına yaşanan tartışmaları anımsattı.

"Eurosclerosis"ten...

"Eurosclerosis", 1980'lerde Avrupa'da iş çevrelerinde üretilen, siyasilerin çok sevdiği bir kavramdı; Avrupa'nın rakiplerine göre geride kaldığını, ekonomik büyümenin yeni iş olanakları yaratamadığını vurguluyordu.

Bu durumu aşmak amacıyla, Avrupa'nın en büyük şirketleri bir araya gelerek, 1983 yılında 40+ üyeli *Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası* (ERT) adlı örgütü oluşturdular.

O dönemde sklerotik yapıyı aşmaya yönelik üç proje söz konusuydu: **Neoliberal küreselleşmeci proje**, Reagan ve Thatcher'ın 1970'lerin belirsizliğini aşamaya başlayan **yeni kriz yönetim modelini** Avrupa'da uygulamak istiyordu. **Neomerkantilist proje**, Avrupa'da korunaklı bir iç pazar oluşturmayı, süreci genişletmektense, öncelikle derinleştirmeyi amaçlıyordu. **Sosyal demokrat projenin** amacı Avrupa modelini (refah devletini) konsolide etmekti.

Bastiaan Apeldoorn, Kees van der Pjil gibi araştırmacıların da işaret ettiği gibi, bu projeler, belli sınıf çıkarlarının ifadesiydiler. Neoliberal proje, ERT gibi, Avrupa'nın en büyük, küreselleşmeye yö-

nelik şirketlerin, **transatlantik** sınıf şekillenmesinin ürünüydü. Neomerkantilist proje esas olarak, Avrupa çapında etkin, bu piyasaya dayalı, dış rekabetten çekinen sermayenin taleplerini yansıtıyordu. Üçüncüsünün ise işçi sınıfını, ulusal düzeyde orta sınıfların çıkarlarını yansıttığı söylenebilir.

Bu üç projenin gösterdiği gibi Avrupa Birliği sürecinin ilerleyebilmesi için bu çok karmaşık, çelişkili sınıf ilişkilerinin uyumlu bir biçimde, ortak çıkarlar etrafında birleştirilmesi gerekiyordu. Diğer bir deyişle **AB projesinin** geleceği, AB çapında bir **hegemonya projesinin** başarısına bağlıydı. ERT'nin ilk toplantısında, Unilever gibi kimi büyük küresel şirketlerin, neomerkantilist eğilimleri protesto ederek kapıyı vurup çıkması da sorunun zorluğunu sergiliyordu.

Gerek 1985'te komisyonun hazırladığı rapor *(White Paper)*, gerek bunun üzerinde şekillenen 1987 **Tek Avrupa Akdi** *(Single European Act)*, ERT'nin hem kendi içindeki sorunları, neoliberal proje zemininde aşmaya, hem komisyonlara hâkim olmaya *(Carchedi, Apeldoorn)*, hem de, Avrupa'da bir hegemonya inşa etmeye uygun bir söylem üretmeye başladığını gösteriyordu. ERT, iç pazarın inşasını dünyaya açılmayla birlikte yürütürken, rekabet, emek piyasasının esnekleşmesi, teknolojik yenilenme ve "kaçınılmazlık" gibi söylemlerle hem sermayenin geri kalan kesimlerini hem de sendikaları ikna etmeye başlamıştı.

ERT'nin 1991 toplantısında, gidenlerin geri gelmiş olduğunu görüyoruz. ERT'nin ve neoliberalizmin egemenliği, Avrupa Birliği inşa sürecindeki merkezileşme tartışmalarına son vermişti. Maastricht anlaşması, ortak para birimi, Lizbon süreci, Avrupa Birliği ve nihayet 10 yeni üyelik genişleme, bu hegemonya projesinin istikrar kazanmaya başladığını düşündürüyordu. Ancak bu görüntünün altında, 2000'lerin başında yeniden nükseden mali krizin etkisiyle, sendikaların neoliberal projeden uzaklaşmaya başladığını, sanayicilerin giderek daha çok korumacılıktan **"ekonomik ulusalcılıktan"** söz etmeye, dev-

letlerin de bu şarkılara tempo tutmaya başlamış olması, hegemonyanın çözülüp dağılmaya başladığını gösteriyordu...

"Euro Crisis"e...

Şimdi, 1980-90'ların tartışmalarının yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. Örneğin, geçen hafta, *Wall Street Journal*, *The Times* ve *Daily Telegraph* gibi ABD ve İngiltere'nin muhafazakâr gazetelerinde yorumlar "**neomercantilism**" ve "**merkezi bir ekonomik yönetim inşa etme çabalarından**" kaygıyla söz ediyorlardı. Diğer bir deyişle, neoliberal ilkelerin yerine, Avrupa içindeki ekonomik yapıları, devletin de giderek artan katılımıyla yeniden düzenlemek, genişleme yerine derinleşmeye odaklanma eğilimi, İngiltere ve ABD yönetimlerini tedirgin ediyor.

Bunları tedirgin eden gelişmeler iki boyutlu. Biri Yunanistan krizinin yarattığı ortamda, AB'nin ekonomik hatta siyasi açılardan **daha merkeziyetçi bir biçim** alma olasılığı. İkincisi, Almanya'nın adeta tek belirleyici otorite konumuna yükselmeye başlaması. Öyle ki ABD'den **Stratfor** analiz sitesi, **"biz başlangıçta AB'nin Almanya'yı denetim altına almak için kurulduğunu düşünüyorduk. Şimdi tam aksini, Almanya'nın Avrupa'yı denetim altına almasının aracı olduğunu düşünüyoruz"** diyordu.

İlginç bir yorumda da **Yunanistan'ın AB'de bir kimlik krizini tetiklediği** ileri sürülüyordu (*Financial Times*, 24/03). Bu yorumda, AB merkezinin bir "kurtarma modeli" oluşturmaktaki zorluğu, AB'nin bir ulus devletler topluluğu ve Brüksel'in yönetiminin bir fantezi olduğu vurgulanıyor, sorunun esas olarak Almanya etrafında döndüğü kabul ediliyordu. Bu neden kimlik krizi oluyordu peki? Oluyordu, çünkü, toplumsal (ulusal, uluslararası, AB gibi bölgesel) kimliklerin oluşması o siyasi coğrafyada şekillenen iktidar ilişkisinin çıkarlarını ifade edecek *söylemin, tarihten, geleneklerden (kültürden) alınan göstergelere birlikte yeniden kurulmasıyla ilgilidir.*

ERT döneminde neoliberalizm, küreselleşmecilik, "postmodern

/post-Hobbesian yönetişim" üzerinden kurulmaya çalışılan AB kimliği söylemi, bir süredir, ERT'nin hegemonya projesinin dağılmaya başlamasıyla birlikte istikrarını kaybediyor. Bu da birilerince, "kimlik krizi" olarak algılanıyor. Bu, 1990'ların başında, ortak para birimi gündeme geldiğinde, avroyu destekleyecek siyasi otorite, AB kimliği bağlamında yaşanan tartışmalara ait bir konu. Tarihten, geleneklerden, kültürden ortak bir şeyler bulmaya sıra gelince, özellikle İslamın da AB içindeki varlığının ayırdına varıldığında çıkmaza girerek günümüze kadar gelen tartışmalara da...

AB içinde ve dışında tedirginlik yaratan şey, sanırım, hegemonya sorununun ilk kez kendi doğasına uygun bir biçimde gündeme geliyor olmasıdır. ERT, hiçbir ulusal özellik taşımayan, devlete dayanmadan var olduğuna inanılan bir **ulus-üstü alanda** hegemonya denemesiydi. Halbuki ulus devletler sisteminde yaşıyoruz. Uluslararası (AB çapında) hegemonya, bir ulusun/ülkenin içindeki hegemonya ilişkisinin dışa doğru, başka ülkelerdeki hegemonya ilişkileriyle eklemlenerek, onları kendisine bağlayarak genişlemesinden geçiyor. Böylece birçok ulusun egemen sınıflarının hegemonya sistemleri kendi aralarında, yararlı buldukları bir hegemonik sistem oluşturmak üzere eklemleniyor.

Şimdi, ERT'nin habitatı olan Komisyon değil AB Konseyi, hem de başbakanların toplantısıyla öne çıkıyor; Almanya'nın özel konumu, Fransa'nın her konjonktürde onu desteklemekten başka çaresi olmadığı görülüyor. Almanya'dan tüm AB bölgesinin "dengesizliklerini" aşacak, "merkez-periferi" ilişkilerini yeniden istikrara kavuşturacak adımlar, kaynaklar bekleniyor (hegemonyanın kamu hizmeti). Almanya da buna karşılık, bundan böyle genel kabul görmesini istediği kimi ekonomik, siyasi kuralları masaya koyuyor. Özetle hegemonya süreci ilk kez doğasına uyun bir biçimde işliyor. Ama bu, yine de sürecin başarısını garantilemiyor...

Cumhuriyet, 29.03.2010

Yeni Bir Paradigma mı?

Washington'da toplanan uluslararası nükleer güvenlik zirvesinde Başkan **Obama** ile Başkan **Hu Jintao** buluşuyorlar. İki ülkenin aralarındaki sürtüşme noktalarının arttığı bir dönemde, bu buluşmaya iki taraf da büyük önem veriyor. Hu Jintao'nun bu toplantıya katılmasını kararlaştıran Politbüro toplantısı çok tartışmalı geçmiş. ABD tarafındaysa tartışmaların, "Çin'in gerçek amacını doğru okumak" üzerinde odaklandığı görülüyor.

"Shangwu Chouti"

Kissinger Institute'den Joshua Cooper Ramo'nun, geçen hafta *Time* dergisindeki kapsamlı yazısında işaret ettiği gibi, ABD'nin Çin'i anlamakta zorlandığı, kuşku duymakta olduğu alanlar çok çeşitli. Örneğin, Çin'in dolar rezervleri biriktirmeye devam etmesinin arkasında salt ekonomik dinamikler mi var, yoksa, **"Shangwu chouti"** (rakibinin dama çıkmasını bekle sonra merdiveni çek) taktiği mi?

Bir başka örnek de Çin'in ulusal parası remninbi'yi revalüe edeceğine dair söylenti bağlamında oluştu. ABD uzun süredir, Çin'e bu yönde baskı yapıyor, döviz manipülatörü olarak suçlamakla tehdit ediyor. Ama revalüasyon söylentisi çıkınca (*The New York Times*, 08/04) bu kez de "iyi ama neden şimdi?" sorusu gündeme geldi (Drezner, *Foreign Policy*, 08/04). Anlaşılan yorumcular bu soruya tatmin edici bir cevap bulmakta zorlanıyorlar. Genel kanı, Çin'in uluslararası baskılara direnemediği doğrultusunda. Gerçekteyse, Çin'in remninbi'yi devalüe etme konusunda daha esnek davranmaya

karar vermesinin arkasında, hem Çin'in dünya ekonomisi içinde, uluslararası ilişkiler alanında ağırlığının artması hem de mali krizin etkileriyle şekillenmeye başlayan **yapısal dinamikler** var.

"Ekonomik Paradigma Değişiyor"

Geçen hafta *Financial Times*'ta ve *Asia Times*'ta yayımlanan yorumlar, bu yapısal dinamiklere ilişkin ilginç ipuçları veriyorlardı. Geçen ay sonuçlanan **Rio Tinto** davasında, Çin mahkemelerinin bir Avustralyalı müdüre 14 yıl hapis cezası vermesi çokuluslu şirketlerin yöneticilerinde şok etkisi yapmıştı. Çin'deki **Avrupa Ticaret Odası** başkanı Joerg Wuttke'nin *Financial Times*'taki, Çin'in yabancı yatırımcılara giderek daha çok zorluk çıkarmaya başlamasına, 30 yıldır ilk kez bu pazarı terk etmeyi düşünen üyelerinin sayısında belirgin bir artış olduğuna ilişki yazısı da Rio Tinto olayıyla daha da belirginleşen bir iklimi yansıtıyordu. "*Neden Çin Volvo'yu satın alabilirken, Çin'e gelen yatırımcılar otomobil üretebilmek için bir yerli şirketle ortaklık kurmak zorundaydı?*" "Yerli icatları teşvik" yasasıyla, devlet ihalelerinde yerli üreticinin tercih edilmesi korumacılık değil miydi?

Gordon Chang'ın, *The Asia Times*'taki yazısıysa Çin'de bir ekonomik **paradigma değişikliğinin** yaşandığına işaret ediyor. Çin yönetimi bir taraftan bir **yeniden devletleştirme** süreci başlatırken, diğer taraftan iç pazarı güçlendirecek önlemlere öncelik vermeye başlamış. Devlet yatırımları, teşvikleri devlet işletmelerine giderken, ihalelerde yerli şirketlere öncelik veriliyormuş.

Yakın zaman kadar yabancı yatırımları çekmeye önem veren Çin yönetimi, 2007'den bu yana yabancı şirketlerin iç piyasadaki etkilerini azaltmaya yönelik adımlar atıyormuş. Örneğin **Microsoft**'un Seçuan Changhong Electric'e ortak olması önlenmiş. **Goldman Sachs**'ın Midea Elektrikli Aletler'e ve Fuyao Grup'a yönelik iki yerel yatırımı bloke edilmiş. **Carlyle**'ın kamu işletmesi Xugong İnşaat Makineleri şirketinin yüzde 85'ini almaya yönelik ilk girişi-

minde önce payı yüzde 45'e kadar düşürülmüş sonra o kadar zorluk çıkarılmış ki **Carlyle** vazgeçmek zorunda kalmış. **Coca Cola**'nın da piyasa payı yalnızca yüzde 6 olan bir meşrubat üreticisini satın alma girişimi, anti-tekel yasalara dayanarak engellenmiş.

Çin'in ihracata yönelik büyüme modelinden uzaklaşmaya başladığı da görülüyor. Mart ayında, ithalatın yüzde 66 artmasıyla ilk kez açık veren dış ticaret dengesi de bu gözlemi destekliyor. Bu yıl toplam dış ticaret fazlasının bir önceki yıla göre yüzde 34 gerilemesi bekleniyor. İthalatını artırmakta olan bir ülkenin sermaye kesimleri içinde, paranın değerlenmesini isteyen eğilimlerin güçlenmesi de olağan. Çin'in Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika'da ekonomik araçlara dayanarak etkisini artırma çabaları, giderek artan sayıda ülkeyle ulusal paralar temelinde (dolar dışında) ticaret anlaşmaları yapması, remninbi'yi uluslararası bir döviz düzeyine yükseltme planları da revalüasyon eğilimiyle gayet uyumlu...

Diğer taraftan, tüm bu gelişmeleri neoliberal küreselleşme sonrası, yeni model arayışları bağlamında da okumak olanaklı.

Cumhuriyet, 14.04.2010

Cecile Rhodes Pekin'de (I)

Geçen yazımda değindiğim gibi, Çin ile ilgili tartışmalarda bir yoğunlaşma var.

Bu tartışmalarda, Çin'in geleceğine ilişkin, birbirine taban tabana zıt iki yaklaşım oluştu. Birinci yaklaşım, Çin'in, hızlı büyümenin getirdiği toplumsal sorunları, bugüne kadar olduğu gibi, önümüzdeki dönemde de yönetmeyi başararak, dünya ekonomisi içindeki ağırlığını, etkisini artırmaya devam edeceğini düşünüyor. İkinci yaklaşıma göre, geçtiğimiz 20 yılda Çin'in bu kadar yüksek bir büyüme hızı sergilemesine yol açan küresel ekonomik koşullar, mali krizin de etkisiyle hızla ortadan kalkıyor. Bu nedenle Çin ekonomisini hızlı bir daralma ve bununla birlikte giderek ağırlaşacak toplumsal sorunlar, istikrarsızlık ve kaos bekliyor.

Ama İkisi de Aynı Yere Çıkıyor

Her iki yaklaşımın da haklı olduğu noktalar var. Örneğin, geçen hafta açıklanan veriler, ekonomik büyüme hızının bu yılın ilk üç ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 11.7 olarak gerçekleştiğini söylüyor. Geçen yıl aynı dönemde bu oran yüzde 10.7 olarak gerçekleşmişti (*Financial Times*, 15/04). *Wall Street Journal, New York Times* gibi gazetelerin yorumcuları, Çin ekonomisinin bir ısınma sorunu, sert iniş riskiyle karşı karşıya olduğunu söylerken, *South China Morning Post*, hızlı büyümeye karşın enflasyonun yüzde 2.2 civarında kaldığına dikkat çekiyordu. *Time* dergisine göre, Çin böylece son resesyondan çıkarken, büyümenin yüzde 52'sinin nihai tüketimden, yüzde 57'sinin yatırımlardan kaynaklandığını, net

ihracatın katkısının ise yüzde 9.9 olduğunu vurguluyordu. Diğer bir deyişle, Çin'in büyümesi ihracata sanıldığı kadar bağımlı değildi. Ulusal ekonominin iç dinamikleri belirleyici rol oynuyordu. Öyleyse, Goldman Sachs'ın beklentisi gerçekleşebilir, Çin 2027 yılında dünyanın en büyük ekonomisi konumuna ulaşabilir.

Buna karşılık, Çin'i bir krizin beklediğini söyleyen yorumcuların, örneğin **Gordon G. Chang**'ın (*The Coming Collaps of China*, 2009) da haklı olduğu noktalar var. *Wold Affaires* dergisinin nisan sayısında yayımlanan, "Party's over: China's Endgame" başlıklı denemesinde, son mali krizin dünya ticaretinde yarattığı gerilemenin Çin ekonomisini derinden etkilediğini, bu krizi savuşturmak için devreye giren 586 milyar dolarlık teşvik programının etkilerinin sonuna gelinmeye başlandığını vurguluyor. Gordon'a göre bu teşvikler orta ve küçük işletmelerin üretim kapasitelerini desteklemeye değil, devletin mali kurumlarına, devlet denetimindeki altyapı yatırımlarına gitti. Çin ekonomisinin süper döngüsü *(cycle)* sona ererken, diyor Gordon, ileri doğru bir atılım yapmaya başlayan halkın talepleriyle hükümetin uygulamaları arasındaki uçurum giderek genişliyor ve toplumsal istikrarsızlık risklerini artırıyor. Örnek olarak da toplumsal olayların (grev, gösteri, isyan vb.) sayısının yılda 127 bine ulaştığına işaret ediyor.

Ben bu iki yaklaşımın öngördüğü senaryoların gerçekleşme olasılıklarının birbirinden çok uzak olmadığını düşünüyorum. Ancak, bu tartışmalarda dikkatlerden kaçan bir şey var, o da şu: Her iki olasılık da sonunda aynı yere çıkıyor. **'Ekmek peynir meselesi.'**

Geçen yıl kaybettiğimiz **Giovanni Arrighi**'nin son kitabının başlığı "*Adam Smith Pekin'de*" idi. Yazıma, başlığını onun anısına, *"Cecile Rhodes Pekin'de"* olarak koydum. Ama bu başlık konumuzla da yakından ilgili...

Arrighi çalışmasında, Çin'deki hızlı büyümenin, sanıldığı gibi uluslararası sermayenin yatırımlarına değil, **Deng Shiao Peng**'in piyasa ekonomisine dönmesiyle birlikte, Asya bölgesindeki Çin di-

yasporasının sermayelerini geri getirmeye ikna edilmesine, eğitimli, disiplinli işgücüne bağlı olduğunu gösteriyordu. Bir de, neoliberalizmi benimseyerek gelişmeye çalışan ülkelerin aksine, ekonomik süreçlerin, yabancı sermayeyle ilişkilerin denetimini elinden kaçırmasına.

Böylece başlayan süreç, kısa sürede uluslararası sermayenin ihmal edemeyeceği bir yatırım alanı oluşturmuş. Bundan sonraki süreci kabaca biliyoruz. Hızlı sermaye birikimi, ihracat patlaması, bu zeminde biriken görülmemiş büyüklükte, yaklaşık 2.4 trilyon dolarlık döviz rezervleri. Bu madalyonun bir yüzünü oluşturuyor. Madalyonun öbür yüzünde de hızlı kentleşme, hızla büyüyen bir yeni orta sınıf ve işçi sınıfı, kır topluluklarında çözülüp dağılma, ortalama yoksulluk genelde azalırken gelir dağılımında hızlı bir bozulma var.

Bu iki süreç, Çin'de **kapitalizmin gelişmesine** bağlı olarak, bize iki realiteyi işaret ediyor. Birincisi, Çin kapitalizmi kaçınılmaz olarak **kriz eğilimleri geliştirmeye**, buna bağlı olarak **aşırı üretim, fazla kapasite ve aşırı birikim** sorunları yaşamaya başlayacaktır. İkincisi yaşanan yeni sınıf şekillenmeleri, geleneksel toplumsal koşulların, değerlerin altüst olması, sınıf mücadeleleri açısından patlayıcı bir toplumsal karışım oluşturacaktır.

Bu iki sürecin kesişerek bir toplumsal krize yol açmaması için ya da bu ekonomik krizlerin yıkıcı sonuçlar yaratmaması için Çin devletinin gerçekleştirmesi gereken bir seri işlev var: (1) Hızlı büyüme dinamiklerini destekleyebilecek gerekli enerji ve hammadde girdilerini uygun maliyetlerde tedarik etmek; (2) Hızlı sermaye birikim sürecinin yan ürünü olarak oluşacak sermaye, mal ve nüfusun (ki bu sosyal istikrar için özellikle önemlidir) fazlasını gönderilebileceği coğrafyaları bulmak ve kullanıma açmak. (3) Hızla büyüyen orta sınıfın ve işçi sınıfının, genelde kentlerin, yeni tüketim alışkanlıklarına, özellikle gıda gereksinimlerine cevap vermek.

İşte bunlar bizi, 19. yüzyılda, Afrika'yı sömürgeleştirme sürecini yöneten, bugün hâlâ dünya elmas piyasasının yüzde 40'ını kont-

rol eden Debeers'in kurucusu İngiliz kapitalisti ve devlet adamı **Cecile Rhodes**'un şu ünlü tespitine getiriyor: *"İmparatorluk... Ekmek peynir meselesidir. Eğer iç savaşı önlemek istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız."* (1895)

Çin de, bugünkü hızlı büyümesinin zeminini ve toplumsal istikrarını korumak, toplumsal çalkantıları, bir "iç savaşı" önleyebilmek için Cecile Rhodes'un kaçınılmaz tavsiyesine uymak zorunda kalacaktır. Çin bir taraftan ekonomisini güçlendirmek, bunu destekleyecek iç pazarını derinleştirmek, aynı zamanda ekonominin ürettiği ve bu pazarda dolaşan artı-değerin (servetin) üzerindeki denetimini kaybetmemek için gereken tedbirleri alacaktır. Yine zamanın İngiltere'si gibi, dünyanın çeşitli yerlerinde özellikle de enerji, mineral, gıda kaynakları üzerinde etki kurmaya, elinden geldiğince buralara nüfus aktarmaya çalışacaktır.

Çin'in çoktan Rhodes'un izinden gitmeye başlamış olduğunu, özellikle Afrika'da etkinlikleri bağlamında, örnekleyerek göstermeye çalışacağım.

Cumhuriyet, 19.04.2010

Cecile Rhodes Pekin'de (II)

Bir önceki yazımda Çin'in, bugünkü hızlı büyümesinin zeminini ve toplumsal istikrarını korumak, toplumsal çalkantıları önleyebilmek için **Cecile Rhodes**'un tavsiyesine uyarak, emperyalist politikalara yöneleceğini yazmıştım. Gerçekten de Çin'in son yıllarda Rhodes'un tavsiyelerine uymakla kalmadığı, Rhodes gibi gözlerini Afrika'nın doğal zenginliklerine, topraklarına diktiği görülüyor.

'Bir Sonraki İmparatorluk'

Geçmişte birçok kez, Çin'in gereksinimi olan doğal kaynaklara erişebilmek için gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine nüfuz etmeye başladığına, özellikle de Afrika'da çok etkin olduğuna ilişkin örnekler aktarmıştım. Bu konularda derli toplu bir araştırma, bir kitap ya da doktora tezine henüz rastlamadım. Geçen hafta *The Atlantic Monthly*'nin nisan sayısı için web sayfasına konan **Howard W. French** imzalı "The Next Empire" başlıklı araştırma yazısı, bu eksiği bir ölçüde kapatıyor. French, Afrika'da Çin'in etkin olduğu ülkelere ve bölgelere giderek durumu gözlemlemiş, ilgili kişilerle, akademisyenlerle, girişimcilerle kapsamlı görüşmeler yapmış, sonuçta durumu sergileyen etkileyici bir araştırmacı gazetecilik örneği yaratmış.

French'in yazısının imparatorluk olayına gönderme yapmasıysa bence yerinde. Çünkü aktardığı gözlemler, Çin'in bölgede bir "neocolonial" imparatorluk oluşturmaya başladığını gösteriyor. Çin Afrika'nın hemen her yerinde, tren yolları, otoyollar inşa ediyor, limanları derinleştiriyor, böylece doğal kaynaklara, minerallere ula-

şıyor, hatta ucuz kredilerle, kimi dev projelerle örneğin Tanzanya'da inşa ettikleri 60 bin kişilik futbol stadyumu gibi "hediyelerle", hükümetleri kendine bağlıyor. Böylece Çinli girişimciler ve devlet işletmeleri, çok iyi koşullarda anlaşmalarla **Gabon**'da dünyanın en büyük demir madenine, **Angola, Nijerya, Cezayir** ve **Sudan**'da petrol kaynaklarına, **Zambia, Demokratik Kongo Cumhuriyeti**'nde, özellikle bakır ve kobalt gibi çeşitli madenlere ulaşıyorlar. Çin, DKC'de kobalt ve bakıra ulaşmak için 2 bin 500 km demiryolu, 3 bin km karayolu inşa etmiş.

Açılan yollardan Çin'e gereksinimi olduğu mineraller, madenler giderken, aynı yollardan Afrika'ya ticaret, spekülasyon, hatta tarım yapmak için, kimi de macera peşinde Çinli bir nüfus geliyor. Gelenler, buzdolabı, klima cihazları, cep telefonları, ucuz saatler ve daha bir sürü şeyler satarken, Afrika'da giderek yerli halkın tepkisini çekmeye başlayan bir Çinli yerleşimciler nüfusu oluşuyor.

Kalkınma mı Tuzak mı?

Yollar yapılıyor, altyapı yenileniyor, üniversiteler destekleniyor. Afrika devletleri gereksinim duydukları kredilere çok uygun koşullarda ulaşıyorlar. Öyleyse neden Çin'in bölgedeki varlığı, büyük bir şans ve olanak olarak görülmüyor. Öncelikle Afrikalı aydınlar madenlerinin, verimli topraklarının denetiminin Çin'in eline geçmesinden korkuyorlar. Çin'in toprak satın alma, kiralama ve buralara Çin'den çiftçi getirme projeleri, bunların gerçek çapının tepki çekmemek için gizli tutuluyor olması büyük kaygı yaratıyor.

Çin, Afrika'da büyük projeler yaşama geçiriyor ama bunlarda hemen tümüyle Çin'den getirdiği personeli (uzmanlar, vasıflı işçiler, idareciler) çalıştırıyor, böylece bölgenin bilgi, uzman kaynağına bir katkıda bulunmuyor. Bir gün çekip gittiğinde arkasında enkaz bırakmasından korkuluyor. Çin, yaptığı demiryolu, otoyol, liman gibi yatırımların hemen hepsini "yap-işlet-devret" anlaşmalarıyla gerçekleştiriyor. Ancak bu yatırımların, bölge iklimi dikkate alın-

dığında ömrünün kısalığı –örneğin yollarda 10 yıl– düşünüldüğünde, Çin'in sonunda bir enkaz devredip gitmesi olasılılığı da yok değil. Çin, çoğu kez, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'yle, Angola hükümetiyle yaptığı anlaşmalarda olduğu gibi, karşılığında ülkelerin mineralleri, madenleri üzerinde uzun dönemli imtiyazlar elde ediyor. Bu madenleri, mineralleri Çin, bu ülkelerde işlemek yerine doğrudan kendi ülkesine götürüp orada işliyor ve tabii ki sonra başka yerlere olduğu gibi buralara da satıyor. Diğer bir deyişle kendisi sanayileşirken, dışa açılırken uyguladığı piyasa erişimi kurallarının ("bunu bize satarsın, bir kısmını da bizde imal etmek koşuluyla..." gibi) burada uygulanmamasına dikkat ediyor. Çin'in de klasik "geri bıraktırma stratejilerine" sadık kaldığı görülüyor.

Özetle, Çin **emperyalist** (açık işgale dayanmayan, *neocolonial*) bir politika izliyor Afrika'da. Gereksinimi olan minerallere, madenlere, besin/gıda kaynaklarına, hatta verimli topraklara erişiyor, bu arada elindeki fazla sermayeyi, malları ve nüfusu buraya aktarıyor. Kapitalizmin doğası bu, belli bir yoğunlaşmadan sonra **emperyalizme** dönüşmeye başlıyor.

Cumhuriyet, 21.04.2010

Dizin

-A-

AB, 83, 126, 132, 156-159, 163-166, 207-209, 213, 228-234, 241-242, 255, 257, 288, 304-306, 309-326

ABD, 13-15, 63-66, 70-73, 76-78, 80-86, 88-90, 92-106, 109-111, 114-121, 125-128, 130, 133-139, 141-142, 144, 146, 149-151, 153-165, 168, 175-178, 182-184, 186, 190, 193, 195-196, 200-203, 208, 210-211, 213, 218-219, 222, 226-228, 230, 235-237, 240-242, 244, 247-248, 250, 253, 257-258, 262, 267-268, 272, 274-277, 281-284, 288-295, 298-299, 312, 317, 325, 327

Afganistan, 72, 97-98, 104, 117, 138, 149, 160, 163, 196, 242, 273, 290, 294-295, 313

Afrika, 80, 149, 151, 153-155, 161, 163, 196, 241, 269-270, 289-290, 294-295, 329, 332-336

Aglietta, 21, 56

Almanya, 90, 92, 101, 111, 158, 162, 165-166

Althusser, Louis, 27, 38, 56

Amerika, 90, 133-134, 162

Arjantin, 106, 150, 161, 174, 198

Armstrong, 22-23, 56

Arrighi, Giovanni, 19, 22, 24, 49, 56, 331

Asya, 20, 23-24, 71, 85, 87-90, 93-94, 97-98, 106, 110, 112-113, 115-116, 118, 127-128, 130, 134-135, 140-141, 157, 174, 182, 186-188, 191, 219, 230, 236, 242-243, 248, 267-270, 288-290, 292-293, 298, 331

Avrupa, 11, 65, 77-78, 80, 90, 93, 100, 102, 105, 113, 116, 120, 127-128, 139, 149, 156-158, 164-166, 176, 182, 196, 201, 208, 212, 229, 233, 237, 241-242, 248, 250, 256, 268, 276, 282, 290, 298, 303, 306, 309-310, 312-313, 316, 321, 323-325, 328

Avrupa Birliği, 133, 193, 207, 213, 228-229, 232, 236, 303, 309-313, 316, 319-320, 324

Avustralya, 92, 100, 127, 136-137, 328

-B-
Badiou, Alain, 35-36, 38, 56, 131, 175, 279
Balibar, 27, 56
Baltık Ülkeleri, 230, 248, 298
Ban Ki-moon, 161
Baran, Paul, 21, 56
Barnett, Thomas, 270
Batı Asya, 242
Beckett, Samuel, 91, 296
Belçika, 121, 208, 310, 316
Benelüks Ülkeleri, 166
Bernanke, 73-74, 82, 94, 168-169, 175, 179
Berner, Richard, 66, 115, 126
Bhagwati, Jagdish, 177
Blanchard, Olivier, 219-220
Bonn, 150
Bonner, Bill, 73
Bosna-Hersek, 152
Boyer, 19, 21, 57
Braudel, Fernand, 84-86, 93
Brenner, Bob, 22
Brezilya, 78, 80, 106, 150, 159, 161-162, 194, 199, 277
Brittan, Samuel, 284
Brown, Gordon, 108, 227
Brüksel, 150, 213, 233, 303, 305-306, 314, 318, 325
Brzezinski, 97
Buffet, Warren, 71, 139-140
Bulgaristan, 298
Bush, George, 70, 97, 104, 111, 149, 161, 169, 241-242, 261

-C-Ç-
Cheney, Dick, 97
Clinton, Bill, 73, 90, 103, 111, 125, 149, 153, 261
Clinton, Hillary, 140
Cornfort, Maurice, 171
Cronin, David, 272-273
Cuttler, Robert M., 241
Çin, 54, 65, 70, 80, 85-88, 90, 94, 97-100, 103-104, 111, 113, 115-130, 128, 134, 136-1338, 141, 144, 149, 157, 159, 162-163, 186-187, 193-194, 196-198, 202, 219, 228, 230, 236, 239-242, 246, 267-268, 276, 283, 288-295, 312, 327-336

-D-
Davignon, Etienne, 208
Davos, 69-70, 131-132, 134-135, 175, 221-226, 234
Dehaene, Jan-Luc, 208
Dejevksi, Mary, 158
Deleuze, Gilles, 17, 24, 57, 129, 190
DeLong, Brad, 64, 178
Deng Xiaoping, 244
Diamond, Jared, 245, 275
Doğu Afrika, 242
Doğu Avrupa Ülkeleri, 113, 303
Dubai, 121, 136, 201, 296-303
Dublin, 165

-E-
Eliot, T.S., 221
Endonezya, 150, 241, 292, 298
Engels, Friedrich, 34, 58, 206
Erian, Mohammed el, 257

-F-
Ferguson, Niall, 156, 160, 188, 291
Feyerabend, 171
Fildişi Kıyısı, 184
Fine, Ben, 23, 57
Finlandiya, 158, 247
Francis, Smitha, 112, 289
Frank, Andre Gunder, 23, 57
Fransa, 24, 42, 90, 92, 158, 161-162, 166, 187, 209, 213, 219, 222, 228, 230-231, 233, 247-248, 250, 298, 305, 310, 312, 318, 320-321, 326
Freud, Sigmund, 130
Friedman, Alain, 21, 104, 178, 301
Friedman, Milton, 64, 109, 168
Friedman, Thomas L., 245
Fukuyama, Francis, 143, 289

-G-
Galbreight, J.K., 259
Goebbels, 259
Goldstein, 19, 58
Gramsci, Antonia, 20, 150, 206, 233
Grant, James, 103-104
Greenspan, Alan, 94, 120, 169, 173, 176-177, 180, 182-184, 190, 244, 252, 259
Gross, Daniel, 229
Guattari, Felix, 17, 24, 129, 190
Güney Afrika, 120, 150, 159, 162, 298
Güney Kore, 163, 197, 219, 236, 293
Güney Osetya, 156, 158
Gürcistan, 117, 156-159, 163, 242

-H-
Harris, John, 110
Hart, Michael, 138
Harvey, David, 24, 37, 49-50, 53, 58
Hatoyama, 293
Hatzius, Jan, 115
Hayek, 21, 301
Hegel, 36, 58, 129, 190
Heiddeger, Martin, 38
Hensley, David, 157
Herbst, Moira, 208
Herschel, William, 28
Heuer, 162
Hindistan, 65, 70, 80, 88, 97, 121, 128, 138, 144, 159, 162, 190, 194, 202, 236, 241-242, 253, 269, 277, 302
Hiro, Dilip, 101
Hitler, Adolf, 154
Hollanda, 84, 121, 166, 208, 233
Hong-Kong, 117, 193
Hutchinson, Martin, 66, 212
Hutton, Will, 104, 249

-I-İ-
Ikenberry, John, 150
Irak, 72, 85, 94, 97, 104, 115, 117, 138, 144, 149, 160, 196, 277, 290, 295, 301, 313
İngiltere, 21, 84, 104-105, 108-110, 127, 149, 152-155, 157-158, 165, 176, 186-187, 201, 209, 218-219, 222-223, 227-228, 230-231, 247, 250, 253, 268, 270, 277, 282, 284, 296-297, 303, 312, 316-318, 325, 333

İran, 97-98, 110, 159, 242, 294-295
İrlanda, 166, 208, 233, 305-306, 314, 318
İskoçya, 223
İspanya, 78, 127, 157, 166, 209, 219, 228, 231-233, 303, 310, 312, 315, 318-319, 321
İtalya, 157-158, 208-209, 228, 231-233, 248, 262, 303, 312, 319, 321

-J-
Jaffe, 21
Jagdish, Bhagwati, 177
Japonya, 65, 71, 80, 94, 106, 111, 128, 149, 156-157, 201, 219, 222, 236-237, 240, 253, 268, 277, 282, 288, 292-293, 298
Javon, Stanley, 28

-K-
Kaldor, Mary, 21
Kaplan, Robert, 239, 241-242
Kautsky, Karl, 18, 138
Kazakistan, 75, 270
Kenya, 184
Kettle, Martin, 108-109
Keynes, 26, 28, 57-59, 108, 128, 135, 178, 189, 195
Kikwete, Jakaya, 161
Kindleberger, Charles, 22, 125
King, Stephen, 74-75, 109, 137
Kirchner, 161
Kissinger, Henry, 117, 327
Klare, M., 237, 247
Kok, Wim, 208
Kontradieff, 19
Kosova, 117, 158
Krugman, Paul, 64, 144, 178, 201
Kuczynski, Thomas, 33, 58
Kuzey Kore, 294
Kyoto, 70

-L-
Lakatoş, 171
Latin Amerika, 161-163, 196, 241, 248, 269, 289-290, 294, 329
Lehman, 14, 178, 283, 298
Lenin, V.İ., 20, 35, 58, 206, 272
Lipsky, John, 81, 100
Londra, 91, 110, 128, 150-151, 272, 303
Lula, 161
Luxemburg, Rosa, 18, 43, 58
Lübnan, 97, 117

-M-N-
Macaristan, 298
Malezya, 87-88, 198
Mao Zedung, 38
Marx, Karl, 22, 28, 31-34, 39-40, 43-44, 53, 57, 107, 171-176, 181, 190, 204-206, 217-218, 221
Mattic, Paul, 21, 23, 29, 59
Meksika, 106, 150, 162, 174, 247
Menshikov, S., 33, 59
Merkel, Angela, 162, 166, 175, 209, 222, 316
Mill, J. Stuart, 31
Milne, Richard, 229

Minsky, Hyman, 96
Moisi, Dominique, 247
Moore, H.L., 28
Mugabe, 154-155
Muhammed, Mahatir, 293
Münchau, Wolfgang, 146-148, 209
Negri, Antonio, 138
Nijerya, 149, 151-152, 335
Nikaragua, 161

-O-
O'Connor, James, 21, 59
Obama, Barack, 90, 149, 178, 195, 203, 222, 235, 237-240, 242, 288, 292, 295, 327
OPEC, 71, 83, 115, 277
Orta Asya, 97-98
Ortadoğu, 11, 80, 128, 162, 196, 241-242, 289-290, 294, 329

-P-Q-
Pakistan, 97, 117, 163, 242, 270
Papandreu, 306, 309, 312, 315
Paris, 69, 91, 150-151, 172, 212-213
Paulson, John, 76, 119, 175, 177-179, 193, 261-262
Pencap, 270
Phelps, Edmund, 219-220
Pigou, A.C., 28
Pincus, Walter, 203
Plehanov, 30, 206
Polanyi, 180-181
Polonya, 298, 312
Popper, Karl, 171, 173
Portekiz, 232, 303, 310, 312, 318, 321
Poulanzas, 150
Putin, 156
Quesnay, 26-27

-R-
Reagan, Ronald, 111, 221, 235-236, 238, 244, 323
Reich, Robert, 125
Rhodes, Cecil, 176, 272, 330-331, 333-334
Ricardo, David, 27-28, 31, 39
Roach, Stephen, 65-66, 77, 118, 127, 134, 188
Rogoff, Keneth, 80, 219-220, 284
Rothkopf, David, 143-144
Roubini, Nouriel, 63-64, 66-67, 77, 83, 96, 111, 113, 116, 118, 126, 128, 139, 178, 193, 201-202, 239, 254, 286
Rubin, 176-178, 261
Rusya, 86, 97-98, 104, 106, 117, 138, 149, 156-159, 163, 174, 194, 241-242, 277, 289, 301, 312

-S-Ş-
Saatchi, Maurice, 256, 258-259
Saddam, 154
Salhani, Claude, 201-202
Samuelson, Paul, 100-101
Samuelson, Robert, 101, 133
Sanio, Jochen, 101
Sarkozy, 161-163, 166, 175, 195, 213
Scheffer, 273
Schmitt, Helmut, 117

Schumpeter, 19, 169
Schwartz, 21, 168, 179-180
Singapur, 121, 136, 293
Sismondi, 30-31
Slaughter, Ann-Marie, 150
Sloterdijk, Peter, 278-279
Smith, Adam, 26-27, 112, 331
Soros, George, 118, 139-140, 222, 236, 317
SSCB, 18, 212, 242
Stiglitz, Joseph, 113, 178, 188
Straus-Kahn, Dominique, 145
Sudan, 149, 153, 335
Summers, Larry, 103, 178
Suriye, 98
Suudi Arabistan, 97, 159, 290
Sweezy, Paul, 21-22, 56, 59
Şanghay, 97, 99, 104, 163
Şili, 150

-T-U-

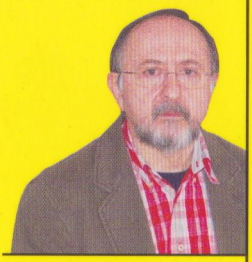
Taleb, Nassim, 224
Tanzanya, 161, 335
Tayland, 87, 197-199, 248
Tett, Gillian, 103, 254, 286
Thatcher, Margaret, 221, 235, 238, 244, 258-259, 323
Therborn, Göran, 26, 28, 59
Tiflis, 158
Tokyo, 91, 100, 150-151, 292
Trichet, 132
Troçki, Lev, 206
Türkiye, 76, 78, 90-91, 94, 97, 106, 113, 150, 157, 167, 174, 190-191, 197-198, 245, 298, 313
Ukrayna, 242, 270
Uzakdoğu, 196, 240

-V-W-

Van Duijin, 19, 59
Washington, 48, 86, 97, 150, 161, 202, 327
Williamson, Jeffrey, 188
Wilson, Woodrow, 149
Wolf, Martin, 101, 108-109, 139-140, 188, 222, 244, 254,312

-Y-Z-

Yeni Gine, 247
Yıldızoğlu, Ergin, 12, 20
Yugoslavya, 97
Yunanistan, 166, 207-210, 212, 230-233, 248, 298, 303-306, 309-310, 312-313, 315-321, 323, 325
Zimbabve, 149, 151-155
Zizek, Slavoj, 28, 60
Zoellick, Robert, 145, 185

ERGİN
YILDIZOĞLU

KRİZ
Teori ve Gözlem

1929'daki "Büyük Bunalım"dan bu yana en büyük kriz olarak tanımlanan bir mali çalkantı yaşıyor dünya... Üstelik bu kez durum daha vahim: Sadece ekonomimizi değil, kapitalizmin yarattığı çevresel tahribatla yaşam alanımızı da tehdit eden bir çöküşle karşı karşıyayız. Kapitalizm köşeye sıkıştı ama dünyayı da altüst etti; ortalık toz-duman... İnsanlar işlerini, evlerini kaybediyor, milyonlarca kişi açlık sınırında yaşıyor; öte yandan hükümetler topladıkları vergileri kasalarına aktararak, dünya devlerini iflastan kurtarıyor...

Ekonomik kriz patlak verdiğinde, neoliberalizme "gönülden bağlı" serbest piyasa yanlıları şaşıp kaldı: Hiç beklemiyorlardı böyle bir çöküşü... Halbuki asıl şaşılacak olan, onların şaşkınlığıydı; çünkü kapitalizmin tarihi, krizlerin erken bir aşamasında başlayan aşırı "şişme" döneminin, her zaman bir mali çöküşle noktalandığını gösteriyordu...

Bu kitapta günümüzde dünya halklarının en yakıcı sorunu olan ekonomik krizi, kapitalizmden başka bir toplumsal yaşam biçimi kurulabileceğine, açlığın, yoksulluğun, "asalak" devletin aşılabileceğine inancını kaybetmeyen Ergin Yıldızoğlu'nun kaleminden okuyacak, yaşananları farklı bir açıdan göreceksiniz...

KİTAPEVİ
SKB 0799272 VZN

ISBN 978-605-5525-02-6
9 786055 525026
10.34.Y.0298.051

16 TL

Cumhuriyet Kitapları